

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 30

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Редакційна колегія

О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук (голова)

Г. В. Боряк, д-р іст. наук

В. М. Горовий, д-р іст. наук

Т. Ю. Гранчак, канд. іст. наук

Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (заст. голови)

Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук

С. Г. Кулешов, д-р іст. наук

В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук

Г. В. Папакін, д-р іст. наук

В. В. Петров, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

В. І. Попик, канд. іст. наук (заст. голови)

В. В. Різун, д-р філол. наук

П. Т. Тронько, акад. НАН України, д-р іст. наук

Л. І. Шевченко, д-р філол. наук

Н. А. Шип, д-р іст. наук

В. А. Широков, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 30

Електронна версія – на www.nbuv.gov.ua

Київ 2011

УДК 02(477)(06)
ББК Ч73я54(4Укр)
НЗ4

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
Вип. 30 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2011. – 304 с.

До збірника наукових праць увійшли матеріали, присвячені висвітленню комплексу питань, пов'язаних з перспективами розвитку бібліотек в умовах глобалізації та поглиблення процесу інформатизації. У центрі уваги авторів презентованих у збірнику праць – розробка принципів, механізмів та технологій забезпечення бібліотеками ефективного інформаційно-аналітичного супроводу розвитку різних сфер суспільного буття: економічної, політичної, наукової тощо; питання вдосконалення діяльності бібліотек шляхом впровадження сучасних електронних технологій.

Видання адресоване широкому колу фахівців, які працюють у сфері формування інформаційно-аналітичних ресурсів бібліотек, обробки інформації та управління інформаційними потоками, наукових установ, громадських організацій, усім, хто виявляє зацікавлення проблемами інформатизації.

Розділ I

**БІБЛІОТЕКИ ЯК СУСПІЛЬНІ ЦЕНТРИ
УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМИ
ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ:
НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Тетяна Гранчак,

завідділу СІАЗ НБУВ, канд. іст. наук

БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ЗАВДАННЯ

Стаття присвячена висвітленню ролі й місця сучасних бібліотек у системі політичної комунікації, аналізу основних тенденцій розвитку бібліотечних установ як центрів інформаційного супроводу політико-комунікаційних процесів, визначенню завдань, що в цьому контексті постають перед бібліотеками.

Ключові слова: політична комунікація, бібліотека, інформація, інформаційне забезпечення, інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичні продукти.

Від початку свого виникнення бібліотеки виступали як системи з організації найцінніших для суспільства знань, забезпечення доступу до них, їх збереження та передачі наступним поколінням. Тобто від початку свого створення бібліотеки активно включились у систему комунікацій, і в першу чергу – комунікації на рівні державної влади, політичної еліти, яка першою усвідомила потребу в додатковій інформації для прийняття оптимальних рішень і проведення ефективної державної політики. Саме влада мала необхідну волю, кошти та управлінські інструменти для того, щоб реалізувати масштабний проект із забезпечення необхідного інформаційного супроводу суспільно-політичним та економічним процесам. Отже, від початку свого створення бібліотеки виступили одним з важливих елементів системи політичної комунікації.

Сприяючи розвитку науки і прогресу, зберігаючи культурні надбання й виховуючи суспільство відповідно до виробленої протягом століть системи загальнолюдських цінностей та ідеалів, сприяючи, водночас, збереженню специфічних традицій, вони зуміли допомогти суспільствам вижити та розвиватись, незважаючи на глобальні соціально-політичні трансформації.

Бібліотеки як універсальні інформаційні центри з пошуку, збирання, збереження, організації та поширення суспільно корисних знань, активні компоненти загальних комунікаційних процесів традиційно є об'єктом наукового інтересу науковців різних галузей знань – соціологів, філософів, істориків тощо. Висвітленню різних аспектів їх діяльності, закономірностей та тенденцій розвитку, ролі й місця в системі

соціальних комунікацій останнім часом присвячені праці Я. Л. Шрайберга [9, 10], Б. Ф. Володіна [1, 2], В. М. Горового [3], Г. В. Шемаєвої [8], Н. Г. Грабар [4], В. Копанєвої [5] та ін. Проте функціонування бібліотечних установ у системі політичних комунікацій до останнього часу залишалося поза увагою дослідників, їх потенціал у налагодженні ефективного інформаційно-аналітичного супроводу суспільно-політичних процесів потребує додаткового вивчення. Висвітленню еволюції бібліотек як центрів інформаційно-аналітичного супроводу процесів політичної комунікації, аналізу тенденцій їх розвитку як складових системи політичної комунікації, визначенню завдань, які постають перед бібліотечними установами в цьому контексті сьогодні, і присвячене дане дослідження.

Аналіз досвіду функціонування бібліотечних установ дає підстави для висновку, що місія бібліотеки реалізується в конкретних соціальних умовах, отже, трансформація суспільно-політичного та економічного контексту відповідно спричинює зміну соціальних функцій бібліотеки, які є узагальненим переліком її обов'язків перед суспільством, що диктуються ним, необхідні йому, прямо або побічно впливають на нього та відповідають суті бібліотеки як соціального інституту.

Як показує практика, сучасна місія бібліотеки продиктована посиленням значення інформації і знань як каталізатора суспільного розвитку. У цьому контексті бібліотечні установи спрямовують свою діяльність:

- на збереження документованого знання як суспільного надбання;
- на оптимізацію бібліотечних фондів, що передбачає ревізію інформаційних матеріалів, що вже зберігаються в бібліотеці, а також оцінку та відбір нової суспільно корисної інформації як внутрідержавного характеру, так і тієї, що перебуває у світовому інформаційному просторі, у тому числі в мережі Інтернет;
- на сприяння продукуванню нових науково обґрунтованих та суспільно значущих знань (іншими словами – сприяння поєднанню необхідної для творення нових знань інформаційної бази й творчого потенціалу науковців шляхом оптимізації і підвищення ефективності здійснення комунікативної функції);
- на виробництво й поширення знань щодо специфіки та тенденцій розвитку інформаційного простору, методик керування інформаційними потоками;
- на сприяння циркуляції та розвитку накопичених людством знань шляхом забезпечення до них вільного доступу, здійснення керування інформаційними потоками.

Із часу свого виникнення і до сьогодні бібліотека пройшла перший етап еволюції суспільної місії: від обслуговування потреб правля-

чої еліти до задоволення суспільних потреб. Бібліотека перетворилася на соціальний інститут, що містить інформаційні й культурні компоненти та забезпечує стійкість зв'язків і відносин між державними інститутами та громадянським суспільством, у рамках усього суспільства. При цьому бібліотека не перетворюється на архів або сховище розрізаних відомостей. Здійснюючи систематизацію, зберігання й поширення культурного спадку, вона організує навігацію у світі культури, у світі інформації та знань [4, с. 113].

Одним з актуальних завдань, що в цьому контексті постають перед бібліотеками, стає забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу процесів політичної комунікації. Бібліотека включається в складну систему політичної комунікації шляхом створення, обробки, зберігання, організації та поширення документованих текстів суспільно-політичного значення.

Насамперед ідеться про комунікацію в системі влади, налагодження ефективної інформаційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень, адже саме від цього в підсумку залежить загальний вектор суспільного розвитку.

Інформаційна співпраця бібліотек із владними структурами – на загальнодержавному й регіональному рівнях – полягає в наданні їм необхідних даних, у забезпеченні «прозорості» рішень влади, у створенні при бібліотеках центрів інформації з питань місцевого самоврядування. Сьогодні вже не викликає сумнівів те, що розв'язання актуальних суспільних проблем напряму залежить від ефективності взаємодії владних структур центрального, регіонального та місцевого рівнів, а також рівня інформаційного забезпечення їх діяльності.

З огляду ж на те, що органи державної влади та місцевого самоврядування не лише потребують інформації, а й виробляють її у дедалі більшому обсязі, підвищується затребуваність бібліотек, які мають необхідну науково-методологічну базу та досвід, у системі політичної комунікації. Сьогодні серед завдань бібліотек – своєчасно забезпечувати збирання, зберігання, організацію, обробку всього комплексу важливої для процесу суспільного реформування інформації (починаючи з наукових монографій і закінчуючи оперативними місцевими новинами) та доставку підготовлених інформаційно-аналітичних матеріалів владним структурам, сприяти комунікації між владними структурами різних рівнів, між владними структурами й громадянським суспільством та між окремими елементами громадянського суспільства, надаючи затребувану інформаційно-консультативну допомогу в роз'ясненні змісту основних напрямів державної політики.

Фактично бібліотеки починають відігравати роль навігаторів інформаційних потоків у процесі політичної комунікації, максимально оптимізуючи процеси пошуку й доставки до користувача потрібної йому інформації. Проте виконання цієї ролі вимагає від бібліотечних установ певної трансформації їх традиційних функцій: меморіальної, комунікативної, інформаційної, освітньої, соціалізуючої та культурної.

Якщо розглядати бібліотеку як систему, то її зовнішні функції відіграватимуть роль засобів, інструментів, за допомогою яких бібліотека реагує на потреби суспільства, взаємодіє з ним і, таким чином, адаптується до системи вищого порядку. «Вони сприяють розв'язанню суперечностей із середовищем, слугують засобом пристосування до нього. Під час цього розв'язання будь-яка соціальна система не лише відтворює себе як ціле, а й постійно розвивається, а саме в цьому – суть функціонування бібліотеки як соціального інституту» [7].

У процесі політичної комунікації бібліотека взаємодіє як з політичною системою, так і з громадянським суспільством, і її соціальні функції, відповідно, є проявом адаптації бібліотечних установ до вимог і потреб як першої, так і другого. З огляду на це, в умовах недемократичних режимів розвиток функцій бібліотек (більшою або меншою мірою) обмежується рамками, встановленими панівними в державі політичними силами та ідеологією. Це проявляється в «цензурі» процесу формування бібліотечних фондів (наприклад, вилучення з фондів «шкідливої», на думку влади, інформації), у звуженні можливостей користувачів отримати необхідні їм інформаційні матеріали (наприклад, необхідність отримання спеціального дозволу для роботи з закритими фондами), у виробництві лише такої інформаційно-аналітичної продукції, яка відповідає загальній державній ідеології, у вихованні громадян у дусі особистої відданості режиму.

В умовах демократичних режимів, за яких інтереси держави і громадянського суспільства практично збігаються, і суспільства набувають відкритого характеру, розвиток бібліотек відбувається найбільш динамічно й гармонійно.

У межах здійснення комунікативної функції бібліотека створює умови для взаємодії користувачів з усією соціальною пам'яттю людства, з виробленими протягом століть соціальними й політичними цінностями та ідеалами. Весь комплекс інформаційних потреб користувачів бібліотека задовольняє, використовуючи як власні фонди, так і, за допомогою міжбібліотечного абонементу та мережі Інтернет, інформаційні ресурси інших бібліотек і установ. Надаючи доступ до політико-культурної спадщини суспільства, бібліотеки сприяють поширенню у першу чергу тих його цінностей, що забезпечують суспільний поступ, сприяють реалізації

прав і свобод кожної окремої особистості. Іншими словами, вони здійснюють вплив на формування й оновлення системи цінностей соціуму та його окремих представників.

Можна цілком погодитись з І. Тікуною в тому, що «інформаційно-знаннєві ресурси бібліотек є основою для розвитку філософських, ідеологічних, релігійних, політичних течій, за їх допомогою формуються й розвиваються різні напрями в культурі та мистецтві. Надаючи всіляку інформацію своїм користувачам, бібліотека сприяє регулюванню взаємодії членів суспільства в рамках сформованих соціально-політичних відносин. Сприяючи різним видам людської діяльності, бібліотека забезпечує інтеграцію людських прагнень, дій і інтересів» [6].

Прагнення сучасної бібліотеки забезпечити рівний і вільний доступ до суспільно значущої інформації і знань сприяє затвердженню соціальної справедливості, зниженню соціальної напруженості в суспільстві. Розширення доступності інформації підвищує роль бібліотек як стабілізуючого соціально-політичного чинника, який сприяє безпеці й стійкості розвитку політичної системи, вирівнює можливості для реалізації власного потенціалу різних категорій населення.

Сучасна бібліотека підкреслює принцип рівності всіх користувачів. Особливо з цього погляду важлива діяльність публічних бібліотек, що зберігають і передають політико-культурну спадщину всім, незалежно від віку, соціального статусу, раси, національності, віросповідання, місця проживання, статі, мови та інших диференціюючих ознак. Вона сприяє не розділенню, а консолідації суспільства, надає користувачам стартовий мінімум інформації, необхідний для орієнтації в державних і суспільно-політичних процесах, адаптації до них.

Надаючи можливості для проведення публічних зборів, організовуючи доступ до існуючих інформаційних мереж, що дає змогу кожному громадянинуві взаємодіяти з засобами масової інформації, місцевою та центральною владою, соціальними службами, державними і приватними підприємствами, бібліотека створює умови для віртуальних і реальних колективних комунікацій. Вона стає центром суспільного життя, змістовним елементом політико-культурної інфраструктури [6].

При цьому чи не найбільшій трансформації з переходом суспільства до інформаційного етапу свого розвитку зазнала інформаційна функція бібліотек, яка супроводжує всі процеси, пов'язані з зверненням до змісту документа та пронизує всі елементи бібліотечної діяльності.

Технічна й технологічна модернізація створили підґрунтя для нового наповнення інформаційної функції сучасної бібліотеки. Сьогодні бібліотека стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору,

а й активним учасником інформаційного виробництва. Вона не лише збирає та зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, проводить його аналітико-синтетичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію.

Особливість інформаційної функції сучасної бібліотеки полягає в тому, що вона реалізується в тісній взаємодії з іншими суб'єктами інформаційного процесу, з використанням різних каналів поширення інформації. Бібліотека активно бере участь в оцінці, інтерпретації і фільтрації інформації, у встановленні певних зв'язків між інформаційними масивами з метою забезпечення доступу користувачів до широкого спектра джерел соціально значущої інформації.

Водночас, враховуючи стрімке зростання обсягів інформації, перед бібліотечними установами постає завдання її «стискання» до рівня реально можливого сприйняття користувачем. Ідеться про виробництво «вторинної» інформації – аналітичної продукції.

Враховуючи сучасні умови, які диктують необхідність оперативного реагування держави на швидко змінювані реалії та обмаль часу на прийняття відповідних рішень, така продукція особливо затребувана владними структурами різних рівнів. Якісний результат інформаційно-аналітичної діяльності бібліотечних установ, який сприятиме подоланню суперечності між наявністю величезних обсягів інтелектуально-інформаційних ресурсів та можливостями переробки й використання цих знань, запобігатиме можливому інформаційному «перевантаженню» управлінської сфери.

Серед напрямів роботи, які наразі користуються дедалі більшим попитом, можна виокремити:

- вузькотематичні інформаційно-аналітичні та аналітичні розробки;
- узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;
- розроблення методики та основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах інформатизації суспільства;
- підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідних проєктів, науково-технічних програм тощо.

Отже, на сьогодні зміст інформаційної функції бібліотек розширюється, включаючи створення сучасних інформаційно-аналітичних продуктів, які відповідатимуть потребам представників різних сфер суспільства, у тому числі органів державної влади й місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій тощо, з урахуванням специфіки їх діяльності в умовах необхідності швидкого прийняття рішень.

Специфіка функціонування та вдосконалення ресурсно-технологічної бази сучасних бібліотек у системі політичної комунікації, зростання ролі бібліотечних установ як активного компонента галузі інформаційно-аналітичного виробництва, результати співробітництва регіональних бібліотечних закладів і місцевих органів влади зумовили істотні зміни в організаційно-технологічній діяльності бібліотек. Наслідком розвитку системи суспільних запитів поряд із становленням та розвитком бібліотечного інформаційно-аналітичного виробництва стає виникнення його нових форм – бібліотечних систем, заснованих на розгалужених каналах зв'язку; електронних бібліотек, які на ринку інформаційних продуктів і послуг поступово стають конкурентами інших його суб'єктів; спеціальних інформаційно-аналітичних служб, діяльність яких ґрунтується на використанні як бібліотечних фондів, так і ресурсів світової інформаційної мережі. Усі ці процеси сприяють створенню комфортного інформаційного середовища для користувачів, активізують співробітництво бібліотечних установ.

При цьому варто зробити наголос на комплексному характері, якого сьогодні набуло обслуговування користувачів. Традиційне бібліографічне інформування співіснує з комп'ютеризованим. За допомогою електронної пошти бібліотеки отримують запити на інформаційне обслуговування та надсилають респондентам підготовлені інформаційно-аналітичні продукти. Ресурси Інтернету використовуються співробітниками бібліотек при комплектуванні своїх фондів. Використання пошукових систем дає змогу піднести на більш високий рівень ефективність роботи навіть невеликих бібліотек.

Створення бібліотечними установами власних веб-ресурсів дає можливість розширити коло користувачів бібліотечною інформаційно-аналітичною продукцією.

Створення високотехнологічного фундаменту своєї діяльності дає змогу бібліотечним установам підвищити ефективність здійснення комунікативної функції, сприяти забезпеченню належної комунікативної взаємодії на вертикальних (низхідні та висхідні інформаційно-комунікативні потоки всередині влади, від влади до громадянського суспільства і від громадянського суспільства до влади) рівнях і на горизонтальному суспільному рівні, сприяючи таким чином загальному зміцненню й розвитку політичної системи та окремих її елементів.

Водночас необхідність задоволення інформаційних запитів користувачів, у тому числі й у сфері політичних знань, висуває на порядок денний питання розширення асортименту інформаційних продуктів, удосконалення форм обслуговування, підвищення рівня інтелектуальної обробки

інформації. У цьому контексті важливим є вивчення попиту на інформаційно-аналітичну продукцію, яка готується бібліотечними структурами, її наукову насиченість, актуальність та новизну.

Адже саме підготовка затребуваного, суспільно значущого наукового продукту сприятиме більш ефективному здійсненню бібліотеками інформаційного супроводу суспільно-політичних процесів та інформаційному забезпеченню політичної комунікації, їх функціонуванню як універсальних інформаційних центрів.

Про важливість сучасних бібліотечних установ як інтелектуального фундаменту у супроводі політико-комунікаційних процесів, свідчить, зокрема, їх місце й роль у системі електронної комунікації, у процесі поширення правових знань, у забезпеченні прав і свобод людини й громадянина.

Можна стверджувати, що становлення в Україні демократичної правової держави неможливе без оновлення правової свідомості та правової культури її громадян. Інноваційний технологічний прорив створює нові можливості для реалізації громадянських прав, самореалізації особистості, отримання знань, виховання нового покоління освічених людей, що неодмінно впливає на рівень правової культури, яка є невід'ємним елементом гармонійного розвитку людини.

Формування демократичної правової культури суспільства не може відбутися без активного та масштабного правового інформування населення. Підвищення рівня правової культури всіх працівників державного апарату, громадських та комерційних організацій, усіх громадян має стати важливим наслідком комплексного обслуговування правовою інформацією, надання необмеженого доступу до неї сучасними бібліотечними установами.

Підвищення рівня доступності до правової інформації завдяки використанню електронних технологій сприяє подоланню інформаційної нерівності в правовій сфері; розвитку демократії; розвитку економічних процесів та правових основ інформаційного суспільства; удосконаленню механізмів державного управління; інтеграції у світове інформаційне суспільство.

Поширення правових знань бібліотечними установами є системним процесом, де використовується весь асортимент наявних форм інформаційного та аналітичного обслуговування користувачів, орієнтованих відповідно до їхніх специфічних запитів. Обізнаність щодо рівня правової поінформованості суспільства дає змогу бібліотечним установам прогнозувати запити на даний вид інформації і працювати на випередження.

Утім, на сьогодні в умовах інформатизації ефективна діяльність бібліотек у цьому напрямі можлива лише за умови вдосконалення інформаційно-бібліотечного обслуговування, підвищення ролі інфотворчої роботи як складової бібліотечного сервісу, розвитку дистантних форм бібліотечної роботи, становлення аналітичної роботи бібліотек.

Варто також наголосити на посиленні ролі бібліотек у забезпеченні наукової бази інформаційного супроводу суспільних перетворень в Україні, у зміцненні національної самосвідомості на тлі загальноцивілізаційних соціокультурних трансформацій, у формуванні фундаментальних характеристик суспільних відносин.

Законои та імперативи глобальної інтеграції вимагають від України чіткого визначення власного шляху розвитку й здійснення стратегічного вибору. Тільки створивши комплекс інноваційних структур, орієнтованих на посилення духовно-інтелектуального потенціалу (системи національної науки, освіти, культури, економіки тощо), а також використовуючи творчість народу, його патріотичні орієнтації, Україна спроможна вибудувати концепцію власного розвитку та віднайти ефективні механізми гуманізації сучасних глобалізаційних процесів чи принаймні синхронізувати їх зі своїм становленням.

У контексті збереження національної ідентичності суспільства зростає роль національної спадщини, яка зберігається у тому числі в документному вигляді у бібліотеках країни. У зв'язку з цим підвищується значення національної бібліографії – не тільки як показника інтелектуального та наукового потенціалу держави, а й як засобу інформування світової громадськості про її досягнення.

Ретроспективна національна бібліографія, основним завданням якої є максимально повне, об'єктивне виявлення та облік усіх можливих рукописних та друківаних джерел, що так чи інакше стосуються України з Х по ХХ ст., дає змогу у вигляді бібліографічної інформації зберігати інтелектуальне надбання країни, інформувати про досягнення суспільства, нації, втілені в книгах (документах). Крім того, національну бібліографію можна розглядати як форму відображення багатовікової пам'яті народу, як засіб обміну й збагачення досягнень його культури, науки, інформаційного забезпечення розв'язання економічних, політичних проблем на рівні держави і на рівні взаємодії з міжнародним співтовариством.

Прикладом ефективного функціонування бібліотеки як центру інформаційно-аналітичного супроводу суспільно-політичних процесів в умовах глобалізації є діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) НАН України.

У фондах НБУВ значну колекцію становлять офіційні урядові документи, поточні офіційно-документальні видання: Конституція України, Кодекси України, Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду України, Відомості Верховної Ради України, Офіційний вісник України, укази Президента України, Конституції зарубіжних країн.

Довідково-бібліографічний фонд НБУВ – найзначніше в Україні за обсягом і унікальне за змістом та науково-інформаційним значенням зібрання документів нормативного характеру – є складовою спеціалізованою частиною фондів бібліотеки, до якої з метою оперативного задоволення інформаційних запитів користувачів включені найважливіші довідково-бібліографічні документи.

У структурі бібліотеки сформовані відділи, що безпосередньо займаються пошуком, збиранням, організацією, зберіганням, виробництвом та поширенням інформації, що стосується політичної сфери суспільства.

Таким структурним підрозділом є, зокрема, Фонд президентів України (далі – Фонд), заснований Указом Президента України від 5 квітня 1996 р. № 244 (244/96) «Про надання Центральній науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського статусу національної». Фонд діє на правах науково-дослідного інституту.

Фонд як спеціальна бібліотечно-архівна колекція є основним центром, що забезпечує збирання, збереження та впровадження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів, які відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України.

У цьому контексті основними завданнями та функціями Фонду є:

- збирання, збереження матеріалів, що містяться у Фонді, та створення необхідних умов для користування ними;
- бібліотечний і архівний облік документів, їх державна реєстрація відповідно до законодавства;
- наукове опрацювання документів та створення науково-довідкового і довідково-пошукового апарату;
- запровадження матеріалів Фонду в науковий, освітній, культурний обіг;
- інформування широкої громадськості про діяльність президентів України, формування в суспільній думці поваги до інституту президентства, особи Президента України як глави держави та символів державної та президентської влади;

- інформаційно-аналітичне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування президентів України та їхніх служб;
- формування баз даних про виступи президентів України, відгуків про них і наукова експертиза точності цитування актів президентів України та їхніх офіційних виступів у вітчизняній і зарубіжній пресі;
- вивчення досвіду функціонування інституту президентства інших держав, а також діяльності президентських бібліотек, фондів, архівів і аналогічних їм установ іноземних держав;
- розроблення і координація під егідою президентів України програми видання серії «Бібліотека президентів України», яка включає найважливіші пам'ятки національної культури.

До Фонду належать:

- 1) документи на всіх видах носіїв інформації з особистих архівів президентів України, що перебувають у їхній приватній власності (і не входять до номенклатури справ державного архіву президентів України), та інших осіб, до повноважень яких належить допомога президентам України у виконанні їхніх державних обов'язків;
- 2) особисті бібліотеки президентів України та інші друковані видання, що відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України;
- 3) службові видання адміністрацій президентів України, інших органів та служб при президентах України;
- 4) документальні матеріали приватних осіб, які причетні до державної, політичної, громадської, творчої діяльності президентів України та всього періоду їхнього життя, у тому числі особисті матеріали родин президентів України;
- 5) документальні матеріали громадських організацій і осіб, діяльність яких може бути так чи інакше пов'язаною з реалізацією ідеї президентської влади в Україні, у тому числі президентів України, обраних політичними об'єднаннями діаспори, президентів Західноукраїнської Народної Республіки і Карпато-Української республіки, кандидатів у Президенти України, а також видання про історичні форми організації державної влади на території України;
- 6) документальні матеріали та твори мистецтва, що містять будь-яку інформацію про президентів України та створені будь-коли і з будь-якого приводу у всіх можливих формах закріплення інформації;
- 7) копії архівних документів офіційної діяльності президентів України, їхніх органів та служб, матеріалів про життя й творчість, що зберігаються в інших бібліотеках, архівних установах України та поза її межами;

8) зарубіжні публікації та бази даних, що містять матеріали про життя і діяльність президентів України й аналіз функціонування інституту президентства в Україні;

9) матеріали про досвід функціонування інституту президентства за кордоном і про діяльність президентів іноземних держав;

10) науково-довідковий фонд, який містить бібліографічну та іншу науково-довідкову інформацію про наявність документів президентів України і документів про їхню діяльність, що зберігаються в бібліотеці, інших бібліотеках, архівних установах України та поза її межами.

Документи, що зібрані у Фонді президентів України, відображають:

– історичні форми організації державної влади на території України;
– процеси становлення та функціонування інституту президентства в Україні;

– вибори Президента України;

– державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя президентів України;

– діяльність громадських організацій і осіб, які так чи інакше пов'язані з реалізацією ідеї президентської влади в Україні, у тому числі президентів України, обраних політичними об'єднаннями діаспори, президентів Західноукраїнської Народної Республіки, Карпато-Української республіки, кандидатів у Президенти України;

– функціонування інституту президентства за кордоном;

– діяльність президентів іноземних держав.

У межах своєї діяльності Фонд забезпечує:

– збирання, збереження документальних матеріалів та створення необхідних умов для користування ними;

– наукове опрацювання документів і створення науково-довідкового та довідково-пошукового апарату;

– формування системи електронних інформаційних ресурсів, зокрема повнотекстових, бібліографічних, фактографічних баз даних;

– інформування про систему електронних інформаційних ресурсів органів державної влади в Україні, електронних інформаційних ресурсів президентів держав світу та інформаційних ресурсів президентських бібліотек;

– запровадження матеріалів у науковий, освітній, культурний обіг.

Для належного виконання своєї роботи Фонд одержує від Секретаріату Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, громадян відомості про наявність документів та інших матеріалів, пов'язаних з життям і діяльністю президентів України; розробляє, за

погодженням з Головархівом України та бібліотекою, нормативно-методичні документи, що стосуються роботи Фонду; скликає конференції, наради, семінари з питань роботи з документальними матеріалами Фонду; визначає, відповідно до законодавства, порядок користування документами та іншими матеріалами, що зберігаються.

Помітну роль в ознайомленні українського суспільства з політичними нормами, цінностями, ідеями, виробленими світовою спільнотою, відіграє відкритий у НБУВ читальний зал публікацій Організації Об'єднаних Націй – спеціалізований зал, що забезпечує оперативне інформаційне обслуговування читачів фондом документів ООН та її спеціалізованих установ.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є єдиним в Україні депозитарієм ООН. Цей статус вона одержала в травні 1960 р. Крім того, НБУВ є депозитарієм таких установ, як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці, МАГАТЕ, Всесвітня організація торгівлі, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація цивільної авіації. Це дає можливість отримувати їх видання безкоштовно.

Статус депозитарію дає змогу сформувати значний бібліотечно-інформаційний ресурс, що охоплює видання ООН та її спеціалізованих установ, починаючи з 1945 р. Його загальний обсяг на початок 2003 р. становив понад 750 тис. одиниць зберігання. Щорічно фонд поповнюється приблизно на 12 тис. одиниць. Останнім часом значна кількість публікацій надходить від представництв ООН, Управління Верховного комісара з прав біженців, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та Міжнародної організації праці. Частина з них видана українською мовою. Це дає змогу поповнити фонд видань, що висвітлюють процеси розбудови Української держави, створення в ній демократичного суспільства та ринкової економіки.

Універсальний за змістом фонд надає користувачам можливість отримати унікальну інформацію з усіх напрямів діяльності Організації Об'єднаних Націй.

Усі матеріали можна одержати в спеціалізованому читальному залі, де до послуг користувачів створено систему каталогів та картотек, у т. ч. електронний каталог публікацій ООН, що наповнюється з початку 1999 р. і містить близько 12 тис. записів. Він дає змогу швидкого й оперативного пошуку інформації. Висококваліфіковані фахівці допомагають читачам у пошуку необхідної літератури, надають довідки про наявність видань з конкретної тематики.

У залі публікацій ООН регулярно експонуються виставки нових надходжень та тематичні. Постійно експонується виставка, присвячена Україні,

її участі в роботі в Організації Об'єднаних Націй. Створена картотека видань про Україну, що постійно поповнюється.

Фонд залу публікацій Організації Об'єднаних Націй містить такі документи:

- офіційні публікації головних органів ООН (Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Міжнародного Суду, Секретаріату);

- офіційні документи з історії створення ООН та загальні матеріали про її діяльність;

- міжнародні договори, угоди та законодавчі акти, укладені під егідою ООН;

- публікації з різних питань соціально-економічного розвитку, прав людини, запобігання злочинності, розвитку освіти, науки та культури тощо.

Частина фонду розміщена у відкритому доступі. Це періодичні видання ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ, МАГАТЕ, ФАО, МОП, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, ІКАО.

У структурі НБУВ сформована та успішно функціонує Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (далі – Служба, СІАЗ), яка займається підготовкою матеріалів, орієнтованих безпосередньо на задоволення інформаційно-аналітичних запитів органів державної влади всіх рівнів, громадських організацій, економічних структур, наукових працівників, які цікавляться суспільствознавчою тематикою.

Діяльність СІАЗ спрямовується на забезпечення оперативної та якісної обробки масивів нової інформації, сприяння веденню в обіг наявних суспільно значущих інформаційних фондів, творення вторинної інформації за принципом «інформація на базі інформації», а також аналіз зарубіжного досвіду суспільних перетворень і його адаптація до вітчизняних реалій.

Політичний сегмент діяльності Служби полягає в аналізі політичних процесів в українському суспільстві, дослідженні й сприянні спадкоємності традицій розвитку українського суспільства і держави, концентрації та узагальненні прогнозно-аналітичної продукції з політичної проблематики.

Орієнтована на задоволення інформаційних запитів владних структур, політикуму, економічних структур, громадських організацій, діяльність СІАЗ покликана сприяти вдосконаленню управлінської діяльності, підвищенню ефективності органів державної влади, розвитку ефективних громадських інститутів, гармонізації відносин численних державних і недержавних структур та демократизації суспільства, вирішенню акту-

альних питань розвитку гуманітарної сфери, становленню громадянського суспільства, прискоренню наукового розвитку, а також – запобіганню політичним, соціальним, національним, релігійним та іншим конфліктам.

Аналітична інформація Служби є основою, виходячи з якої виконуються цільові замовлення, складаються прогнози.

Серед пріоритетних напрямів здійснюваного відділом політологічного аналізу моніторингу можна виокремити такі:

- державотворчі процеси в Україні;
- вироблення зовнішньополітичної стратегії України, специфіка відносин «Україна – ЄС», «Україна – СНД», «Україна – СЕП» тощо, двосторонні відносини України;
- розвиток політичної структури держави, питання реалізації політичної реформи, діяльність окремих політичних сил та їх відносини з владними структурами, громадськими організаціями, суспільно-політичними, національними, релігійними рухами;
- економічні процеси в Україні, серед яких найактуальнішими на сьогодні є ситуація в АПК та ПЕК, приватизаційні процеси, проблема поліпшення інвестиційного клімату, впровадження інноваційних технологій, розвиток ринкових відносин, удосконалення податкового законодавства, а також участь України в міжнародних економічних проектах;
- актуальні проблеми становлення громадянського суспільства, розвитку гуманітарної сфери, серед яких посилена увага приділяється ситуації навколо пенсійної реформи, проблемам зайнятості, соціального страхування, підвищення рівня життя тощо;
- здійснення органами державної влади регіональної політики, соціально-економічна ситуація в регіонах;
- аналіз резонансних подій суспільно-політичного, економічного, культурного життя в Україні та за кордоном.
- розвиток культурно-гуманітарної сфери.

Окремо слід зазначити, що аналіз матеріалів за названими напрямками передбачає як висвітлення в цілому ситуації, прогнозування її перспективного розвитку і наукові рекомендації щодо розв'язання проблем, так і розгляд зустрічних процесів прийняття рішень відповідними структурами (зокрема органами державної влади), реалізації цих рішень та ефективності їх дії.

Одним із пріоритетних і перспективних напрямів роботи СІАЗ є підготовка інформаційно-аналітичних продуктів «на випередження». Ідеться про підготовку експертних оцінок, аналітичних довідок чи прогнозів з тих проблем, які вже найближчим часом можуть стати ключовими. Для цього не лише ведеться комплексне розроблення

найважливіших суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх та інших питань, а й готуються матеріали, які надсилаються потенційним замовникам з метою вивчення їхніх запитів та шляхів подолання можливих проблем.

Інший зразок забезпечення ефективного інформаційного супроводу процесів політичної комунікації бібліотечними установами дає Національна парламентська бібліотека України (далі – Бібліотека), одним із пріоритетних напрямів діяльності якої є бібліотечно-інформаційне обслуговування депутатів Верховної Ради України та рад нижчого рівня.

До послуг користувачів Бібліотеки – бази даних (БД) «Ліга. Закон», «Законодавство України» (тексти законодавчих, нормативних документів); власні БД, які представлені на веб-сайті Бібліотеки, серед яких – «Політика і політики в дзеркалі періодичних видань України (з 2000 р.)».

Із травня 1999 р. у структурі Бібліотеки функціонує відділ інформаційного забезпечення Верховної Ради України, створений з метою сприяння законотворчій діяльності Верховної Ради України шляхом надання інформаційних послуг народним депутатам, їхнім помічникам та працівникам апарату ВРУ.

У результаті успішного здійснення Канадсько-українського проекту спільно з Канадським товариством приятелів України протягом 1999–2001 рр. на базі відділу був створений Українсько-канадський парламентський інформаційний центр. Урочисте відкриття центру відбулося 16 листопада 2000 р. за участі першого Президента України Л. Кравчука, Надзвичайного і Повноважного Посла Канади в Україні та багатьох народних депутатів України. Співробітництво між Національною парламентською бібліотекою України та Канадським товариством приятелів України триває і сьогодні.

Відділ пропонує такі інформаційні послуги користувачам Бібліотеки:

- підготовка інформаційних матеріалів на запити народних депутатів, їхніх помічників та службовців апарату Верховної Ради України;
- підбір і обробка інформаційних матеріалів до законопроектів, що розглядаються на сесіях українського парламенту;
- створення гіпертекстової бази даних «Політика і політики у дзеркалі періодичних видань України», що постійно поповнюється і розміщується на інтернет-сторінці Бібліотеки за адресою: <http://ciprc.nplu.org/>;
- надання інформаційних послуг користувачам Бібліотеки з використанням бази даних «Ліга. Закон»;
- надання безкоштовного доступу до Інтернету народним депутатам та їхнім помічникам;

– надання доступу до підсобного фонду відділу, який складається з англійської канадської літератури з питань законодавства та довідкових видань українською мовою.

Таким чином, у процесі забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу процесів політичної комунікації діяльність бібліотек спрямовується на збереження, вивчення й популяризацію політико-правової спадщини та традицій українського суспільства; вивчення, систематизацію, адаптацію до українських реалій та впровадження у вітчизняний інформаційний простір інформації стосовно суспільно-політичних здобутків зарубіжних країн; забезпечення інформаційного супроводу процесу прийняття управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення політичної системи, проведення суспільно необхідних реформ; підвищення загальної політико-правової культури (у тому числі й управлінської еліти); забезпечення інформаційного суверенітету.

Список використаних джерел

1. *Володин Б. Ф.* Всемирная история библиотек / Б. Ф. Володин. – СПб. : Профессия, 2002. – 351 с.
2. *Володин Б. Ф.* Научная библиотека в контексте научной, образовательной и культурной политики. (Исторический опыт Германии) / Б. Ф. Володин ; ред. С. А. Давыдова. – СПб. : Изд-во РНБ, 2002. – 200 с.
3. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005. – 300 с.
4. *Грабар Н. Г.* Комунікаційні аспекти виховної діяльності бібліотеки вищого навчального закладу / Н. Г. Грабар // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х., 2007. – Вип. 20. – С. 99–108.
5. *Копанева В.* Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанева // Бібл. вісн. – 2007. – № 5. – С. 3–9.
6. *Тикунова И. П.* Концептуальная модель современной библиотеки: социально-философский анализ [рукопись]: дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук: [спец.] 09.00.11 «Социальная философия»: защищена 13.03.2007 / И. П. Тикунова ; науч. руководитель М. Ю. Опенков ; Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования «Помор. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова». – Архангельск : [б. и.], 2007. – 129 с. – Режим доступа: http://tikunova-i.narod.ru/ni/koncept_dis.htm#p1. – Загл. с экрана.
7. *Фирсов В. Р.* Сущностные функции библиотечной деятельности: Культуроведческий подход / В. Р. Фирсов // Научные и технические библиотеки. – 1985. – № 5. – С. 15–20.

8. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.

9. *Шрайберг Я. Л.* Избранные труды / Я. Л. Шрайберг. – М. : ГПНТБ России, 2002. – 623 с.

10. *Шрайберг Я. Л.* Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе: ежегодный докл. конф. «Крым», 2010 г. / Я. Л. Шрайберг. – Судак ; Москва : Издательско-препрографический центр ГПНТБ России, 2010. – 77 с.

Ніла Танатар,

заввідділу організації та використання документального фонду ФПУ НБУВ,
канд. біол. наук

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ РЕСУРСИ ІЗ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

У статті розглянуто особливості створення інформаційно-аналітичних систем із соціально-політичної проблематики та подано їх загальну характеристику

Ключові слова: контент-аналіз, контент-моніторинг, інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичні системи.

Актуальність та особливості інформаційно-аналітичного забезпечення управлінських структур. Інформація є одним з основних елементів соціального управління, тому значення інформаційного забезпечення органів державної влади важко переоцінити. Таку інформацію, необхідну владним структурам для конкретних впливів на об'єкт управління, варто розглядати як стратегічний ресурс, тобто вона повинна бути повною, актуальною, достовірною, охоплювати весь спектр проблем, що цікавлять керівні органи, збиратися регулярно й у необхідних обсягах. Виконання цих умов при формуванні інформаційних ресурсів допомагає управлінським структурам розробляти дієвий план, визначати реальні й точні цілі своїх рішень. Тому сьогодні ЗМІ та інформаційні потоки, які вони породжують, стали одними з найважливіших об'єктів дослідження суспільно-політичних процесів України.

Нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), володіючи найбільшим в Україні документним ресурсом та потужним кадровим потенціалом, перетворилася на один з основних інформаційних центрів обслуговування вищих органів влади й управлінських структур [1]. Спеціалізовані бібліотечні підрозділи в змозі відслідковувати на інформаційному рівні глобальні та локальні суспільні процеси, здійснювати інформаційний супровід різних політичних кампаній, у тому числі загальнодержавного значення.

Корисним у даному контексті є досвід інформаційного забезпечення апарату вищих органів державної влади, насамперед Адміністрації Президента України, відділом організації та використання документального фонду Фонду президентів України НБУВ (далі – Відділ). Особливості

такого забезпечення полягають передусім в обслуговуванні вузького кола споживачів зі спеціальними та специфічними завданнями, а його ефективність, крім перелічених вимог, залежить від чіткого поставлення завдань і безперервної взаємодії зі споживачами інформаційних матеріалів. Унаслідок цього надзвичайно важливим і, крім того, дуже складним є окреслення інформаційних потреб таких споживачів. Від розв'язання цієї проблеми багато в чому залежить ефективність самого процесу підготовки інформації.

Не менш відповідальною процедурою є забезпечення й дотримання послідовності та безперервності всього циклу формування інформаційних масивів, починаючи від процедури встановлення джерел інформації, методик її відбору та класифікації, наповнення баз даних (далі – БД), до автоматизованого опрацювання та аналізу. Сам процес формування інформаційних потоків має бути детально продуманим та проробленим, інформація повинна відбиратися дуже ретельно і будь-якого надлишку для уникнення інформаційного шуму. Перевагу потрібно надавати власним БД, створюваним під конкретні завдання. Для коректного відбору інформації необхідно проводити постійне спостереження за рядом параметрів, які характеризують той чи інший соціально-політичний процес або явище. Методологія моніторингу повинна реалізовуватись у текстовій і статистичній формі, її принципи мають бути закладені в описі функціонування технічних систем.

Інформаційно-аналітичні системи за ключовими фрагментами публікацій: особливості формування та можливості використання. З урахуванням вказаних особливостей такої інформації та вимог конкретних замовників 1992 р. у Відділі було започатковано новий клас систем контент-моніторингу соціально-політичних процесів у суспільстві на базі ключових цитат публікацій [5]. Для наповнення БД було запропоновано використовувати не повні документи, а їх окремі фрагменти, які точно й стисло передають суть того чи іншого соціального явища, політичної події. Сама процедура контент-аналізу публікацій спрямована на виявлення та виділення з тексту фрагментів публікацій, які в межах досліджуваної проблеми мають риси найменшої цілісної одиниці (модуля) інформації.

Для подальшого індексування цитат у рамках виділеного модуля визначаються окремі елементи проблеми і зв'язки між ними на основі зіставлення з конкретними значеннями класифікатора. Для цієї процедури запропоновано багатофасетні класифікатори з теоретично необмеженою кількістю фасет та значень кожної з них, що дає змогу формувати для кожного аспекту проблеми свою фасету з відповідним їй класом значень

та створювати інформаційні системи для складних і багатопланових тем. Процесу побудови класифікатора, який у схематичному вигляді повинен відтворювати модель досліджуваної проблеми, у кожному конкретному випадку передусім аналіз досліджуваної проблеми для виявлення її складових елементів і взаємозв'язків між ними. Як найпридатніші для формального опису документів при створенні інформаційних систем за ключовими фрагментами публікацій були обрані класифікатори фасетно-ієрархічного типу. У них кожному елементу досліджуваної проблеми відповідає своя фасета з фіксованим місцерозташуванням у фасетній формулі, а сукупності значень у межах окремого елемента – відповідний фасетний клас. При цьому класифікатор не є консервативним за структурою й змістом складових елементів, а розвивається й удосконалюється відповідно до розвитку проблеми. На рівні структури додаються нові елементи із сукупністю відповідних їм значень, паралельно фасетна формула доповнюється адекватними цим елементам фасетами й фасетними класами.

На основі розробленого класифікатора за допомогою фасетної формули здійснюється формальний опис конкретного фрагмента тексту, а сукупність фасетних формул усіх виділених фрагментів забезпечує формальний опис усього документа в контексті досліджуваної проблеми. Такий спосіб опрацювання першоджерел виконує функцію інформаційного «сита», через яке проходить лише релевантна досліджуваній темі інформація у вигляді цитат оригінального тексту. Занесений до БД вхідний документ містить повний бібліографічний опис публікації та всі виділені з тексту й заіндексовані за змістом фрагменти.

Спеціально розроблені програмні засоби дають змогу розбивати вхідний документ (так званий інформаційний об'єкт) на окремі незалежні фрагменти (інформаційні модулі), кожен з яких при цьому доповнюється бібліографічними даними, і формувати на основі всіх занесених до БД документів повну інформаційну матрицю – інформаційний відбиток досліджуваної проблеми. Крім того, кожен інформаційний модуль такої матриці в разі запуску спеціальних програм розбивається на три незалежні складові, кожна з яких за потребою може функціонувати самостійно. Перша складова – змістовна інформація (цитата документа), друга – його повний бібліографічний опис і третя – структурна характеристика виділеного фрагмента, передана за допомогою фасетної формули. Таким чином, весь масив інформації, поданий у вигляді повної публікаційної матриці, може аналізуватися як окремо за кожною з виділених складових, так і в їх сукупності. У випадку сортування цитат публікацій за заданими схемами отримуємо ті чи інші аналітичні огляди, на основі опрацювання бібліографічних записів

формуються бібліографічні списки, а різні маніпуляції з фасетними формулами надають можливість будувати різні статистичні та ілюстративні матеріали. При одночасному опрацюванні (за допомогою спеціально написаних програм) усіх складових відібраних цитат формуються аналітичні огляди у вигляді структурованих за певною схемою ключових фрагментів публікацій з повним або частковим їх бібліографічним описом, доповнених таблицями, графіками, діаграмами тощо. Такий спосіб формування та розбивання вхідної інформації забезпечує в подальшому створення різних варіантів текстових файлів і таблиць кількісних показників. Технологія надає можливість вибирати з усього масиву занесених до БД документів лише ту інформацію і з такою структурою, з якою вона необхідна замовнику. За допомогою програмних засобів фрагменти текстів з різних першоджерел перетворюються на структуровані текстові блоки.

Таким чином, автоматизована технологія контент-моніторингу базується на:

- використанні як одиниці формування текстового інформаційного масиву, ключового фрагмента публікації;
- індексації ключових фрагментів публікацій за допомогою багатофасетної класифікації;
- формуванні банку ключових фрагментів публікацій у процесі поєднання двох автоматизованих процесів: багаторівневої процедури контент-аналізу текстів публікацій та їх аналітико-синтетичного перероблення.

Особливість запропонованої технології насамперед полягає в застосуванні як кількісних, так і якісних методів аналізу текстів публікацій, а також у збереженні авторського змісту та забарвленості публікації.

Інформаційно-аналітичні ресурси на базі автоматизованої системи за ключовими фрагментами публікацій. Уперше таку систему було побудовано для аналізу процесу обговорення проекту нової Конституції України в пресі (жовтень 1992 р.) [2].

Необхідно було проаналізувати обговорення цього документа в публікаціях, відібраних у процесі прес-моніторингу газетної періодици: у цілому проекту, окремих його статей, а також пропозиції щодо їх змін, доповнення, вилучення та ін. Усе це потребувало точного передавання тексту оригіналу.

Принципи формування БД типових інформаційних систем, за винятком повнотекстових, не відповідали цій умові. Однак повнотекстові БД виявилися занадто громіздкими для проведення подібних досліджень. Тому для наповнення БД було запропоновано використовувати не цілі документи, а їх окремі фрагменти, які точно й стисло передавали зміст кожної пропозиції.

Для індексування відібраних цитат було розроблено двофасетний класифікатор, створені програмні засоби конвертування вхідної інформації у структуровані згідно зі статтями проекту нової Конституції вихідні текстові файли у вигляді постатейно об'єднаних цитат публікацій. Текстова складова доповнювалася бібліографічними описами, окремо формувалися табличні матеріали, які також передавали структуру винесеного на всенародне обговорення проекту.

Система користувалася попитом у розробників проекту нової Конституції, і основні принципи її побудови було взято за основу при створенні ряду інших систем соціально-політичної тематики. У зв'язку з Постановою ВР України від 17.06.1993 р. «Про проведення референдуму про довіру (недовіру) Президентів та парламенту 26.09.1993 р.» у рамках аналогічної системи здійснювався контент-моніторинг з теми «Преса про референдум» (липень – вересень 1993 р.). В обох випадках система була вузькопроблемною, відслідковувала лише один соціально-політичний процес.

Виходячи з нових більш складних завдань, були переглянуті принципи побудови інформаційно-аналітичної системи, доопрацьовані методики аналізу й відбору матеріалу в процесі прес-моніторингу газет, його індексації, розширені можливості класифікаційних схем [12]. У результаті проведеної роботи монотематичну за наповненням систему можна було використовувати як багатоаспектну. Це дало змогу в рамках системи відслідковувати події, в яких поряд з політичними процесами фіксувалися конкретні об'єкти дослідження. Так, у випадку передвиборних кампаній завдяки вдосконаленню процедур індексування та сортування занесених до БД фрагментів публікацій можна було аналізувати передвиборний процес із усіма його нюансами, починаючи від обговорення закону про вибори до різноманітних засобів впливу на виборців і претендентів на звання депутата чи Президента, аж до порушень закону та терористичних актів. Така система дає змогу також відслідковувати поведінку виборчих блоків, політичних партій, кандидатів, представників вищих ешелонів влади, вивчати настрої регіонів тощо.

Тому, починаючи з 1994 р., зусилля співробітників Відділу були перш за все спрямовані на дослідження в процесі прес-моніторингу ЗМІ найважливіших для України в той чи інший період її сучасного розвитку соціально-політичних подій – виборів до ВР і Президента України. На основі контент-моніторингу матеріалів газетної періодики формувалась інформаційно-аналітична система з таких тем [7, 9–11]:

- «Преса про вибори до ВР України-1994» (1994 р.);
- «Преса про вибори до ВР України-1998» (1997–1998 рр.);
- «Преса про вибори до ВР України-2002» (2002 р.);
- «Преса про вибори до ВР України-2006» (2006 р.);
- «Преса про вибори до ВР України-2007» (2007 р.);
- «Преса про вибори Президента України-1994» (1994 р.);
- «Преса про вибори Президента України-1999» (1999 р.);
- «Преса про вибори Президента України-2005» (2004–2005 рр.);
- «Преса про вибори Президента України-2010» (2009–2010 рр.).

Започаткована для всебічного аналізу політичних баталій під час виборчих кампаній 1994 р. інформаційна система завдяки програмному інструментарію багатоаспектного використання БД переросла в більш глобальну, яка протягом багатьох років давала можливість відслідковувати імідж політичної еліти та політичних партій України [8]:

- «Преса про політичних діячів України» (1994 р. – по сьогодні);
- «Преса про політичні партії України» (1996–2007 рр.).

У процесі вдосконалення та розвитку технології системи стало можливим аналізувати інформацію про непов'язані між собою політичні події та явища, до того ж у різних аспектах та ракурсах. При цьому передбачені різноманітні варіанти використання та подання такої інформації. Залежно від потреб замовника, система контент-моніторингу ЗМІ може функціонувати як політематична чи як монотематична. З 1996 р. у рамках такої системи, крім вищезгаданих тем, в окремі періоди відслідковувалися законотворчі акти, соціально-політична ситуація в різних регіонах України, фіксувалися висвітлені пресою поточні актуальні події, відносини України з іншими державами тощо.

Основні з таких тем [3, 4, 6]:

- «Політична еліта України про "Закон про владу"» (1994–1995 рр.);
- «Преса про соціально-політичну ситуацію в Криму» (1995–1996 рр.);
- «Преса про українсько-російські відносини» (1996 р.);
- «Обговорення проекту нової Конституції (1996 р.) в пресі» (1996 р.);
- «Преса про вибори президента Росії» (1996 р.);
- «Преса про п'ятиріччя незалежності України» (1996 р.);
- «Преса про соціально-політичну ситуацію на Донбасі» (1996 р.);
- «Актуальні події в дзеркалі преси» (1997–1998 рр.);
- «Всеукраїнський референдум 2000 року» (2000–2001 рр.);
- «Реакція преси на президентський та альтернативний законопроект "Про внесення змін до Конституції України"» (2000–2001 рр.);
- «Бюджет-2001: прес-моніторинг» (2000 р.);
- «Бюджет-2002: прес-моніторинг» (2001 р.);

- «Стосунки між парламентом та урядом: прес-моніторинг» (2001 р.);
- «Обговорення законопроектів у пресі» (2001 р.).

Висновки. Набутий досвід показав, що запропонована система контент-моніторингу дає змогу максимально повно й концентровано зображати будь-який соціально-політичний процес, відображений у ЗМІ, у сформованих інформаційних масивах з подальшим їх аналізом та синтезом.

Вищенаведений перелік досліджуваних протягом 18-ти років актуальних для українського суспільства подій шляхом контент-моніторингу газетної періодики (у друкованому, а останніми роками в електронному форматі) демонструє унікальний за змістом і структурою та значний за обсягом (БД нараховують понад 200 тис. записів) інформаційно-аналітичний ресурс із соціально-політичної тематики, яким на сьогодні володіє НБУВ.

До недавнього часу формування БД системи проводилося у форматі Mark та на базі програми Absmark. Для подальшого інформаційно-аналітичного опрацювання БД використовувалися власні програмні продукти. Враховуючи нові завдання НБУВ з інформатизації бібліотеки і загальнодоступності її фондів та ресурсів, з 2010 р. наповнення та функціонування системи контент-моніторингу ЗМІ здійснюється в середовищі Irbis. Це дає змогу доповнювати БД за ключовими фрагментами публікацій повнотекстовими БД.

Список використаної літератури:

1. *Горовий В.* Бібліотеки як сучасні центри української інформатизації / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2009. – Вип. 25. – С. 23–35.
2. *Заєць А.* Зі шпальт газет – до проекту: за матеріалами обговорення проекту нової Конституції України у пресі / А. Заєць, Н. Танатар // Голос України. – 1993. – 4 черв. – № 103. – С. 12.
3. *Танатар Н. В.* Бюджет-2001: контент-анализ материалов прессы / Н. В. Танатар // Финансовые риски. – 2000. – № 4. – С. 5–11.
4. *Танатар Н. В.* Бюджет-2002: контент-анализ материалов прессы / Н. В. Танатар // Финансовые риски. – 2001. – № 4. – С. 5–11.
5. *Танатар Н. В.* Інформаційно-аналітичні системи за ключовими фрагментами публікацій як основа для створення електронної бібліотеки соціально-політичного спрямування / Н. В. Танатар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2001. – Вип. 6. – С. 190–200.

6. *Танатар Н. В.* Обсуждение всеукраинского референдума по народной инициативе в прессе / Н. В. Танатар, Н. О. Моршна // Финансовые риски. – 2000. – № 1. – С. 11–16.

7. *Танатар Н. В.* Сучасні інформаційні технології прес-моніторингу передвиборних кампаній / Н. В. Танатар, А. Г. Федорчук // Українська періодика: історія і сучасність: шоста Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 трав. 2000 р. : доп. та повідомл. – Л., 2000. – С. 342–344.

8. *Танатар Н. В.* Усе – про політичну еліту / Н. В. Танатар, А. Г. Федорчук // Вісн. НАН України. – 1997. – № 1–2. – С. 91–92.

9. *Федорчук А. Г.* Використання інтернет-ресурсів для контент-моніторингу передвиборних кампаній / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2008. – Вип. 21. – С. 227–236.

10. *Федорчук А. Г.* Президентські вибори 1999 року: контент-аналіз матеріалів преси / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Українська періодика: історія і сучасність: шоста Всеукр. наук.-теорет. конф. 11–13 трав. 2000 р. : доп. та повідомл. – Л., 2000. – С. 351–354.

11. *Федорчук А. Г.* Роль преси в передвиборних перегонах-2006: контент-моніторинг на базі газетних фондів НБУВ / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2007. – Вип. 18. – С. 156–168.

12. *Федорчук А. Г.* Теоретико-методичні засади аналізу інформаційного потоку соціально-політичного спрямування / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2004. – № 2. – С. 33–38.

Сергій Кулицький,

старш. наук. співроб. СІАЗ НБУВ, канд. екон. наук

ПОТЕНЦІЙНІ КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті зроблено спробу адаптації деяких ключових положень теорії конкуренції до умов роботи великої наукової бібліотеки в Україні. Розглядаються механізми вибору найкращих для наукової бібліотеки стратегій конкуренції при інформаційному забезпеченні української економіки. Зазначений аналіз проведено диференційовано щодо інформаційних послуг наукової бібліотеки й інформаційних продуктів, що виробляються нею.

Ключові слова: інформація, інформаційний шум, інформаційне (інформаційно-аналітичне) забезпечення, інформаційні посередники, інформаційні функції, інформаційні продукти, інформаційні послуги, конкуренція, стратегії конкуренції, суб'єкти економіки.

Інформаційна діяльність – атрибут процесу управління. Тому, за визнанням фахівців, існує пряма залежність між якістю інформаційного (інформаційно-аналітичного) забезпечення управління економікою на всіх рівнях та ефективністю її функціонування й розвитку.

Як зазначають російські вчені Ю. В. Курносів та П. Ю. Конопов, «інформаційно-аналітичне забезпечення – це вид забезпечення управління діяльності, що реалізує функцію зворотного інформаційного зв'язку в контурі управління». Процес інформаційно-аналітичного забезпечення – це системна єдність процесів збирання, обробки та аналізу інформації, що здійснюється в інтересах визначення поточного стану та тенденції зміни суб'єкта та об'єкта управління, середовища їх взаємодії, а також з метою синтезу прогностичних моделей і прогнозів змін ситуації в системі, що сформована сукупністю суб'єкта та об'єкта управління [1, с. 204–205]. Наведене визначення доволі узагальнене й може бути застосоване до широкого кола суспільних систем, а не лише до економіки.

Українські вчені А. М. Ткаченко, Т. В. Лівощко та О. В. Шляга інформаційне забезпечення процесу управління підприємством (тобто об'єктом економіки) визначають як «складний механізм узгодження інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних та придатних для

реалізації аналітичних процедур, які зможуть надати керівництву інформацію, необхідну для прийняття рішень відносно подальшої діяльності підприємства» [2, с. 6].

Необхідно звернути увагу на близькість по суті наведених вище визначень, коли поняття «інформаційне» та «інформаційно-аналітичне забезпечення» застосовуються як синоніми. Обидва визначення акцентують увагу на отриманні суб'єктом управління інформації, необхідної для виконання його функцій щодо об'єкта управління. Причому той факт, що об'єкт управління економічний за своєю природою зовсім не означає, що суб'єкт управління має отримувати стосовно цього об'єкта виключно економічну інформацію. Адже, як показує практика, для управління економічними об'єктами і на мікро-, і на макрорівні потрібна не лише суто економічна, а й технічна, юридична, соціальна, політична та інша інформація.

Змістовна розмаїтість інформації, необхідної для управління економічними об'єктами, регулювання їх діяльності тягне за собою відповідну різноманітність суб'єктів-постачальників інформації, тобто інформаційних посередників. Їх основна суспільна функція – забезпечення інформаційних потреб споживачів. Вона реалізується завдяки професійній діяльності посередників з пошуку, збирання, обробки, накопичення інформації та представлення її у зручній для споживача формі. Споживач, за рахунок професійної діяльності інформаційного посередника, отримує такий інформаційний продукт, який він не зміг би отримати іншим шляхом або мусив би для отримання аналогічного продукту витратити значно більше ресурсів, ніж він їх віддає інформаційному посереднику. Тому економічна доцільність існування інформаційних посередників обумовлена вигодою, яку споживач інформації отримує від їх функціонування. Одним з таких інформаційних посередників є наукові бібліотеки та інші великі публічні бібліотеки. Мабуть, найвідоміший у цьому плані досвід Бібліотеки Конгресу США. Утім, доволі вагомі досягнення у сфері інформаційного посередництва великих публічних бібліотек за умов функціонування перехідної економіки є і в сучасній Україні. Саме практичний досвід діяльності на цій ниві Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського склав основу емпіричної бази для підготовки цієї роботи.

Із точки зору виконання управлінських функцій у сфері економіки інформацію доцільно розглядати як зміст повідомлення про сукупність явищ та подій, що становлять інтерес для зацікавлених осіб та організа-

цій, підлягають реєстрації та обробці. Однак необхідний суб'єктам економіки зміст повідомлень часто можна отримати з різних джерел та (або) різними каналами зв'язку. Таким чином, постачання ідентичного змісту, тобто взаємозамінність інформації, доволі часто може здійснюватися різними інформаційними посередниками.

Взаємозамінність інформації (інформаційних продуктів) породжує конкуренцію серед інформаційних посередників та споживачів інформації. За визначенням фахівців, конкуренція – це «змагання між виробниками (продавцями) товарів, а у загальному випадку – між будь-якими економічними, ринковим суб'єктами; боротьба за ринки збуту товарів з метою отримання вищих доходів, прибутків, інших вигод» [3, с. 162].

Поняття конкуренції, у тому числі й наведене вище, як правило, вживається в контексті функціонування ринкових (товарно-грошових) відносин. Утім, як демонструє практика, навіть за відсутності безпосередньо ринкових (товарно-грошових) відносин конкуренція (чи квазі-конкуренція) між суб'єктами економіки може існувати так би мовити в опосередкованій формі. Наприклад, між споживачами може виникати конкуренція за обмежені джерела інформації, обмежені інформаційні продукти, навіть якщо ці об'єкти надаються їм на безоплатній основі, скажімо, за рахунок державного чи місцевих бюджетів. Така ситуація може виникати при користуванні публічними бібліотеками, включаючи наукові, про що детальніше йтиметься далі.

Успішність тих чи тих інформаційних посередників, включаючи великі наукові бібліотеки, у сфері інформаційного забезпечення розвитку економіки залежить від того, наскільки ефективно вони при цьому використовують власні конкурентні переваги. Саме визначення потенційних конкурентних переваг наукової бібліотеки в інформаційному забезпеченні української економіки і є предметом цього дослідження.

Узагалі-то проблеми конкурентних відносин між інформаційними посередниками при забезпеченні потреб споживачів інформаційних продуктів і послуг (у тому числі й суб'єктів економіки) доволі слабо досліджені. Це також стосується й питання визначення конкурентних переваг різних учасників процесу інформаційного забезпечення економіки. Причин такого стану справ, мабуть, декілька.

Ідеться, зокрема, про складності організації спостережень за процесом інформаційного забезпечення потреб суб'єктів економіки в широких масштабах та організації обліку й накопичення емпіричних даних відповідних спостережень. Важливо й те, що хід та результати процесу інформаційного забезпечення управління економічними об'єктами зачіпають комерційні, політичні та інші інтереси багатьох суб'єктів, що робить його

значною мірою закритим від сторонніх спостерігачів і також перешкоджає збиранню та накопиченню відповідних первинних даних емпіричного характеру.

Існують й більш глибокі проблеми методичного характеру, пов'язані, наприклад, із принциповими можливостями статистичного обліку інформації як такого. Відомо, що статистична інформація, як така, дає узагальнену кількісну характеристику якісно однотипних явищ та (чи) процесів. Утім, одне й те саме повідомлення (сигнал) може для одних суб'єктів економіки бути цінною інформацією, а для інших – інформаційним шумом. Такий стан справ робить у багатьох випадках по суті неможливим статистичний облік інформації за її ключовою ознакою – корисністю (цінністю) для великої сукупності споживачів. Ідеться, зокрема, про облік інформації на рівні галузі економіки, регіону, держави тощо.

На практиці на макрорівні найчастіше здійснюється статистичний облік виданих книг, періодичних видань тощо. Тобто на макрорівні має місце статистичний облік повідомлень (сигналів) не за критерієм їх цінності для конкретних користувачів (що, власне, і є ознакою інформації), а за критерієм виду джерела інформації (адресанта) як такого. Такий облік у кращому випадку є обліком кількості сигналів і має значення, наприклад, для організації зв'язку (поштового, телефонного, через Інтернет та ін.), розповсюдження друкованої продукції тощо, але він аж ніяк не сприяє формуванню баз даних для аналізу проблем, успішність розв'язання яких залежить від якісних характеристик інформації, важливих для її користувачів.

З іншого боку, той факт, що значна частина повідомлень, зокрема, і у формі збірок різноманітних друкованих текстів (книг, журналів, газет тощо), в одних випадках може служити інформаційній підтримці управлінських рішень, а в інших – являти собою інформаційний шум, не може бути підставою для нерациональних бюджетних обмежень на фінансування процесу формування бібліотечних фондів великих наукових та інших бібліотек. Адже саме змістовна різноманітність бібліотечних фондів є запорукою того, що користувач бібліотеки зможе вилучити з наявного масиву повідомлень потрібну йому інформацію, відрізнити її від інформаційного шуму та належним чином ідентифікувати. Як влучно зазначають деякі фахівці, «дорого коштує не інформація, а її відсутність» [4, с. 7].

Наведені вище обставини позначились і на висвітленні у фахових виданнях проблем конкуренції між інформаційними посередниками у сфері інформаційного забезпечення економіки. У літературі з маркетингових досліджень висвітлюються, наприклад, питання можливого викорис-

тання суб'єктами підприємництва для цілей маркетингу різних джерел інформації, яку ці суб'єкти збирають з метою досягнення своїх цілей. При цьому подається доволі загальна характеристика можливостей використання вельми широкого кола різних видів джерел інформації, а можливості використання деяких джерел інформації для цілей маркетингу, наприклад інтерв'ю, подаються більш детально [5, с. 69–97].

Так само в окремих роботах напрями маркетингових досліджень та методи їх проведення в найзагальнішому плані прив'язуються до певних видів джерел інформації (інформаційних посередників) [6, с. 119–123]. Або ж подається детальна класифікація маркетингової інформації за головними ознаками та її стисла функціональна характеристика, які, однак, не мають адресної прив'язки до конкретних джерел інформації (інформаційних посередників) [7, с. 127–134].

Утім, у роботах фахівців з маркетингових досліджень цілий ряд важливих питань переваг й недоліків різних джерел інформації в процесі інформаційного забезпечення економічної діяльності досліджені в доволі специфічному контексті, що недостатньо для визначення потенційних конкурентних наукових бібліотек у сфері інформаційного забезпечення розвитку економіки.

Питання ефективного використання різних джерел інформації для цілей бізнес-розвідки (синонім: ділова, підприємницька розвідка) досліджується у відповідній фаховій літературі. Зокрема, вельми детально ці питання розглянуті в роботі О. І. Дороніна [8]. Утім, навіть у цій монографії конкуренція між різними джерелами інформації при виконанні конкретних завдань (задоволенні інформаційних потреб) суб'єктів економіки не розглядається. Дослідження конкурентних переваг різних джерел інформації (інформаційних посередників) у процесі інформаційного забезпечення економіки передбачає аналіз співвідношення «інформаційна потреба – джерело інформації» (інформаційний посередник). Певна увага цій проблемі приділяється в роботі Ч. Ханта і В. Зартарьяна [9].

Однак для виділення конкурентних переваг певного інформаційного посередника в процесі інформаційного забезпечення розвитку економіки, аналізу згаданого вище співвідношення повинно передувати визначення критеріїв відбору джерел інформації (інформаційних посередників), здатних сприяти якнайкращому виконанню завдань, що стоять перед певним суб'єктом економіки. А цьому питанню в згаданій вище роботі Ч. Ханта і В. Зартарьяна, не говорячи вже про інші праці фахівців з ділової (бізнес-) розвідки, належна увага не приділяється. До того ж ділова розвідка – лише один з напрямів інформаційного забезпечення розвитку економіки, причому переважно на мікрорівні.

Утім, цілий ряд цінних положень та цікавих ідей на тему цієї роботи можна знайти у фахових джерелах, присвячених питанням конкуренції як такої. Зокрема не можна оминати праці всевітньо визнаного фахівця з проблем конкуренції М. Портера. Цей учений не лише висунув концепцію такої форми інформації/дезінформації, як ринкові сигнали, що являють собою «будь-яку дію конкурента, що прямо чи опосередковано свідчить про його наміри, мотиви, цілі або внутрішню ситуацію» [10, с. 91–102], а й запропонував критерії визначення конкурентних переваг як таких, як основи вибору стратегії розвитку для певного суб'єкта ринку [11, с. 51–72]. Утім, у роботах М. Портера досліджуються питання конкуренції у сфері обігу матеріальних товарів, а не інформаційних продуктів та інформаційних послуг.

Таким чином, проведений вище короткий огляд фахових робіт демонструє, що конкурентні переваги наукової бібліотеки (як однієї з організаційних форм посередництва) у сфері інформаційного забезпечення української економіки вивчені недостатньо та заслуговують на подальше дослідження.

Відомо, що управлінські рішення, у тому числі й в економічній сфері, ухвалюються залежно від змісту інформації (повідомлень, сигналів), що використовується для підготовки цих рішень. Тобто вирішальна роль у процесі прийняття рішень належить таким якісним характеристикам інформації, як цінність (користь), точність, достовірність, повнота тощо. Ключовою якісною характеристикою будь-якого повідомлення є його цінність (корисність), яка полягає у здатності інформації сприяти досягненню мети, що стоїть перед тією чи іншою особою чи організацією. Саме за критерієм цінності повідомлення в ньому виділяють інформацію та інформаційний шум. Останній можна розглядати з різних позицій, виділяючи фізичний (синтаксичний), семантичний та прагматичний види інформаційних шумів. Так, за критерієм цінності, у повідомленні виділяють інформацію та прагматичний інформаційний шум. Співвідношення того й іншого в різних повідомленнях (різних пакетах сигналів), що використовуються певним споживачем, буде різне.

Слід зазначити, що на практиці інформація, необхідна для здійснення процесу управління, переважно вилучається суб'єктом управління з різних інформаційних продуктів, а не отримується безпосередньо в готовому для ухвалення управлінських рішень вигляді. Саме комбінація якісних характеристик інформації визначає властивості конкретних інформаційних продуктів, що використовуватимуться для підготовки й ухвалення конкретних управлінських рішень. А це озна-

час, що різні інформаційні продукти по-різному використовуються в процесі управління.

За визначенням фахівців, «інформаційний продукт – це документ, тобто матеріальний носій, який містить зафіксовану інформацію і призначений для її передачі в часі й просторі користувачам...». А «інформаційна послуга – це різноманітні дії, спрямовані на безпосереднє задоволення інформаційної потреби» [12, с. 103]. На ринку, звичайно, і те, і інше приймає форму товарів. Надання інформаційного продукту – це передавання інформаційним посередником інформації у власність клієнта. А інформаційна послуга – надання інформаційним посередником інформації у користування (доступу до інформації), іноді з правом копіювання, але без права безпосереднього використання копій як інформаційних товарів.

Конкурентні переваги різних інформаційних посередників, включаючи великі наукові бібліотеки, в інформаційному забезпеченні української економіки виступають як кращі умови пропозиції відповідних інформаційних продуктів та (чи) інформаційних послуг.

При цьому також слід враховувати, що задоволення інформаційних потреб суб'єктів економіки може здійснюватись як власними силами, так і за рахунок залучення відповідних зовнішніх партнерів. Необхідність залучення зовнішніх механізмів задоволення інформаційних потреб відповідних суб'єктів обумовлена, як правило, двома причинами:

- задоволення відповідних інформаційних потреб власними силами в принципі неможливе;
- задоволення відповідних інформаційних потреб за рахунок сторонніх (зовнішніх) джерел економічно доцільне, оскільки забезпечує додатковий прибуток, економію ресурсів або одержання вигоди в якій-небудь іншій формі.

Вибір суб'єкта інформаційних відносин між внутрішніми та зовнішніми механізмами задоволення його інформаційних потреб часто залежить від величини й профілю діяльності цього суб'єкта. Один і той самий вид інформаційних потреб у різних організаціях може задовольнятися за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Водночас у деяких сферах інформаційної діяльності, наприклад у галузі маркетингових досліджень, склався відносно вищий рівень поділу праці. У результаті до послуг сторонніх суб'єктів тут вдаються частіше, особливо великі організації.

Зазначені вище положення важливі для розуміння критеріїв, якими керуються споживачі інформації під час вибору ними джерел інформації та, відповідно, і інформаційних посередників для якнайкращого задоволення своїх інформаційних потреб. А без такого розуміння критеріїв вибору споживачами джерел інформації, у тому числі й у сфері

інформаційного забезпечення розвитку економіки, не можна розраховувати на зміцнення конкурентоспроможності наукових бібліотек в інформаційному просторі України.

Саме правильна оцінка поведінки споживачів інформації, коли вони віддають перевагу зовнішнім механізмам задоволення своїх інформаційних потреб за участі інформаційних посередників перед внутрішніми механізмами (тобто створення відповідних інформаційних продуктів власними силами), дає змогу вдосконалити процеси формування бібліотечних фондів з метою створення на їх основі власної інформаційної продукції наукових бібліотек для інформаційної підтримки розвитку української економіки.

Основні положення теорії конкуренції напрацьовано на підставі досвіду функціонування ринків конкретних товарів і послуг. Утім, виходячи з наведеного вище розуміння конкуренції як змагального процесу, ключові положення теорії конкуренції можна застосовувати і до ситуації, коли відповідні інформаційні продукти та послуги надаються користувачам певними інформаційними посередниками (в нашому випадку – великими науковими бібліотеками) безкоштовно, а діяльність цих інформаційних посередників (наукових бібліотек) фінансується за рахунок бюджетних коштів. У цьому випадку дещо коригуються деякі положення теорії конкуренції, що, однак, не позначається ні на їх суті, ні на результатах досліджень.

Так, згідно з зазначеною теорією, конкуренція між учасниками ринку за асортиментом продукції може охоплювати вузьку чи широку сферу відповідного ринку. Одні суб'єкти підприємництва виходять на ринок із пропозицією невеликого переліку товарів, іноді навіть лише одного виду товару, тобто маючи перед собою вузьку ціль у сфері конкуренції. Інші суб'єкти підприємництва пропонують ринку широкий асортимент товарів, відповідно, маючи перед собою широкий набір цілей у сфері конкуренції.

Інша важлива змінна, якою оперує теорія конкуренції, стосується економічних механізмів, за рахунок яких, власне, і досягаються конкурентні переваги в певній галузі, на певному ринку. Ідеться про два основні види конкурентних переваг: за рахунок відносно нижчих витрат на виробництво товарів чи за рахунок так званої диференціації. Відносно менші витрати на виробництво товарів дають змогу виробникові зменшити ціни на них у порівнянні з аналогічною пропозицією конкурентів, збільшуючи таким чином свої прибутки. А диференціація, як наголошує М. Портер, – «це здатність забезпечити покупця унікальною та більшою цінністю у формі нової якості товару, його особливих споживчих властивостей чи післяпродажного обслуговування... Диференціація дає змогу

фірмі диктувати високі ціни, що за умов рівних з конкурентами витрат знову ж таки дає змогу отримувати більший прибуток».

Однак будь-яка дієва стратегія конкуренції повинна приділяти увагу обом типам конкурентних переваг, строго дотримуючись при цьому однієї з них. Суб'єкт економіки, що зосереджується на низьких витратах, водночас має забезпечити прийнятну якість продукції та обслуговування. Так само витрати на виробництво диференційованого товару не повинні бути надмірними, щоб не перешкоджати його продажу.

Таким чином, можна виділити чотири такі типові стратегії конкуренції залежно від сфери конкуренції та виду конкурентних переваг.

Стратегія зосередження на витратах передбачає відносно нижчі витрати на виробництво товару у вузькій сфері конкуренції. За відносно нижчих витрат на виробництво товару, але вже у широкій сфері конкуренції буде мати місце стратегія конкуренції, яку фахівці називають «лідерство за рахунок економії на витратах». Стратегія сфокусованої диференціації передбачає пропозицію унікальних за своїми якісними характеристиками товарів у відносно вузькій сфері конкуренції. А конкурентна стратегія в широкій сфері на основі пропозиції унікальних за своїми якісними характеристиками товарів дістала назву «стратегії диференціації» [11, с. 55–58].

Вище зазначалось, що оскільки конкуренція за своєю природою є змагальним процесом, то основні положення теорії конкуренції з певними корективами можуть бути застосовані й для аналізу нетоварних відносин. Ідеться, зокрема, про ситуацію, коли споживач отримує інформацію (у формі певних інформаційних продуктів та/чи інформаційних послуг) безоплатно, а діяльність відповідного посередника, що надає зазначену інформацію, фінансується за рахунок бюджетних коштів. У цьому випадку ціна інформації, наданої їй споживачеві інформаційним посередником, трансформується в економію часу і (або) коштів, що їх отримує споживач при задоволенні своїх інформаційних потреб за допомогою даного інформаційного посередника. Зазначені вигоди їх одержувачем часто окремо не обліковуються, а, тим більш, не піддаються обліку з боку сторонніх спостерігачів, що не є учасниками співвідношення «користувач інформації – інформаційний посередник». Наприклад, вимоги конфіденційності інформації з боку економічних структур-замовників інформаційних продуктів призводять до обмеженого надходження у відкритий обіг відповідної інформації, у тому числі й щодо ринкових цін на цілий ряд інформаційних товарів і послуг [13, с. 233–234]. Утім, непрямим чином про наявність певних вигод у користувачів інформації свідчить частота звернень до відповідного інформаційного посередника, що, по суті, і є трансформованим

виразом ціни відповідних інформаційних продуктів та/чи інформаційних послуг.

Деякі вчені розглядають аналіз конкурентоспроможності підприємства та його продукції, як дослідження внутрішнього середовища цього підприємства [7, с. 108]. Логіка цього підходу базується, очевидно, на тому положенні, що виробництво продукції є результатом діяльності підприємства, того, як воно організовує використання наявних у нього ресурсів виробництва для створення конкурентоспроможних на ринку продуктів та послуг.

Утім, така постановка питання дещо некоректна, оскільки доцільність виробництва певної продукції визначається наявністю попиту на неї. Тому, на нашу думку, конкурентоспроможність будь-якої продукції слід розглядати як співвідношення «потреби споживачів – ресурси для задоволення цих потреб». У нашому ж випадку конкурентоспроможність інформаційної продукції великих наукових бібліотек (інформаційних продуктів та інформаційних послуг) визначатиметься співвідношенням «інформаційні потреби реальних та потенційних клієнтів наукової бібліотеки – джерела інформації, що їх надає наукова бібліотека».

Відповідно до свого призначення при вирішенні завдань, що стоять перед суб'єктом, фахівці виділяють такі функції використання одержаної інформації, або коротко – інформаційні функції:

- функція пошуку даних – передбачає отримання суб'єктом заздалегідь наміченої інформації довідкового характеру;
- функція оперативної поінформованості – передбачає отримання суб'єктом регулярних повідомлень про сучасну ситуацію;
- ознайомча функція – передбачає одержання суб'єктом базової інформації, необхідної для розуміння проблеми суб'єктом;
- дослідницька функція – передбачає отримання інформації для проведення глибокого дослідження в новій для суб'єкта сфері знань, діяльності тощо;
- стимулююча функція – передбачає отримання суб'єктом інформації, необхідної для генерації нових ідей, отримання нових стимулів для подальшої інтелектуальної діяльності [14, с. 25–29].

Для реалізації зазначених інформаційних функцій повинні бути залучені певні джерела інформації. У нашому випадку мова може йти лише про ті джерела інформації, які розміщуються на матеріальних носіях, зокрема паперових та (чи) електронних, оскільки саме до таких джерел інформації наукова бібліотека й забезпечує доступ своїм користувачам.

Таким чином на практиці потенційні стратегії конкурентоспроможності наукової бібліотеки у сфері інформаційного забезпечення українсь-

кої економіки можуть реалізуватися через відповідне співвідношення «інформаційні функції – інформаційні продукти та послуги». Ідеться саме про унікальний потенціал наукової бібліотеки, оскільки його реалізація в умовах перехідного українського суспільства й притаманної йому економіки більшою мірою залежить від зовнішніх для наукової бібліотеки чинників, як-то обсяги її бюджетного фінансування, рівень розвитку та практика дотримання норм права у сфері інформаційної діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, рівень розвитку товарно-грошових (ринкових) відносин у сфері інформаційної діяльності тощо. Існує й ряд інших об'єктивних та суб'єктивних чинників, що перешкоджають розвитку повноцінного вітчизняного інформаційного ринку [13, с. 233–246], а отже – і реалізації потенціалу наукових бібліотек в Україні.

Однак такий стан справ аж ніяк не позбавляє доцільності вивчення реальних та потенційних стратегій конкуренції наукової бібліотеки у сфері інформаційного забезпечення розвитку вітчизняної економіки. Тому розглянемо, як сформульовані М. Портером стратегії конкуренції, що наводилися вище, можуть бути адаптовані до умов наукової бібліотеки як бюджетної організації, але з урахуванням можливих перспектив розвитку українського інформаційного ринку.

Традиційно наукові бібліотеки надають своїм користувачам послуги з доступу до різних джерел інформації. Тому аналіз потенційних конкурентних стратегій наукової бібліотеки в інформаційному забезпеченні економіки доцільно починати саме з конкурентних переваг наукової бібліотеки перед іншими інформаційними посередниками саме у сфері надання інформаційних послуг. Причому на сучасному етапі наукова бібліотека може забезпечити своїм користувачам доступ не лише до власних бібліотечних фондів у формі традиційних друкованих видань, а й до ряду джерел інформації через Інтернет.

Отримання в науковій бібліотеці послуг з доступу до відповідних джерел інформації потрібне суб'єктам економіки, що є клієнтами бібліотеки, як правило, для створення власними силами інформаційних продуктів, що будуть використовуватись ними в процесі підготовки й ухвалення управлінських рішень. При цьому вони намагатимуться мінімізувати витрати своїх ресурсів на створення цих інформаційних продуктів.

Це означає, що за нинішнього рівня розвитку інформаційної сфери українського суспільства, деякі суб'єкти економіки, насамперед великі, і без допомоги наукової бібліотеки можуть оперативнo отримати з відкритих джерел певну первинну інформацію довідкового та статистичного характеру. І, у разі отриманої таким чином інформації для

підготовки й ухвалення відповідних рішень, у цих суб'єктів економіки не буде потреби звертатися до послуг наукової бібліотеки. Таку інформацію в Україні, наприклад, доволі легко можна отримати через Інтернет на сайтах органів державної влади та управління.

Однак при цьому залишається відкритим питання визначення раціонального рівня трудових та інших виробничих витрат зазначених суб'єктів економіки на самостійне отримання значних обсягів відповідної інформації. На жаль, на сьогодні ця проблема не набула належного висвітлення у фаховій літературі. З іншого боку, як показує досвід роботи СІАЗ НБУВ, для багатьох суб'єктів економічних відносин, особливо територіально віддалених від великих політичних, економічних і наукових центрів, саме дистанційний зв'язок через Інтернет з великою науковою бібліотекою може забезпечити надходження потрібної їм інформаційної продукції, у тому числі й відносно простої, що згадувалася вище.

Водночас, як наголошують фахівці у сфері комерційної розвідки, треба враховувати, що повідомлення в різних засобах інформації можна поділити на дві категорії: фактичні події (коротко – «факти») та оцінки причин, мотивації, наслідків цих подій тощо («оцінки»).

Статистична й довідкова інформація, що належить до категорії «фактів», дає змогу її користувачам створювати власні інформаційні продукти, необхідні для прийняття переважно простих поточних рішень, як правило, рутинного характеру. Так, необхідну для оперативного прогнозування макроекономічної ситуації статистичну інформацію можна отримати, наприклад, на офіційних сайтах Державного комітету статистики (www.ukrstat.gov.ua) та Національного банку України (www.bank.gov.ua).

Тобто в умовах України можливий доступ певних категорій споживачів з мінімальними витратами ресурсів (трансформована форма мінімальної ціни) до отримання інформаційних послуг у їх безпосередніх постачальників. У такому випадку в зазначених споживачів інформації немає потреби окремо звертатися до наукової бібліотеки, як додаткового інформаційного посередника. А це означає, що стратегія конкуренції, яка базується на мінімальних витратах інформаційних послуг суб'єктам економіки для подальшого створення власними силами окремих змістовно простих інформаційних продуктів, не може бути орієнтиром стратегічного розвитку для наукової бібліотеки у сфері інформаційного забезпечення української економіки.

Якщо з цих позицій спробувати визначити інформаційні функції суб'єктів економіки, у задоволенні яких позиції наукової бібліотеки най-

конкурентоспроможніші, то такими є ознайомча, дослідницька та стимулююча функції. Однак реалізація зазначених інформаційних функцій пов'язана зі створенням складних інформаційних продуктів або ж із наданням інформаційних послуг для створення користувачами бібліотеки відповідних інформаційних продуктів власними силами.

Як зазначалося вище, наукова бібліотека надає своїм користувачам доступ до друкованих видань та Інтернету. Причому навіть фахівці з розвинутих країн у галузі маркетингових досліджень підкреслюють, що, незважаючи на всі досягнення Інтернету, деяку інформацію «все-таки легше знайти в паперовій формі й на бібліотечних полицях» [5, с. 70]. Що ж стосується характеристик явищ та процесів, які впливають на розвиток економіки, то вони можуть бути представлені в якісній та кількісній формах. Доступ до відповідних джерел інформації також забезпечує своїм клієнтам наукова бібліотека.

Таким чином суб'єкти економіки у великій науковій бібліотеці можуть одночасно користуватися різноманітними текстовими та статистичними матеріалами на паперових та електронних носіях. Це можуть бути наукові, довідкові, ділові, громадсько-політичні та інші періодичні й неперіодичні видання. Тобто інформаційні послуги великої наукової бібліотеки незамінні під час проведення кабінетних досліджень. Останні, за визначенням фахівців, передбачають «збір вторинних даних або даних, що вже були зібрані» [5, с. 70]. Причому питомі витрати суб'єкта економіки на збирання інформації у науковій бібліотеці для проведення кабінетних досліджень (тобто його витрати ресурсів у розрахунку на одиницю створеного ним інформаційного продукту) поза всяким сумнівом будуть менші, ніж при зверненні до вузькоспеціалізованих інформаційних посередників. А деякі джерела інформації можуть виявитись узагалі недоступними для суб'єктів економіки інакше як через звернення до наукової бібліотеки.

Результатом таких кабінетних досліджень може бути ряд доволі унікальних інформаційних продуктів. Так, досвід компанії Daimler-Benz Aegospace показує, що традиційні методи прогнозування в деяких високотехнологічних галузях промисловості себе не виправдали. Тому ця компанія була змушена перейти до аналізу сценаріїв, які дають уявлення про альтернативні варіанти розвитку ситуації у сфері її діяльності на майбутні 20 років. Це пов'язано з тим, що промислові цикли в авіабудуванні «становлять понад 25 років й прогнозувати потребу в літаках на такий довгий термін практично неможливо» [15, с. 275–289]. Причому фахівці наголошують, що джерелам текстової інформації належить вирішальна роль у розробці системи стратегічної та перспективної

інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень на підприємстві [8, с. 225–242; 9, 44–45, 107]. А значну частку інформації, необхідної для складання подібних прогнозів, часто можна отримати саме в науковій бібліотеці.

Ще одна сфера інформаційної діяльності, де вельми доцільне звернення до послуг наукової бібліотеки – розпізнання змістовної суті згадуваних вище ринкових сигналів. Адже ці сигнали «виконують дві докорінно різні функції: вони можуть слугувати надійними показниками мотивів, намірів та цілей конкурента або ж виявитись блефом». В останньому випадку їх призначення – введення в оману інших суб'єктів економіки з метою отримання власної вигоди [10, с. 91–92]. Утім, у розпорядженні великих наукових бібліотек, як правило, є доволі значний та різноманітний обсяг джерел інформації з різних галузей знань (економіки, психології, соціології тощо), щоб сприяти розпізнанню змістовної суті різних ринкових сигналів.

Необхідно підкреслити, що саме маневрування різними джерелами інформації сприяє прояву синергічного ефекту у користувачів наукової бібліотеки, який навряд чи здатні забезпечити інші види інформаційних посередників. Причому витрати ресурсів користувачів бібліотеки на створення власного інформаційного продукту можуть бути значно менші, ніж при зверненні до послуг окремих вузькоспеціалізованих інформаційних посередників. Таким чином можна зробити висновок, що при наданні інформаційних послуг суб'єктам економіки науковою бібліотекою найдоцільнішими для бібліотеки конкурентною стратегією можна вважати стратегію диференціації, а в разі відповідних потреб окремих суб'єктів економіки – і стратегію сфокусованої диференціації.

Утім, поки важко дати однозначну відповідь чи доцільна для наукової бібліотеки стратегія лідерства за рахунок економії на витратах при наданні інформаційних послуг суб'єктам економіки. Це пов'язано з відносно слабким розвитком інформаційного ринку в Україні, а також з дією деяких інших чинників, про що буде сказано далі.

Крім надання інформаційних послуг великі наукові бібліотеки створюють і власні інформаційні продукти. Накопичений протягом майже двох десятиріч досвід роботи Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ дає змогу робити деякі висновки щодо конкурентних переваг наукової бібліотеки в забезпеченні власними інформаційними продуктами потреб вітчизняної економіки.

По-перше, практика роботи СІАЗ засвідчила, що саме структурний підрозділ НБУВ має найкращі можливості для виробництва інформа-

ційних продуктів за рахунок ефективного використання потенціалу наукової бібліотеки. Останній являє собою органічну єдність бібліотечних фондів, з урахуванням можливості надання доступу до Інтернет, кваліфікованих спеціалістів та інфраструктури бібліотеки з обслуговування користувачів.

По-друге, раціональна організація виробничого процесу в межах СІАЗ, що передбачає виконання робіт на різних стадіях інформаційно-аналітичного процесу залежно від кваліфікаційного рівня працівників, дає змогу створювати доволі значний перелік власних інформаційних продуктів за відносно нижчих витрат виробничих ресурсів у порівнянні з іншими інформаційними посередниками.

По-третє, для потреб інформаційного забезпечення розвитку вітчизняної економіки може бути використаний доволі широкий спектр оглядових й аналітичних матеріалів як безпосередньо економічного, так і більш загального соціального змісту.

Утім, перед тим як робити висновки щодо конкурентних переваг наукової бібліотеки в інформаційному забезпеченні вітчизняної економіки, треба зробити такі зауваження. Зокрема, основні замовники інформаційної продукції на українському ринку зацікавлені у вирішенні завдань тактичного характеру. «В інформаційній сфері, таким чином, їх цікавлять переважно розробки прикладного значення. І від цього сегмента інформаційного ринку найближчим часом суспільство не зможе дочекатися суспільно значущого продукту стратегічного значення, фундаментальної аналітики, що має стати основою вітчизняного інформаційного ринку». А концентрація уваги на вирішенні завдань тактичного характеру зумовлює «переважний інтерес саме до інформаційних продуктів оперативного призначення» [13, с. 234].

На фактичну пріоритетність короткотермінових завдань у практиці роботи органів державної влади і управління звертають увагу й фахівці в галузі державного управління. При цьому «основна увага приділяється не стільки глибині й оригінальності опрацювання проблем, скільки їх оперативності й ефективності» [16, с. 4, 112].

На підставі зазначеного вище можна зробити висновок, що за нинішніх умов у сфері інформаційного забезпечення економіки інформаційними продуктами власного виробництва для наукової бібліотеки можуть бути прийнятними різні конкурентні стратегії, залежно від того, оглядового чи аналітичного характеру інформаційний продукт пропонується користувачам. Так, для розповсюдження оглядових матеріалів СІАЗ із доволі широкого спектра питань суспільної тематики, включаючи й економічну, цілком конкуренто-

спроможною можна вважати стратегію лідерства за рахунок економії на витратах. Адже вряд чи багато інформаційних структур в Україні здатні на регулярній основі продукувати аналогічний спектр інформаційних продуктів оглядового характеру з меншими, ніж у СІАЗ, питомими витратами ресурсів.

Що ж стосується матеріалів аналітичного характеру, то їх створення (за умов однакового обсягу інформаційних продуктів) потребує значно більших витрат ресурсів, особливо висококваліфікованої робочої сили, ніж створення оглядових матеріалів. Тому, за наявних у розпорядженні СІАЗ ресурсів, цілком прийнятна конкурентна стратегія сфокусованої диференціації, яка фактично й застосовується. Ця стратегія виявляється в створенні й розповсюдженні інформаційних продуктів аналітичного характеру з відносно обмеженого кола питань на економічну й суміжну тематику.

Для підготовки ж значно ширшого спектра аналітичних інформаційних продуктів для забезпечення відповідних потреб вітчизняної економіки потрібно радикально збільшити фінансування інформаційно-аналітичної діяльності бібліотеки і, зокрема, фінансування СІАЗ. Лише в цьому випадку НБУВ у виробництві й розповсюдженні власних інформаційних продуктів аналітичного характеру зможе перейти до конкурентної стратегії диференціації. За нинішніх обсягів бюджетного фінансування потреб НБУВ такий перехід неможливий.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, треба підкреслити, що великі наукові бібліотеки в Україні цілком конкурентоспроможні у порівнянні з іншими інформаційними посередниками у сфері інформаційного (інформаційно-аналітичного) забезпечення потреб економіки. Це стосується як надання інформаційних послуг, так і пропозиції інформаційних продуктів, створених структурними підрозділами великих наукових бібліотек. За нинішніх умов у сфері пропозиції науковою бібліотекою інформаційних послуг суб'єктам економіки найдоцільнішою для бібліотеки конкурентною стратегією можна вважати стратегію диференціації, а в разі відповідних потреб окремих суб'єктів економіки – і стратегію сфокусованої диференціації.

Для розповсюдження створюваних структурними підрозділами наукової бібліотеки інформаційних продуктів оглядового характеру з доволі широкого спектра питань суспільної тематики, включаючи й економічну, цілком конкурентоспроможною можна вважати стратегію лідерства за рахунок економії на витратах. Що ж стосується матеріалів аналітичного характеру, то, за наявних у розпорядженні наукових бібліотек ресурсів, цілком прийнятна конкурентна стратегія сфокусо-

ваної диференціації, яка фактично й застосовується. За нинішніх обсягів бюджетного фінансування потреб наукових бібліотек перехід до складніших стратегій конкуренції на основі розширення й ускладнення асортименту власних інформаційних продуктів аналітичного характеру неможливий.

Список використаної літератури

1. Курносоев Ю. В. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы / Ю. В. Курносоев, П. Ю. Конотопов. – М. : РУСАКИ, 2004. – 512 с.

2. Ткаченко А. М. Економічна інформація як ключовий елемент інформаційного забезпечення системи управління та планування господарської діяльності промислових підприємств : монографія / А. М. Ткаченко, Т. В. Лівощко, О. В. Шляга. – Запоріжжя : Вид-во Запорізь. держ. інж. акад., 2009. – 362 с.

3. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. – 2-е изд., исправ. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 479 с.

4. Могильний С. Б. Методи та інструменти ділової розвідки в Internet / С. Б. Могильний. – К. : Задруга, 2010. – 264 с.

5. Хаг П. Маркетинговые исследования: руководство по планированию, методологии и оценке / П. Хаг. – К. : Знання-Прес, 2005. – 418 с.

6. Голубков Е. П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика : учебник / Е. П. Голубков. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Финпресс, 2008. – 496 с.

7. Федорченко А. В. Система маркетинговых досліджень : монографія / А. В. Федорченко. – К. : КНЕУ, 2009. – 267 с.

8. Доронин А. И. Бизнес-разведка / А. И. Доронин. – М. : Ось-89, 2003. – 384 с.

9. Хант Ч. Разведка на службе вашего предприятия / Ч. Хант, В. Заргарьян. – К. : Укрзакордонвизасервис, 1992. – 160 с.

10. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер. – К. : Основи, 1997. – 390 с.

11. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международ. отношения, 1993. – 896 с.

12. Чубукова О. Ю. Спільне підприємництво: економіко-інформаційна парадигма : навч. посіб. / О. Ю. Чубукова – К. : МАУП, 2005. – 232 с.

13. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005. – 300 с.

14. *Ніколас Д.* Оцінка інформаційних потреб: методи і технології / Девід Ніколас ; ред. Сильвія П. Уебб. – [б. м.] : Асоц. інформ. менедж. Aslib, 1996. – 76 с.

15. *Тессэн Ф.* Анализ сценариев и системы раннего предупреждения в компании Daimler-Benz Aerospace / Ф. Тессэн // Конкурентная разведка: Уроки из окопов / под ред. Дж. Е. Прескотта, С. Х. Миллера. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – С. 275–289.

16. *Дегтяр А. О.* Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : монографія / А. О. Дегтяр. – Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2004. – 224 с.

Юлія Половинчак,

старш. наук. співроб. СІАЗ НБУВ, канд. іст. наук

БІБЛІОТЕЧНІ КОНСОРЦІУМИ – ПЕРСПЕКТИВА XXI СТОЛІТТЯ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

У статті висвітлюється роль і місце сучасних бібліотечних консорціумів у системі створення, використання, збереження та розповсюдження електронних інформаційних ресурсів, аналізу основних тенденцій розвитку бібліотечної кооперації, визначенню завдань, що в цьому контексті постають перед бібліотеками.

Ключові слова: бібліотечна кооперація, консорціуми, електронні інформаційні ресурси.

Важливу роль у створенні єдиного інформаційного простору для групи бібліотек, ефективного впровадження нових технологій та пропозицій нових послуг для користувачів, як показує наявний досвід, мають відігравати **консорціуми** – добровільні неприбуткові об'єднання бібліотек для спільного створення, використання, збереження та розповсюдження електронних інформаційних ресурсів.

Питання розвитку інтеграційних процесів бібліотек є актуальною темою досліджень бібліотекознавців. Проблеми вдосконалення процесів інтеграції бібліотечно-інформаційних інститутів розглядаються в працях О. Баркової, Т. Вилегжаніної, В. Горового, І. Давидової, В. Ільганасової, Л. Костенка, Г. Шемаєвої. Розвитку партнерства і взаємодії бібліотек ВНЗ в умовах інформатизації, реалізації ними корпоративних проєктів присвячені праці П. Брофі, Т. Єрьоменко, Т. Костирко, Н. Петриної, Т. Ярошенко. Галузевий та регіональний аспект бібліотечної кооперації відображені в роботах Т. Костирко, В. Лучанської, О. Мар'їної, Г. Шемаєвої. У сучасних дослідженнях наголошується, що міжбібліотечна комунікація повинна бути інтегрованою сукупністю всіх взаємодій бібліотек, охоплюючи організаційні, техніко-технологічні та управлінські процеси. Умовами інтеграції наукових і культурних закладів є добровільне об'єднання учасниками інформаційних ресурсів та технологій, формування організаційно-структурної єдності, що потребує функціональних трансформацій, управлінських інновацій, розвитку стратегій професійної комунікаційної взаємодії фахівців бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних центрів тощо.

З'явившись у 60-х роках минулого століття, передусім у США та Західній Європі, консорціуми були покликані забезпечити спільне використання інтегрованих бібліотечних систем, кооперативний розвиток колекцій, придбання й використання електронних ресурсів (електронних журналів, баз даних тощо) та підвищення кваліфікації персоналу. Особливого поширення консорціуми набули з кінця 1980-х років з огляду на впровадження новітніх інформаційних технологій і необхідність кооперації в цілому, мінімізації зусиль кожної окремо взятої бібліотеки.

Наразі у світі працюють такі великі консорціуми, як Консорціум університетських дослідницьких бібліотек Великої Британії – CURL (Consortium of University Research Libraries [<http://www.curl.ac.uk/>]), Консорціум дослідницьких бібліотек Вашингтона Washington Research Library Consortium (<http://www.wrlc.org/>), Консорціум академічних бібліотек Швейцарії Consortium of Swiss Academic Libraries (<http://lib.consortium.ch/>), Естонський бібліотечний мережевий консорціум (ELNET [<http://www.elnet.ee/>]), Вірменський консорціум бібліотек (ELCA [www.elca.am]), Болгарський інформаційний консорціум (www.bic.bg).

Активно в напрямі кооперації розвиваються бібліотеки Росії: тут створено Російський національний консорціум електронної інформації – NEICON (<http://www.neicon.ru/>); за підтримки Міністерства культури Російської Федерації розроблено програму ЛІБНЕТ – «Створення загальноросійської інформаційно-бібліотечної комп'ютерної мережі», мета якої – реалізація співробітництва російських бібліотек у галузі створення, обміну й використання електронних ресурсів на базі сучасних технологій. Серед головних завдань ЛІБНЕТу є участь у реалізації національної бібліотечної політики країни в галузі інформатизації, впровадження національних форматів та правил каталогізації, довідково-бібліографічного обслуговування, цифрової каталогізації, створення електронних бібліотек, МБА, зведеного каталогу бібліотек Росії (ЗКБР), надання доступу до інформаційних ресурсів тощо.

У світі існують також не лише територіальні, а й галузеві об'єднання – як британський консорціум медичних бібліотек CHILL – Consortium of Independent Health Information Libraries in London (<http://www.chill-london.org.uk>) чи американський консорціум 25 юридичних бібліотек New England Law Library Consortium (NELLCO) та ін.

Найбільшим у світі бібліотечним кооперативом, який сьогодні виконує функції світового каталогу, надаючи електронний доступ до інформації через співпрацю з різними бібліотеками (збір бібліографічних записів від

бібліотек і надання можливості їх використання всім іншим бібліотекам), є **OCLC (Online Computer Library Center)**. Це некомерційна організація, що обслуговує 57 тис. бібліотек із 112 країн світу. Каталог OCLC має 82 млн бібліографічних записів, що відтворюють інформацію про книги за 4 тис. років 400 мовами. Кожні 12 секунд до каталогу приєднується новий запис¹.

Особливо слід відзначити консорціуми, що об'єднують уже не бібліотеки, а власне інші консорціуми. Наприклад, Міжнародну коаліцію бібліотечних консорціумів – ICOLC (The International Coalition of Library Consortia [<http://www.library.yale.edu/consortia>]) чи Консорціум eIFL.net (Electronic Information for Libraries [<http://www.eifl.net>]), до якого входять консорціуми бібліотек понад 45 країн світу².

Міжнародна коаліція бібліотечних консорціумів, що об'єднує понад 200 консорціумів з усього світу, була заснована в 1997 р. як неофіційний «Консорціум консорціумів». Наразі ICOLC обслуговує зацікавлені організації, проводить зустрічі представників консорціумів, займається інформуванням щодо нових електронних інформаційних ресурсів, оцінюючи практики електронних інформаційних постачальників і вендорів (поставників програмного забезпечення), ряд інших проблем, актуальних для бібліотечних консорціумів.

Консорціум eIFL.net – це некомерційна організація, яка надає допомогу й консультативну підтримку з питань широкого використання електронних ресурсів для користувачів бібліотек країн, що розвиваються, і країн перехідного періоду. Головними напрямками діяльності eIFL.net є проведення переговорів про найбільш прийнятну ціну на підписку для консорціумів різних країн, розвиток національних бібліотечних консорціумів, підтримка обміну знаннями в глобальному масштабі та побудова мережі безперервного підвищення освіти за такими напрямками, як відкритий доступ до публікацій, право інтелектуальної власності, програмне забезпечення з відкритим кодом для бібліотек і створення інституціональних репозитаріїв (архівів) з локальним контекстом³.

Зростання ролі консорціумів значним чином пов'язане з активним поширенням електронних ресурсів, зокрема електронних журналів.

---

¹ Башун О. В. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 29–30; Щербан Р. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система // Бібл. форум України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.

² EIFL: Where we work // Website EIFL (<http://www.eifl.net/where-we-work>).

³ Купріте Р., Серберт Елберт М., Бернал І. Ініціатива eIFL.net: доступ та управління електронними ресурсами, бібліотечними консорціумами в перехідних країнах та країнах, що розвиваються / пер. Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2006. – № 3. – С. 54–60.

Кооперація бібліотек для спільного придбання та використання електронних ресурсів дає змогу зменшити витрати, оскільки консорціуми мають можливість отримання ресурсів за оптимальною ціною та ліцензійними угодами, а також оптимізувати питання хостингу (послуг з розміщення сторінки в Інтернеті, тобто виділення місця на вінчестері серверу, що має цілодобове підключення до мережі) та архівування. Крім того, саме у бібліотечних консорціумів, як показує, зокрема, і вітчизняна практика, більше шансів для залучення грантів на великі проекти в цілому.

Консорціуми, серед іншого, встановлюють єдині стандарти в управлінні колекцією електронних ресурсів, спільно шукають шляхи розширення можливостей доставки наукової інформації користувачам бібліотек. Таким чином, за влучним визначенням української дослідниці Т. Ярошенко, консорціуми не обмежуються роллю «клубу покупців». Зокрема, Міжнародний консорціум SPARC – Scholarly Publishing & Academic resources Coalition (<http://www.arl.org/sparc>) як міжнародний альянс академічних та дослідницьких бібліотек у співпраці з авторами та видавцями спрямовує зусилля для вдосконалення академічної видавничої системи, моделювання нових шляхів наукової комунікації, зокрема і шляхом використання можливостей мережевого цифрового простору. Членами об'єднання є понад 800 інституцій Північної Америки, Європи, Японії, Китаю, Азії та Австралії ⁴.

Інший консорціум – Greater Western Library Alliance (<http://www.gwla.org/>) об'єднує 32 дослідницькі бібліотеки США, що наголошують на спільному інтересі до програм, пов'язаних з академічною комунікацією, міжбібліотечними позиками, загальними електронними ресурсами, кооперативним розвитком колекцій, цифровими бібліотеками ⁵. GWLA, зокрема, відіграв значну роль у створенні «брами до електронних журналів» з біологічних дисциплін BioOne (<http://www.bioone.org>) ⁶.

До Коаліції мережевої інформації CNI – Coalition for Networked Information (www.cni.org/program), що теж опікується різними аспектами теми наукової комунікації в інформаційному світі, входять не лише бібліотеки, а й університети, інформаційні інституції, відомі компанії-виробники програмного і технічного забезпечення США та Канади. Альянс інформаційних інновацій у науці та техніці – Alliance for Innovation in Science and Technology Information (<http://www.aisti.org/>) своєю місією

---

⁴ About SPARC // Website SPARC (<http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>).

⁵ About GWLA // Website GWLA (<http://www.gwla.org/governance/members>).

⁶ Ярошенко Т. Бібліотечні консорціуми: перспективи розвитку // Бібл. форум України. – № 4. – 2006. – С. 7–11.

вважає примноження наукової і технічної інформації та створення сучасних засобів доступу до неї.

Привертає до себе увагу той факт, що українські бібліотеки в питаннях кооперації розвиваються досить повільно⁷. Така організація діяльності бібліотечних установ виправдана в умовах, коли вони – особливо це стосується бібліотек наукових установ та вищих навчальних закладів України – не завжди мають необхідний потенціал для створення корпоративних об'єднань: автоматизовані робочі місця, наявність комп'ютерної та копіювальної техніки, доступу до Інтернет, високий рівень кадрового забезпечення. Водночас в умовах об'єднання наявні технічні ресурси і кадровий потенціал можуть використовуватися більш ефективно. Це сприятиме покращанню якості надання послуг користувачам з метою якнайповнішого задоволення інформаційних потреб; формуванню єдиного науково-інформаційного простору України; використанню бібліотек як інструментів національної політики в галузі освіти та інформації.

Особливістю розвитку українських бібліотечних корпоративних об'єднань можна назвати регіональну взаємодію бібліотечних установ різних типів та форм власності в регіонах. Наприклад, у м. Харків під керівництвом ХДНБ ім. В. Г. Короленка та Асоціації сучасних інформаційних бібліотечних технологій (АСІБТ) об'єдналися 18 бібліотек для спільного створення зведеного електронного каталогу періодичних видань, що надходять до цих установ⁸. Вдалим також можна назвати проект зі створення онлайн-ового центру кооперативної каталогізації для бібліотек України – Центрально-українського кооперативного каталогу (ЦУКК), що реалізується за ініціативою Кіровоградської ОУНБ. Одинадцять бібліотек, серед них обласні універсальні, університетські, обласна юнацька та одна централізована бібліотечна система, об'єдналися з метою створення електронного каталогу статей з періодичних видань. Кооперативний банк бібліографічних даних проекту становить близько 150 тис. записів з 88 журналів України⁹. Донецька ОУНБ стала ініціатором створення зведеного електронного регіонального каталогу. Членами

⁷ Колесникова Т. Кластер як нова регіональна модель інтеграції бібліотек ВНЗ України: концептуальні характеристики та умови реалізації // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2010. – № 9. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/journal_content/308/social_communication.

⁸ Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в інформаційному забезпеченні науки: стан та перспективи розвитку // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 21–25.

⁹ Шилок О. Використання нових технологій в спільній діяльності бібліотек: кооперативний каталог // Бібл. форум України. – 2003. – № 1. – С. 14–16; Щербан Р. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система // Бібл. форум України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.

корпоративного об'єднання стали бібліотеки, що входять у Донецьке регіональне відділення Української бібліотечної асоціації¹⁰. У 2004 р. на Рівненщині розпочато роботу зі створення власної моделі корпоративної каталогізації – регіональної корпоративної бібліотечної інформаційної системи (РКБІС). Головні завдання, які ставляться перед корпоративним об'єднанням: упровадження системи організаційної, технічної і технологічної взаємодії бібліотек-учасниць; створення інформаційної мережі бібліотек регіону, формування кожною бібліотекою-учасницею локальних електронних каталогів на базі АБІС ІРБІС; забезпечення корпоративної обробки періодичних видань з метою уникнення дублювання процесів їх обробки; зменшення витрат на кадрові ресурси й технічні засоби; створення зведеного електронного каталогу (ЕК) і забезпечення доступу до нього через мережу Інтернет¹¹.

Слід зауважити, що досвід спільної роботи українських бібліотек різних регіонів наочно показує високу результативність і перспективність корпоративного підходу до вирішення питань взаємодії бібліотек різного рівня й створення ними єдиного регіонального інформаційного простору. Більшість корпоративних проєктів розвиваються в напрямі корпоративної каталогізації. Корпоративним бібліотечним об'єднанням притаманна поетапність розвитку, ініціативність, постійне вдосконалення роботи в процесі взаємодії, пошук нових методів та форм взаємодії.

Важливим для збагачення національних інформаційних ресурсів, видається, є також дієве використання можливостей зарубіжних інформаційних проєктів в Україні. З 2000 р. бібліотеки України мають можливість доступу до баз даних **EBSCO** за проєктом «Електронна інформація для бібліотек» – (Electronic Information For Libraries – EIFL), який є спільною ініціативою Інституту відкритого суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва періодики – компанії EBSCO Publishing.

Координатором цього проєкту в Україні є Асоціація «Інформаціо-Консорціум» – перший офіційно зареєстрований в Україні як громадська організація незалежний консорціум бібліотек (www.informatio.org.ua), що є членом Міжнародного консорціуму eifl.net та Міжнародної коаліції бібліотечних консорціумів – International Coalition of Library Consortia (ICOLC).

---

¹⁰ Купесок Л. Проблемы создания и функционирования корпоративной базы данных на основе опыта Донецкой ОУНБ // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 34–36.

¹¹ Щербан Р. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система // Бібл. форум України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.

До Консорціуму входять понад 30 бібліотек та інформаційно-ресурсних центрів різних організацій: бібліотеки державних та приватних вищих навчальних закладів, обласні наукові універсальні бібліотеки, спеціалізовані галузеві бібліотеки, інформаційно-ресурсні центри.

Консорціум пропонує 14 інформаційних пакетів відомих світових видавництв та постачальників наукової інформації (Elsevier, Emerald, Oxford University Press, East View, ProQuest, Интегрум-Техно та ін.), укладає ліцензійні угоди з кожним з постачальників, аналізує статистику використання ресурсів для різних бібліотек у тестовому доступі, організує цикл семінарів, тренінгів, конференцій¹².

Система **EBSCO Publishing** забезпечує доступ до понад 5 тис. періодичних видань, розподілених серед різних баз даних, зокрема:

- **Academic Search Premier** (база даних повнотекстових академічних публікацій, рефератів та анотацій із соціальних, гуманітарних, природничих, комп'ютерних наук з 1975 р.), забезпечує доступ до журналів Acta Sociologica, American Historical Review, American Journal of Political Science, American Sociologist, British Journal of Psychology, British Journal of Sociology, Central European History, Contemporary Literature, Early American Literature, English Language Notes, International Journal of Psychology, Journal for the Scientific Study of Religion, Political Science Quarterly, Journal of General Psychology, Journal of International Affairs, Journal of Politics, Geological Studies, Women's Studies та ін.

- **Business Source Premier** – повнотекстова база доступу до майже 3 тис. наукових журналів, що висвітлюють широке коло питань, які належать до сфери бізнесу: економіки, фінансів, менеджменту, бухгалтерського обліку. Серед доступних наукових журналів: Harvard Business Review, Administrative Science Quarterly, Academy of Management Journal, Industrial & Labor Relations Review, Journal of Management Studies, Journal of Marketing Management, Journal of Marketing Research, Journal of Marketing, Journal of International Marketing та ін.

- **Educational Resource Information Center** (ERIC) – інформаційна система, що підтримується Департаментом освіти та Національною освітянською бібліотекою США, містить понад 2 тис. збірок матеріалів, алфавітні покажчики та реферати з проблем освіти.

---

¹² Ярошенко Т. О. Електронні журнали – нові можливості в інформаційному забезпеченні науки та освіти // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Т. 19: спецвипуск. – Ч.1 / НаУКМА ; редкол.: В. Брюховецький (голова) [та ін.]. – К., 2001. – С. 27–31.

• **MasterFILE Premier** – база даних для публічних бібліотек, що забезпечує доступ до повнотекстових матеріалів науково-популярного характеру, довідників, біографій, першоджерел, фотографій, мап.

• **Newspaper Source** – база даних вибраних повнотекстових матеріалів з газет та інших джерел поточної інформації.

• **MEDLINE, Health Source – Consumer Edition та Clinical Pharmacology** – бази даних публікацій сучасних біомедичних журналів, довідників, рефератів та покажчиків на теми здоров'я, здорового способу життя, охорони здоров'я, дієтології, лікарських засобів.

• **Бази даних компанії Intergrum Techno** – періодичні видання російською мовою, які друкуються в Росії, Україні та країнах СНД¹³.

У 2002–2007 рр. в Україні реалізувався також **проект INTAS** – Міжнародної асоціації сприяння співробітництву між ученими нових незалежних держав колишнього СРСР «Доступ до електронних журналів для вчених нових незалежних держав». Проект забезпечував науковців України (через бібліотеки інституцій, де вони працюють) оперативною науковою інформацією з електронних журналів відомих європейських видавництв Springer (1200 назв) та Blackwell Science (понад 400 назв), баз даних (Zentralblatt Mathematik) та через сервіс доставки документів. У межах дії проекту в Україні було створено консорціум бібліотек-учасниць – до нього приєдналася 251 бібліотека України: академічні, університетські, публічні, відомчі, а щорічне завантаження статей становило понад 50 тис.¹⁴

Прикладом вдалих корпоративних проектів серед українських бібліотек на міжнаціональному рівні можна назвати Прикордонний російсько-український університетський консорціум. Головною метою створення консорціуму є підвищення якості вищої освіти шляхом організації і координації співробітництва класичних університетів прикордонних областей Російської Федерації та України. У рамках консорціуму створена Рада директорів бібліотек університетів консорціуму. Співробітництво бібліотек здійснюється за такими напрямками: безкоштовне обслуговування викладачів і студентів університетів консорціуму в університетських бібліотеках-учасницях консорціуму; впровадження електронної доставки документів у бібліотеки університетів консорціуму; регулярний книгообмін науковими працями вчених університетів

¹³ Ярошенко Т. О. Електронні журнали: можливості XXI ст. для науки та освіти України // eKMAIR Електронний архів Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія» (<http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/96/1/EJ%20novi%20mozhlivosti.pdf>).

¹⁴ Ярошенко Т. Проект «Електронна бібліотека»: центри знань в університетах України – інновації через співробітництво // Бібл. вісн. – 2009. – № 3. – С. 3–5.

між бібліотеками; розміщення на сайтах бібліотек інформації про бібліотеки-учасниці консорціуму; проведення спільних зборів і конференцій, присвячених актуальним питанням бібліотечної справи, бібліотекознавства і бібліографії з обов'язковим виданням матеріалів тощо ¹⁵.

У середовищі українських користувачів має привернути увагу також розпочатий у 2009 р. новий проект «UkrELib: Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України», покликаний забезпечувати, підтримувати та вдосконалювати інформаційну базу, необхідну для навчальної та науково-дослідної роботи українських учених і фахівців та відповідні механізми обміну інформацією з метою інтеграції українських науковців у світову академічну спільноту. Проект створено на базі трьох університетів України: Національного університету «Киево-Могилянська академія», Харківського національного університету ім. В. Каразіна, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича за підтримки Центру технологій та інноваційного менеджменту Нортвестерн Університету (США) та Асоціації «Інформатіо-Консорціум». Проект відкритий для участі інших університетів країни.

Отже, бібліотеки, видавці, інформаційні посередники дедалі частіше об'єднуються в консорціуми задля спільного вирішення питань, пов'язаних зі створенням, використанням, збереженням та розповсюдженням електронних ресурсів, зокрема електронних журналів. Створення бібліотечних консорціумів дає можливість вирішити завдання забезпечення якості послуг бібліотекарів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій; модернізації бібліотечної роботи завдяки прийняттю інноваційних рішень з організаційних та технологічних питань; надання ефективного доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек. Кооперативні засади дадуть змогу заощадити фінансові ресурси, зекономити час на науково-технічну обробку документів, уникнути дублювання, покращити оперативність та якість обслуговування користувачів тощо.

Світова практика демонструє, що кооперація дає можливість істотно збільшити спектр доступної інформації з одночасним зниженням власних витрат кожного учасника об'єднання або угоди. Подальша кооперація бібліотек повинна стати важливим стратегічним напрямом розвитку національних інформаційних ресурсів, що сприятиме створенню єдиного інформаційного простору України та подальшій інтеграції у світове інформаційне суспільство.

---

¹⁵ Монастырева В. Университетские библиотеки в системе высшего образования // Бібл. форум України. – 2005. – № 2. – С. 28–33.

Список використаних джерел

1. Башун О. В. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність / О. В. Башун // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 29–30.
2. Колесникова Т. Кластер як нова регіональна модель інтеграції бібліотек ВНЗ України: концептуальні характеристики та умови реалізації [Електронний ресурс] / Т. Колесникова // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – Електрон. дані. – 2010. – № 9. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/journal_content/308/social_communication. – Назва з екрана.
3. Купесок Л. Проблемы создания и функционирования корпоративной базы данных на основе опыта Донецкой ОУНБ / Л. Купесок // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 34–36.
4. Купрїме Р. Ініціатива eFL.net: доступ та управління електронними ресурсами, бібліотечними консорціумами в перехідних країнах та країнах, що розвиваються / Елберт М. Сегберт, І. Бернал ; пер. Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2006. – № 3. – С. 54–60.
5. Монастырева В. Университетские библиотеки в системе высшего образования / В. Монастырева // Бібл. форум України. – 2005. – № 2. – С. 28–33.
6. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в інформаційному забезпеченні науки: стан та перспективи розвитку / Г. В. Шемаєва // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 21–25.
7. Шилюк О. Використання нових технологій в спільній діяльності бібліотек: кооперативний каталог / О. Шилюк // Бібл. форум України. – 2003. – № 1. – С. 14–16.
8. Щербан Р. Регіональна корпоративна бібліотечна інформаційна система / Р. Щербан // Бібл. форум України. – 2007. – № 2. – С. 2–4.
9. Ярошенко Т. Бібліотечні консорціуми: перспективи розвитку / Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – № 4. – 2006. – С. 7–11.
10. Ярошенко Т. О. Електронні журнали – нові можливості в інформаційному забезпеченні науки та освіти / Т. О. Ярошенко // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Т. 19: спецвипуск. – Ч. 1 / НаУКМА ; редкол.: В. Брюховецький (голова) [та ін.]. – К., 2001. – С. 27–31.
11. Ярошенко Т. Електронні журнали: можливості ХХІ ст. для науки та освіти України [Електронний ресурс] / Т. Ярошенко // eKMAIR Електронний архів Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/96/1/EJ%20novi%20mozhyvosti.pdf>. – Назва з екрана.

12. Ярошенко Т. Проект «Електронна бібліотека»: центри знань в університетах України – інновації через співробітництво / Т. Ярошенко // Бібл. вісн. – 2009. – № 3. – С. 3–5.

13. About GWLA [Electronic resource] : Website. – Electronic data and progr. – Mode of access: <http://www.gwla.org/governance/members>. – Title from the screen.

14. About SPARC [Electronic resource] : Website. – Electronic data and progr. – Mode of access: <http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>. – Title from the screen.

15. EIFL: Where we work [Electronic resource] : Website. – Electronic data and progr. – Mode of access: <http://www.eifl.net/where-we-work>. – Title from the screen.

Валентина Пальчук,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

БІБЛІОТЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ СОЦІОКОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена висвітленню розвитку інформаційно-інтелектуальних ресурсів електронних бібліотек як важливих інструментальних засобів соціальних комунікацій.

Ключові слова: інформаційно-інтелектуальні ресурси, електронні бібліотеки, соціокомунікативна діяльність, електронні наукові комунікації.

Глобальний характер інформатизації світового розвитку й динамічність соціальних процесів спонукають усіх учасників суспільного прогресу швидко освоювати та масштабно використовувати інформаційно-інтелектуальні ресурси в усіх сферах ділової активності суспільства.

У результаті збільшується кількість суб'єктів процесу накопичення, продукування та споживання інформації (знань), посилення інтелектуальної компоненти в обробці інформаційних масивів, зокрема активізації інформаційно-аналітичної функції. Водночас під впливом інформаційно-телекомунікаційних технологій змінюється форма інформаційної взаємодії, яка переноситься в нове технологічне середовище, що розширює традиційні канали, засоби та інструменти інформаційних обмінів і збагачує можливості соціальних комунікацій. Активне використання сучасних телекомунікаційних систем і інформаційних технологій впливає на природу, обсяг і форми поширення інформації (знань).

У цьому контексті вагоме значення набуває процес перетворення інформаційних масивів суб'єктів системи документальних комунікацій у потужний потенціал, від якого залежать темпи поступального розвитку країни. Це ставить усі підсистеми інформаційної інфраструктури суспільства, у тому числі й бібліотечні заклади, у ряд найважливіших з погляду задоволення суспільних потреб інститутів формування й поширення якісних інформаційно-інтелектуальних ресурсів.

Бібліотечні заклади, які характеризуються у фаховій літературі як універсальні інформаційні центри, роблять свій внесок у розвиток та

поширення інтелектуально-інформаційного потенціалу суспільства, мобілізуючи наявні можливості таким чином, щоб підвищити ефективне використання інтелектуального доробку всіх поколінь, активізувати процес продукування нового знання. У свою чергу, посилення позиції бібліотек в організації роботи щодо введення в суспільний обіг актуальних для розвитку всіх напрямів сучасної діяльності інформаційно-інтелектуальних ресурсів сприятиме підвищенню ролі бібліотечних закладів у вирішенні суспільно значущих питань прискороного розвитку країни.

Сучасні бібліотеки не лише накопичують документно-інформаційні ресурси, а й активно створюють власні інформаційно-інтелектуальні продукти з метою їх поширення, впливаючи тим самим на розвиток продуктивних сил суспільства. Цим сприяють удосконаленню «управління потоками постійно продукованої суспільством інформації, підготовку її до багаторазового використання в різних суспільних інтересах» [2, с. 28].

Як один з головних інститутів суспільства, що забезпечує акумуляцію взаємопов'язаних інформаційних масивів, їх структурування за галузями знань, впорядкування й суспільне використання інформації та знань, бібліотека спрямовує свою діяльність на інформаційне забезпечення потреб як суспільства в цілому, так і всіх його складових (галузей, різних соціальних груп тощо). Накопичений у бібліотеці інтелектуально-інформаційний потенціал є відбиттям соціально значущих наукових знань і найважливіших результатів суспільної практики. Їх фонди характеризуються бібліотекознавцями як «унікальна, універсальна за змістом система, яка має складну й розвинуту структуру» [6, с. 23].

Однак інформаційна насиченість соціального середовища і, як наслідок, розпорошеність та швидке старіння необхідних для суспільної діяльності інформації (знань) загострили проблему змісту та якості бібліотечно-інформаційного забезпечення як засобу подолання інформаційного голоду шляхом якнайшвидшого введення в суспільний обіг інтелектуального доробку.

Пріоритетними стають заходи, спрямовані на забезпечення повного й своєчасного використання знань у всіх суспільно значущих видах діяльності людини, створення комфортного інформаційно-знаннєвого середовища з високим рівнем репрезентативності бібліотечних інформаційно-інтелектуальних продуктів.

Перед бібліотечними закладами постало завдання, що полягає в концентрації та структуруванні всього найновішого, найґрунтовнішого, що має цінне значення для розвитку держави, активізації процесу якнайшвидшого поширення інформаційно-інтелектуальних ресурсів, зосереджених як у бібліотеці, так і тих, що циркулюють у світовому

інформаційному просторі. Такі заходи сприятимуть, зокрема, прискореному введенню інтелектуальних напрацювань в усі галузі суспільства, інтелектуальному й професіональному зростанню учасників його розвитку.

Під впливом нових пріоритетів в інформаційному забезпеченні суспільних потреб відбувається визначення стратегічних напрямів подальшої бібліотечно-інформаційної діяльності в новій якості, коригування основних підходів до організації практики бібліотек, пошук нових можливостей удосконалення й розширення спектра бібліотечних послуг і продуктів.

Із метою забезпечення більшої оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування всіх галузей суспільства бібліотеки вдосконалюють традиційні форми роботи та використовують нові можливості збагачення бібліотечно-інформаційних послуг на основі новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій. Вони трансформуються з місця збереження локальних інформаційних ресурсів у величезний генератор знань суспільства та посідають одне з найважливіших місць у його соціокомунікативній діяльності [7].

Це зумовлює проведення техніко-технологічних завдань, що пов'язані з упровадженням новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій у бібліотечно-інформаційну галузь, з поширенням нових носіїв інформації, змінами в способі поширення інформації (знань) через мережеві та віртуальні засоби їх використання в інтерактивному режимі.

Бібліотеки створюють інформаційні мережі, оснащуються програмно-системними засобами, що сприяє введенню нових технологій пошуку, обробки, зберігання та поширення інформації, а також здійснюють аналітико-синтетичне опрацювання, генерацію інформаційно-інтелектуальних ресурсів і продуктів, їх структуризацію та зберігання, введення в суспільний обіг.

За допомогою новітніх інформаційних технологій бібліотеки отримали можливість більш якісно забезпечити інформаційні потреби своїх користувачів. Вони дедалі більшою мірою використовують можливості для забезпечення миттєвого доступу до інформації (знань) в електронному варіанті в будь-який момент; розширюють номенклатуру бібліотечних послуг, видову структуру бібліотечно-інформаційних продуктів, зокрема створюють електронні каталоги, запроваджують локальні автоматизовані системи, які наповнюються бібліографічними, реферативними, повнотекстовими БД, що виключають необхідність звернення до першоджерел.

Завдання оперативної трансляції найбільш цінного, значущого для різних сфер професійної діяльності бібліотеки вирішують шляхом форму-

вання електронної частини бібліотечного фонду. Здійснюється комплектування вітчизняними та зарубіжними інформаційними продуктами на CD-ROM, значну кількість яких становлять бібліографічні, реферативні, текстові, тематичні та інші бази даних (БД). Ці БД мають значні масиви світової бібліографічної інформації і за рахунок зручних пошукових систем надають можливість абонентам бібліотек своєчасно отримувати необхідні відомості за тематикою їх досліджування.

Доступ до періодичних видань провідних міжнародних видавництв (Elsevier, Springer, Academic Press, Kluwer, EBSCO та ін.) українські бібліотеки вирішують на засадах участі в проектах «Електронна інформація для бібліотек», «Доступ до електронних журналів для вчених нових незалежних держав» [4, 10].

Поряд із цим у межах своїх можливостей бібліотеки прагнуть забезпечити відкритість різнопланових інформаційних масивів і потоків, здійснюють багатоцільовий їх аналіз та створюють умови для активного використання інтелектуальних ресурсів, надають необхідні для суспільного розвитку інформацію та знання.

Крім формування поточних і ретроспективних електронних колекцій бібліотеки виконують функції аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних потоків з метою продукування широкого спектра взаємопов'язаних власних інформаційно-інтелектуальних продуктів.

Якщо раніше основним результатом бібліотечної діяльності була переважно бібліографічна інформація у формі покажчиків, бібліографічних довідок, різноманітних видів бібліографічного інформування, то сьогодні вагомого значення набув аналітичний рівень інформаційного обслуговування. У зв'язку з цим розширюється видова структура бібліотечно-інформаційної продукції, що розкриває знання, зосереджених у фондах бібліотек, а також в інформаційних ресурсах інших суб'єктів системи документальних комунікацій і глобальних мереж.

На основі аналізу інформаційних потоків і більш якісним формам організації знань, їх тематичній і адресній спрямованості бібліотеки створюють бібліографічні, реферативні, фактографічні, оглядово-аналітичні, повнотекстові БД. Тобто користувачам надаються не лише відомості про документи, а й інформація (знання), що придатна для використання і за можливості виключає потребу звернення до першоджерел.

Зокрема, загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» як інтеграційна основа наукової інфосфери держави сприяє більш оперативній ретрансляції інтелектуальних здобутків суспільства, стає засобом використання наукової думки, ідей і дослідження напрямів розвитку різних галузей знань.

Із використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій ці реферативні БД відіграють вагомую роль у швидкому введенні в усі сфери ділової активності інтелектуальних напрацювань, забезпечують комплексний пошук інформації з різних галузей знань, інформують про досягнення в науковій сфері, інтегрують інформаційно-інтелектуальні масиви різних наукових напрямів. Крім того, інформаційні й телекомунікаційні технології забезпечили надзвичайно широкий спектр релевантності пошукових можливостей реферативних БД і організації дистантного доступу до них через глобальні мережі.

Якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій і засобів організації більш швидкого доступу до інформаційно-інтелектуальних ресурсів зумовили створення електронних бібліотек та формування їх змістовної частини з подальшим уведенням знань у суспільний обіг.

Основна увага теоретичних досліджень і практичних розробок у сфері створення електронних бібліотек спрямована на формування фондів електронних документів і представленню їх в Інтернеті для онлайн-доступу [9, 5]. Ці заходи сприяють ефективності використання бібліотечних фондів та каталогів, оскільки виникає можливість дистантного ознайомлення з наявним інформаційним масивом бібліотек через глобальні інформаційні мережі.

При цьому забезпечення доступу не обмежується лише своїми фондами, а й поширюється на інформаційні масиви інших суб'єктів системи документальних комунікацій (бібліотек, архівів, музеїв, світових інформаційних центрів та їх БД, науково-дослідних, науково-освітніх установ та ін.). У даному контексті за допомогою використання новітніх інформаційних технологій доступ до інформації (знань) відкриває можливості використовувати нові її обсяги та засоби одержання.

Принципово новим підходом до організації, ефективного використання суспільно значущої інформації (знань) стали технологічні процеси формування фондів електронних, зокрема онлайн-документів. У процесі формування наукової електронної бібліотеки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського розроблено та впроваджено технологічні процеси формування фонду онлайн-документів шляхом комплектування, зокрема мережевого збирання електронної інформації, опрацювання онлайн-документів, систематизованого розташування їх у файловому сховищі, забезпечення до них онлайн-доступу.

Із метою раціонального введення в суспільний обіг не лише власних суспільно значущих інформаційно-інтелектуальних ресурсів, а й інших

суб'єктів системи документальних комунікацій бібліотеки розробляють навігатори до ресурсів системи Інтернет, орієнтовані на тематику запитів основних категорій користувачів.

Розвиток електронних наукових комунікацій здійснюється в напрямі кардинального підвищення їх оперативності й зумовлює стрімке збільшення зібрань мережових наукових публікацій, розпорозонених у глобальних комп'ютерних мережах. У зв'язку з цим бібліотеки запроваджують методи та засоби роботи з інформаційними потоками на основі освоєння технологій архівування джерел інформації (знань) і її аналітико-синтетичного опрацювання, а також створення й багатоаспектного використання нових інформаційних продуктів [3].

В умовах зростання значення прискореного й ефективного використання інформаційно-інтелектуальних ресурсів у всіх сферах суспільної діяльності перспективності набуває створення системи ретроспективної національної бібліографії (РНБ) України.

Створення РНБ сприятиме розвитку одного з найсуттєвіших елементів інформаційної інфраструктури країни – інтегрованого в електронній формі комплексу бібліографічних даних про вітчизняні й закордонні документи, пов'язані з Україною за всі історичні періоди. Мова йде про створення умов для швидкого й розширеного доступу до розподілених масивів бібліографічних даних, що містять найцінніші з наукового й соціокультурного погляду документи, більш якісного аналізу бібліографічної інформації в конкретній галузі знань.

Збагачення змістовної частини бібліотечного сегмента електронного середовища, насамперед для задоволення внутрішньосуспільних потреб, стає одним із пріоритетних напрямів діяльності бібліотек. Він представлений електронними бібліотеками з каталогами, різномірними базами даних (бібліографічними, реферативними, фактографічними, проблемно-орієнтованими тощо) та гіпертекстовими посиланнями на електронні версії статей, розташованими на веб-серверах бібліотечних закладів, довідниковими ресурсами, навігаційною системою, архівами онлайн-ої суспільно значущої інформації тощо.

Таким чином, бібліотеки дедалі більшою мірою стають важливими елементами інформаційних взаємообмінів, які вдосконалюються з розвитком сучасних засобів зв'язку користувачів з науково-інформаційними базами. Удосконалення оптимальної системи взаємообмінів і взаємовпливів на базі ефективного використання інтелектуально-наукових ресурсів «в електронному середовищі неминучо пов'язано з розвитком електронних бібліотек як інструментальних засобів наукових комунікацій» [1, с. 130]. Саме електронні бібліотеки як інструментальні засоби передових інформаційних

технологій мають забезпечувати необхідну швидкість з'єднання з потрібними базами знань з урахуванням постійного, оперативного оновлення в них інформації. У зв'язку з цим науковці приділяють значну увагу розробці та впровадженню стратегії розвитку електронних ресурсів бібліотек у системі наукових комунікацій, форм та механізмів взаємодії бібліотеки та наукового інформаційного середовища [8].

Бібліотеки завдяки інформаційно-телекомунікаційним технологіям, що дають можливість для практично безмежного розширення взаємозв'язків між користувачами, поступово входять в етап реалізації і стимулювання розширення спектра засобів наукових і професіональних комунікацій в обміні найновішими знаннями.

Головна принципова відмінність від традиційних форм комунікацій, вироблених бібліотеками протягом багатьох століть, полягає в тому, що новітні електронні технології забезпечують масову за масштабами інформаційну взаємодію на рівні окремих індивідуумів, суспільних науково-професійних груп різних галузей діяльності, державних і міждержавних чи міжнародних об'єднань.

Список використаної літератури

1. Баркова О. В. Формирование электронной библиотеки как направление развития научных коммуникаций / О. В. Баркова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. – К. : НБУВ, 2005. – Вып. 3. – С. 123–130.
2. Горовий В. Бібліотеки оновлюваного суспільства: деякі тенденції та особливості розвитку / В. Горовий // Бібл. планета. – 2006. – № 3. – С. 28.
3. Копанєва В. О. Архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення / В. О. Копанєва // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 14–19.
4. Манятина Е. Електронные ресурсы агентства EBSCO: изучение использования в областной библиотеке / Е. Манятина // Бібл. форум України. – 2004. – № 2 (4). – С. 19–21.
5. Павлуша І. А. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів / І. А. Павлуша // Бібл. вісн. – 2000. – № 2. – С. 16–19.
6. Слободяник М. Трансформація змісту діяльності Національної бібліотеки України в період формування інформаційного суспільства / М. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика : вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х. : ХДАК, 1999. – Вип. 1. – С. 23.

7. Федорова Т. С. Феномен управления знанием и библиотека / Т. С. Федорова // Библиотека в эпоху перемен: информ. сб. (дайджест). – М. : Изд-во РГБ, 2002. – Вып. 4 (12). – С. 52–73.

8. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.

9. Шрайберг Я. Л. Электронные библиотеки России: программная стратегия и проектная тактика / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 2. – С. 69–74.

10. Ярошенко Т. Електронні журнали: нові можливості для бібліотек України / Т. Ярошенко // Бібл. форум України. – 2004. – № 2 (4). – С. 15–18.

Ліна Чернявська,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ

Висвітлюється роль гендерної культури особистості в контексті становлення інформаційного суспільства й роль бібліотек у цьому процесі. Підкреслюється необхідність формування гендерної культури як спеціально організованого, керovanого процесу, спрямованого на досягнення гендерної рівності в суспільстві як умови повноцінного розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Розкриваються можливості бібліотек у формуванні гендерної культури громадян.

Ключові слова: гендер, бібліотека, інформація, інформаційне забезпечення, інформаційні ресурси, інформаційний простір, інформаційно-комунікативна діяльність.

Процеси, що відбуваються сьогодні у світі, впливають на всі грані життя суспільства. У першу чергу йдеться про процеси глобалізації, інформатизації, а також культурної трансформації, частиною якої є зміна гендерної культури. Бурхливий розвиток інформаційних технологій вносить кардинальні зміни в спосіб життя й картину світу чоловіків і жінок, оскільки інформація стає інструментом владних відносин у цілому і відносин домінування та підпорядкування між чоловіками й жінками. З одного боку, жінки дістають додаткові можливості для досягнення рівності з чоловіками, з іншого – інформатизація посилює гендерну асиметрію.

Здатність жінок використовувати новітні медіа на базі інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) залежить від сприятливої інформаційної політики конкретної країни, від різноманітності наданих можливостей з тим, щоб була розширена сфера комунікацій, у тому числі й для жіночих співтовариств, які прагнуть реалізувати своє право на підвищення освітнього рівня в усіх сферах людської діяльності. Жінки стають у більшості випадків тією соціальною групою, яка виключена не лише з рівних соціально-економічних можливостей узагалі, а й також і в просторі перспективних можливостей, пропонуваніх ІКТ. Гендерно-чутлива політика, здійснювана в тому числі й засобами ІКТ, створює передумови для усунення ієрархії статей і встановлення реальної рівності. Здатність цих технологій ослабити дію багатьох традиційних перешкод,

особливо пов'язаних із часом, відстанню, соціокультурними бар'єрами, уперше в історії дає можливість використовувати потенціал цих технологій на благо мільйонів людей у всіх куточках земної кулі. «Громадяни – як жінки, так і чоловіки, – що дістали змогу активного, умілого і творчого використання як традиційних, так і нових засобів інформації, є найкращою гарантією для демократичного інформаційного суспільства» [1].

Те, що Інтернет мало використовується жінками, не лише обмежує їхній доступ до інформації й послуг онлайн, але й може мати негативні наслідки для економіки та освіти. Історично склалося так, що жінки набагато менше, ніж чоловіки використовували можливості новітніх технологій. Негативне ставлення до нових технологій пояснює те, що жінки скаржаться на відсутність у них досвіду роботи на комп'ютері, на недостатній рівень володіння ним. Як показують дослідження [2], для чоловіків онлайн комунікація є засобом суперництва й зміцнення їхнього суспільного рівня, а для жінок – засобом підтримки й набуття нового досвіду. Ці розбіжності в стилі мережевого спілкування можуть стримувати жінок від більш активної участі в онлайн комунікації та стати причиною нерівності між чоловіками й жінками у використанні ІКТ. Зазначені проблеми викликають більше занепокоєння в розвинутих країнах, де труднощів, пов'язаних із забезпеченням фізичного доступу до ІКТ, значно менше, ніж у країнах, що розвиваються. Водночас більшість дослідників зазначає, що різне ставлення чоловіків та жінок до комп'ютера обумовлене не біологічними особливостями статей, а переважно різницею в думках щодо комп'ютерів та їх використання.

Науковців інформаційні технології цікавлять з точки зору їх соціальної значущості при формуванні сучасних характеристик мужності й жіночності та трансляції їх за допомогою ІКТ. Науковий дискурс «гендер/глобалізація» тісно пов'язаний з категоріями владних відносин між чоловіками й жінками, а також і вимушеною міграцією розробників ІТ і їхніх сімей. Інформаційна революція зміцнила й посирила гендерний дисбаланс: «навіть опинившись "поблизу технології" і будучи залученими в неї, жінки "розподіляються" там відповідно до загальної соціальної структури, посідаючи в технологічній ієрархії, як і в соціальній, низькі рівні. Вони набагато частіше стають складальниками на конвейерах, ніж головними інженерами, користувачами комп'ютерів, касирами й операторами різних пристроїв, ніж їх розробниками». Акцентування уваги на проблемі гендерної нерівності у сфері розробки й використання високих інформаційних технологій є також способом актуалізації гендерного підходу при розвитку ІКТ в інформаційному суспільстві [3].

З іншого боку, жінки переважають серед користувачів соціальних мереж та блог-сервісів, де їхня частка перевищує 70% користувачів [4].

Процес глобалізації дає змогу здійснювати обмін досвідом у виборі оптимальних стратегій для здійснення егалітарної гендерної політики, а також ухвалювати транснаціональні рішення для реалізації цих завдань. В умовах культурної трансформації проявляється феномен «мозаїчності» культури, відбувається індивідуалізація життєвих стилів, у тому числі й поширення різних моделей гендерних відносин. Усе це приводить до усвідомлення важливості проблем гендерної стереотипізації, які ускладнюють можливості конструювання нової гендерної культури особистості.

В умовах розбудови глобального інформаційного суспільства саме бібліотеки як особливий соціальний інститут, що поєднує в собі активні функції поширення знань й інформації гуманітарного, етичного спрямування, можуть виконати місію надання кожній людині переваг глобального інформаційного суспільства, вплинути на спосіб життя людей, їхню освіту, роботу, а також здійснити взаємодію уряду й громадянського суспільства, досягнення гендерної рівності як умови повноцінного розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Бібліотеки воістину є серцем інформаційного суспільства і можуть значною мірою вплинути на свідомість людини.

Зростання на тлі політичних і соціально-економічних перетворень у суспільстві гендерної нетерпимості, нечутливості до питань права вибору індивідом своєї гендерної ролі й ідентифікації, відхилення в гендерній соціалізації, які нав'язані культурними схемами, породжують дедалі більшу кількість девіаційних форм і гендерних конфліктів.

Зміна стереотипів відносно статі, яка є необхідною умовою досягнення гендерної рівноправності, – процес надто тривалий і складний. Той тип взаємостосунків між представниками різних статей у політичній, економічній, суспільній і сімейній сферах, який переважає в сучасній Україні, можна швидше охарактеризувати як гендерна інтолерантність. Так, більшість населення далека від подолання гендерних стереотипів, не усвідомлює те, що гендерний аспект/ гендерний баланс важливий і повинен братися до уваги. А саме це є основою гендерної толерантності в суспільстві. Коли явище сприймається як неоднозначне, відкривається простір для толерантності.

Масштабні соціально-економічні й соціокультурні зміни українського суспільства в останні десятиріччя приводять до значних змін у сфері гендерних відносин. У сфері досягнення гендерної рівності в правах (де-юре) намітився певний прогрес, проте, у соціальній практиці (де-факто), як і раніше, зберігаються багато проявів гендерної дискримінації. Для подолання системи традиційних гендерних ролей необхідні не лише юри-

дичні й соціально-економічні заходи, а й подолання гендерної асиметрії у сфері повсякденних комунікацій. Тому особливого значення набуває пошук нових шляхів формування гендерно-толерантної культури, як якісно нового етапу розвитку гендерної культури.

Гендерна культура в суспільстві складається під час виховного й освітнього процесу, що становить основу функціонування будь-якого суспільства. Цей процес неможливий без інформаційно-комунікативної діяльності, оскільки навчання, виховання й розвиток науки нероздільно пов'язано з пошуком та обробкою інформації, а комунікація є основною і зв'язуючою ланкою в здійсненні обміну соціальною інформацією. У сучасному суспільстві бібліотека є центром інформаційно-комунікативної культури й виконує роль активного учасника освітнього процесу, виступає посередником й необхідним «партнером» у наукових дослідженнях. Проте гендерні стереотипи й патріархальна гендерна культура в цілому ускладнюють не лише формування комфортного психологічного клімату в суспільстві, але й створення партнерства між бібліотекою і читачами. Крім того, штучний розподіл культури й освіти на рівні державних відомств відділяє діяльність бібліотек від участі в процесі створення культурних цінностей, формування інформаційно-комунікативної культури й гендерної толерантності в суспільстві.

Останнім часом з'явилася значна кількість робіт, присвячених гендерним дослідженням у різних соціальних науках. Спеціальних досліджень з питання участі бібліотек у формуванні гендерної культури в суспільстві не багато, але є ряд публікацій, що зачіпають окремі аспекти даної проблеми. Це в основному дослідження щодо:

- 1) методологічних підстав гендерного підходу, які можна б було використувати при діагностиці гендерної культури в інформаційно-комунікативній діяльності бібліотек;
- 2) різних аспектів гендерних досліджень у соціальних науках, що дають змогу різнобічно розглянути інформаційно-комунікативну діяльність;
- 3) проблем інформаційно-комунікативної культури суб'єктів суспільства;
- 4) опису еволюції і тенденцій розвитку образу бібліотеки і бібліотечної професії в суспільній свідомості.

Однією з перших гендерний підхід для аналізу суспільного статусу жінок в українському суспільстві (в історичній ретроспективі) застосувала О. Кісь. Соціально-культурну специфіку сучасної репрезентації української фемінності досліджено в роботах М. Богачевської-Хом'як, С. Жеребкіна, О. Забужко, Н. Зборовської, Н. Лавриненко, Л. Малес, С. Павличко,

М. Рубчак, Т. Федорової, Е. Тарасенко та ін. Статеву-рольову диференціацію та гендерну соціалізацію в освітянському контексті досліджували Т. Говорун, Т. Голованова, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Суслора. Ці автори констатують нагальну потребу в реформуванні системи освіти, з урахуванням гендерної політики.

Актуальність гендерної тематики для України відзначають також: Л. Смоляр, І. Бондаревська (жіночий рух і суспільна легітимізація гендерних студій); В. Троян та Н. Таран (дослідження становища українських жінок-науковців); Т. Мельник, І. Грабовська, Л. Кобелянська, О. Пищуліна та ін. (політико-правова сфера гендерних реалій сучасної України). Широко представлені українські дослідження у сфері гендерної лінгвістики та літературознавства (В. Агєєва, Л. Ставицька, А. Толстокорова, О. Сизова та ін.) демонструють необхідність удосконалення термінологічного апарату гендерної теорії. Гендерні дослідження, дотичні до проблем інформаційного характеру (О. Горшко, Ю. Белікова, О. Луценко та ін.), зосереджуючись здебільшого на аналізі культурних стереотипів щодо жінок та чоловіків, фіксують загрозову поширеність сексизму та фейсизму в засобах масової інформації України. Питання гендерно-збалансованого висвітлення різних аспектів суспільного життя в українських мас-медіа досліджують Н. Сидоренко, М. Скорик, Л. Таран, Т. Косенко. Вони досліджують їх гендерну мозаїку, а також працюють над питанням уникнення гендерних стереотипів у ЗМІ.

Водночас недостатньо досліджені структура гендерної системи українського суспільства, мало опрацьовані ідеологічні аспекти інформаційного простору. Дослідження стосовно гендерної складової науково-технічного процесу та інформатизації також є дуже нечисленими.

Методологічні підстави гендерного підходу, його концептуалізацію, зокрема, через осмислення ключових понять гендерної теорії досліджують Н. Абубікірова, Л. Аусландер, С. Ушакін, О. Вороніна, О. Здравомислова і А. Темкіна, І. Жеребкіна.

Різні предметні аспекти гендерних досліджень підвищують теоретичну чутливість під час вивчення місця інформаційно-комунікативної діяльності бібліотек у системі чинників формування гендерної культури в суспільстві, оскільки розкривають механізми просування патріархальної ідеології і різні прояви гендерної нерівності. Технології трансляції гендерних стереотипів за допомогою ЗМІ досліджують І. Грошев, І. Тартаковська та ін. Психологічні аспекти гендерних досліджень, що дають змогу аналізувати контекст інформаційно-комунікативної діяльності, є в роботах І. Клециної і Л. Попової. У працях Л. Беляєвої і І. Горшкової, І. Богданової розкриваються питання, пов'язані з гендерною нерівністю в системі вищої освіти, які впливають на бібліотеку та мають місце в біб-

ліотечній освіті. Результати гендерних досліджень у різних предметних сферах досліджують: Ж. Авілова і Г. Котельников, С. Ашвін – у галузі прикладних соціологічних досліджень, А. Кириліна, В. Потапов, О. Про-скудіна – у сфері лінгвістики, Е. Вікторов, Г. Єльнікова, І. Жеребкіна – у сфері філософії, Л. Рєпіна, Н. Пушкарьова – у сфері історії, економіки і соціальної політики – М. Малишева, Н. Рімашевська, політичної нау-ки – С. Айвазова, С. Поленіна, Н. Шведова, антропології і культуроло-гії – Т. Кисельова, П. Романова, менеджменту – Т. Бендас, Г. Ложкін.

Принципи сучасної системи освіти під впливом процесу інформати-зації досліджують Б. Безсонова, М. Вохришева. Результати діагностики й способи підвищення інформаційно-комунікативної культури в суспіль-стві – Г. Котельников, О. Маркова. Дослідження взаємодії читачів з но-вими інформаційними технологіями – Л. Василенко, І. Котельникова. Гендерні аспекти впливу комп'ютеризації на інформаційну культуру чо-ловіків і жінок висвітлюються в публікаціях Г. Гришиної і А. Денісової.

Роль бібліотек у сучасному інформаційному просторі розкривається в працях Т. Маркової, М. Самохіної. Соціологію читання, як невід'ємного елемента інформаційної освіченості – І. Бутенко, І. Васильєва. Гендерні ас-пекти літератури – М. Галіна, В. Іваницький, В. Мільдон.

Образ бібліотек і бібліотекарів в історико-філософському контексті представлений у працях Б. Володіна, М. Матвєєва, О. Соколова. Гендер-них аспектів аналізу бібліотечної професії торкаються такі автори, як О. Березкіна, А. Димітров. Проблеми, пов'язані з фемінізацією бібліотек, зачіпають Г. Олзєєва і Л. Солоненко.

Незважаючи на те, що гендерні дослідження в Україні проводяться вже понад 15 років, роль інформаційно-комунікативної діяльності бібліотек у конструюванні гендерної культури в суспільстві є все ще недостатньо вивченою. У соціальній практиці склалася суперечність між збільшен-ням варіативності гендерних ролей і збереженням гендерних стереотипів, які перешкоджають формуванню нової, гендерно-толерантної культури. У науковій теорії суперечність полягає в тому, що соціологія інформа-ційної і комунікативної діяльності людей, а також соціологія гендерних відносин мають певні досягнення, у той же час вивчення процесу кон-струювання гендерно-толерантної культури під впливом інформаційно-комунікативної діяльності бібліотеки ще не здійснено. Крім того, існує суперечність між значними науковими досягненнями у сфері гендерних досліджень і низьким ступенем їх поширеності в науковій сфері й по-всякденному житті «звичайних людей». Практика вимагає нового рівня розвитку гендерної культури в сучасних умовах, а теоретичні й емпі-ричні розробки, пов'язані з виявленням чинників формування гендерної

культури в суспільстві під впливом інформаційно-комунікативної діяльності бібліотек, відсутні. У сучасних умовах актуальною є роль бібліотеки, як соціального інституту, який сприяє усуненню суперечностей між вимогами соціуму й потребами окремої особистості. З огляду на те, що формування поглядів пересічної сучасної людини з гендерних питань відбувається під дедалі більшим впливом ЗМІ, які надають великий і не-систематизований масив інформації з цього питання, роль бібліотек і, особливо, їх інформаційно-аналітичних служб є дуже значною. Адже відчувається суспільна потреба в неупередженій, систематизованій, чіткій, зрозумілій і доступній інформації, проведенні моніторингу виконання гендерного законодавства на місцях.

Суперечливість між гендерними стереотипами та реальними гендерними ролями, що виконують чоловіки та жінки в суспільстві, призводить до гендерних конфліктів, які далеко не завжди трактуються ЗМІ адекватно. У дослідженнях українських науковців відзначаються прояви гендерної нерівності та дискримінації в інформаційній сфері: моніторинг українських ЗМІ, проведений програмою «Гендер в розвитку», зокрема, показав, що майже 70% усіх друкованих та телевізійних новин присвячені чоловікам та здійснюються чоловіками; жінки-журналістки не завжди виконують роботу з урахуванням гендерних аспектів; існує гендерний розрив як частина цифрового розриву в суспільстві. В Україні цифровий розрив виявляється в чіткому домінуванні чоловіків у користуванні інформаційно-комунікаційними технологіями, у формуванні політики у сфері ІКТ, у посиленні сексуальної експлуатації жіночності за допомогою ІКТ, у швидкому зростанні активності жіночого суспільного руху з метою протидії та посилення впливу на процеси динамічного розвитку інформаційного суспільства [5].

Бібліотеки як соціальний інститут можуть підвищити якість і ефективність презентування гендерних знань у системах середньої та вищої освіти; сприяти вдосконаленню гендерного законодавства України та практики його застосування; впливати на підвищення професіоналізму ЗМІ у висвітленні гендерних проблем, трансформацію стереотипів і формування більш гендерно чутливої та гендерно компетентної громадської думки.

Можна погодитися з думкою науковця й керівника волинської обласної громадської організації «Гендерний центр» О. Ярош про те, що немає чоловічих і жіночих проблем, є проблеми суспільства, кожна з яких треба розглядати конкретно. Окремі моменти стосуються переважно жінок, інші – чоловіків. Існує чимало «чоловічих» гендерних питань. Наприклад, суїцид, адже 80 % самогубств чинять саме чоловіки. До «чоловічих» гендерних питань науковець зараховує й профілактику захворювання на

ВІЛ-СНІД та туберкульоз, оскільки сьогодні це – «чоловічі» захворювання. Є й проблема одиноких чоловіків-батьків, які втрачають матеріально в соціальному захисті, бо статус матері-одиначки існує, а тата – ні. Для вирішення подібних питань потрібна виважена політика держави.

Формально в Україні і чоловіки, і жінки мають рівні права, але можливості скористатися ними – різні. Рівність полягає в тому, що держава повинна забезпечити підтримку всім, коли склалася непроста життєва ситуація. Якщо є якісь бар'єри, мусить бути додатковий правовий захист чи соціальна підтримка, аби надати більшій повноваженню тій групі населення, яка цього потребує, має проблеми. По суті це – справедливість, фактично – відновлення або надання соціальних гарантій тим, хто на даний час обмежений у правах, бо вони, тобто права, прописані конституцією і надають кожній людині можливість повноцінно розвиватися.

Сьогодні, на жаль, у суспільстві не існує чіткого розуміння суті гендерних проблем, і з проблемою гендерної рівності пов'язують те, що взагалі ніяк не стосується цього питання. Або, навпаки, не бачать у якійсь діяльності гендерного аспекту. Однак де є людина, там є гендерний компонент. Гендерна тематика є державною політикою України. Уже п'ять років діє Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», є державна й обласні програми, готується проект нової програми на 2011–2016 рр., яка буде прийнята вперше у вітчизняній практиці законом. Існують громадські ради з питань гендерної політики при місцевих керівниках [6].

Існування гендерного дисбалансу визнається й у самому суспільстві. Так, згідно із соціологічними дослідженнями, чоловіки більш схильні вважати, що їхні колеги-жінки працюють гірше за них. І чоловіки, і жінки визнають, що в Україні краще живеться саме чоловікам, оскільки в них більше можливостей для самореалізації і їм зручніше зробити кар'єру [7].

Якщо ідеї гендерної рівності у світі перемагають (так, у 2008 р. в урядових структурах різних країн у середньому працювало 17% жінок), в Україні бачимо зворотню тенденцію: в уряді М. Азарова, який був сформований торік, немає жодної жінки-міністра, а жінок-заступників міністрів у червні 2010 р. було лише 12 зі 168. І це при тому, що Україна перебуває на третьому місці у світі за співвідношенням жіночого й чоловічого населення [8].

За словами голови Західноукраїнського центру «Жіночі перспективи» Л. Максимович, Україна підписала ряд міжнародних документів і взяла на себе зобов'язання щодо подолання гендерної дискримінації. Варто згадати про потребу досягнення Україною до 2015 р. цілей розвитку

тисячоліття, проголошених Декларацією тисячоліття ООН (2000 р.), які, серед іншого, передбачають забезпечення гендерного співвідношення обох статей на рівні не менше 30 % до 70 % у представницьких органах влади й на вищих щаблях виконавчої влади. Та у зв'язку з тим, що ліквідовано Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, порушено національний механізм гендерної рівності в Україні, питання гендерних радників при місцевих керівниках знову стало відкритим. Свого часу було призначено гендерних радників більше ніж у 15 областях України, хоча Львівська область так і не мала такого радника. Тож необхідно створити структуру, яка би відповідала за гендерні питання. До того ж Рада Європи серйозно зацікавилася станом жінок в Україні. І на сьогодні запланований моніторинг та дослідження щодо стану і захисту прав жінок в Україні. На думку Л. Максимович, це досить серйозний сигнал для України [9].

На думку президента Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла-Страда – Україна» К. Левченко, проблема захисту прав жінок та гендерної політики ніколи не була цікавою і важливою для нашої влади. Для суспільства вона також не є такою – хоча й дещо важливішою, ніж для влади. Вона зазначає, що у 2010 р. сталося вісім найбрутальніших порушень прав жінок.

Перше – пенсійна реформа, яка підвищує пенсійний вік жінок, фактично не підвищуючи їхні реальні пенсії. При цьому ніхто не враховує так звану неоплачувану працю жінок, яка для абсолютної більшості представниць прекрасної статі становить від чотирьох до шести годин на день.

Друге – стереотипні уявлення та сексистські висловлювання лідерів держави. Спочатку, будучи ще кандидатом у Президенти, В. Янукович заявив, що місце жінки на кухні. Потім його слова перефразував Прем'єр-міністр – друга особа держави – який сказав, що жінкам не місце в державному управлінні. Остання неоднозначна заява – це виступ Президента в Давосі. Фактично цей виступ – пропагування сексуального туризму, тому що «приїжджайте до України, коли будуть роздягатися наші жінки». Ну ніколи раніше такого не дозволяли собі керівники держави!

Третє – заборона жінкам навчатися у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ.

Четверте – Кабінет Міністрів ухвалив наказ про запровадження дрес-коду, який чітко прописує, до сантиметру, яка має бути довжина рукава, довжина спідниці, колір і таке інше, що це є, фактично, втручанням у приватне життя. При цьому ніхто не подумав, що можна просто дотримуватися ділового стилю в одязі. Адже одяг – це частина індивідуальності людини. І коли регламентують те, як людина має бути одягнена, то це є втручанням в приватне життя.

П'яте – відсутність жінок у процесі прийняття рішень. Жодної жінки в уряді, 7 % у Верховній Раді – це дискримінаційна політика. Жінки мають бути у владі не тому, що вони кращі, а тому, що, якщо в нас демократія представницька, то мають бути представлені всі верстви населення, у тому числі й за статевою ознакою.

Шосте – Кабінет Міністрів прийняв національний план дій на виконання Програми «Стоп насильству». Мова йде про насильство в сім'ї. Однак при цьому Кабмін не приділяє уваги наданню допомоги потерпілим.

Сьоме – руйнування інституційної системи захисту прав жінок узагалі. Бо той департамент гендерної й сімейної політики, який опікувався цими питаннями, був втрачений під час адміністративної реформи.

Восьме – у 2010 р. спостерігалось дуже серйозне зростання сексизму в ЗМІ та рекламі. Те, що називається «сексуалізація жіночої тілесності» або «експлуатація жіночої тілесності». Проблема полягає в тому, що у нас зараз фактично немає механізмів для того, щоб протистояти таким випадкам. Створили експертну комісію з розгляду фактів дискримінації за ознакою статі, почала вона працювати – ліквідували міністерство, при якому ця експертна комісія працює. Що буде далі – незрозуміло [10].

Розуміючи суспільне значення гендерних питань, бібліотеки усіх регіонів України проводять відповідну просвітницьку роботу з читачською аудиторією, насамперед з молоддю. Так, окремим напрямом роботи є гендерне виховання молоді та заходи з виховання толерантності та протидії насильству. Програма гендерної рівності в українському суспільстві на 2007–2010 рр. має на меті виховання поваги до прав та основних свобод людини, підвищення рівня знань щодо проблем торгівлі жінками, формування правової культури. Бібліотеки не лише знайомлять читачів із законодавчими актами та міжнародними правовими документами, але й надають читачам можливість їх обговорити. У бібліотеках постійно діють інформаційні стенди з гендерної тематики, проводяться виставки, присвячені означеній проблемі, створено тематичні книжкові полиці, бібліографічні покажчики та методичні розробки [11].

Найчастіше тематичний спектр бібліографічних покажчиків містить такі теми:

- медико-біологічні та психологічні аспекти гендерної ідентифікації;
- гендерні відносини крізь призму історії;
- проблеми гендеру в сучасній політичній теорії та соціології;
- правовий вимір гендерної рівноваги;
- особливості та форми політичної та ділової активності статей;
- роль жінки в науці, культурі та мистецтві;
- характеристика гендерних відносин у сфері сімейного життя;

– гендерна рівновага та гендерна демократія в зарубіжних країнах.

Бібліотеки сьогодні спроможні ефективно керувати великими масивами інформації, їх інформаційно-аналітичні підрозділи у взаємодії з урядовими та місцевими владними структурами сприяють просуванню та закріпленню прогресивних політичних, економічних і культурних, у тому числі й гендерних засад в українському суспільстві.

Перспективи діяльності бібліотек у розвитку України в умовах інформаційної глобалізації пов'язані з формуванням цілісного інформаційного і комунікаційного простору як частини світового інформаційного простору; використанням перспективних інформаційних технологій, підвищенням рівня освіти, науково-технічного і культурного розвитку; створенням ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації, як найважливішої умови демократичного розвитку.

З аналізу реалізації гендерної політики Європейського Союзу в Україні, а саме: Плану дій ЄС – Україна на 2005–2007 рр. та Стратегії ЄС щодо України на період 2007–2013 рр. видно, що в Плані дій ЄС – Україна на 2005–2007 рр. гендерна рівність зазначена одним із пріоритетів. Зокрема, у розділі «Політичний діалог і реформа» в підрозділі «Демократія, влада закону, права людини і основні свободи» у дев'ятому параграфі «Забезпечення рівного ставлення» передбачається «продовження зусиль щодо забезпечення рівності чоловіків і жінок у суспільстві та економічному житті». Хоча співробітництво між Україною та ЄС у рамках Плану дій ЄС – Україна на 2005–2007 рр. містило гендерні аспекти політичних, економічних та соціальних реформ в Україні, вони не стали пріоритетними.

Стратегія ЄС щодо України на період 2007–2013 рр. у рамках європейської політики сусідства відкриває нові перспективи для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва між Україною та ЄС та передбачає фінансову підтримку України в таких сферах:

1. Політичний діалог та реформування.
2. Економічні та соціальні реформи і розвиток.
3. Торгівля, ринкові та регуляторні реформи.
4. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки.
5. Транспорт, енергетика, інформаційне суспільство та навколишнє середовище.
6. Міжособистісні контакти.

У Стратегії ЄС щодо України на період 2007–2013 рр. передбачається максимально інтегрувати гендерні проблеми як наскрізні в розроблення всіх програм, які пов'язані з зазначеними вище сферами. Водночас, на жаль, опис кожного із шести пріоритетів не має гендерного виміру [12].

Міжнародні організації стурбовані тим, що під час адміністративної реформи сфера забезпечення рівності жінок і чоловіків в Україні залишилася поза компетенцією уряду, оскільки відомство, яке займалося проблемами сім'ї, ліквідовано.

Як відомо, Міністерство сім'ї, молоді та спорту реформовано в Держслужбу молоді та спорту. Вона не займатиметься проблемами сім'ї, гендерної політики, профілактикою домашнього насильства і протидією торгівлі людьми. А ці питання в Україні сьогодні, за словами заступника директора представництва Програми розвитку ООН в Україні Е. Панової, надзвичайно актуальні.

Зокрема, експерт відзначила, що українські жінки не мають доступу до влади – лише 8 % жінок представлені у Верховній Раді, жодної жінки немає в Кабміні. Крім того, різниця в заробітній платі жінок і чоловіків за рівноцінну працю суттєва, при цьому рівень вищої освіти у них однаковий.

За словами Е. Панової, насильство в сім'ї і торгівля людьми в Україні мають гендерне забарвлення: понад 90 % жертв домашнього насильства і 80 % жертв торгівлі людьми – жінки. «Дуже часто в Україні жінок зображають стереотипно, що вони є тут предметом естетичної насолоди, краси, задоволення, або як машини для виконання домашніх обов'язків. Це не припустимо. Це принижує», – відзначила вона.

У свою чергу заступник глави представництва Європейського Союзу в Україні М. Юркова нагадала, що ЄС виділив Україні 14 млн євро на підтримку гендерних програм, але ситуація з рівністю між жінками і чоловіками в країні не поліпшується [13].

На думку деяких вітчизняних експертів, невирішеність принципу рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків становить загрозу для безпеки життєдіяльності людей в українському суспільстві.

Впровадження гендерної рівності нашоветься на такі перешкоди:

- недостатнє розуміння важливості гендерного питання органами державної влади і місцевого самоврядування;
- дуже повільне створення механізму впровадження Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»;
- недостатній рівень знань у суспільстві в цілому про гендерну рівність;
- брак фінансування.

Вирішення цих проблем зробить процес гендерного інтегрування поступальним й ефективним [14].

Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотек можуть надавати інформаційно-методичну підтримку діяльності органів влади на місцевому

рівні, освітніх установ та громадських об'єднань з питань гендерної політики. Бібліотеки можуть сприяти створенню єдиного для регіону інформаційного ресурсу з гендерної проблематики: бібліотеки, фільмотеки, тощо. Бібліотечні установи можуть допомогти в налагодженні співпраці та обміні досвідом з гендерного просвітництва, у сприянні налагодженню діалогу зі ЗМІ щодо гендерної політики. На базі бібліотек може відбуватися діалог між гендерними теоретиками та практиками; державними установами та громадськими організаціями; національними та міжнародними жіночими організаціями; обмін досвідом на регіональному, державному та міжнародному рівні; здійснення поточного моніторингу стану реалізації гендерної політики в державі та регіонах; проведення інформаційно-освітніх заходів, спрямованих на реалізацію Державної програми затвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.; забезпечення доступу громадян та громадських об'єднань до інформаційно-методичних, бібліотечних та технічних ресурсів, а також поточне консультування з гендерної проблематики [15].

Нерозуміння суті гендерної рівності, незнання цілей та основних досягнень жіночого руху та фемінізму спричиняють хибне трактування цих понять, яке репродукується в різних сферах людської діяльності, гальмуючи повноцінний розвиток українського суспільства. Гендерна тема в українському суспільстві лишалась дуже маргінальним явищем, яке багато хто сприймав як низькопоклонство перед Заходом і намагання «відхопити» грантові кошти. Через практичну відсутність у публічному просторі визнаних експертів у цій сфері чимало було і таких, які прагнули отримати хоча б щось від цього щедрого заморського пирога і робили проекти «про гендер», слабо чи взагалі не розуміючи, що це таке. Значно пізніше, коли в Україні взялися виконувати державні зобов'язання із досягнення гендерної рівності, людей, які б чули слово «гендер», стало значно більше, однак розуміння того, що це таке, у суспільстві більше не стало. Не дивно, що більшість з тих, хто вважає, що знає, що таке «гендер», сахається від слова «фемінізм».

Не додавало прозорості цій ситуації і те, що книжки з гендерної тематики (не кажучи вже про феміністську) з'являлися в українському науковому просторі рідко і вкрай несистемно – і це стосується як перекладних (які виконувалися виключно в межах видавничих грантів), так і вітчизняних робіт. Знайти їх у книгарнях чи бібліотеках нереально, купити у видавців – важко, знайти в Інтернеті, щоб хоча б прочитати, – неможливо [16].

Спротив засиллю недостовірної та непрофесійної інформації, тиражуванню сексистських стереотипів у політиці, рекламі та ЗМІ може відбу-

ватися через поширення бібліотеками науково обґрунтованих висновків про становище чоловіків і жінок. Адже українському інформаційному простору гостро бракує справді фахової експертної думки з гендерного питання. Тому особливої ваги набуває забезпечення швидкої двобічної комунікації між експертами і ЗМІ, яка зможе запобігти ретрансляції стереотипів та хибному тлумаченню ідей гендерної рівності. Бібліотеки можуть сприяти проведенню і поширенню результатів фахових гендерних моніторинґів, організації просвітницьких заходів, акцій, дослідницьких проєктів у різних галузях.

Список використаних джерел

1. Всемирный саммит по информационному обществу : сб. материалов, подготовленных ко Всемирному саммиту по информационному обществу в Женеве (10–12 декабря 2003 г.). – СПб. : Изд-во Рос. нац. б-ки, 2004. – С. 72.

2. Состояние исследований по проблемам информационного общества: издание ЮНЕСКО для Всемирного саммита по информационному обществу. – СПб. : Изд-во Рос. нац. б-ки, 2004. – С. 98.

3. Гапова Е. Информационные технологии, глобализация, её герои и их женщины [Электронный ресурс] / Е. Гапова // Гендерные исследования. – Электрон. дан. – 2003. – № 7–8. – Режим доступа: <http://gender.ehu.by/ru/filemine/789/ITglobalizationwomen.doc>. – Загл. с экрана.

4. В Інтернеті «рулять» жінки [Електронний ресурс] // Український інтернет. – Режим доступу: <http://ukr-net.info/2011/03/23/v-interneti-rulyat-zhinky>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 23.03.2011 р.

5. Тихомирова Є. ООН: інформаційний контекст подолання гендерної нерівності та дискримінації [Електронний ресурс] / Є. Тихомирова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Slv/2010_10/st40.pdf. – Назва з екрана.

6. Ярош О. Гендерна рівність має бути без присмаку фемінізму / спілкувалася І. Семенук [Електронний ресурс] // Волинський інформаційний портал OnLine. – Електрон. дані. – 2010. – 4.10. – Режим доступу: <http://vip.volyn.ua/article/oksana-yarosh-genderna-r-vn-st-ma-buti-bez-prismaku-fem-n-zmu>). – Назва з екрана.

7. В Украине легче живется мужчинам, чем женщинам [Электронный ресурс] // Утро. ua. – Электрон. дан. – 2011. – 5.03. – Режим доступа: http://www.utro.ua/ru/zhizn/opros_v_ukraine_legche_zhivetsya_muzhchinam_chem_zhenshchinam1299235409). – Загл. с экрана.

8. В Украине женщин-депутатов меньше, чем в арабских странах [Электронный ресурс] // Утро. ua. – Электрон. дан. – 2011. – 9.03. –

Режим доступа: [http://www.utro.ua/ru/politika/v_ukraine_zhenshchin_dep-
tativov_menshe_chem_v_arabskih_stranah1299611612](http://www.utro.ua/ru/politika/v_ukraine_zhenshchin_dep-
tativov_menshe_chem_v_arabskih_stranah1299611612). – Загл. с экрана.

9. Українки закличуть Януковича відновити механізм гендерної рівності [Електронний ресурс] // Zaxid. net. – Електрон. дані. – 2011. – 10.03. – Режим доступу: <http://zaxid.net/newsua/2011/3/10/201550>. – Назва з екрана.

10. Клаунінг Н. У керівництва державою спостерігається «фемінофобія». Мабуть, складно з жінками [Електронний ресурс] / Н. Клаунінг // Лівий берег. – Електрон. дані. – 2011. – 4.03. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2011/03/04/86917_U_kerivnitstva_derzhavoyu_sposterig.html. – Назва з екрана.

11. Аналітичний огляд діяльності публічних бібліотек області по роботі з юнацтвом за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lyl.lg.ua/upload/files/10-03-2009-114137-analiz_obslyuzh_2007.doc. – Назва з екрана.

12. Гендерна політика Європейського Союзу в Україні : аналітична доповідь [Електронний ресурс] / за ред. О. Кисельової. – Режим доступу: http://www.boell.org.ua/downloads/LSI_Gender_Analyse_ukr.pdf. – Назва з екрана.

13. ООН не нравятся, как в Украине относятся к женщинам [Электронный ресурс] // Левый берег. – Электрон. дан. – 2011. – 4.03. – Режим доступа: http://lb.ua/news/2011/03/04/86926_OON_ne_nravitsya_kak_v_Ukraine_o.html. – Загл. с экрана.

14. Безпека життєдіяльності жінок і чоловіків: гендерний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wu.cn.ua/articles/gender_bezpeka.pdf. – Назва з екрана.

15. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gender.at.ua/load/1-1-0-129>. – Назва з екрана.

16. Україні потрібна гендерна експертна платформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krona.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=158&lang=uk. – Назва з екрана.

Наталія Тарасенко,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

РОЛЬ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлюється роль інформаційної культури особистості в контексті становлення інформаційного суспільства. Підкреслюється необхідність формування інформаційної культури як спеціально організованого, цілеспрямованого процесу, орієнтованого на навчання різних категорій користувачів особливим інформаційним знанням і умінням. Розкриваються можливості формування інформаційної культури в бібліотеках.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна культура особистості, інформаційні потреби, інформаційна поведінка, процес формування інформаційної культури, інформаційна освіта, зміст, форми і методи інформаційної освіти читача.

Сучасний стан людської цивілізації правомірно пов'язують з розвитком інформаційного суспільства – суспільства, рівень якого вирішальною мірою визначається кількістю і якістю накопиченої інформації, свободою і доступністю її використання. Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації в суспільному розвитку, розглядом у широкому соціокультурному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, нові інформаційні технології, інформатизація.

У процесі стрімкого зростання інформаційних потоків та розширення інформаційних комунікацій суспільство постало перед необхідністю організації ефективного керування інформацією. Це обумовлює необхідність ставитися до інформації – «зброї в економічній і політичній боротьбі, засобу керування особистістю й суспільством, інструменту влади, стратегічного ресурсу – як до найважливішого фактора, що визначає розвиток сучасного суспільства, джерела виживання та стійкого зростання» [1].

В інформаційному суспільстві людина дедалі більшою мірою взаємодіє з інформацією. Сьогодні сукупність інформаційних потоків така велика, різноманітна і розгалужена, що вимагає від останньої знання

законів інформаційного середовища і вміння в ньому орієнтуватися. Тому життєво необхідно мати знання, уміння, навички оперування інформацією, адаптуватися до змін у засобах і характері інформаційних комунікацій, уміти створювати інформаційні продукти.

Сукупність цих факторів утворює поняття інформаційної культури особистості, яку сьогодні можна об'єктивно вважати елементом загальної культури людства. Якщо раніше інформаційну культуру здебільшого вважали показником не загальної, а, швидше, професійної культури, то сьогодні є всі підстави говорити про набуття нею ролі визначального чинника розвитку кожної особистості, покликаною забезпечити її життєву успішність, яка нині залежить від рівня знань, уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, здатності створювати власний інформаційний продукт на основі самостійно знайденої, критично оціненої й перетвореної інформації. Отже, можна говорити про те, що між становленням творчої та креативної особистості й формуванням інформаційної культури особистості існує тісний зв'язок. Він виявляється в тому, що підвищення продуктивності будь-якого виду інтелектуальної праці, суть якої полягає в роботі з інформацією (її аналізі, зіставленні, порівнянні, класифікації й узагальненні), неможливе без відповідного рівня інформаційної культури особистості.

На сьогодні існує багато визначень поняття інформаційної культури особистості. У широкому значенні – це сукупність усіх цінностей в інформаційній сфері, створених людством протягом історичного розвитку. У вузькому – сукупність знань та вмінь, що забезпечують ефективну інформаційну діяльність, яка досягає поставленої мети.

Також варто розглядати інформаційну культуру особистості як алгоритм людської поведінки в інформаційній сфері, який надає цій поведінці сенсу і значущості з точки зору людини. Поняття інформаційної культури як алгоритму людської поведінки містить у собі ряд інших, більш вузькоспеціалізованих понять: «інформаційна грамотність», «комп'ютерна грамотність». Вперше поняття «інформаційна грамотність» було введено в 1977 р. у США і використано в національній програмі вищої освіти. Асоціація Американських бібліотек інформаційно грамотною людиною назвала особистість, яка здатна розвивати, розміщувати, оцінювати інформацію і найбільш ефективно її використовувати.

Інформаційна культура відображає досягнуті рівні організації інформаційних процесів та ефективності створення, збирання, зберігання, опрацювання, подання і використання інформації, що забезпечують цілісне бачення світу, його моделювання, передбачення результатів рішень, які приймаються людиною.

Оскільки дана проблематика прийшла в науку з інформаційної сфери, донедавна в дослідженнях інформаційної культури переважав інформаційний підхід, у межах якого більшість визначень має на увазі сукупність знань, умінь і навичок пошуку, відбору, аналізу інформації. Більше того, частина авторів звужує інформаційну культуру до меж комп'ютерної грамотності.

Поняття «інформаційна культура» містить багато складових:

- культуру пошуку нової інформації (використання формальних і неформальних каналів отримання інформації, освоєння можливостей нових інформаційних технологій тощо);

- культуру читання та сприйняття інформації, розуміння особливостей сучасних текстових повідомлень і необхідності аналізу всього «документального шлейфу»;

- уміння переробляти великі масиви інформації з використанням як інформаційних (комп'ютерних) технологій, так й інтелектуальних нормалізованих методик (поаспектного аналізу текстів, контент-аналізу, класифікаційного і кластерного аналізу та ін.);

- розуміння важливості міжособистісного професійного спілкування для успішності будь-якої трудової діяльності;

- прагнення до підвищення рівня комунікаційної компетентності;

- виховання у собі терпимості до чужих поглядів і думок, готовності не тільки отримувати, а й віддавати знання;

- вміння знаходити партнерів зі спільної діяльності з використанням для цього телекомунікаційних каналів зв'язку;

- вміння чітко й доказово викладати результати власної діяльності, у тому числі з урахуванням рівня підготовленості й настрою цільової аудиторії;

- знання норм, що регламентують використання інтелектуальної власності.

Дослідження в галузі інформаційної культури є одним із провідних напрямів, що розробляються сучасними науковцями світу. В Україні це питання лише набуває актуальності, проте є певні здобутки, які демонструють перспективність досліджень цієї галузі.

Перші спроби проаналізувати генезис інформаційної культури, виявити її історичну й соціальну обумовленість були зроблені в працях Н. А. Рубакіна, Н. Б. Зінов'євої, Е. П. Семенюка, А. І. Ракітова та ін. Надалі їх розвинули Ц. Р. Антонова, М. Я. Дворкіна, Г. Ю. Кудряшова, Н. В. Лопатіна, С. Т. Мінкіна, Н. В. Огурцова, С. І. Оленів, Е. Л. Шапіро, О. В. Щербініна та ін.

Концепція «інформаційна культура» розглядається переважно у зв'язку з теорією інформаційного суспільства, зокрема як одна з умов існування

особистості в новому інформаційному суспільстві. Отже, є підстави розглядати існування взаємозв'язку між рівнем розвиненості інформаційної культури сучасної особистості та її досягненнями в тій чи іншій галузі суспільної діяльності, а саме: певну обумовленість останніх рівнем інформаційної культури особистості.

Питання, пов'язані з інформаційною культурою, стали об'єктом дослідження сучасних українських учених, що є представниками різних наук, зокрема філософії (Н. Г. Джинчарадзе, С. Й. Вовканич, М. П. Недюха), педагогіки (І. М. Смирнова, О. П. Значенко, О. І. Шиман, М. Г. Коляда та ін.), інформаційного права (Р. А. Калюжний, Н. Б. Новицька), інформатики. Проте зазначена концепція є, на нашу думку, одним із прикладів наукових проблем, комплексне дослідження яких передбачає залучення значних міждисциплінарних ресурсів.

Загалом, необхідно зазначити, що інформаційна культура особистості розглядається українськими вченими з позицій різних концепцій та систем, а саме: як складова частина професійної культури фахівця [7], як система метазнань [8], як елемент загальної культури [5, с. 137], як одна з базових складових інформаційно-технологічної культури [3, с. 27], як соціальний захист особистості в інформаційному світі [2, с. 4], як одна з комунікативних якостей, що входять до структури педагогічної культури [9, с. 2], як один з найвагоміших факторів, що впливає на рівень інноваційної культури людини [6, с. 78], як одне з завдань інформатизації освіти [4, с. 14].

Отже, українські науковці з огляду на багатоаспектність поняття «інформаційна культура» пропонують широкий спектр визначень та шляхів виховання інформаційної культури, що базуються на актуальних для сучасної особистості знаннях та цінностях.

Змістовний аналіз літератури показує, що сьогодні відсутній комплексний розгляд проблеми впливу бібліотек на розвиток інформаційної культури особистості. Сьогодні відбувається переосмислення ролі бібліотек у сучасному соціокультурному та інформаційному просторі, де вони набули значення інформаційних центрів, які збирають, класифікують, надають інформацію користувачам у зручному для них вигляді. Це дає можливість оперативно знаходити необхідну інформацію, ефективно її використовувати, приймати адекватні та вмотивовані управлінські рішення. Таким чином, бібліотека стає посередником між масивом інформації та її споживачами. У контексті формування інформаційної культури особистості одним з аспектів діяльності сучасної бібліотеки є комплектування своїх фондів суспільно значущою інформацією, а також виробництво власних інформаційних продуктів. Необхідно також розробити

конкретні методи формування інформаційної культури особистості та визначити роль у цьому процесі бібліотек.

Поки що в Україні відсутня цілісна державна концепція інформаційної освіти та формування інформаційної культури особистості. Інформаційна культура останнім часом переважно асоціюється з техніко-технологічними аспектами інформатизації, набуттям навичок роботи з персональним комп'ютером. Переважає монодисциплінарний підхід, у результаті якого формування інформаційної культури зводиться до здобуття основ бібліотечно-бібліографічних знань, ліквідації комп'ютерної неграмотності, опанування раціональними прийомами роботи з книгою тощо. Кожен з цих напрямів сам по собі не викликає сумнівів, проте, маючи локальну спрямованість, жоден з них не може вирішити проблему в цілому – формування інформаційної культури як цілісного явища, в якому інтегруються всі зазначені, а також інші, додаткові напрями. Ситуація посилюється відсутністю спеціально підготовлених педагогічних кадрів і необхідної навчально-методичної літератури.

Історія інформаційної культури налічує тисячоліття. Точкою відліку логічно визнати момент зміни формального відношення до сигналу ситуації, яке було властиве тваринному світу, на змістовне, властиве виключно людині. Обмін змістовними одиницями став основою розвитку мови. До появи писемності становлення мови викликало до життя широку гамму вербальних методик, породило культуру поводження із сенсом і текстом. Письмовий етап концентрувався навколо тексту, що увібрав у себе все різноманіття усної інформаційної культури.

Інформаційна культура людства в різний час зазнавала впливу інформаційних криз. Одна з найбільш значних кількісних інформаційних криз призвела до появи писемності. Усні методики збереження знання не забезпечували цілковитого збереження зростаючих обсягів інформації та фіксації інформації на матеріальному носіїві, що породило новий період інформаційної культури – документальний. До його складу увійшла культура спілкування з документами: створення фіксованого знання, кодування та фіксації інформації; документографічного пошуку. Оперувати інформацією стало легше, зазнав зміни спосіб мислення, а й усні форми інформаційної культури не лише не втратили свого значення, але й збагатилися системою взаємозв'язків з письмовими. Чергова інформаційна криза викликала до життя комп'ютерні технології, які модифікували носій інформації, а також автоматизували деякі інформаційні процеси.

Сучасна інформаційна культура увібрала в себе усі свої попередні форми та поєднала їх в єдину систему. Як особливий аспект соціального життя вона виступає як предмет, засіб і результат соціальної активності,

відображає характер і рівень практичної діяльності людей. Це результат діяльності суб'єкта і процес збереження створеного, поширення і споживання об'єктів культури.

Залежно від суб'єкта, який є носієм інформаційної культури, останню можна розглядати на трьох рівнях:

- інформаційна культура особистості;
- інформаційна культура окремих груп співтовариства (певного соціуму, нації, вікової або професійної групи тощо);
- інформаційна культура суспільства в цілому.

Інформаційна культура виявляється в інформаційній поведінці людей. Під інформаційною поведінкою ми розуміємо спосіб дій, сукупність зусиль, що здійснюються людиною для здобуття, засвоєння та використання нового знання, його поширення в суспільстві.

Інформаційна поведінка, з одного боку, відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному просторі. З іншого боку, в інформаційній поведінці виявляється ступінь доступності та комфортності використання сукупних інформаційних ресурсів або ті можливості, які суспільство надає індивідові, що прагне відбутися як професіонал і особистість. Найближчим часом доля кожної конкретної людини залежатиме від того, наскільки вона здатна своєчасно знаходити, адекватно сприймати та продуктивно використовувати нову інформацію у своєму повсякденному житті.

До критеріїв інформаційної культури людини належать:

- уміння адекватно формулювати свою потребу в інформації;
- ефективно здійснювати пошук потрібної інформації у всій сукупності інформаційних ресурсів;
- переробляти інформацію та створювати якісно нову;
- застосовувати індивідуальні інформаційно-пошукові системи;
- адекватно відбирати й оцінювати інформацію;
- здібність до інформаційного спілкування та комп'ютерну грамотність.

Усе вищеперераховане повинно базуватися на усвідомленні ролі інформації в суспільстві, знанні законів інформаційного середовища та розумінні свого місця в ньому, володінні новими інформаційними технологіями.

Велике значення у створенні інформаційної культури має освіта, яка повинна формувати нового фахівця інформаційного співтовариства, що володіє такими уміннями і навичками: диференціація інформації; виділення значущої інформації; визначення критеріїв оцінки інформації; створення інформації та її використання.

У цьому контексті пильну увагу дослідників в останні роки почали привертати освітні аспекти формування інформаційного суспільства. Вони пов'язані насамперед з аналізом проблем інформаційного суспільства як суспільства, що «навчається», оскільки для всіх членів такого суспільства зростає потреба постійного підвищення кваліфікації, оновлення знань, освоєння нових видів діяльності. Суперечності між стрімкими темпами зростання знань у сучасному світі і обмеженими можливостями їх засвоєння людиною в період навчання змушує освітні установи насамперед формувати вміння вчитися, здобувати інформацію, добувати з неї необхідні знання.

Значне зростання частки самостійної роботи з джерелами інформації в структурі практично будь-якого виду діяльності людини, що живе в інформаційному суспільстві, широке впровадження нових інформаційних технологій, збагачення номенклатури інформаційних продуктів і послуг, що надаються споживачам інформації, істотно вплинули на функції сучасної бібліотеки. Залишаючись головним осередком інформаційних ресурсів суспільства, бібліотеки покликані забезпечити ефективний доступ до них споживачам інформації. До їх величезних інформаційних ресурсів додаються комп'ютери, програмні засоби, машиночитаемі джерела інформації, а можливість підключення до міжнародних комп'ютерних мереж збагачує їх ще й світовими інформаційними ресурсами. Формування інформаційної культури читачів, яка містила б не тільки традиційну бібліотечно-бібліографічну культуру, а й вміння оперувати інформацією з використанням сучасних комп'ютерних засобів, тобто поєднувала традиційний бібліографічний інструментарій з комп'ютерними засобами, є однією з головних функцій сучасної бібліотеки. Для її реалізації бібліотеки повинні перейти від традиційної пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань серед читачів до цілеспрямованої інформаційної освіти останніх.

Це обумовлює необхідність, з одного боку, створення відповідних технічних умов, а з іншого – володіння бібліотекарем не тільки традиційними професійними знаннями і вміннями, а й методами навчання навичкам роботи з інформацією. Отже, особливого значення для бібліотек набуває організація інформаційної освіти та підвищення інформаційної культури особистості. При цьому формування інформаційної культури в бібліотеці має бути спеціально організованим, цілеспрямованим процесом, який передбачає проведення навчання різних категорій користувачів спеціальним інформаційним знанням та умінням.

Виховання інформаційної культури особистості – суспільна проблема. Тому при організації цієї роботи обов'язково необхідно враховувати

ступінь розвитку науково-інформаційних та бібліотечно-бібліографічних ресурсів міста (району) у цілому, а також кожного окремого закладу, причетного до цієї справи; брати до уваги розгалуженість системи інформаційної освіти та її наступність; наполегливо розвивати координаційні та коопераційні внутрішньовідомчі і міжвідомчі зв'язки.

Процес формування інформаційної культури є комплексним і має здійснюватися в бібліотеці за п'ятьма взаємопов'язаними напрямками:

- робота з удосконалення комплектування та розкриття бібліотечних фондів;
- систематичне вивчення динаміки інформаційних потреб читачів, особливо пов'язаних із ціннісно-орієнтаційною, пізнавальною, виробничою діяльністю;
- створення комфортних умов для задоволення інформаційних потреб читачів;
- удосконалення роботи з підвищення рівня бібліотечно-бібліографічних та інформаційно-комп'ютерних знань;
- популяризація та реклама інформаційних послуг бібліотеки серед населення.

Таким чином, вся діяльність бібліотеки спрямована на підвищення інформаційної освіти суспільства. Проте суто інформаційна грамотність та її поширення серед користувачів бібліотеки передбачає: ознайомлення читачів з можливостями та інформаційно-документальними ресурсами бібліотеки; виховання довірливого ставлення до неї; бажання стати її постійними відвідувачами; формування у читачів знання основних інформаційних джерел та навичок їх використання; формування навичок у сфері бібліотечно-бібліографічних та інформаційно-комп'ютерних знань; ознайомлення з інформаційними послугами бібліотеки; ознайомлення з провідними книгосховищами світу, архівами, музеями, центрами інформації та документації, банками даних і базами знань, існуючими інформаційними системами, віртуальними бібліотеками глобальної комп'ютерної мережі, можливостями використання інформаційних ресурсів за межами бібліотеки; навчання читачів користуванню інформаційно-пошуковою системою (ІПС) у традиційному та автоматизованому режимах; ознайомлення з методами аналітико-синтетичної обробки документів і перероблення інформації.

Процес формування інформаційної культури читачів потребує диференційованого підходу, підбору методик і програм навчання з урахуванням професійної спеціалізації читачів, рівня їх інформаційних потреб та інформаційної підготовки, наявними навичками володіння ком-

п'ютерною технікою. Особливе місце в цій роботі з різними категоріями читачів належить державним публічним бібліотекам. По-перше, ці бібліотеки відвідують читачі, різні за віком, рівнем освіти, професійною кваліфікацією та ін. По-друге, діапазон інформаційних потреб, запитів читачів, що звертаються в бібліотеку, необмежений. Тому організацію заходів з інформаційної освіти в бібліотечних закладах доцільно проводити на трьох рівнях:

1. Традиційне навчання користувачу бібліотекою (бібліотечна орієнтація), що обмежується наданням інформації про фізичне розміщення фондів і обладнання, про існуючу в бібліотеці систему обслуговування.

2. Бібліографічне навчання, що передбачає навчання методам пошуку інформації і вивчення бібліографічних джерел.

3. Навчання читачів користувачу інформацією на новітніх носіях, електронними базами даних із застосуванням комп'ютерної техніки.

Зміст, форми й методи інформаційної освіти читача визначаються не тільки рівнем його культури читання або професійними потребами, а й умовами праці в бібліотеці. Форми навчання відрізняються способом передачі інформації, широтою охоплення аудиторії: це виставки, огляди, консультації, бібліографічні уроки, екскурсії, дні бібліографії, путівники, методичні поради та ін.

Діалогова форма спілкування є найбільш ефективною формою взаємодії бібліотекаря і читача. Індивідуальне консультування має бути переважним у роботі з читачами і повинно супроводжувати обслуговування в різних відділах бібліотеки.

Позитивні результати має також інформаційна освіта читачів у процесі виконання їх запитів, тому що читач при цьому виявляє особисту зацікавленість у сприйманні інформації. Таким чином, довідково-бібліографічне обслуговування можна використовувати як базову форму інформаційного навчання, під час якого проходить засвоєння читачем основ бібліографічної, інформаційної грамотності, закріплення навичок самостійного пошуку літератури.

Навчання користувачів інформаційній грамотності, інформаційній культурі можливе також через центри інформаційної культури, які можна створити при бібліотеках. Серед питань, які доцільно запропонувати до програми центру інформаційної культури, можуть бути такі:

1. Інформація. Види і форми існування, її суспільні функції.

2. Інформаційні ресурси, інформаційні системи й інформаційні технології.

3. Аналітична обробка, систематизація, узагальнення інформації.

4. Інформаційний пошук.

5. Інформаційна культура як відображення розвитку інформаційних процесів у суспільстві.

В умовах формування інформаційного суспільства бібліотеки мають забезпечувати користувачам доступ до електронних каталогів інших бібліотек, до електронних журналів, до всіх баз даних, які є в бібліотеках та інформаційних центрах. Це дає можливість навіть віддаленій бібліотеці забезпечити користувачам той же обсяг, глибину і якість інформації, як і у великій бібліотеці, враховуючи при цьому специфіку регіону, потреби і запити організацій, підприємств, установ, фірм, тобто як колективних, так й індивідуальних споживачів інформації. Цей напрям може бути реалізований на базі спеціально обладнаного комп'ютерного класу, де водночас можуть проходити курс навчання не тільки читачі, а й працівники бібліотеки, для яких володіння сучасними інформаційними технологіями стає обов'язковою умовою фахової підготовки.

Підсумовуючи, зазначимо, що в цілому завдання формування інформаційної культури особистості й підвищення масової інформаційної культури суспільства потребують взаємодії системи освіти з такими соціальними інститутами, що традиційно акумулюють інформаційні ресурси суспільства, як бібліотеки і служби інформації. Засобом, який забезпечує таку взаємодію, повинен стати єдиний методологічний підхід, що передбачає єдність понятійного апарату, знання основних законів функціонування документних потоків інформації в суспільстві, прийомів і методів аналітико-синтетичного опрацювання інформації, критеріїв ефективного пошуку інформації та інших чинників. При цьому принципово важливим є одночасне підвищення інформаційної культури як тих, хто навчається, так і тих, хто навчає.

Підвищення рівня інформаційної культури суспільства можливе лише при організації спеціального навчання сучасних споживачів інформації, тобто при організації інформаційної освіти. Доступ до значних інформаційних ресурсів з метою ефективного їх використання потребує наявності високого рівня інтелекту й творчих здібностей у сучасної людини, знання основ науково-інформаційної діяльності. Лише спеціальна підготовка, інформаційна освіта гарантують людині реальний доступ до інформаційних ресурсів і культурних цінностей, зосереджених у бібліотеках, інформаційних центрах, архівах, музеях світу. При цьому наявність спеціальної інформаційної підготовки, необхідний рівень інформаційної культури важливі такою ж мірою, як і наявність комп'ютерів і каналів зв'язку – неодмінних атрибутів інформаційного суспільства.

Проблема розвитку інформаційної культури особистості невичерпна і має вирішуватись у бібліотеці на сучасному рівні.

Список використаних джерел

1. *Степанов В. Ю.* Інформаційна культура сучасного інформаційного суспільства / В. Ю. Степанов // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 27. – С. 91–97.
2. *Барановська В. М.* Нові інформаційні технології – ефективний за-сіб активізації навчального процесу для підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / В. М. Барановська // Режим доступу: [http://209.85.129.132/search? q=cache: Vn8 CqNDSP0kJ:www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/peddysk/2007_02/baranovska. pdf](http://209.85.129.132/search?q=cache:Vn8CqNDSP0kJ:www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/peddysk/2007_02/baranovska.pdf). – Назва з екрана.
3. *Белкіна С. Д.* Професійна діяльність інженера в умовах інформати-зації / С. Д. Белкіна // Вісн. Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2009. – № 5 (168). – Ч. I. – С. 22–29.
4. *Гурін Р. С.* Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Р. С. Гурін. – О., 2004. – 21 с.
5. *Луговой А. В.* Особливості підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» / А. В. Луговой, В. І. Дудка, В. В. Ємець, Н. В. Рилова // Вісн. КДПУ ім. М. Остроградського. – 2008. – Вип. 6 (53). – Ч. 1. – С. 137–138.
6. *Носков В.* Соціально-психологічні детермінанти інноваційної культури в гуманітарному ВНЗ / В. Носков, А. Кальянов, О. Єфросиніна // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12). – С. 69–83.
7. *Омельяненко Г. А.* Психолого-педагогічні засади використання інформаційно-комунікативних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту [Електронний ресурс] / Г. А. Омельяненко. – Режим доступу: [http://www. nbuv. gov. ua/Portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2008-10/08_ogapts.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/PPMB/texts/2008-10/08_ogapts.pdf). – Назва з екрана.
8. *Тернавська Л. М.* Особистісний підхід до формування іншомовної культури фахівця в умовах інформатизації соціуму [Електронний ресурс] / Л. М. Тернавська. – Режим доступу: [http://textreferat. com. ua/referat2. php? id=13244&p=1](http://textreferat.com/referat2.php?id=13244&p=1). – Назва з екрана.
9. *Чорна С. С.* Компоненти педагогічної культури викладача вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / С. С. Чорна. – Режим доступу: [http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/pspo/2007_16_2/doc_ pdf/Chorna_ st. pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2007_16_2/doc_pdf/Chorna_st.pdf). – Назва з екрана.

Олег Натаров,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНИМИ БІБЛІОТЕКАМИ ДОСТУПУ ДО НАУКОВИХ ЗНАТЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ

У статті розглядається роль сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини на інформацію. Наголошується на необхідності включення бібліотечних установ у систему організаційно-правових гарантій прав та свобод людини й громадянина.

Ключові слова: право на інформацію, гарантії прав та свобод людини й громадянина, бібліотечна система України.

Сучасний процес розбудови демократичної, правової держави в Україні пов'язаний з усвідомленням широкого кола процесів, які відбуваються в суспільстві, у тому числі і тих з них, які безпосередньо пов'язані з реалізацією конституційних положень, що стосуються додержання та належної реалізації прав і свобод людини та громадянина. Одним з основних прав людини є право на інформацію.

Проблеми забезпечення права на інформацію розглядалися в дослідженнях про правове положення особи та систему гарантування прав і свобод людини і громадянина, вони також досліджувались у контексті інших проблем теорії конституційного права. Ці питання висвітлювались, зокрема, у працях А. М. Колодія та А. Ю. Олійника [3], Ю. М. Тодики і В. С. Журавського [11], М. В. Баглая, Ю. І. Лейбо та Л. М. Ентіна [1], О. А. Лукашевої [5] та інших учених.

Разом з тим, на нашу думку, залишається актуальним висвітлення питання ролі й місця сучасної бібліотеки в забезпеченні права людини на інформацію.

За міжнародними нормами право на інформацію належить до фундаментальних прав людини. Це право закріплено основоположними документами з прав людини та в багатьох конституціях зарубіжних країн.

У Загальній декларації прав людини сказано: кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, яке включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати,

одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів (ст. 19).

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права встановлює, що кожна людина має право на вільне висловлення свого погляду; це право містить свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір (ч. 2 ст. 19).

У Конвенції про захист прав і основних свобод людини зафіксовано свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів (ст. 10).

В Україні право на інформацію вперше було визначено в Законі України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію». Згідно зі ст. 9 цього Закону, всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами й державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України [8].

Із прийняттям Конституції України це право належить до системи конституційних прав і свобод людини та громадянина. Ст. 34 Основного закону, гарантуючи кожному право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, закріпила право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Слід звернути увагу, що в Конституції України «право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (ч. 2 ст. 34) пов'язано з правом на «свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ч. 1 ст. 34).

Про взаємозв'язок цих прав говорить і юридична наука. Так, наприклад, М. Баглай та В. Туманов зазначають, що свобода інформації та заснована на ній свобода друку та інших засобів масової інформації безпосередньо пов'язана зі свободою слова [2].

У свою чергу О. Козлов вважає, що право вільно шукати, одержувати, передавати, виробляти й поширювати інформацію будь-яким законним

способом нерозривно пов'язане з реалізацією права на свободу думки і слова [4].

На думку Н. Колесової, право свободи доступу до джерел інформації разом із свободою публічно висловлювати свої думки, ідеї та погляди і поширювати їх будь-якими законними способами, а також зі свободою друку та інших засобів масової інформації є структурним елементом свободи слова. При цьому ці елементи тісно взаємопов'язані й існують у нерозривній єдності [5].

М. Хавронюк розглядає право кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» як конституційну гарантію свободи слова [12].

А. Колодій та А. Олійник вважають, що загалом право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань означає свободу збирати, зберігати, використовувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір, без втручання держави та інших соціальних інституцій. При цьому не можна не погодитись із вченими, які стверджують, що свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань тільки тоді є реальними, коли вони спираються на право вільно збирати, використовувати й поширювати інформацію у будь-якій спосіб – на свій вибір [3].

Взаємозв'язок свободи слова зі свободою на одержання інформації, творчою свободою детально відображений у Конституції Іспанії (ст. 20), в якій, зокрема, записано:

1. Визнаються і охороняються права на:

а) вільне вираження і поширення поглядів, ідей і думок усно, письмово або іншими засобами;

б) технічну, наукову, художню і літературну творчість і виробництво;

в) свободу викладання;

г) вільне поширення і отримання інформації за допомогою будь-яких засобів її розповсюдження. Закон визначає обмежувальні умови в користуванні цим правом за мотивами совісті і збереження професійної таємниці.

2. Здійснення цих прав не може обмежуватися будь-яким видом попередньої цензури [1].

Отже, закріплення розглядуваного права на рівні Конституції держави є важливим кроком у напрямі розвитку цього інституту, становлення інформаційного суспільства. Мова йде про створення ефективного організаційно-правового механізму, що забезпечував би вільне користування

власними правами, свободами, реалізацію законних інтересів, здійснення функцій і повноважень.

Загалом, конституційні права людини і громадянина в Україні на інформацію, її вільне отримання, використання, поширення та зберігання в обсягах, необхідних для реалізації кожним своїх прав, свобод і законних інтересів, чинним законодавством держави закріплюються і гарантуються. Нормативна основа інформаційних правовідносин у державі визначена, зокрема, у ст. 32 і 34 Конституції України, Законах від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію», від 16 листопада 1992 р. «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», від 21 грудня 1993 р. «Про телебачення і радіомовлення», від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації», а також у статтях Цивільного і Кримінального кодексів України, спрямованих на захист честі, гідності та ділової репутації особи внаслідок поширення неправдивої інформації, відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, збереженням, використанням та розголошенням відомостей про особу.

Вагомим чинником реального забезпечення права на інформацію, поряд з його визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій. Як загальне поняття гарантії прав та свобод людини й громадянина є насамперед основні умови, способи і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

В юридичній літературі гарантії прав і свобод людини й громадянина поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові. Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими необхідно розуміти систему норм щодо реалізації прав та свобод людини й громадянина.

Разом з тим здійснення права на інформацію відбувається не тільки шляхом застосування нормативно-правових гарантій, але й за допомогою організаційно-правових гарантій. Організаційно-правові гарантії – це система органів державної влади, організацій, діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій тощо щодо створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами та обов'язками.

До системи організаційно-правових гарантій загалом входять: держава, органи державної влади – Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Конституційний Суд України, органи правосуддя, органи прокуратури, Кабінет Міністрів України та інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, міжнародні

органи та організації, членом або учасником яких є Україна, політичні партії, адвокатура, громадські організації, а також засоби масової інформації [6].

На нашу думку, у систему організаційно-правових гарантій людини й громадянина необхідно також ввести бібліотечну систему України.

Бібліотечна система України охоплює понад 40 тис. бібліотек різного відомчого підпорядкування, які налічують близько 700 млн бібліотечних фондів і надають послуги всім верствам населення.

Завдяки інформатизації, використанню сучасних засобів комунікації для обробки і надання інформації бібліотека перетворилася на величезний генератор знань, справжню виробничу систему, на інтелектуальне виробництво, яке здійснює індустріальну обробку інформаційних потоків (і тих, що надходять до бібліотеки, і зосереджених у мережах), створює нові інформаційні продукти, що містять не лише інформаційні дані, а й аналітичні прогнози, тобто надають користувачам матеріал для прийняття кваліфікованих рішень [10].

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках.

Ст. 1 цього Закону визначає бібліотеку як інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам. Бібліотечна система України згідно з цим Законом – розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів (упорядкованих фондів документів на різних носіях інформації, довідково-пошуковим апаратом, матеріально-технічними засобами опрацювання, зберігання й передачі інформації).

Право на бібліотечне обслуговування незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних та релігійних переконань, місця проживання мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах (ст. 21).

Користувачі бібліотек, зокрема, мають право безоплатно користуватися інформацією про склад бібліотечних фондів через довідково-пошуковий апарат (крім комерційних баз даних); безоплатно отримувати консультаційну допомогу в пошуку та виборі джерел інформації; безоплатно отримувати в тимчасове користування документи з фондів бібліотеки (крім документів, придбаних за кошти, одержаних від господарської діяльності бібліотеки); одержувати документи або їх копії через міжбібліотечний абонемент; одержувати інформацію з інших бібліотек, користуючись каналами зв'язку; користуватися іншими видами послуг, у тому числі на

платній основі. При цьому закон встановлює, що доступ до документів та надання бібліотечних послуг користувачам бібліотек здійснюються з дотриманням вимог щодо забезпечення охорони державної таємниці, забезпечення зберігання фондів бібліотек, а також відповідно до статутів (положень) бібліотек, правил користування бібліотеками (ст. 22) [7].

Перевагою наукових бібліотек у сприянні процесу забезпечення прав і свобод людини й громадянина, у тому числі й права на інформацію, є те, що, маючи доступ до великих масивів інформації, вони здатні вдосконалювати свої навігаційні характеристики і надавати довідково-консультативні послуги. Зокрема, слід звернути увагу на можливість забезпечення різних категорій користувачів (наприклад, представників органів державної влади, релігійних та правозахисних організацій) інформацією нормативно-правового характеру, що сприяє підвищенню правової культури суспільства.

Із часу отримання бібліотеками доступу до Інтернету за наявності розгалуженої внутрішньобібліотечної локальної мережі розпочинаються масштабні перетворення, пов'язані з входженням світових інформаційних масивів у систему обслуговування читачів. Можливості Інтернету дають змогу поповнити інформаційний потенціал бібліотек поряд із традиційними джерелами (книги, періодичні видання), джерелами глобальної інформаційної мережі.

Виходячи з того, що наразі Інтернетом в Україні користується лише 30 % населення, вкрай актуальним є поширення вільного доступу громадян до Інтернету на базі публічних бібліотек [9].

Необхідно також зазначити, що сьогодні, розвиваючись як сучасні суспільні інформаційні центри, бібліотеки мають можливість забезпечувати опосередкований зв'язок між громадськістю й органами державної влади. Інформація пов'язує між собою державу і громадянське суспільство, постає одним з дійових засобів налагодження взаємозв'язку між особистістю та державою. Керування суспільством з боку державних органів завжди обумовлює їхню інформованість про відповідні процеси та явища. У цьому контексті не можна не відзначити роль, яку відіграють інформаційно-аналітичні служби, завданням яких є забезпечення органів державної влади необхідною інформацією. Однією з таких служб, яка інформує владні структури України, є Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (СІАЗ).

Таким чином, можна зробити висновок, що інформаційні можливості сучасної наукової бібліотеки створюють сприятливі умови для користування особою правом на інформацію. Виходячи з цього, доцільно включити до системи організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина бібліотечну систему України.

Список використаних джерел

1. *Баглай М. В.* Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов ; под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 103.
2. *Баглай М. В.* Малая энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. – М. : БЕК, 1998. – С. 410.
3. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 184–185.
4. *Лазарев В. В.* Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / отв. ред. В. В. Лазарев. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Спарк, 2001. – С. 144–145.
5. *Лукашева Е. А.* Права человека : учеб. для вузов / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2002. – С. 155–156.
6. *Погорілко В. Ф.* Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко : монографія. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. – С. 185.
7. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. № 32/95–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Назва з екрана.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2657-12>. – Назва з екрана.
9. Семиноженко В. Електронне урядування забезпечить повну прозорість і відкритість влади для громадян [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу: <http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/2010-09-27-06-54-32/91-2011-/363-2011-04-14-14-33-34>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 14.04.2011.
10. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – С. 555.
11. *Тодика Ю. М.* Конституційне право України : підруч. для студентів ВНЗ / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Видав. дім «Ін Юре», 2002. – С. 242–263.
12. *Хавронюк М. І.* Конституція України : офіційний текст : коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : А.С.К., 2003. – С. 160.

Ірина Соколова,
мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

НАУКОВА КОМУНІКАЦІЯ ТА ІНІЦІАТИВА ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО НАУКОВОГО ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ

У статті розглядаються історія розвитку світової ініціативи за відкритий доступ до наукової інформації й тенденції розвитку сучасних моделей наукової комунікації, описуються світові реєстри електронних ресурсів і представлення в них українських репозитаріїв.

Ключові слова: відкритий доступ, наукові комунікації, репозитарії.

Наукова комунікація є невід’ємною частиною дослідницького процесу й відіграє важливу роль у соціальному й економічному розвитку суспільства. На наукову бібліотеку покладена суспільно значуща функція організації доступу читачів до наукової інформації через кумуляцію, збереження, систематизацію та надання в користування друкованих видань власного фонду й цифрового контенту з власної електронної мережі, а також з доступних баз даних електронних документів інших академічних установ чи колекцій видань через мережу Інтернет.

Принципово новою формою впорядкування і збереження інформації є розміщення наукових матеріалів в Інтернеті у вигляді відкритих архівів на умовах відкритого доступу. Традиційно в бібліотечній справі термін «відкритий доступ» (ВД) означає можливість читачів самостійно підбирати собі літературу з тієї частини бібліотечного фонду, яка відкрита для відвідувачів, на відміну від закритого фонду, до якого має доступ лише бібліотекар-фахівець. З розвитком електронного середовища термін «відкритий доступ» набув ще одного значення, з огляду на можливості Інтернету, – ідеться про безкоштовний доступ до наукової інформації в електронному онлайн-овому середовищі.

Проблема ВД до наукової інформації є сьогодні однією з обговорюваних тем, вона знайшла відображення в публікаціях бібліотечних працівників, науковців, спеціалістів з інформаційних технологій. У публікаціях В. Московкіна, Г. Захарової, І. Лінден та Ф. Лінден, А. Земскова та інших висвітлюються різні аспекти з історії виникнення руху за ВД до наукової інформації, теоретичні засади, економічне обґрунтування, правове забезпечення, участь бібліотек у цій справі тощо. Значний внесок у

теоретичне обґрунтування цієї ініціативи на теренах Росії, у розробку російського сегмента мережевої інфраструктури Соціонет, що забезпечує інформаційну підтримку науково-освітньої діяльності в галузі гуманітарних наук, зробив С. Парінов. Про український досвід розвитку відкритих архівів і колекцій електронних журналів у забезпеченні наукової комунікації в Україні пишуть Т. Ярошенко, О. Баркова, Т. Копанєва, О. Бруй та ін. Динаміку змін у світовому реєстрі електронних архівів DOAR за останні п'ять років продемонструвала О. Бруй, застосувавши принципи відкритого доступу до табличних даних свого, ще не закінченого дослідження. Сайти міжнародних реєстрів електронних архівів та публікацій, електронних журналів не тільки надають допомогу читачам у пошуку необхідних публікацій, а й містять важливі довідкові, зокрема, статистичні дані про стан розвитку питання ВД в усьому світі і в окремих країнах.

Ініціатива впровадження ВД до наукової інформації на електронних носіях виникла на початку 90-х років і поширюється вже два десятиліття, залучаючи дедалі більше прихильників у багатьох країнах світу на всіх континентах.

На сайті «Будапештська ініціатива "Відкритий доступ"» (BOAI), створеному з нагоди проведення наради представників академій наук в Угорщині 2003 р., наводиться таке пояснення принципів ВД (Open Access; ВД) до наукової інформації: «Публікації в Інтернет відкриті для всіх безкоштовно; користувачам дозволяється їх читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, проводити своє дослідження на їх основі, приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для укладання показників... Єдиним обмеженням на відтворення і поширення публікацій і єдиною умовою копірайту в цьому середовищі має бути право автора контролювати цілісність своєї роботи, а також посилання на його ім'я при її використанні і цитуванні» [1].

Поширення такої форми наукової комунікації як розміщення матеріалів наукових досліджень у ВД обумовлена цілим рядом причин. Передусім це зумовлено появою нових технічних можливостей – комп'ютера і мережі Інтернет як альтернативи традиційним носіям і каналу інформації.

Поряд з цим недостатнє фінансування в умовах інфляційних процесів бібліотечних закладів, непомірне завищення цін видавцями наукової періодики призвели до того, що бібліотеки постали перед фактом неможливості комплектування своїх фондів у таких обсягах, як це було раніше. Показовий і характерний приклад – збільшення ціни на науковий журнал *Archives of Insect Biochemistry and Physiology*. Обсяги і розмір журналу не змінилися, а вартість річної передплати з 1986 по

2000 рр. збільшилася з 250 до 2 тис. дол. Редактор цього видання Г. Хагедорн відзначає, що з урахуванням 60 % зростання індексу споживчих цін вартість передплати мала б зрости з 250 до 400 дол., але аж ніяк не до 2 тис. У 2008 р. ціна на річну передплату цього журналу вже наближалась до 3 тис. дол. [3]

Ситуацію з повноцінним наповненням бібліотечних фондів утруднювали і цілком закономірні процеси зростання інформаційних потоків, «інформаційний бум», збільшення кількості друкованих журналів і наукових публікацій. Наприкінці ХХ ст. обсяг наукових знань подвоювався кожні два роки [2, с. 19–20]. На сьогодні в усьому світі щорічно виходить близько 24 тис. наукових журналів, на сторінках яких розміщується не менше 2,5 млн статей [3]. Збільшення кількості найменувань друкованих наукових видань спричинило ще одну проблему: обмеженість площ бібліотечних книгозховищ вже не давала змоги розмістити нові надходження, навіть за умови, якби фінансування було достатнім. Особливо гостро це питання постало перед універсальними науковими бібліотеками [4].

Як відзначає В. Московкін, «за таких умов наукові бібліотеки, бюджети яких тільки урізаються, не в змозі виписати навіть необхідний мінімум наукових журналів. У результаті, як за часів друкованої літератури, так і зараз, кожна з 2,5 млн статей, які щорічно виходять із друку, позбавлена більшості своїх потенційних читачів, адже є для них недоступною. Це означає, що переважна частина потенційного наукового вкладу втрачена» [3]. Збереження наукової інформації в електронній формі й застосування принципів ВД до цих матеріалів допомогли б вирішити питання повноцінного інформування наукової спільноти і розв'язання труднощів, які постали перед бібліотечними закладами.

Рух за ВД пройшов шлях від поодиноких регіональних ініціатив до організованого всевітнього руху.

Ініціаторами ВД до наукового знання виступили одночасно як науковці, так і бібліотечні працівники. Перша пропозиція щодо розміщення у ВД результатів наукових досліджень прозвучала від науковців. У 1991 р. американський фізик П. Гінспарг висунув ідею створення безкоштовного електронного архіву препринтів (матеріалів, що не були надруковані) для фізиків-ядерщиків. У 1994 р. видатний англійський учений С. Харнад запропонував науковцям власноруч архівувати свої матеріали. Звертаючись до громадськості, він підкреслював, що відкритість результатів досліджень «принесе максимальну користь новим ідеям і більш ефективно досягне очей і умів учасників мережі – учених усього світу, які займаються науковою проблематикою» [5].

Як вже зазначалося, у 90-х роках ціни на наукову періодику значно зросли. Це призвело до зменшення річної передплати бібліотеками і стало однією з головних причин пошуку нових каналів наукової комунікації. Так, бібліотека одного з американських університетів, витративши у 1997 р. на передплату 1 млн дол., зіткнулася з проблемою недостатності коштів на придбання традиційного комплексу журналів. Коли про це стало відомо, група професорсько-викладацького складу цього університету зустрілася з керівництвом компанії «Ельзівер» і поставила цілком слушне запитання: чому науковці повинні купувати власні статті при щорічному зростанні цін на передплату у 9,5 %? Повідомлення про цю подію у «Нью-Йорк Таймс» і стало поштовхом до розгортання спротиву грабжницькій ціновій політиці видавців та початком руху за «самоархівування». Серед наукової громадськості пролунав заклик бойкотувати традиційні друковані журнали і не подавати до них статті. Водночас було висунуто пропозицію розміщувати результати наукових досліджень в Інтернеті на сайтах організацій, наукових об'єднань і навіть на особистих сайтах дослідників [6].

Ініціатором й активним учасником цього руху став відомий фахівець з ракових захворювань, лауреат Нобелівської премії, директор Національного інституту здоров'я США Х. Вармус. Навесні 1999 р. він виступив із пропозицією організувати інтернет-видавництво для поширення публікацій у галузі біомедицини і закликав колег розміщувати результати своїх досліджень через електронну мережу. Ця пропозиція зустріла критику з боку багатьох науковців, які висловлювали побоювання щодо якості наукових матеріалів, опублікованих без традиційної системи реферування. Згодом під впливом критики з'явився PubMed Central, який став не видавництвом, а електронним архівом статей, що вже вийшли з друку. На сьогодні PubMed Central – електронний архів Національної медичної бібліотеки США, що надає вільний доступ до всіх опублікованих повнотекстових версій статей.

Х. Вармус також запропонував створити Публічну наукову бібліотеку з точних і природничих наук (Public Library of Science – PLoS) і був одним з ініціаторів електронного листа, в якому закликав учених усього світу з вересня 2001 р. публікуватися, виступати редакторами і власноруч передплачувати тільки ті журнали, які дали згоду на нічим не обмежений доступ до опублікованих у них статтях після закінчення певного терміну. Цю ініціативу підтримали 35 тис. фахівців із 180 країн, а журнал Science погодився виставляти свої статті в мережі. Публічна наукова бібліотека PLoS почала свою роботу у 2003 р. після того, як на цей проект було виділено дев'яти-мільйонний грант. PLoS є електронною бібліотекою, але на сьогодні вона

займається також і видавничою діяльністю, має власні онлайнві журнали в галузі біології, медицини, генетики й біоінформатики [6; 7].

Якщо Х. Вармус є одним із представників руху наукової громадськості за ВД, то проект SPARC був ініціативою бібліотечного співтовариства.

У 1998 р. американські бібліотеки об'єднались у консорціум, виступивши з ініціативою створення Коаліції наукових видань і ресурсів (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition – SPARC). Сам факт об'єднання бібліотек у консорціум був обумовлений насамперед бажанням колективно вирішити проблему комплектування фондів бібліотек за умов інфляції і стрімкого зростання цін на наукові видання. Деякий час американські бібліотеки навіть намагалися бойкотувати дорогу наукову періодику, припинивши передплату на ці видання, але практика показала, що науковцям ці видання були потрібні. Зважаючи на це, консорціум увів колективну передплату на наукову періодику, що значно заощаджувало кошти для кожного окремого члена організації. Здійснення колективної передплати надало можливість користуватися виданнями всім членам консорціуму і було рішенням ситуації, що склалася. Поряд з цим виступи бібліотек проти завищених цін на наукову періодику дали свої результати: видавці певною мірою знизили ціни, почали пропонувати деякі варіанти відкритого доступу до своїх баз даних.

SPARC також проводила велику роботу щодо захисту прав і фінансових інтересів авторів-науковців; ввела практику консультацій, під час яких навчала підписання договорів з видавництвами наукових журналів з метою зберегти за собою авторське право та право розміщувати копії статей в Інтернеті.

Пізніше SPARC почала сама видавати наукові журнали як альтернативу вже існуючим комерційним, здійснювала допомогу журналам наукових товариств. За підтримки SPARC до 2001 р. з'явилися 10 нових журналів, вісім з них були альтернативою журналам видавництва «Ельзевір», наприклад, Organic Letters Американського хімічного товариства склав конкуренцію журналу Tetrahedron Letters [6]. Зусиллями коаліції була створена база даних наукових статей BioOne, почали виходити «Інформаційний бюлетень» та новостійний бюлетень SPARC e-news, запрацював форум.

До американських бібліотек досить швидко приєднались університетські й наукові бібліотеки Європи, які на сьогодні мають своє європейське відділення в Лондоні (SPARC Europe) [5].

Міжнародна спільнота заявляє про необхідність ВД, розробляється відповідна міжнародна документація, яка визначає стандарти створення, упорядкування і функціонування відкритих архівів. З 2002 р. до 2008 р. було прийнято п'ять міжнародних документів (Будапештська, Берлінська,

Шотландська декларації та ін.), в яких сформульовані основні принципи ВД, викладено переваги нового виду наукової комунікації для різних категорій учасників науково-освітнього процесу. У цих документах міститься заклик до освітньо-наукових та академічних установ створювати електронні сховища (архіви, бібліотеки) ВД до наукових публікацій, електронні наукові журнали. Науковців закликають самоархівувати в цих архівах статті, що вже вийшли з друку. Підтримку ініціативи ВД проголосили світові саміти з інформаційного суспільства (World Sammit on the Information Society), які проходили під егідою ООН у грудні 2003 р. і у листопаді 2005 р. Документи про необхідність запровадження відкритого доступу до результатів наукових досліджень приймає і Європейський Союз. Звіт ЄС «Про наукову інформацію в цифрову добу: доступ, поширення і збереження», прийнятий у 2007 р., пропонує використовувати кошти європейських дослідницьких проектів на видання результатів досліджень у відкритому доступі та використовувати фінансування ЄС на створення репозитаріїв відкритого доступу.

Ця ініціатива підтримується на рівні державного законодавства та відповідних рішень наукових громад у багатьох країнах. Перша країна, в якій на державному рівні була визначена прихильність ідеям ВД, – Фінляндія. Уряд цієї країни в травні 2004 р. підписав державну угоду з одним з найбільш продуктивних видавництв журналів ВД BioMed Central. У 2005 р. у США було прийнято закон, згідно з яким у ВД мають виставлятися результати всіх досліджень, які фінансуються Національним інститутом здоров'я (National Institutes of Health – NIH). При цьому якщо NIH хоча б частково оплачує публікацію статті, ці матеріали з'являються у ВД миттєво, в іншому випадку – відкриваються через шість місяців після появи в комерційних друкованих виданнях чи платних електронних ресурсах. У Великобританії парламентський комітет з науки і техніки у 2004 р. рекомендував усім закладам вищої освіти організувати інституційні репозитарії, а науковцям власноруч розмішувати копії своїх вже надрукованих статей у ВД. Увага цьому питанню на державному рівні приділяється і в інших країнах: Німеччині, Канаді, Франції, Італії, Австралії, Швеції тощо [9].

У грудні 2005 р. Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні», в якій ВД визначений як один з пріоритетних напрямів розвитку інформаційного суспільства в державі. Із січня 2007 р. проводиться робота з запровадження ВД до наукових досліджень, що фінансуються з держбюджету. Про ВД ідеться в Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні

на 2007–2015 рр.». Вимагається забезпечення створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів: «створення необхідної технічної і технологічної інфраструктури, електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України» [10; 11].

Загалом електронний ресурс наукової інформації ВД представлений у вигляді двох сегментів: електронних репозитаріїв і електронних журналів.

Репозитарії – електронні архіви для тривалого зберігання, накопичення та забезпечення довготривалого та надійного ВД до результатів наукових досліджень. Матеріали до репозитаріїв уводять бібліотеки, академічні установи, автори власноруч через самоархівування. У колекціях репозитаріїв представлені досить різноманітні матеріали:

- відрецензовані (електронний аналог статей, що вийшли з друку в рецензованих наукових журналах та наукові праці, що пройшли рецензування) і нерецензовані (препринти);
- надруковані матеріали і рукописи (дисертації, бакалаврські і магістерські роботи);
- монографії і колективні праці, звіти про роботу наукових колективів;
- матеріали, підготовлені до наукових конференцій;
- оцифровані стародруки і літописи;
- тексти, аудіо- і відеоматеріали, зображення тощо.

Електронні журнали ВД створюються на зразок традиційних друкованих журналів, але виходять в електронному вигляді. Електронні журнали ВД подають на своїх веб-сторінках тільки один вид документів – наукові статті, здійснивши попередньо рецензування. Ці видання, так само як і друковані наукові журнали, виконують важливі функції в науковій комунікації: публічність, доступність і достовірність. Достовірність означає ступінь надійності, з якою читач може покластися на роботу, і передбачає, що робота пройшла через рецензування, визнана журналом достойною та якісною.

При підготовці електронних наукових журналів ВД докорінно змінюється схема оплати і фінансування. У традиційних наукових журналах автори не сплачують за публікацію своєї статті, затрати на підготовку видання здійснює видавець, він же отримує і прибуток від продажу видань. Наприклад, видавництво Wiley-Liss, що випускає вже згадуваний вище журнал *Archives of Insect Biochemistry and Physiology*, від продажу цього видання отримує прибуток близько 0,5 млн дол. на рік [3]. У електронних

журналів немає прибутку від продажу видання – усі матеріали відкриваються читачеві безоплатно, і хоча ці видання не треба роздруковувати, відповідно платити за папір і типографські послуги, підготовка видання передбачає затрату коштів на роботу персоналу, здійснення редагування, рецензування, верстку, технічне забезпечення і обслуговування.

Кампанія за ВД до наукового знання порушує ключові питання – хто буде покривати неминучі і далеко не малі витрати на підготовку цих видань, нести відповідальність за якість нового знання, за поширення видань у віртуальному середовищі. Пошук нової фінансової моделі підготовки журналів ВД триває. Витрати на підготовку видання компенсуються різними шляхами і способами – через оплату авторами своїх публікацій, державну підтримку, спонсорство, інститутські субсидії тощо.

Для просування ВД розроблені міжнародні протоколи ОАІ (Open Archives Initiative), які забезпечують сумісність і однотипність усіх матеріалів і стали стандартом збереження наукової електронної інформації в міжнародному науковому співтоваристві. Завдяки єдиним протоколам став можливим пошук у загальносвітовому сховищі електронних документів, у тому числі й через такі великі пошукові системи як Google, Яндекс, Meta. Розроблені протоколи дають змогу здійснювати не тільки пошук необхідних матеріалів, а й проведення аналізу цитування.

Кілька організацій ведуть реєстр світових електронних ресурсів ВД. Серед них є реєстри електронних журналів, зокрема, індійський проєкт J-Gate і шведський – DOAJ, і реєстри електронних репозитаріїв – британські проєкти ROAR і DOAR, які здійснюють, відповідно, Ноттингемський та Саутгемптонський університети. Цінність цих реєстрів полягає в тому, що вони поєднують у єдине ціле розрізнений електронний ресурс різних установ і організацій у всьому світі. Таким чином, утворюється єдиний світовий електронний простір на допомогу науковцям, що передбачає загальний пошук та навігацію, а також надає науковцям різноманітні засоби для змістовного використання накопичених у професійному інформаційному просторі наукових матеріалів.

ROAR (Registry of Open Access Repositories) і DOAR (Directory of Open Access Repositories) є реєстрами світових електронних бібліотек. Матеріали, до яких відкривається доступ через ці реєстри, – книги та журнальні статті, дисертації, патенти, аудіо- і відеоматеріали, ненадруковані матеріали, архівні та музейні об'єкти тощо. У тих випадках, якщо неможливо через мережу відкрити текст потрібного ресурсу, надається інформація про наявність документа в каталозі того чи іншого зібрання. Реєстри електронних репозитаріїв ROAR і DOAR певною мірою дублюють один

одного, проте відмінність останнього полягає в тому, що записи в ньому контролюються укладачами власноруч, немає повторів, наводиться дуже наглядна статистика, графіки, таблиці, які характеризують якісні і кількісні зміни складу репозитаріїв як загалом у всьому світі, так і по окремим країнам. Водночас необхідно зауважити, що ці реєстри надають можливість здійснювати навігацію лише за тими електронними архівами, які в них зареєструвалися.

За даними реєстру ROAR Саутгемптонського університету, у квітні 2011 р. нараховувалося вже понад 2250 відкритих архівів у 88 країнах світу. Серед лідерів у створенні репозитаріїв – США, Великобританія, Німеччина, Бразилія, Японія. У цьому переліку країни-члени СНГ представлені понад 60 електронними сховищами з ВД, Україна – 18 архівами, серед яких репозитарії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Інституту біології південних морів НАНУ, Інституту програмних систем НАНУ, Харківської національної академії міського господарства, Львівського національного університету ім. І. Франка, Житомирського державного університету тощо [12].

На сьогодні 54 % контенту репозитаріїв представлено англійською мовою, яка є домінуючою для наукової комунікації. Українській мові належить до 1 % в загальному масиві документів ВА [13; 14].

Найбільш вдалою реалізацією світових реєстрів електронних журналів ВД є проекти J–Gate і DOAJ. J–Gate – електронний шлюз до журналів ВД, що був створений в Індії компанією Informatics Limited у 2006 р. На сьогодні в межах порталу J–Gate зібрано понад 8,5 тис. електронних журналів ВД, з яких 5,7 тис. – рецензовані. Поповнення даних до цього реєстру здійснюється кожного дня, а текст посилання перевіряється укладачами. База даних дає змогу здійснювати пошук статей за назвою, автором, тематикою, видавцем. Цей портал забезпечує мережевий доступ до повного тексту статей з поповненням 300 тис. щороку [15].

У 2003 р. бібліотекою Лундського університету (Швеція) за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства було створено Директорію журналів ВД DOAJ (Directory of Open Access Journals). Так само як й індійський проект, цей ресурс має на меті популяризацію та розширення використання наукових журналів ВД. Станом на квітень 2011 р. база даних DOAJ містила 6,4 тис. журналів багатьма мовами світу, з яких майже половина наводять метадані до статей. Журнали, які містять метадані, надають прямий шлях для переходу до електронного тексту публікації. Через постатейний пошук на DOAJ нині доступні понад півмільйона статей. У переліку DOAJ вміщено 17 українських журналів [16].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського активно реалізує проекти доступу до світової і вітчизняної наукової інформації в електронному вигляді. На увагу заслуговує проект «Наукова періодика України», розміщений на сайті НБУВ, який гарантує ВД до результатів наукових досліджень, проведених за рахунок держбюджету. Реалізація проекту сприяє зміцненню інформаційної бази для підтримки інноваційної діяльності, включенню національних ресурсів до міжнародної системи наукових електронних комунікацій, формуванню позитивного іміджу української науки. На сьогодні триває формування повнотекстової складової порталу, електронний архів містить близько 1600 українських наукових періодичних та продовжуваних видань, засновниками та видавцями яких є наукові та освітні заклади України. Архів відкриває доступ до матеріалів 2007–2011 рр. [19].

Важливий досвід у справі поширення відкритого доступу до наукових досліджень має Росія. Тут впроваджується система Соціонет – самостійна розробка російських спеціалістів, що пропонує «читачам» базу даних наукових публікацій із суспільних наук. До системи Соціонет входить значна кількість російськомовних колекцій наукових матеріалів, що не представлені на закордонних сайтах аналогічного спрямування. У Відділенні суспільних наук Російської академії наук, до якого входять 29 дослідницьких інститутів, реалізується програма «Відкритий доступ до результатів досліджень». Двадцять два з 29 інститутів самостійно сформували свої відкриті архіви. За інформацією С. Парінова, один з інститутів ухвалив положення про обов'язкове електронне депонування закінчених досліджень в інститутському відкритому архіві, а також про підготовку до використання наукометричної інформації для атестації наукових співробітників і призначення персональних наукових надбавок. Як доповнення до таких звичних навігаційних засобів, як зміст і пошук у базі даних, у Соціонет є «персональний інформаційний робот», що автоматично відстежує нові надходження відповідно до зацікавлень користувача [8].

Світова наукова громадськість розглядає використання публікацій у режимі ВД як альтернативну практику традиційним схемам поширення інформації через друковані передплачені наукові журнали. При цьому Інтернет не перекреслює і не замінює собою вже існуючі форми наукової комунікації, які склалися в суспільстві, кожна з них має свої відмінності і переваги. Мережа світових електронних наукових архівів і зібрання електронних журналів – це електронний простір на допомогу розвитку науки, який певною мірою може існувати окремо від бібліотечних установ, а ресурс матеріалів ВД, представлений в Інтернеті, можна розглядати як цілком самостійний ресурс. Матеріали мережі ВД можна відкрити через персональний комп'ютер. Але і фонди наукових бібліотек, й інтернет-середовище ВД наукової інформації разом

становлять потужний ресурс на допомогу науковцям. Можна було б аналізувати відмінності кожного з цих способів отримання інформації для користувача, виділивши, зокрема, як перевагу мережі ВД – відсутність обмежень за географічною, відомчою ознакою, скорочення часу на отримання інформації, отримання інформації цілодобово на протигагу чітко визначеному часу роботи бібліотечних установ тощо, але необхідно відзначити, що мережа ВД і наукова бібліотека не протипоставляються, а вигідно доповнюють одне одного, представляючи собою по суті кілька каналів інформування. При цьому дуже важлива роль належить бібліотекарю-консультанту, який не тільки виступає як спеціаліст, що орієнтується в джерелах і в системі пошуку, але й може взяти на себе місію пропагандиста додаткових можливостей наукової комунікації у вигляді ВД.

Це досить нова справа. Для підготовки і надання відповідних знань у роботі бібліотекарів у західних країнах вже поширюється практика проведення спеціальних занять. Так, взимку поточного року у Великобританії така школа з триденним курсом навчання вже вшосте приймала своїх слухачів. Зважаючи на великий попит, організатори повідомили, що від однієї установи запрошують на навчання лише одного представника, а як одне із завдань проведення занять визначили «надихнути делегатів прийняти новий підхід при виконанні своїх обов'язків» [17].

Подібні школи для бібліотечних працівників регулярно проводять свої заняття і в США. Дослідниці Э. Терл і А. Куртуа, розповідаючи про американський досвід впровадження ВД до наукової інформації, відзначають, що ці заняття мають на меті:

- надати знання про доступні ресурси ВД та електронні видання з різних галузей знань;
- розповісти про авторські права та про спосіб розміщення наукових публікацій у електронному репозитарії та в електронних журналах;
- допомогти у створенні програм на допомогу професорсько-викладацькому складу в межах окремого університету чи установи [18].

Наукова комунікація охоплює широке коло питань і є поєднанням традиційного і нового. Використання сучасних інформаційних технологій у системі наукової комунікації дає надію на полегшення доступу до результатів наукового знання, а також на пом'якшення впливу кризових явищ при фінансуванні наукової періодики, які протягом десятиріч негативно відбивалися на комплектуванні фондів наукових бібліотек.

Характерною ознакою наукової комунікації за сучасних умов є активізація і пришвидшення інтеграційних процесів, формування єдиної системи наукового простору онлайн через світові реєстри електронних наукових архівів та світові реєстри електронних журналів. Масштабність і

динаміку поширення ініціативи ВД до наукової інформації у світі демонструє той факт, що лише за два останні роки кількість країн, які відкрили свої електронні архіви для світової громадськості, збільшилася вдвічі. Якщо у 2009 р., за даними реєстру Саутгемптонського університету, наховувалося 1300 відкритих архівів з 41 країни світу, то у 2011 р. зареєстровано 2250 репозитаріїв з 88 країн. Це стало можливим також завдяки уніфікації та розробці єдиної форми збереження електронних документів, які представлені в електронних архівах, після прийняття міжнародних протоколів, що забезпечили сумісність і однотипність усіх матеріалів.

За нових умов бібліотеки докладають значних зусиль не тільки для того, щоб зберегти, систематизувати та зорієнтувати читача у величезних масивах друкованої продукції, але й активно працюють в електронному середовищі, використовуючи можливості як внутрішньобібліотечної електронної мережі, так і світової мережі Інтернет. Сучасна бібліотека займає активну позицію, допомагаючи науковому співтовариству в упорядкуванні електронних масивів, що демонструє досвід створення відкритих архівів та видання некомерційних електронних журналів, які трансформують уявлення про розвиток наукової комунікації в цілому.

Список використаних джерел

1. Budapest Open Access Initiative [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.soros.org/openaccess/ru/read.shtml>. – Title from the screen.
2. Громов Г. Р. Очерки информационной технологии / Г. Р. Громов. – М. : Инфорарт, 1993. – 331 с.
3. Москочкин В. М. Тайные вклады? Пора открыть доступ к научным публикациям [Электронный ресурс] / В. М. Москочкин. – Режим доступа: dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/117. – Загл. с экрана.
4. Отчет о командировании главного специалиста, советника Генерального директора ГПНТБ России А. И. Земскова в Швецию 10–15 июня 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gpntb.ru/general/index.php?option=com_deerpockets&task=catShow&id=12&Itemid=150. – Загл. с экрана.
5. Линден И. Открытый доступ и открытые архивы информации [Электронный ресурс] / И. Линден, Ф. Линден. – Режим доступа: <http://ellib.gpntb.ru/subscribe/index.php?journal=ntb&year=2009&num=7&art=5>. – Загл. с экрана.
6. Захарова Г. М. Интернет-технологии: открытый доступ и самоархивирование [Электронный ресурс] / Г. М. Захарова. – Режим доступа: <http://www.eifl.net:8080/cps/sections/services/eifl-oa/training/readingr/33>. – Загл. с экрана.

7. *Копанєва В.* Библиотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету / В. Копанєва. – К., 2009. – 198 с.

8. *Паринов С.* Онлайн-революція в науке начинается [Электронный ресурс] / С. Паринов. – Режим доступа: sparinov.socionet.ru/files/online-future-science-full.doc. – Загл. с экрана.

9. *Ярошенко Т.* Вільний доступ до інформації: нова модель наукової комунікації в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Т. Ярошенко. – Режим доступу: <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/handle/123456789/106>. – Назва з екрана.

10. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 2005 р. № 3175–IV // Відом. Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – С. 604.

11. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 р. № 537–V // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 54–56. – Ст. 102.

12. Registry of Open Access Repositories (ROAR) [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://roar.eprints.org/>. – Title from the screen.

13. Directory of Open Access Journals (DOAR) [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.doaj.org/doaj?func=home&uiLanguage=en/>. – Title from the screen.

14. DOAR or Most Frequent Languages in OpenDOAR–Worldwide [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.opendoar.org/onechart.php?cID=&ctID=&rtID=&clID&IID=&potID=&rSofareName=&search=&groupby=llName&orderby=Tally%20DESC&charttype=bar&width=600&caption=Most%20Frequent%20Languages%20in%20OpenDOAR%20-%20Worldwide>. – Title from the screen.

15. Open J–Gate [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.openj-gate.org/Search/QuickSearch.aspx>. – Title from the screen.

16. Directory of Open Access Journals (DOAJ) [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.doaj.org/doaj?func=home&uiLanguage=en>. – Title from the screen.

17. Winter School-2011 [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://www.rsp.ac.uk/events/winter-school-2011>. – Title from the screen.

18. *Тергл Э.* Научная коммуникация: научные библиотекари как пропагандисты изменения / Э. Тергл, А. Куртуа // Международный форум по информации. – 2008. – № 1 (33). – С. 34

19. Наукова періодика України (журнали та збірники наукових праць) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>. – Назва з екрана.

Олександр Карпенко,

завідділу науково-аналітичної обробки та поширення інформації у сфері освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, канд. наук з держ. упр.

**АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ
ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТЯНСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

У статті висвітлюється аналітична діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, зокрема її новоствореного відділу науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти, основна діяльність якого спрямована на реалізацію інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційного розвитку педагогічної науки та освіти шляхом підготовки, створення та розповсюдження аналітичних матеріалів.

Ключові слова: аналітична діяльність, інформаційно-аналітичні матеріали, інформаційне забезпечення, бібліотечно-інформаційний ресурс.

Аналітичну діяльність доцільно розглядати як сукупність основної, управлінської й забезпечувальної складових та їх взаємозв'язки. Сутність основної складової полягає в інформаційній роботі з метою отримання аналітичного продукту. Управлінська та забезпечувальна складові є супроводжуваними видами діяльності стосовно основної. Перша спрямована на формування та реалізацію управлінського рішення для досягнення мети основної складової.

Виконання основних та управлінських функцій завжди потребує певних механізмів забезпечення їх реалізації, якими є забезпечувальні функції [1, с. 147].

Становлення сучасної соціально-комунікаційної науки потребує повноцінного інформаційно-аналітичного забезпечення сфери її застосування. Аналітичні дослідження, що здійснюються в закладах Національної академії педагогічних наук України (далі – НАПН України) щодо створення системи інформаційного забезпечення освітньої галузі України, сприятимуть розвитку інноваційної діяльності галузевих бібліотек.

Система інформаційного забезпечення освітянської галузі – це комплекс взаємопов'язаних забезпечувальних засобів (програмних, технічних, технологічних, правових, ергономічних, кадрових, фінансових тощо), інформаційних ресурсів та інформаційно-аналітичних матеріалів у сфері педагогіки та освіти України.

Дослідженням, розробленням та вдосконаленням такої системи ґрунтовно займаються науковці Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), які створюють всеукраїнський галузевий (освітній) бібліотечно-інформаційний ресурс, а разом з фахівцями бібліотек освітянської мережі формують єдиний галузевий бібліотечно-інформаційний ресурс.

У 2006 р. для розширення асортименту інформаційних продуктів, удосконалення форм обслуговування освітян, підвищення рівня інтелектуальної обробки інформації та започаткування новітнього напрямку бібліотечної діяльності у штаті ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського створено відділ науково-аналітичної обробки і поширення інформації у сфері освіти, основна діяльність якого спрямована на реалізацію інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційного розвитку педагогічної науки та освіти шляхом підготовки, створення та розповсюдження аналітичних матеріалів.

Аналітичний документ – це текстовий матеріал, отриманий у результаті науково-дослідної діяльності фахівця-аналітика, що відображає аналіз, синтез та оцінювання документної, документографічної, фактографічної, концептографічної, бібліографічної та реферативної інформації.

Метою діяльності відділу є сприяння розвитку та вдосконаленню фундаментальних та прикладних досліджень педагогічної, психологічної, соціально-комунікаційної та державно-управлінської наук шляхом забезпечення аналітичною інформацією фахівців освітянської галузі України.

Завдання відділу:

– участь у науково-дослідній роботі бібліотеки з метою вдосконалення та реалізації теоретичних, науково-методичних та організаційних засад системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки та освіти України;

– надання необхідних матеріалів підрозділам бібліотеки для здійснення інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів;

– консультування в межах компетенції відділу співробітників бібліотеки та фахівців мережі освітянських бібліотек;

– удосконалення процесу продуктивного використання фондів та ресурсів бібліотеки для підвищення ефективності діяльності її підрозділів [2, с. 158].

Основні функції відділу:

– моніторинг, збирання, аналіз, вивчення стану (динаміки) та синтез інформації, пов'язаної з розвитком освітянського процесу в Україні;

– аналіз висвітлення засобами масової інформації подій у сфері педагогічної науки та діяльності бібліотеки, НАПН України, Міністерства освіти та науки України та ін.;

– створення аналітичної продукції в електронній та традиційній формах з актуальних питань педагогічної науки та освіти;

– оперативне та змістовне наповнення веб-порталу бібліотеки аналітичною інформацією;

– участь у міжнародних, всеукраїнських комунікативних заходах у галузі педагогічної, психологічної, соціально-комунікаційної та державноуправлінської наук України;

– вивчення інформаційних потреб користувачів освітянської галузі України.

Застосовуючи спеціалізовані методи класифікаційного, ієрархічного та синектичного аналізу, аналітичні прийоми діагностики з застосуванням системного й ситуаційного підходів, удосконалено термінологічно-категоріальний апарат галузі соціальних комунікацій у сфері бібліотекознавства та бібліографознавства. Відповідно до цього, надано нове трактування таких термінів:

– бібліотечно-інформаційного ресурсу, як сукупності упорядкованої документованої інформації, що зберігається в бібліотеках і призначена для задоволення інформаційних, науково-дослідних, освітніх та культурних потреб користувачів, містить бібліотечні фонди та засоби інформаційно-комунікаційних технологій їх опрацювання, зберігання та користування;

– галузевого (освітнього) бібліотечно-інформаційного ресурсу, як сукупності упорядкованої документованої інформації в традиційній та електронній формі, що зберігається в спеціальних (освітніх) бібліотеках і призначена для задоволення потреб фахівців відповідної галузі (освітнянської) з актуальних (психолого-педагогічних) питань;

– єдиного галузевого бібліотечно-інформаційного ресурсу, як системи взаємопов'язаних бібліотечних фондів та інформаційних ресурсів, яка формується на основі обов'язкової координації за відомчим і галузевим принципом та спільно використовується науковими установами, органами державного урядування, закладами початкової, середньої та вищої освіти;

– всеукраїнського галузевого (освітнього) бібліотечно-інформаційного ресурсу, як сукупності упорядкованої документованої галузевої (освітньої) інформації з питань психолого-педагогічної науки, що є культурною, просвітницькою, духовною спадщиною народів України, та надається в спільне користування (у країні та за її межами) державними установами та публічними закладами за умови обов'язкової координації між ними.

Протягом 2010 р. відділом у рамках науково-дослідної роботи «Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України» ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (далі – НДР) створено різні за тематикою, типами та видами актуальні аналітичні матеріали. Провідними фахівцями бібліотеки розроблено теоретичні й методичні засади формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки та освіти України.

Науковцями відділу вивчено й узагальнено світовий та вітчизняний досвід підготовки та формування масивів інформаційно-аналітичних документів.

Під час дослідження в рамках НДР постійно формуються інформаційно-аналітичні матеріали з актуальних питань педагогіки та психології, які в режимі онлайн оновлюються на веб-порталі бібліотеки, зокрема: аналіз діяльності педагогів-новаторів України та огляд головних подій у галузі освіти України, висвітлених у ЗМІ [3].

Перспективою роботи відділу є вдосконалення системи інформаційного забезпечення освітнянської галузі України шляхом:

- проведення експертизи та аналітичної оцінки інформаційних матеріалів, що надходять до фондів бібліотеки;
- прогнозування напрямів розвитку педагогічної, психологічної та державно-управлінської науки України;
- розробки методичних рекомендацій щодо впровадження механізмів інформаційно-аналітичного забезпечення в бібліотеці та провідних освітнянських книгозбірнях.

Список використаних джерел

1. *Карпенко О. В.* Понятійно-категоріальний апарат науки державного управління у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади / *О. В. Карпенко* // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – ДРІДУ, 2009. – Вип. 2 (2). – С. 139–150.

2. *Карпенко О.* Інформаційно-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку державного управління, педагогічної науки, освіти і практики в контексті європейської інтеграції України / О. Карпенко // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 14 трав. 2010 р. / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 156–158.

3. Моніторинг ЗМІ з питань освіти і науки [Електронний ресурс] // Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу: <http://www.library.edu.ua.net/id/1035>. – Назва з екрана.

Розділ II
БІБЛІОТЕКИ
В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ:
МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія Вітушко,
заввідділу СІАЗ НБУВ

АВТОРСЬКЕ ПРАВО ТА ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК: ІНТЕРНЕТ-АСПЕКТ

У роботі розглядаються окремі аспекти проблеми взаємодії правової системи інтелектуальної власності та глобальної мережі Інтернет, аналізуються процеси адаптації бібліотечного інформаційно-аналітичного виробництва до сучасних тенденцій цієї проблеми (на базі практичної діяльності СІАЗ НБУВ).

Ключові слова: інформація, бібліотека, Інтернет, авторське право, бібліотечне інформаційно-аналітичне виробництво, НБУВ, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ).

Стрімкий розвиток електронних технологій та телекомунікацій спричинив глобальне впровадження в усі сфери діяльності людини інформаційної глобальної мережі Інтернет і загострив багатоаспектну проблему керування процесами, що відбуваються в інформаційному просторі. Один з аспектів – авторське право¹ на розташовану в ньому інформацію.

Значний внесок у дослідження правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час застосування мережі Інтернет, зробили В. М. Брижко, Р. А. Калюжний, М. Я. Швець. На окремі проблеми авторського права, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, неодноразово звертали увагу А. Б. Гельб, М. Х. Ліфті.

Із розвитком електронних технологій питання авторського права стає актуальним і для бібліотек. Інтернет істотно змінив бібліотечну систему у сфері інформаційного виробництва та споживання, відкрив перед бібліотекою широкі можливості для створення нових форм інформаційних продуктів і послуг завдяки розширенню номенклатури інформаційних ресурсів.

---

¹ Довідка: авторське право (англ. *copyright*) – набір виключних прав, які дозволяють авторам отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності. Виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів та творів мистецтва; нині поширюється на будь-які результати творчої діяльності (<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%B9%D1%82>).

Цьому сприяє і технічне переоснащення українських бібліотек. За даними Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ, протягом 2010 р. в Україні було обладнано комп'ютерами з доступом до Інтернет понад 200 публічних бібліотек. 750 бібліотек пройшли конкурсний відбір і будуть комп'ютеризовані до кінця 2011 р., 1600 – до 2013 р.²

Інтернет-технології прискорюють електронний доступ до вітчизняних і зарубіжних документальних ресурсів, розширюють можливості використання потенціалу документальних фондів на різних напрямках інформаційного виробництва, сприяючи тим самим ретельному дотриманню Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», який основою державної політики в галузі бібліотечної справи визначає реалізацію прав громадян на забезпечення загальної доступності інформації та культурних цінностей.

У вирішенні питань врахування в діяльності бібліотек вимог авторського права важливим є підхід, продемонстрований прийнятими в 2004 р. ЮНЕСКО «Керівними принципами в політиці вдосконалення державної інформації, що є суспільним надбанням». У документі відзначається, що державі необхідно точно встановити баланс між передбаченими законодавством про інтелектуальну власність обмеженнями на доступ і використання певних видів інформації, з одного боку, і на права громадян у контексті більш широкого розуміння соціальних й економічних інтересів країни, з іншого. Збереження й розвиток, у тому числі й за допомогою права, ролі бібліотек, як публічних центрів доступу до знань, є одним з фундаментальних завдань при формуванні глобального інформаційного простору.

Разом з тим сучасні тенденції в Інтернеті, пов'язані з питаннями авторського права, можуть спричинити уповільнення цих процесів.

На прикладі діяльності Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – Служба) розглянемо вплив авторського права на виконання бібліотеками функції інформаційного супроводження суспільно значущих процесів, продукування нової інформації, що значною мірою опирається на знання, акумульовані в існуючому інформаційному просторі.

Однією з важливих складових джерельної бази СІАЗ є інтернет-видання, електронні ЗМІ. Ці ресурси з найбільшою швидкістю фіксують сучасні процеси в українському суспільстві. Співробітникам Служби

---

² Докладніше див.: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244077310&cat_id=243311332.

вони надають змогу отримувати інформацію фактично в режимі онлайн, оперативно обробляти та структурувати її для використання під час створення синтезованого науково обґрунтованого інформаційного продукту, який має максимально задовольняти інформаційні потреби користувачів.

Для вдосконалення процесу отримання достовірної й об'єктивної інформації про перебіг важливих подій у країні, виявлення актуальних політичних, соціально-економічних, науково-технічних та інших проблем джерельна база Служби постійно розширюється за рахунок сайтів органів державної влади, наукових установ, громадсько-політичних об'єднань, галузевих та новостворених інтернет-видань. Це дає змогу надавати замовнику оптимально структуровану і скомпоновану інформацію, успішно задовольняти тематичні запити, здійснювати моніторинг інформаційного супроводу суспільнозначущих процесів засобами масової інформації. Результатами такої роботи є випуск як регулярних журналів та бюлетенів, так і тематичних резонансних оглядів.

Розвиток джерельної бази інформаційно-аналітичного виробництва СІАЗ гальмує той факт, що в демократичному за принципами свого існування Інтернеті існує чималий обсягів інформації, доступ до якої обмежений авторським правом. Значна кількість електронних інформаційних ресурсів суворо контролює процес використання своїх матеріалів, застосовуючи різні ступені обмеження: від заборони будь-якого використання сайту до заборони використання інформації без письмового дозволу редакції або письмової угоди. На окремих сайтах існують спеціальні системи, які контролюють операції користувачів.

Однак такі обмеження потребують уточнення: у правовому полі інтернет-видання поки що не мають чітко визначеного статусу і незрозуміло, якими законодавчими актами необхідно керуватись під час використання їхніх матеріалів для інформаційно-аналітичної роботи.

З одного боку, значна кількість інтернет-видань дотримується умов Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», згідно з яким друкованими ЗМІ є «видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року» (ст. 1) [3].

З іншого – діяльність більшості мережеских видань суперечить зазначеній статті, в якій підставою для діяльності є свідоцтво про державну реєстрацію. Оскільки більшість інтернет-видань не зареєстровані, вони не є суб'єктами правового поля, отже – не підпадають під юрисдикцію будь-якого чинного правового акта і не можуть використовувати авторське право. У випадку ж реєстрації на них поширюється ст. 6 розділу 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», в якій визначається мета діяльності ЗМІ: поширення інформації серед

читачів. При цьому ст. 34 того ж документа [3] підкреслює, посилаючись на ст. 9 Закону України «Про інформацію», що всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на оперативне одержання через друковані засоби масової інформації публічно поширюваної інформації про діяльність державних органів і організацій, об'єднань громадян та їх посадових осіб, а також інших відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [2].

В існуючому вигляді вони також суперечать визначенню, що його надає Закон «Про видавничу справу» (ст. 1): видання повинно відповідати вимогам стандартів, інших нормативно-правових актів щодо видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання [4]. Тому питання про те, чи є інтернет-видання ЗМІ і чи поширюється на них дія закону про авторське право, є суперечливим.

Крім того, згідно з законом про авторське право і суміжні права (ст. 10 «Об'єкти, що не охороняються»), повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації, не є об'єктом авторського права [1]. Під це положення підпадає більшість новин інтернет-видань, оскільки вони не мають коментарів, не викладені в оригінальній формі, не містять прогнозів та аналізу подій, тобто не несуть у собі відбитку творчості.

Оскільки і бібліотеки, і їх інформаційно-аналітичні служби, і веб-ресурси є суб'єктами українського інформаційного простору і мають бути партнерами, а не конкурентами, ситуація з обмеженням інтернет-виданнями використання своєї інформації викликає запитання: чи не призведе така політика до експансії в національний інформаційний простір закордонних ЗМІ, вільний доступ до матеріалів яких формуватиме наш світогляд? Тому питання про співробітництво бібліотек і електронних ЗМІ в процесі виробництва суспільно значущого інформаційно-аналітичного продукту набуває особливого значення. А площина, в якій перетинаються їхні інтереси, – законодавство про авторське право, – вимагає ретельного аналізу.

Відповідно до міжнародних актів та чинного законодавства України до функціонування авторських прав в Інтернеті необхідно підходити з двох позицій: прав користувачів та прав авторів творів, що використовуються засобами масової інформації.

Розглянемо проблему з точки зору авторів. Суспільство давно усвідомило, що знання є капіталом [8] і створило численні організації [найбільша – Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO)], завданням яких є сприяння захисту інтелектуальної власності за

допомогою співробітництва між державами і численних угод, що регулюють різні аспекти проблеми. Зокрема, це договори WIPO про авторське право та про виконання і фонограми, директива Ради 96/9/ЕС про охорону баз даних, Зелена книга стосовно авторського права і суміжних прав в інформаційному просторі та ін. У 2001 р. прийнято директиву 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві, яка наразі є базовим нормативним актом у цій сфері.

У багатьох міжнародних угодах передбачається можливість застосування технічних прийомів для контролю над використанням творів споживачами, що практично унеможливило їх правомірне використання.

Законодавство, що обмежує права користувачів на інформацію, посилюється на необхідність боротьби з порушниками авторського права, приймають і окремі країни. Зокрема, Рада з кодифікації та вдосконалення цивільного законодавства при президентові РФ зняла з проекту змін до Цивільного кодексу поправку, що дає змогу бібліотекам робити електронні копії книг без погодження з автором [5].

В Україні проблемам регулювання права інтелектуальної власності приділяється чимало уваги. Держава є членом Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів згідно з законом від 31 травня 1995 р., договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, згідно з законом від 20 вересня 2001 р. та договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми згідно із законом від 20 вересня 2001 р.

Основою законодавства України в цій сфері є Конституція, яка гарантує громадянам захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у результаті різних видів інтелектуальної діяльності. Питання інтелектуальної власності регулює також Книга четверта Цивільного кодексу України «Право інтелектуальної власності». Захист прав інтелектуальної власності гарантує громадянам Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. з подальшими змінами. У процесі приєднання до Світової організації торгівлі (СОТ) в Україні були здійснені заходи з приведення національного законодавства у відповідність до вимог угоди TRIPS (угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, враховуючи торгівлю контрафактними товарами).

Поступово у вітчизняному правовому полі формується блок законодавчих актів, які регулюють правові відносини в інформаційному просторі Інтернет. Певна спроба визначити основні напрями правового регулювання світової мережі в Україні, зокрема стосовно захисту авторського

права, була зроблена в Указі Президента № 928/2000 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». У 2003 р. були прийняті такі важливі законодавчі акти, як Закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи й електронний документообіг». У Законі України «Про телекомунікації», прийнятому 18 листопада 2003 р., визначено таке поняття, як «Інтернет».

Розглянемо проблему з точки зору споживачів інформації. Втрати суспільства від вищевказаних обмежень дуже великі, зокрема у сфері розвитку наукової думки. Тому вони досить критично сприймаються як організаціями, які безпосередньо задіяні в обслуговуванні публічного домену, так й експертами, які вважають, що галузь інформаційного права – це територія компромісів. На думку багатьох з них, силові рішення, спрямовані на захист інтелектуальної власності в електронному просторі, гальмують процес її використання як джерела для інновацій. І з ними важко не погодитись: авторське право, яке сприяло виникненню сучасного Інтернету, сьогодні гальмує розвиток мережі.

В офіційній заяві Міжнародної асоціації бібліотечних установ, прийнятій на 62-й конференції в Пекіні в 1996 р., відзначалось, що переваги нових технологій мають бути доступними для всіх – громадськості, правовласників і бібліотечних працівників. Законодавство про охорону авторського права стимулює інтелектуальну діяльність і не повинно обмежувати доступ до інформації та до ідей, які мають бути доступними не лише для тих, хто здатен заплатити за їх використання. Відсутність чіткого визначення прав бібліотекарів і користувачів інформації, що не зачіпають, проте, законних інтересів власників авторського права, може поглибити розділення – багаті на інформацію і бідні на інформацію.

Основи захисту прав людей на інформацію були закладені Загальною декларацією прав людини Організації Об'єднаних Націй (1948 р.) і Міжнародним пактом ООН про цивільні й політичні права (1966 р.). Проголошені в цих документах принципи визнані як еталони. Інші міжнародні документи, зокрема Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, визначили вільний обмін інформацією як одну з демократичних цінностей людства, а доступ громадян до Інтернету став одним з найважливіших показників розвитку будь-якої країни. Об'єктом глобального інформаційного простору цей та інші документи бачать становлення єдиного світу, в якому людство обмінюється інформацією, незважаючи на державні кордони.

Важливість проблеми доступу до інформації демонструє прийняття Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод

(1953 р.), ст. 10 якої присвячена свободі самовираження й інформації, що характеризується як одна з найважливіших правових основ розвитку сучасного суспільства. У прийнятих ОБСЄ та НБСЄ правових документах є спеціальні розділи, присвячені інформаційним проблемам. Зокрема, це Гельсінкський заключний акт (1975 р.), Мадридський (1983 р.) та Віденський (1989 р.) підсумкові документи, Рекомендації лондонського інформаційного форуму (1989 р.) та ін. [9].

В Україні важливим кроком у напрямі забезпечення права людини на інформацію є нещодавно прийнятий Верховною Радою Закон «Про доступ до публічної інформації», який гарантує громадянам доступ до даних, що стосуються діяльності державних органів, структур місцевого самоврядування й бюджетних організацій.

Слід відзначити, що в більшості прийнятих законодавчих актів регулюються взаємовідносини між споживачами та авторами інтелектуального продукту, а не між членами суспільства, які завдяки створеним цим суспільством умовам (безкоштовні освіта, послуги бібліотек тощо) мали можливість створювати інтелектуальний продукт. Таким чином, виникає певна конфронтація між сторонами проблеми. Розв'язати ж її можливо лише шляхом співробітництва цих сторін.

В Україні не існує комплексного дослідження проблеми дотримання авторського права в процесі створення бібліотечного інформаційно-аналітичного продукту з використанням інформації, розміщеної в мережі Інтернет. Причини труднощів аналізу цього питання полягають у низці особливостей, притаманних світовій мережі:

- глобальний характер Інтернет та цифрові форми розміщених у ньому творів значно ускладнюють здійснення авторами своїх прав;
- надмірне правове регулювання мережі зводить нанівець ті фактори (унікальну можливість саморегулювання; комунікативність, що призводить до тиражування інформації), завдяки яким, за М. Кастельсом, всесвітня мережа стала інноваційною силою³.

Значно ускладнюють правове регулювання означеного питання в мережі Інтернет і певні труднощі в контролі над переміщенням великих потоків інформації. На конференції в UA–IX у 2010 р. оприлюднено дані про те, що за обсягом переданої через Інтернет у своїх межах інформації Україна перебуває на шостому місці в рейтингу, в якому брали участь Росія, Франція, Німеччина та Голландія [10].

З огляду на сказане вище, повертаючись до практики роботи СІАЗ, можна відзначити, що, мабуть, більше відповідає вимогам права,

³ Докладніше цю думку розвинуто у його відомій роботі «Галактика Інтернет».

зокрема, ст. 9. «Право на інформацію» (розділ 1) Закону «Про інформацію»⁴ і є прикладом розуміння особливостей поширення інформаційних потоків в Інтернеті: редакторська політика тих інтернет-видань та електронних ЗМІ, які дозволяють вільне використання своєї інформації або обмежують його необхідністю посилання на свій ресурс у друкованих ЗМІ або гіперпосилання в мережі. Тим більше, що:

- необхідну для інформаційно-аналітичної роботи інформацію в Інтернеті завжди можна знайти на іншому електронному ресурсі;

- довести роль першоджерела в умовах мережі майже неможливо;

- використання новин із сайту не є плагіатом – згідно зі ст. 21 «Вільне використання твору з зазначенням імені автора» Закону України «Про авторське право і суміжні права», без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, у тому числі цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються [1].

Деякі міркування з приводу суперечностей між принципами діяльності Інтернет та вимогами авторського права на інформацію виникають і після аналізу її якості, шляхів поширення в мережі та інших аспектів функціонування її об'єктів.

По-перше, порушення авторських прав спричиняє сам принцип роботи електронних телекомунікацій, оскільки вимагає численного копіювання даних у процесі передачі їх каналами зв'язку. Отже, будь-яке звернення користувачів до ресурсів Інтернет робить їх порушниками авторських прав.

По-друге, через розвиток технологій вартість тиражування інформації в Інтернеті поступово наближається до нуля. Будь-який об'єкт інтелектуальної власності в електронній формі може бути майже миттєво відтворений у будь-якому місці земної кулі. І проконтролювати цей процес дуже важко.

По-третє, в Інтернеті виникає дедалі більше веб-послуг і веб-сайтів, що дають змогу якнайшвидше знаходити потрібну для роботи інформацію. За даними дослідницької компанії Netcraft, кількість сайтів у мережі на початок березня 2011 р. становила 298 млн, що на 13 млн більше, ніж

---

⁴ Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

на початок лютого [7]. Цим нівелюється таке поняття, як «унікальна інформація».

Як аргумент у питанні пом'якшення вимог авторського права в Інтернеті є постійне збільшення його аудиторії. За даними дослідницької компанії In Mind, щомісячна аудиторія українського сегмента Інтернету становить 12,9 млн регулярних користувачів [11]. Завдяки цьому кількість споживачів певної інформації значно перебільшує тираж друкованих ЗМІ, сприяючи популяризації автора. Не останню роль у цьому процесі відіграють і бібліотечні веб-ресурси, які щодня відвідує значна кількість найбільш активної частини суспільства – молоді. Розміщуючи матеріали власного інформаційно-аналітичного виробництва на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/siaz.html>), СІАЗ надає вільний доступ до них будь-якому користувачеві. При цьому співробітники СІАЗ керуються:

- правом громадян на вільний доступ до інформації згідно з міжнародними та вітчизняними документами;
- роллю бібліотеки як місця збереження і вільного доступу до інформації, що історично склалась у суспільстві.

За такий постійний піар бібліотеки не отримують від авторів жодної фінансової винагороди. Автори ж у процесі підготовки матеріалів можуть безкоштовно отримувати матеріали бібліотек та користуватись її веб-ресурсами. Не на користь суворих обмежень авторського права на інформацію в інтернет-виданнях свідчать й інші спостереження, що виникли в процесі підготовчої роботи над інформаційно-аналітичною продукцією СІАЗ.

Зокрема, стосовно форм подання ними інформації. Використовуючи її у фрагментарному вигляді, інтернет-видання досягають ефекту оперативності, але перешкоджають формуванню в користувачів цілісної картини явищ або подій. Тому вивчення певного питання вимагає використання значної кількості джерел інформації. Обробка матеріалів інформаційних центральних, регіональних, партійних, наукових інтернет-видань, складених у фрагментарній формі, на мовах різних соціокультурних контекстів, не передбачає прямого їх копіювання. Інформаційно-аналітичний продукт є складною системою, до якої інформація інтернет-видань входить у вигляді окремих ланок. Отже, використання інформації про певну подію для його підготовки не є порушенням авторських прав. Зрозуміло, що в даному випадку мова йде не про копіпастерів⁵, а про творче використання та поширення інформації електронних ЗМІ.

---

⁵ Від «copy&paste» – «вирізати» і «вставити». Особи, які роблять перенесення інформації з джерела в інше місце мережі шляхом копіювання матеріалів.

Слід відзначити, що, аналізуючи проблему співіснування глобальної мережі та права інтелектуальної власності, автор цієї роботи не вимагає його скасування, а лише підкреслює необхідність реформування, направлення іншого підходу до інтелектуальної власності в Інтернеті, спрямованого на широке забезпечення права людини на інформацію.

Власникам інтернет-видань треба врахувати той факт, що інформація як інтелектуальна власність, існує в Інтернеті в потенційно необмеженій кількості, що лімітує коло споживачів інформації кожного окремого інтернет-видання. Тому більшість своїх матеріалів вони можуть розповсюджувати безкоштовно, виграючи на збільшенні власної аудиторії. А прибуток отримувати за консультаційні послуги, можливість тематичного пошуку, продаж реклами. Зокрема, соціальна мережа «ВКонтакте» у 2010 р. заробила на рекламі 44,8 млн дол., збільшивши продаж медіа-реклами за рік удвічі [6].

Отже, практика діяльності бібліотек, зокрема, створених на їх базі інформаційно-аналітичних служб, показує, що потреба зміни законодавства у сфері авторського права, його реформування стосовно Інтернету – це об'єктивна реальність. Така стратегія, по-перше, призведе до зниження ролі авторського права як регулятора взаємовідносин у мережі, але збереже існуючий у ній баланс інтересів авторів та користувачів; по-друге, сприятиме розширенню джерельної бази інформаційно-аналітичного виробництва бібліотек – для задоволення інформаційних потреб суспільства. Розширення співробітництва усіх суб'єктів інформаційного простору України дасть змогу спрямувати значні інтелектуальні ресурси на продуктивний пошук рішень з актуальних проблем сьогодення.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані і прог. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12>. – Назва з екрана.

2. Закон про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані і прог. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Назва з екрана.

3. Про друковані засоби масової інформації/пресу в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ // Голос України. – 1992. – 8 груд.

4. Про видавничу справу : Закон України від 2 листопада 2006 р. № 317-V [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані та прогр. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=318%2F97-%E2%F0>. – Назва з екрана.

5. Библиотекам запретили оцифровку книг без согласия авторов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.securitylab.ru/news/404354.php>. – Электрон. дан. – 2011. – 20.01. – Загл. с экрана.

6. ВКонтакте выручил с рекламы почти \$45 млн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mmr.net.ua/news/newsid/23269>. – Загл. с экрана.

7. Количество сайтов в Сети скоро достигнет 300 млн [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – 2011. – 30.03. – Режим доступа: <http://info.nic.ua/news/news-domain/kolichestvo-saytov-v-seti-skoro-dostignet-300-mln>. – Загл. с экрана.

8. *Никонов С. Б.* Глобализация информационного пространства – объективная закономерность развития человеческого общества [Электронный ресурс] / С. Б. Никонов // Глобализация и СМИ : монография. – СПб. : Роза мира, 2006. – С. 71–85. – Режим доступа: http://infoculture.rsl.ru/donArch/home/news/dek/2008/01/2008-01_r_dek-s3.htm. – Загл. с экрана.

9. *Поляков Ю. А.* Европейский процесс и средства информации (Применение ст. 10 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод в деятельности международных организаций и СМИ) [Электронный ресурс] / Ю. А. Поляков. – Режим доступа: <http://www.medialaw.ru/article10/5/1.htm>. – Загл. с экрана.

10. *Телешун С. О.* Электронное информационное пространство и публичная политика, особенности украинской демократии [Электронный ресурс] / С. О. Телешун, А. В. Журавлев. – Режим доступа: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/08/blog-post.html>. – Загл. с экрана.

11. Експерт розповіла, як почати бізнес в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – 2011. – 30.02. – Режим доступу: <http://vidgolos.com/79760-ekspert-rozpovila-yak-pochati-biznes-v-interneti.html>. – Назва з екрана.

Володимир Удовик,

директор Фонду президентів України НБУВ, канд. іст. наук

**ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ:
ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті аналізується джерельна база дослідження інституту президентства в Україні, зокрема нормативно-правові документи, авторські видання президентів та экс-президентів, електронні ресурси, архівні та музейні матеріали тощо.

Ключові слова: інститут президентства, Президент, джерела дослідження, інтернет-сайти.

Дослідження інституту президентства в Україні є надзвичайно важливим для сучасного українського суспільства у зв'язку з тривалим процесом пошуку найоптимальнішої форми правління (від президентської через парламентсько-президентську до парламентської та навпаки), що вимагає не лише вивчення історії запровадження та розвитку інституту президентства в Україні, а також розроблення теоретичного наукового підґрунтя для здійснення певних кроків подальшого розвитку політичної системи України сьогодні. Інститут президентства – це суспільно-політичне явище, яке відображає не тільки діяльність глави держави як вищої посадової особи в країні, а й цілу систему служб, що забезпечує виконання функцій Президента; комплекс нормативних документів, згідно з якими Президент здійснює свої повноваження; вибори глави держави.

На сьогодні написано багато кандидатських дисертацій, випущені монографії та безліч статей з проблематики президентства в Україні, але комплексного ґрунтового дослідження інституту президентства в Україні не здійснили ні історики, ні політологи, ні юристи. Головна причина – це незавершена політична реформа, зміна владної еліти, яка не має ні спадковості, ні єдності поглядів на майбутнє України. Історіографія та джерельна база інституту президентства висвітлювалася в працях науковців М. Кармазіної [2], О. Чернишевич [8, 9], Н. Плахотнюк [5], В. Шатіло [10] та інших, але спеціального історичного дослідження поки що не з'явилося.

Мета статті полягає в аналізі та структуруванні на основі сучасної методології, з урахуванням розвитку нових інформаційних технологій,

джерельної бази з проблем становлення й розвитку інституту президентства в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база з визначеного питання подана як сукупність різних видів джерел: нормативні документи; авторські видання президентів, мемуари экс-президентів; аналітичні матеріали, періодична преса, електронні бази даних, а також архівні та музейні документи. Усі наявні джерела можна класифікувати так:

Перша група джерел подана як нормативні документи. Насамперед це Конституція України, постанови Верховної Ради, укази, розпорядження Президента України, які оприлюднені в офіційних періодичних виданнях та зібрані в електронних базах даних законодавства.

Процес запровадження інституту президентства в Україні на початку 90-х років ХХ ст. та тенденції розвитку політичної системи України відбиваються в головних документах держави, а саме: Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Конституційному договорі між Верховною Радою та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р., Конституції України від 28 червня 1996 р., Законі України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. Аналіз цих документів є невід’ємною частиною дослідження інституту глави держави. Також укази та розпорядження Президента, постанови Верховної Ради України першого-четвертого скликань, рішення Конституційного Суду тощо. Друковані видання, які мають право оприлюднювати закони України, згідно з Указом Президента від 10.06.97 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» (з подальшими змінами) – це «Офіційний вісник України», газети «Урядовий кур’єр» та «Голос України», а також для оприлюднення указів Президента виходять спеціальні випуски «Офіційного вісника Президента України».

Бази законодавства України, до яких входять вищезгадані джерела, загальнодоступні в електронній формі: законодавча база на сайті Верховної Ради України (за всі роки існування України, до того ж і законодавство УРСР, яке діяло в незалежній державі) – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>, база офіційних документів Президента України на однойменному сайті – <http://www.president.gov.ua>. Узагалі електронних баз даних законодавства України в мережі Інтернет досить багато на сьогодні, але на більшості інтернет-сайтів за отримання повного тексту документів потрібно заплатити гроші

(наприклад, <http://www.lisa.com.ua>, <http://search.ligazakon.ua>). Викремити необхідно базу «Нормативні акти України» (<http://www.nau.kiev.ua>), яка містить переклади основних нормативних актів російською та англійською мовами.

Другу групу джерел із дослідження інституту президентства в Україні становлять авторські видання президентів України та їхніх служб. До цієї групи належать політичні декларації, заяви, звернення президентів до народу або Верховної Ради, Послання Президента України до Верховної Ради. Ці документи не мають нормативного характеру, але містять рекомендації до дій.

До цієї групи можна віднести видання президентів та мемуари екс-президентів, їхні інтерв'ю, промови і виступи [3, 4, 11], а також статті, інтерв'ю та заяви відповідальних осіб, пов'язаних з функціонуванням інституту президентства в Україні [6]. Ці джерела, хоча й мають елементи суб'єктивізму та потребують глибокого критичного аналізу, але дають змогу ознайомитися з позицією глави держави, знайти пояснення тих чи інших його дій.

Яскравим джерелом моніторингу діяльності Президента України були у свій час офіційні видання, які випускали Адміністрація та Секретаріат Президента. Так, Президент України Л. Кучма підписав Розпорядження № 3/2003 від 14.01.2003 р. «Про всеукраїнську громадсько-політичну газету "Президентський вісник" з метою забезпечення інформування населення про діяльність Президента України, органів державної влади, висвітлення актуальних соціально-економічних та інших проблем у державі, а також заходів, що вживаються для їх вирішення». У квітні ж вийшло ще одне Розпорядження «Про інформаційно-аналітичний бюлетень "Президентський контроль" з метою інформування громадськості, органів державної влади та місцевого самоврядування про контроль над виконанням актів і доручень Президента України» [7]. Структурні підрозділи Адміністрації Президента України мали сприяти в наданні редакції бюлетеня «Президентський контроль» інформації про контроль над реалізацією актів і доручень глави держави та про стан їх виконання.

Державне управління справами заснувало й інтернет-сайти під ці видання, але на сьогодні функціонує лише сайт «Президентського вісника» (<http://www.visnyk.org.ua>), на якому розміщені статті з різноманітних аспектів культурно-політичного життя країни та діяльності Президента України за 2004 р.

Однак за указом Президента В. Ющенка від 19.05.2005 р. № 824/2005 газета «Президентський вісник» з 04.06.2005 р. припинила бути офіційним виданням України та ліквідована. Так само ліквідується й інформаційно-

аналітичний бюлетень «Президентський контроль». Пізніше, у 2007 р., указом № 101/2007 від 12.02.2007 р. В. Ющенко доручив Державному управлінню справами заснувати «Офіційний вісник Президента України» для публікації державною мовою: законів України; чинних міжнародних договорів, укладених від імені України; указів і розпоряджень Президента України. Чергові випуски бюлетеня виходять двічі на місяць. Усі офіційні документи, які друкуються у спецвипусках інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», набирають чинності саме з дня їх оприлюднення в цих виданнях. Перший номер «Офіційного вісника Президента України» вийшов 3 квітня 2007 р. з оприлюдненням Указу Президента України В. Ющенка «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України».

До складу другої групи джерел належать й електронні ресурси, зокрема офіційні інтернет-портали Президента України та його служб. На сьогодні електронні ресурси мають велике значення в роботі дослідників, політиків та громадських діячів. Це пояснюється оперативністю доставки офіційної інформації та можливістю ознайомлення з нею на відстані. Даний вид ресурсів є також цінним для служб, які забезпечують функціонування інституту президентства та беруть участь у вирішенні політичних і державних питань з урахуванням світового досвіду. Веб-сайт Президента (<http://www.president.gov.ua>) – це здебільшого засіб оперативного подання найновішої офіційної інформації, пов'язаної з діяльністю Президента, його служб: укази, розпорядження Президента, офіційні візити, анонси подій. Крім того, надається інформація про: діючого Президента країни (біографія, фотогалерея, перелік/тексти промов, звернень Президента до нації та парламенту, виступів, інтерв'ю, інформація про закордонні візити, конституційні підстави функціонування інституту президентства); Адміністрацію Президента; президентські резиденції. Значна увага приділяється новинам та огляду преси.

Третя група джерел містить аналітичні та інформаційні матеріали різноманітних установ й організацій, які не мають безпосереднього відношення до інституту президентства, але проводять моніторинг та аналізують діяльність президентів. Цей вид перебуває на межі між історіографією та джерелами. Наприклад, Національний інститут стратегічних досліджень виставляє на своєму сайті (<http://www.niss.gov.ua>) аналітичні записки, які готуються співробітниками інституту. На сайті також зібрана електронна повнотекстова бібліотека збірників та монографій з актуальних проблем вищої державної влади за останні роки, а також номери журналів «Стратегічні пріоритети» (2006–2010 рр.) та «Стратегічна панорама» (2007–2009 рр.). Нещодавно сайт оновив свій інтерфейс,

що дало можливість дослідникам ефективніше використовувати інформаційні ресурси веб-сторінки інституту.

Президентський фонд Л. Кучми «Україна» займається не лише корисною благодійницькою діяльністю, а й проводить науково-дослідну роботу. Так, Інститут стратегічних оцінок при фонді випускає щотижневий аналітичний моніторинг політики, світових процесів та макроекономіки «Стратегічні оцінки». Крім того, експерти інституту коментують важливі міжнародні та політичні події в Україні, дають їм оцінку та вказують на значення для країни. Ці науково-інформаційні ресурси, а також публікації экс-президента України Л. Кучми розміщені на сайті президентського фонду «Україна» (<http://www.kuchma.org.ua>).

Найпопулярнішими в цій групі джерел є електронні видання. Цей інформаційний ресурс складається як з електронних копій наукових журналів, виставлених в Інтернет, й інтернет-видань, які не мають друкованих аналогів, та веб-сайтів інформаційно-аналітичних, політологічних агентств, що виставляють матеріали провідних науковців, політологів, експертів.

Для дослідження інституту президентства в Україні корисними будуть такі інтернет-видання:

– Сайт **president.org.ua** (російськомовний) створений для всебічного висвітлення широкій громадськості питань, пов'язаних із президентством в Україні та світі. За рейтингом відвідування Google, сайт іде одразу після офіційного інтернет-порталу Президента України. Має архів новин та статей з 2005 р. Крім висвітлення та аналізу діяльності діючого Президента України, сайт зберігає та поповнює свою базу інформацією про попередніх президентів (рубрики: біографія, команда, діяльність, інтерв'ю, «темні плями», вибір народу), а також про всі президентські вибори. Сайт порушує гострі питання стосовно діяльності Президента, на які створює дискусії на форумі порталу, а також подаються різні думки, громадські позиції в розділі «Точка зору», проводяться паралелі між діяльністю різних президентів. Для повноти інформації про кожного Президента на сайті подається фотогалерея, проводяться опитування відвідувачів з різноманітної тематики, дотичної до діяльності Президента. Напередодні чергових президентських виборів на сайті відкриваються розділи «Кандидати» та «Голосування», хоча, на жаль, у подальшому вони не архівуються.

Досить цікавим є розділ «Лист Президенту», який публікує неофіційні звернення громадян до діючого Президента, і хоча, за інформацією на сайті, усі листи надсилаються до Секретаріату чи Адміністрації, але відповіді на жодне звернення сайт не опублікував.

– Сайт «**Президент України – народне обговорення**» (російськомовний, <http://president.com.ua>), відрився у квітні 2004 р. Крім стрічки но-

вин (архів якої підтримується з квітня 2004 р.), яка висвітлює важливі політичні події та ті, що пов'язані з функціонуванням інституту президентства в Україні й країнах світу, сайт активно наповнює розділ «Аналитика. Думки». У цьому розділі вміщені як цікаві аналітичні статті зі ЗМІ, так і власні напрацювання різних експертів, журналістів, політологів. Цікавим для дослідника є постійні опитування відвідувачів з актуальних проблем сьогодення, на основі яких можна говорити про настрої інтернет-користувачів щодо важливих питань функціонування інституту президентства. На середину жовтня 2010 р. їх нараховувалося 88. На сайті також є корисні посилання на інтернет-ресурси (40 посилань, розподілених за дев'ятьма категоріями), переважно на виборчу тематику.

– Сайт **«Президент. Вибори Президента України»** (російськомовний, <http://president.co.ua>), відсутня інформація про засновників та напрями діяльності проекту, але містить цікаві інформаційні та аналітичні статті (однак невідомих авторів), статистичні дані з актуальних питань державного управління.

– Сайт **«Вибори Президента України-2010, рейтинги, результати виборів»** (російськомовний, <http://vibori.in.ua>). Сайт хоча і створений для висвітлення президентських виборів-2010 р. (новини з ЦВК, інформація про важливі події, екзитполи та аналітичні статті), але продовжує ведення стрічки українських та світових новин у сфері політики та економіки. Для дослідження виборчої кампанії корисним буде інформація про кандидатів (біографії, програми, партійні новини) та їхні рейтинги, створені на основі аналізу соціологічних опитувань провідних служб України та власного опитування відвідувачів сайту.

В українському сегменті Інтернету подібних сайтів багато, особливо вони активізуються під час чергових виборів та зникають (або не підтримуються) після оголошення результатів виборчих перегонів. Ми відібрали основні, на нашу думку, і найбільш цікаві та корисні.

Четверту групу джерел становлять статистичні дані та соціологічні дослідження провідних соціологічних установ, а також дані Центральної виборчої комісії (<http://www.cvk.gov.ua>) про кандидатів у Президенти, перебіг виборчої кампанії та її результати.

Одним з найкращих сайтів із доступу до електронних ресурсів соціологічних опитувань вважається сайт Центру ім. Разумкова (<http://www.ucers.org/ukr/socpolls.php>). Соціологічні дослідження Центру структуровані за темами, тому легко можна знайти необхідні матеріали, або за персоналіями, або за дефініціями. Крім того, центр публікує коментарі експертів, інтерв'ю, аналітичні статті провідних політологів та політиків України. Корисними для дослідників інституту президентства

будуть соціологічні матеріали Центру соціальних технологій (<http://www.sociopolis.com.ua>), Центру соціальних досліджень (<http://www.sofia.com.ua>).

П'яту групу джерел становлять архівні документи та матеріали. Ці документи зберігаються в архівному відділі Адміністрації Президента України, а після відповідного терміну зберігання передаються на збереження та наукове опрацювання в Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ) та до Фонду президентів України НБУВ (ФПУ). І хоча за кількістю вони становлять значний масив документів, але за науковою складовою вони лише доповнюють загальну картину функціонування інституту президентства. У ЦДАВОВУ – це Ф. 5233 Адміністрації Президента України, Ф. 5225 Центральної виборчої комісії, Ф. 1 Верховної Ради (оп. 42). Ці документи та матеріали висвітлюють еволюцію інституту президентства в Україні, зберігаючи відбиток політичного процесу запровадження посади Президента та розвиток політичних суперечностей між законодавчою та виконавчою гілками влади за розподіл владних повноважень.

Архівні матеріали ФПУ складаються з: вітальних адрес та листівок на адресу Президента України від глав держав та урядів, міжнародних та українських установ й організацій, листів громадян України до Президента України, фото-, аудіоматеріалів, грамот та дипломів почесного звання Президента, а також матеріалів президентських виборчих кампаній (агітаційні матеріали, аудіо-, відео-, фотоматеріали).

Крім того, архівні матеріали з цієї проблематики зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), які надходять від політичних партій та громадських об'єднань. Так, цікавим для дослідників президентських виборчих змагань будуть: Ф. 327 Колекція документів з проведення виборів Президента України 2004 р. (помаранчева революція) та Ф. 332 Колекція агітаційних документів та інформаційно-аналітичних видань про участь політичних партій та їх представників у виборах Президента України, Верховної Ради України й місцевих органів влади.

Необхідно зазначити, що документальні ресурси, зокрема електронні, розпочав збирати й Центральний державний електронний архів України. Так, створено архівну електронну колекцію «Президентські вибори-2010», обсяг якої становить 27 од. зберігання, загалом 39.74 Гб інформації [1].

Одними з цінних, проте дещо специфічними джерелами для дослідження інституту президентства є музейні фонди. У музеях України, крім суто історичної функції, музейні експонати мають і наукову цінність. До

таких можна віднести подарунки президентам, які вони повинні передавати у Фонд президентів України та Національний музей історії України. Ці джерела відображають історію та особливості зовнішньополітичної діяльності президентів України, а також авторитет у середині країни (подарунки від пересічних громадян чи організацій та установ). За 15 років існування Фонд президентів України отримав близько 1,5 тис. музейних експонатів від трьох президентів України, а Національний музей історії й того менше.

Підсумовуючи, можна зазначити, що з проблематики інституту президентства в Україні є досить репрезентативна джерельна база, яка дає можливість об'єктивно й комплексно розкрити зміст питання. Проте вона недостатньо залучена до наукового обігу. Дослідники, вивчаючи окремі аспекти функціонування інституту президентства, залучають лише частину наявних джерел. Аналіз та вивчення джерел з історії інституту президентства в Україні переконує, що у всій сукупності названі документи надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити роль Президента в процесах державотворення на початку 90-х років ХХ ст., становлення та еволюцію інституту глави держави в Україні. До того ж джерельна база дослідження з проблеми організації та діяльності Президента України та його служб на зламі ХХ–ХХІ ст. перебуває на стадії формування. Це пов'язано з тим, що частина державних суб'єктів цього процесу ще не передала документи на постійне зберігання, продовжує видання мемуарної літератури.

Список використаних джерел

1. Звіт про роботу ЦДЕА України у II кварталі 2010 року [Електронний ресурс] // Центральний державний електронний архів України. – Режим доступу: http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=zvit_2_kv_10. – Назва з екрана.
2. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / М. С. Кармазіна. – К. : Бланк-Прес, 2007. – 365 с.
3. Кравчук Л. М. Одна Україна, єдиний народ: політроздуми над записами в щоденнику / Л. Кравчук. – Х. : Фоліо, 2010. – 538 с. ; Кравчук Л. Держава і влада: досвід адміністративної реформи / Л. Кравчук – К. : Інтелект, 2001. – 190 с.
4. Кучма Л. Д. Зламне десятиліття / Л. Кучма. – К. : Інформаційні системи, 2010. – 559 с. ; Кучма Л. Д. После майдана: записки президента: 2005–2006, Київ – Конча-Заспа / Л. Д. Кучма. – К. : Довіра ; М. : Время, 2008. – 688 с.

5. *Плахотнюк Н. Г.* Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко. – К. : Максимус, 2004. – 223 с.

6. Президент України: бібліографічний покажчик (1991–1999) / Секретаріат Верховної Ради України, Відділ інформ.-бібл. забезпечення ; Нац. парламент. б-ка. ; упоряд. Е. А. Афонін. – К., 2000. – 270 с.

7. Про інформаційно-аналітичний бюлетень «Президентський контроль» [Електронний ресурс] // Центральний державний електронний архів України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=89%2F2003-%F0%EF>. – Назва з екрана.

8. *Чернишевич О. В.* Становлення та розвиток інституту президентства в Україні (1991–2006 рр.): історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / О. В. Чернишевич. – К., 2009. – 16 с.

9. *Чернишевич О. В.* Становлення та трансформація інституту президентства в Україні в 1990-ті роки: аналіз історіографії проблеми / О. В. Чернишевич, А. Г. Слюсаренко // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2006. – Вип. 82–83. – С. 125–128.

10. *Шатіло В. А.* Інститут президентства в системі державної влади України / В. А. Шатіло. – К. : Укр. центр політич. менедж., 2004. – 159 с.

11. *Ющенко В. А.* Голос нації / В. А. Ющенко. – К. : Український клуб, 2009. – 58 с. ; *Ющенко В. А.* До нації: вибрані промови / В. А. Ющенко ; упоряд. Д. Лубківський ; наук. ред. Ю. Рубан ; передм. М. Жулинський. – К. : НІСД, 2010. – 464 с.

Ірина Сєкунова,

в. о. мол. наук. співроб. інформаційно-аналітичного
відділу Фонду президентів України НБУВ

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

У статті розглянуто особливості відображення та репрезентації президентських виборчих кампаній у мережі Інтернет, а також проаналізовано ряд інтернет-ресурсів як джерел надання необхідної інформації в дослідженні виборчих процесів.

Ключові слова: Інтернет, вибори, інтернет-ресурс, веб-портал, президентські вибори.

Вибори є важливим кроком до впровадження норм і процедур демократичної системи, а також механізмом демократичного розподілу влади. В умовах формування демократії вільні та справедливі вибори стають найбільш реальною можливістю для процесів реформування суспільства. Вони змушують політичних гравців шукати шляхи легітимізації, спричиняють масові дискусії щодо перспектив реформ, виявляють суперечності, конфлікти, лінії суспільного розколу, дають змогу суспільству в цілому сформулювати свої потреби, каталізують активні форми протесту проти порушення прав і свобод виборців.

Вибори через свою масовість не дають більшості виборців можливості для змістовної особистої комунікації з кандидатами, які балотуються на певний пост. Тому основна боротьба передвиборних перегонів фактично переноситься зі сфери реальної соціальної дії в інформаційний (віртуальний) простір. Так, в умовах всебічної інформатизації суспільства виборчий процес неминуче стає частиною всього інтернет-простору соціальних комунікацій.

Сьогодні інтернет-ресурси є одним з важливих елементів будь-якої маркетингової стратегії. Повною мірою це стосується й позиціонування політичних лідерів та організацій під час виборчих кампаній. Перемога більшості кандидатів на президентських виборах показала, що просування в Інтернеті стає найважливішою умовою соціального успіху. Інтернет створює лідерів і допомагає їм перемагати. Масштабне просування

в реальному житті стає вкрай важким без накопичення ресурсів впливу в Інтернеті. Тому вагому частку в дослідженні президентських виборчих кампаній на сьогодні становлять саме інтернет-ресурси як джерело необхідної інформації про результати та специфіку просування того чи іншого виборчого процесу.

Сама традиція виборності вищого керівництва сягає ще доби військової демократії. Зрозуміло, що в умовах історично тривалого переважання монархій цей принцип міг стосуватися лише колегіальних представницьких органів. Утім, з утвердженням у більшості країн світу республіканської форми правління він почав поширюватися й на інститут глави держави. Загальні вибори найвищого посадовця покликані були «безболісно замінити традиційну легітимність монарха («божественне право») «раціонально-правовою» (М. Вебер) легітимністю «першої особи» – президента (мандат, отриманий від виборців за результатами їхнього волевиявлення)» [4]. До того ж надалі поступове усунення різноманітних обмежень у наданні виборчого права (для незаможних громадян, жінок тощо) перетворило обрання і представницьких інституцій, і глави держави на справді всенародну справу.

Широка народна підтримка потенційно дає змогу главі держави виступати арбітром у партійному суперництві й соціальних конфліктах, по суті замінюючи монархічного правителя в умовах республіканського урядування. Власне, обираючи президента республіки загальним голосуванням, громадяни в ідеалі самі визначають долю своєї країни. Зрештою, цей очевидний плюс всенародного обрання лідера країни (якщо голосування чесне та справедливе) ніхто не піддає сумніву. Навіть такий критик президентської системи, як Х. Лінц, констатує: «Президентські вибори справді пропонують безперечну перевагу, даючи людям змогу відкрито й прямо обирати главу своєї виконавчої влади» [5].

Джерельну базу дослідження, присвяченого темі використання мережі Інтернет у президентських виборах, становлять практично лише інтернет-ресурси, адже літературні джерела з даного напрямку дослідження майже відсутні. Дотичними в розгляді даних питань можна вважати роботи Х. Лінца О. Баркової, О. Семченка, О. Заславської та ін.

Метою даної статті є аналіз та загальна характеристика інтернет-ресурсів президентських кампаній як інформаційних репрезентантів виборчих процесів.

Інтернет міцно увійшов у життя як засіб спілкування, поширення та пошуку інформації. Це один з найбільш стрімко генеруючих засобів інформації. Онлайнві ресурси відображають процеси, що відбуваються в суспільстві, у тому числі й вибори. Стосовно останніх, учасників ви-

борчого процесу (таких, що мають і не мають доступу до Інтернету) можна розбити на декілька груп, залежно від того, яке місце їм належить у виборчому процесі, яку інформацію вони отримують з вільних джерел. Наприклад, під час президентських кампаній виборців цікавить інформація про кандидатів, їх платформи, результати підрахунку голосів; потенційних кандидатів цікавить політична ситуація в суспільстві, розстановка сил, конкуренти, календар виборів, правила реєстрації, фінансування, агітації, результати, судові рішення тощо; законодавців цікавить стан законодавства за кордоном, у країні, у регіонах, судова практика; журналістів цікавить інформація про кандидатів, свіжі новини, правила висвітлення виборчих кампаній, правила проведення агітації; виборчі комісії цікавить законодавство, календар виборів, конкретні процедури проведення виборів та підрахунку голосів, права та обов'язки кандидатів, спостерігачів, журналістів, виборців; спостерігачів цікавить законодавство про вибори, процедури проведення виборів, способи впливу на результати виборів та способи їх фальсифікації; суддів цікавить практичне застосування законодавства, судова практика, спірні питання виборів; громадські та некомерційні організації цікавить загальний стан процесу, виборчі платформи кандидатів, будь-яка інформація, що дає змогу оцінити корисність того чи іншого кандидата для майбутнього країни й суспільства.

У процесі дослідження президентських виборчих кампаній найважливішими ознаками інформації є точність та оперативність. Тому найбільшу користь для дослідника становлять такі дані: інформація про виборчі комісії та місця для голосування; стрічка новин; чинне законодавство; коментарі експертів, членів комісій, кандидатів, спостерігачів; ступінь відкритості виборчого процесу; максимально точні дані результатів виборів; звіти спостерігачів; думки кандидатів, що програли тощо. До і після виборів інформацію можна знайти в Інтернеті в багатьох місцях, вона різна залежно від того, хто її подає. У цьому плані до найбільш поширених інтернет-ресурсів про президентську виборчу кампанію належать:

– веб-сайти громадських об'єднань та партій: надають детальну інформацію про свою діяльність, ініціативи та своїх кандидатів, проводять форуми й обговорення. Після виборів інформація або афішується, або видається;

– сайти кандидатів: кожен кандидат перед виборами намагається створити якщо не власний сайт в Інтернеті, то хоча б персональну сторінку. Головна мета сайту – показати інтернет-аудиторії кандидата з найкращого боку. Як правило, вони зникають у день виборів і після кампанії не оновлюються й не зберігаються. Яскравим прикладом всебічної репрезентації своїх політичних поглядів та ідей став президент США Б. Обама,

якого журналісти під час передвиборної кампанії навіть прозвали «кандидат 2.0» і який своєю перемогою неабиякою мірою зобов'язаний безпрецедентній кампанії з просування в Інтернеті.

Б. Обама обрав найбільш ефективний підхід до спілкування в Інтернеті, створивши персональну лідерську соціальну мережу, присвячену майбутнім виборам. Учасники його мережі самостійно організовували різні заходи, активно брали участь у кампанії свого лідера. Персональна соціальна мережа багато в чому допомогла Б.Обамі мобілізувати потенціал прихильників і успішно провести виборчу кампанію. На думку деяких дослідників, «світова політична історія тепер ділитиметься на періоди до і після президентських виборів 2008 р. у США» [1]. Тепер багатьом у статусній еліті різних країн світу зрозуміло, що активна робота з просування в Інтернеті – неминуча умова досягнення успіху;

- сайти інформаційних агентств, PR-агентств: подають інформацію у стислому вигляді, найчастіше у вигляді коротких новин, щоденно новини збираються в архів або ж стають доступними лише за кошти;

- сайти дослідницьких організацій: публікується аналітична інформація про вибори, кандидатів та політичний стан суспільства. Як правило, у відкритий доступ подаються результати тільки тих опитувань, замовник яких зацікавлений в їх оголошенні (лідуючий кандидат, партія, блок);

- сайти некомерційних організацій: тут можна знайти аналітичні статті про вибори та деяку загальну інформацію, специфіка якої визначається сферою діяльності даної організації.

Також особливою популярністю серед дослідників користується так звана «Електоральна географія 2.0» (<http://www.electoralgeography.com>). На даному веб-порталі можна ознайомитися не лише з новинами про майбутні президентські вибори в інших країнах, а й переглянути архів минулих виборчих кампаній як у своїй країні, так і за кордоном. Окрім цього даний інтернет-ресурс вирізняється цілим рядом корисних посилань на інші онлайнові матеріали стосовно тематики проходження виборчих процесів у країнах світу. Серед них можна виокремити такі: (http://www.nsd.uib.no/european_election_database) Вибори та референдуми в Європі; [<http://antibafflegab.wikispaces.com> (Antibafflegab)] сайт з акцентом на вибори у Великобританії, але є інформація й про інші країни; (<http://www.wahlen-heute.de>) «Вибори сьогодні» – німецький сайт, який містить електоральні новини, інформацію, статистику, карти; [<http://dodgson.ucsd.edu> (Lijphart Elections Archive)] – бібліотечні ресурси щодо виборів у розрізі адміністративних одиниць; [<http://www.politicsresources.net> (Elections and Electoral Systems by Country)] – збірка посилань на електоральні ресурси по країнах; [[146](http://www.electionguide.</p></div><div data-bbox=)

org (IFES Election Guide)] – останні результати виборів з коротким чітким описом; <http://www.electionresources.org> Election Resources on the Internet – колекція посилань на ресурси щодо виборів, електоральна статистика; (<http://www2.essex.ac.uk/elect/database/constituency.asp>) результати виборів у розрізі адміністративних одиниць у декількох країнах Східної Європи та ін [3].

На сьогодні більшість інтернет-проектів виборчих кампаній зазвичай мають іміджевий або комерційний характер. Тобто більше працюють на підвищення статусу лідера, реалізацію його соціальних завдань і приносять йому матеріальний прибуток. Поряд з цим напередодні президентських виборів посилюється роль незалежних інформаційних ресурсів, що функціонують у мережі Інтернет. Такі інтернет-портали об'єднують центральні, регіональні та міські веб-ресурси, здатні надати широкому загалу об'єктивну інформацію про перебіг виборчих перегонів, забезпечити інтерактивний обмін інформацією та координацію дій місцевих громад у межах країни. Розгалужені веб-портали, безпосередньо задіяні у виборчому процесі, можуть значною мірою сприяти його демократичності й прозорості. В Україні, наприклад, портал (www.osr.com.ua) та його складова – проект «Українські міста в Інтернеті» (www.cityukraine.osr.com.ua), що були впроваджені Інститутом трансформації суспільства (ІТС), має необхідні інтелектуальні та технічні можливості, аби безпосередньо долучатися до виборчого процесу.

Під егідою даного інституту в 2004 р. було створено інтернет-ресурс – веб-портал «Президентські вибори 2004: народ має знати правду» (www.vyboru.osr-ua.info). Він став інтегральним продуктом, що містить: офіційну інформацію стосовно виборчого процесу та кандидатів у Президенти України; календар виборів; оперативні новини про перебіг виборчої кампанії (акції, події, виступи, інтерв'ю); матеріали опитувань громадської думки та рейтинги довіри до кандидатів; найцікавіші аналітичні матеріали, статті, коментарі; у розділі «Світ про UA-вибори» подається моніторинг закордонних мас-медіа про президентську кампанію в Україні 2004 р.; у розділі «Голоси з діаспори» представлено погляд української діаспори на перебіг виборчого процесу [6].

Портал об'єднав в єдину мережу сайти 28 міст України, у кожному з яких було розміщено інформаційний модуль «Президентські вибори-2004», що мав такі структурні елементи: законодавство; кандидати; виборча комісія; календар виборів; події в місті. Інформацію про передвиборну ситуацію в кожному з 28 міст України було розміщено як на міських сайтах, так і на порталі в загальному розділі «Українські міста у вирі виборів». Значну частину інформаційного наповнення цих сайтів

становили найактуальніші та постійно оновлювані матеріали про особливості проходження виборчої президентської кампанії 2004 р. у містах України.

Веб-сайт «Вибори Президента України-2004» (<http://elections.ukrinform.com>), за оцінками експертів, увійшов до десяти найвідвідуваніших на період виборів. На ньому розміщено понад 6 тис. текстових та фотоматеріалів агентства українською, російською та англійською мовами, що висвітлюють передвиборну кампанію, перебіг виборів Президента України та розвиток подій за їх результатами. На сайті також можна переглянути фото, список зареєстрованих ЦВК спостерігачів, добірки «Теледебати» та «VIP-голосування» [2].

Значною інформаційною наповненістю в період президентських виборів 2010 р. вирізнявся веб-сайт «Вибори Президента України-2010» (<http://elections2010.ukrinform.ua>), який за період з листопада 2009 р. по лютий 2010 р. зібрав понад 3,5 тис. найактуальніших інформаційних та фотоматеріалів Укрінформу, а також інших провідних українських ЗМІ, опублікованих у розділах «Новини», «Фотоновини», «Інтерв'ю», «Коментарі», «Експертна оцінка», «ЗМІ та вибори», «Календар подій», «ЦВК повідомляє», «Прес-центр», «Законодавство», «Історичний ракурс», «Корисні посилання». Сайт містить вичерпну інформацію про всіх кандидатів виборчих перегонів (біографія, програма, декларація, результати голосування), повні результати екзитполів, офіційні дані ЦВК за підсумками голосування. Інформаційне наповнення вичерпно презентує безпосередньо система розділів сайту: новини (новини, фотонвини, прес-центр, календар подій); аналітика (інтерв'ю, коментарі, ЗМІ та вибори, експертна оцінка, законодавство, історичний ракурс, корисні посилання); кандидати; спостерігачі (громадські, країн СНД, інших країн); виборці (форуми, опитування, думки); ЦВК (ЦВК повідомляє, склад ЦВК, секретаріат, сайт ЦВК); результати (екзит-поли I і II туру, явка виборців I і II туру, результати I і II туру, остаточні результати виборів) [1].

До того ж Центральним державним електронним архівом України було створено архівну електронну колекцію «Президентські вибори-2010». На сьогодні продовжує проводитися фондування архіву, створено фонд № 1 – архівна електронна колекція «Президентські вибори-2010». Обсяг фонду – 27 од. зберігання, що становить 39,74 Гб інформації.

Таким чином, розглядаючи інтернет-ресурси як джерела дослідження президентських виборчих кампаній, можна констатувати, що попри деяку безсистемність та уривчастість інформації, яка подана, Інтернет залишається найбільш оперативним способом передачі інформації; він має найбільш тривалий термін зберігання інформації і найбільш зручну (оциф-

ровану) форму її подачі та пошуку. Крім того, перед початком виборів інтернет-ресурси є єдиним масовим каналом інформації про вибори, який не підпадає під обмеження свободи слова ні за часом, ні за місцем, ні за сумою витрат.

Список використаних джерел

1. Вибори Президента України-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elections2010.ukrinform.ua>. – Назва з екрана.
2. Хан Е. А. Выборы Президента Украины в 2004 г.: социальные и географические тренды / Е. А. Хан // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 68. – С. 173–176.
3. Електоральна географія 2.0 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/links>. – Назва з екрана.
4. Семченко О. А. Засоби масової комунікації у виборчому процесі: вибори Президента України 1999 року: автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / О. А. Семченко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2008. – 19 с.
5. Лінц Х. Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Х. Лінц // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 802–826.
6. Президентські вибори-2004: народ має знати правду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vybohy.osp-ua.info. – Назва з екрана.

Галина Булахова,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

БІБЛІОТЕЧНА РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ

У статті висвітлюється функціонування різних форм бібліотечної реклами. Акцентується увага на ролі реклами як інструменту комунікативної взаємодії.

Ключові слова: комунікація, бібліотека, бібліотечна реклама, рекламист, банери, сайти бібліотек, електронна пошта.

У сьогоднішньому глобалізованому світі бібліотечна справа набуває нового значення у зв'язку з поглибленням процесу інформатизації, який супроводжується зростаючими впливами на розвиток суспільства інформаційних ресурсів. Ефективне використання інформації вимагає вдосконалення комунікативних зв'язків, системи соціальних комунікацій, одним з основних учасників якої є бібліотеки.

Бібліотеки формують навколо себе інформаційно-комунікаційне середовище, в якому вони мають не тільки зберігати й поширювати знання, а й створювати свої власні продукти та послуги у відповідь на запити й потреби користувачів.

На сьгодні діяльність бібліотек неможливо уявити без реклами, оскільки вона – найдієвіший інструмент щодо інформування читача про багатство фонду, про широту послуг, що надаються. Бібліотечна реклама – це особливий феномен комунікації, з її допомогою бібліотека підсилює та розширює свої комунікативні можливості.

У соціально-комунікативних процесах місце сучасної реклами визначається: створенням основ для комунікації завдяки початковій орієнтованості на споживача інформації; сприянням наближенню змісту до споживача; підвищенням надалі ефективності використання продуктів споживачем; серйозними впливами на масову свідомість населення [1].

У сучасному вигляді рекламна діяльність бібліотек – це масово-комунікаційна діяльність, яка створює та поширює лаконічні, експресивно-сугестивні, інформативно-образні тексти, адресовані групам людей, з метою спонукання їх до потрібного вибору, дії, вчинку.

Свої погляди на розвиток комунікаційної діяльності бібліотек виклали у своїх працях такі вітчизняні автори, як С. Г. Матліна, І. Б. Міхнова, Г. О. Цісарська, Є. М. Ястребова. У своїх дослідженнях автори обґрунту-

вали значення бібліотечної комунікації, підкреслили основні підходи до її здійснення.

Питання щодо просування бібліотечних послуг і продуктів порушувалися в роботах з маркетингу таких зарубіжних авторів, як К. Бейкуел, П. Борхард, Д. Йорк, У. Клаассен та ін. Крім зарубіжних праць, варто відзначити роботи вітчизняних авторів. Таких, наприклад, як О. І. Антонової, О. Я. Водолазської, Л. Н. Герасимової, В. К. Ключова, Л. А. Чуприни та ін. Утім, у зазначених працях дослідники переважно обмежуються лише вказівкою на необхідність здійснення стратегії комунікації та перерахуванням форм реклами.

На основі вивчення й аналізу літератури та бібліотечної практики можна зробити висновок про те, що досвід, накопичений бібліотеками у справі рекламування власних можливостей, ще незначний. У бібліотечних працівників відсутні спеціальні знання (досвід та професіоналізм) у сфері рекламної діяльності бібліотеки. Тільки останнім часом стала з'являтися всередині бібліотечної професії спеціалізація маркетолога-рекламіста.

Отже, метою статті є здійснення аналізу реклами як інструменту комунікативної взаємодії бібліотек з їх потенційними користувачами.

Нагадаємо, що в системі комунікації виділяють два її види: аксіальну та ретиальну.

Аксіальна – комунікація, що спрямовує свої сигнали на окремого одержувача інформації (особу, групу). Аксіальну комунікацію здебільшого використовують у безпосередньому міжособистісному спілкуванні.

Ретиальна – комунікація, адресатами якої є багато реципієнтів. Моделі ретиальної комунікації використовує масове спілкування [2].

На відміну від бібліотеки як соціального інституту, який використовує аксіальну комунікацію, бібліотечна реклама як засіб масового спілкування використовує моделі ретиальної комунікації. Усім потенційним користувачам повідомляється інформація про весь спектр бібліотечних послуг, з якого кожен може обрати те, що потрібно безпосередньо йому: наприклад, інформацію про новини чи події, перегляд періодичних видань, аналітичної продукції тощо.

Ефект реклами значною мірою залежить від відповідності змісту повідомлення тим знаковим системам, якими користується комунікатор, іншими словами – рекламист.

Можна виокремити такі основні елементи, на базі яких будується передача змісту повідомлення у процесі комунікації за допомогою бібліотечної реклами:

1. Дія. Можна стверджувати, що саме організація ефективної бібліотечної діяльності може розглядатися як основне підґрунтя в процесі

рекламування потенціалу бібліотеки. Позитивний імідж бібліотек формується завдяки компетентності та професіоналізму її співробітників. Завдання бібліотечної реклами – завоювання довіри в потенційних користувачів. Користувач повинен знати, що необхідну інформацію він може знайти саме в бібліотеці. Тільки в бібліотеці будь-які інформаційні запити будуть виконані в мінімальні терміни, професійно та кваліфіковано підібрано потрібну інформацію.

Участь бібліотек у міжнародних конференціях, виставках, інтерв'ю по радіо, репортажі теж свідчать на користь високого інформаційно-наукового та соціально-культурного рівня бібліотек як сучасних соціальних інститутів.

2. Слово. Швидко донесення рекламної ідеї до користувача можливе за допомогою рекламного повідомлення (звернення, гасла).

Д. Огілві, відомий фахівець у сфері реклами, великого значення надає тексту реклами, підкреслюючи, що кожен повинен відчувати дане рекламне послання зверненням саме до нього. Пропонується уникати довгих і незрозумілих слів.

Утім, повідомлення не має бути й надто коротким. Адже в користувача має створюватися враження, що бібліотеці є що йому повідомити, а потенційні користувачі зацікавлені отримати якомога більше відомостей про наявний ресурс, підсумковий продукт і сервіс.

Фахівці вважають, що текст реклами повинен відповідати ряду вимог. По-перше, повинен відображати особливості іміджу даної бібліотеки; можливо, викликати асоціації з назвою. По-друге, текст має бути коротким, звучним, динамічним, правильним з точки зору фонетики, тобто легко вимовлятися. Римовані фрази бажані, якщо вони професійні та не грішать відсутністю смаку. По-третє, текст повинен враховувати психологічні особливості цільових груп рекламного впливу. По-четверте, рекламний текст не повинен бути складним, хитромудрим і надто оригінальним. По-п'яте, текст не повинен допускати двоякого тлумачення, тобто повинен ясно та чітко сприйматися на слух з першого разу.

Велике значення у вербальній рекламі відіграє фірмовий шрифт або набір шрифтів. Вважається, що для видань і метаінформації бібліотек найкраще підходять шрифти «гельветика» (нормальний, напівжирний, курсив). Ці шрифти пропорційні, красиві й легко комбінуються з іншими. Набрана спеціальним шрифтом назва бібліотеки повинна добре читатися, літери – перебувати одна від одної на оптимальній відстані, щоб одна не «наїжджала» на іншу, але щоб не було порожнеч між літерами.

Результат рекламного впливу посилюється, якщо текст включає невеликий вірш. Рими краще «відкладаються» у свідомості, наприклад: «Комфорт и книги, порядок и красота, это – библиотека, приходи сюда!» [3].

На сьогодні бібліотечна реклама може бути як усна, так і письмова.

Усна реклама – це радіо, аудіо- і відеореклами (кіно, телебачення, кліпи, слайди). Цей вид реклами є наймасовішим за охопленням споживачів. Бібліотека готує радіоголошення, радіоролики, різні радіожурнали й рекламні радіорепортажі в різних програмах, в яких висвітлюються минулі або заплановані заходи в бібліотеці, презентації нових книг.

Інший вид реклами – письмовий:

- реклама в газетах, журналах. Містить у собі рекламні оголошення, статті, репортажі, огляди;
- друкована реклама (проспект, бродсайт, каталоги, буклети, календарі);
- зовнішня реклама: вивіски на будівлі бібліотеки й покажчики, що розміщуються у вестибюлі найближчих торгових центрів, на перехресті або в інших людних місцях (щити, панно);
- внутрішня реклама (реклама всередині підприємства);
- реклама на транспорті;
- реклама в місцях продажу (вітрини, вивіски, планшети, упаковка, наклейки).

Так, наприклад, у Київському метрополітені звертають увагу на новий рекламний плакат Київської міської спеціалізованої бібліотеки «Молода гвардія», на якому не лише популяризуються послуги цієї бібліотеки, але й безпосередньо рекламується Українська бібліотечна асоціація – через її логотип та девіз: «Бібліотек@ – світ нових можливостей».

Користувачі інформаційно-просвітницького блогу для бібліотекарів «Творчість та інновації в українських бібліотеках» позитивно оцінюють новий дизайн постера, навіть запрошують усі інші бібліотеки діяти так само ініціативно.

3. Зображення. Що стосується фірмового стилю бібліотеки, то можна виділити такі основні компоненти:

- товарний або фірмовий знак (знак обслуговування);
- логотип (зображення назви);
- фірмові поліграфічні константи друкованої продукції (верстка тексту, розташування ілюстрацій тощо);
- фірмовий колір (однакове кольорове оформлення приміщень, рекламних матеріалів тощо).

Знак бібліотеки покликаний зміцнювати престиж відповідної установи. Знак має відповідати таким вимогам: бути простим (легко запам'ятовуватися і відтворюватися); підлягати зміні масштабу без втрати якості (від використання на фасаді будинку до візитної картки співробітника); не залежати від поточної моди; відображати зміст основної діяльності. Зазвичай знаку надаються прості чіткі геометричні форми. Так,

наприклад, багато публічних бібліотек ФРН охоче застосовували єдиний для всіх знак у вигляді розкритої книги, але з початку 90-х років минулого століття у зв'язку з поширенням маркетингового мислення намітилася тенденція до диференціації. Ряд бібліотек, бажаючи підкреслити корінні зміни у своїй діяльності й підходах, стали розробляти власні фірмові знаки (у тому числі на основі сюжету з розкритою книгою) [4].

Знак бібліотек ФРН

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського використовує знак у вигляді будівлі. Це одна з перших будівель в уяві архітектора, яка символізувала висоту знання, а білий колір – чистоту наукового доробку.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Знак Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Бібліотеки Росії використовують різні варіанти фірмових знаків. Як правило, у них обігрується образ книги як традиційного символу бібліотеки. Вона може бути розкрита (вертикальне або похиле зображення), мати вигляд вітрила або птаха, складені разом томи або корінці утворюють часом несподівану композицію. Книга поєднується з геометричним орнаментом, з комп'ютерною символікою. Іншим поширеним символом бібліотеки є її будівля. Як правило, використовується або зменшений малюнок будинку, або будь-який його фрагмент. Російська державна бібліотека Москви теж використовує знак у вигляді розкритої книжки [5].

Знак Російської державної бібліотеки

Популярність бібліотек також повинен підтримувати логотип. Характер фірмового знака, логотип бібліотеки повинен розміщуватися на документах і предметах. Знак бібліотеки та її логотип повинні утворювати зв'язок, який має назву фірмовий блок.

Не менш важливим елементом візуальної комунікації є **колір**. У рекламі він набуває особливого значення завдяки своїй здатності впливати на настрої користувачів. Колір оживляє, дратує, спонукає до співпереживання, викликає асоціації з пропонованим образом, сприймається простіше та діє безпосередніше, ніж форма. Його не потрібно тлумачити, як слова. Враження, навіяні кольором, дуже стійкі, а привабливість кольорового рекламного звернення є вищою, ніж чорно-білого. Колір здатний відштовхувати і вселяти почуття спокою і впевненості, збуджувати та тривожити. Це означає, що з його допомогою можна керувати ставленням споживача до реклами [6].

Вплив кольору на сприймання реклами

Колір	Символ чуттєво-зорового сприймання				
	Відстань	Розмір	Температура	Настрій	Чистота
Синій	Далека	Зменшує	Холодний	Спокійний	Чистий
Зелений	Далека	Зменшує	Нейтральний	Дуже спокійний	Свіжий
Червоний	Близька	Збільшує	Теплий	Тривожний	–
Оранжевий	Дуже близька	Збільшує	Гарячий	Захоплюючий, збуджуючий	–
Жовтий	Близька	–	Гарячий	–	–
Коричневий	Дуже близька	–	Нейтральний	–	Брудний
Фіолетовий	Дуже близька	–	Холодний	Агресивний, тривожний	–

Проте ефективність комунікативного процесу дуже часто залежить від комбінації зображення і слова.

Реклама використовується на найрізноманітніших носіях соціальної інформації: текстових, кіно, аудіо- і відеоносіях, телевізійних, комп'ютерних.

На сьогодні логічним у бібліотечних закладах є використання в рекламі наочного, друкованого, усного інформування, а також розміщення реклами в пресі, на радіо, телебаченні, на зовнішніх носіях. Найтиповішими слід виділити такі види бібліотечної реклами, як бібліотечні плакати, повідомлення про заходи, довідки про бібліотеку, рекламні звернення, репортажі, інтерв'ю по радіо, виступи співробітників бібліотек на зборах читачів, фото- та книжкові виставки, дні відкритих дверей у бібліотеках, ювілеї тощо.

Організація рекламної діяльності може здійснюватися у декількох напрямках, наприклад:

- виставково-стендова,
- реклама друкарська;
- реклама зовнішня;
- реклама сервісних послуг;
- реклама до масових заходів;
- реклама в Інтернеті;
- реклама електронних інформаційних бюлетенів нових надходжень;
- реклама віртуального читального залу;
- комп'ютерна реклама – бібліотечний сайт [7].

Основними напрямками в цій галузі, як і раніше, залишилися інформування читацької аудиторії про заходи, що відбулися в бібліотеці, підтримка позитивного іміджу бібліотеки в населення, підготовка рекламної продукції.

Однією з найбільш перспективних форм бібліотечної реклами є комп'ютерна реклама, яка «просуває» в інтернет-середовищі бібліотечний сайт. На сьогодні доступ до Інтернету для дедалі більшої кількості українських бібліотек перетворюється на невід'ємну умову їхньої повсякденної діяльності.

Комп'ютерна реклама – це реклама бібліотек, їхніх ресурсів, продукції та послуг за допомогою сучасних засобів інформування, новітніх інформаційних технологій, електронно-обчислювальних систем і мереж та насамперед глобальної мережі Інтернет. Комп'ютерна реклама бібліотеки – принципово новий засіб поширення інформації про себе. Бібліотеки створюють свої сайти, завдяки яким споживач може дізнатися про історію виникнення бібліотеки, про зміст виставок, фондів і колекцій, електронних ресурсів, реквізити, режим роботи бібліотечного закладу, бібліотечні послуги та їхню продукцію, умови обслуговування користувачів тощо. Комп'ютерна реклама покликана повідомити користувача про існування таких сайтів. Потрапляючи ж на сайт, користувач матиме змогу дізнатися про потенціал бібліотеки. Маючи особисту адресу в мережі, бібліотека може

постійно підтримувати та оновлювати надану користувачам інформацію, даючи їм змогу оперативно реагувати на бібліотечні повідомлення тощо.

Інтернет-реклама досить специфічна. Для подібної реклами доводиться використовувати комбінований підхід: і традиційні бібліотечні, і сучасні комп'ютерні технології.

Серед форм бібліотечної реклами, що можуть відтворюватися за допомогою комп'ютера, слід виокремити:

1. **Банери** – одна із широкоживаних форм реклами в Інтернеті. Рекламні банери – невеликі, найчастіше прямокутні графічні елементи, які розміщуються на веб-сайтах, вони можуть бути текстовими, графічними чи анімаційними і виконують роль гіперпосилання на сайт. По формі банер нагадує марку, яка рекламує ім'я сайта. Банер може бути розміщений зверху, знизу, зліва, справа. Також бувають банери, які «плавають». Справжній банер повинен бути правильно виконаний художньо й технічно, що свідчить про солідність сервера та послуг, які рекламують. Інформація на банерах має бути гранично короткою та достатньо привабливою для відвідувачів сервера, аби спонукати їх «клацнути» мишею саме на цьому банері. Виклик банера («клік») приводить до переходу за гіперпосиланням.

Розрізняють три види банерної реклами:

– використання спеціальних служб обміну банерами. Такі служби забезпечують показ банерів бібліотек на інших сторінках в обмін на показ на сторінках бібліотеки чужих банерів. Служби дають можливість проводити рекламну кампанію досить гнучко: показувати банери лише на певній, вибраній клієнтом групі серверів, із заданою інтенсивністю або тільки у визначені клієнтом проміжки часу, не показувати повторно банер користувачу, який його вже бачив;

– домовленість на розміщення банерів між двома та більше веб-сторінками, обмін ними;

– платний показ свого банера на «чужих» сторінках.

Такий, наприклад, має вигляд на сервері банер, завданням якого є привернення уваги до заходів у бібліотечному світі [8].

Четырнадцатая Международная Конференция "Крым 2007"

"Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса"

Судак- основное место проведения Конференции

2. **Сайти бібліотек.** Сьогодні свій сайт в Інтернеті – це, насамперед, звернення до великої аудиторії, джерело детальної й актуальної інформації

про бібліотеку, постійна реклама з великими можливостями, організація партнерських відносин, зворотний зв'язок з клієнтами, імідж.

Найголовнішим і найбільш простим способом реклами сайта є реєстрація в пошукових системах і довідниках ресурсів Інтернету. Пошукові засоби, що, у свою чергу, поділяються на пошукові системи (машини) і каталоги (довідники, рубрикатори) ресурсів, є основними засобами навігації в Інтернеті. Реєстрація в них дає змогу сповістити про появу сайта практично всю потенційну аудиторію.

3. В Інтернеті також існує безліч **списків розсилок**, які присвячені найрізноманітнішим темам. Існують відкриті розсилки (для всіх бажаючих), закриті (для людей певного кола), безкоштовні (які існують за рахунок ентузіазму творців, спонсорської підтримки, платних рекламодавців), платні. Зазвичай, список розсилки спрямований на певну групу людей і часто має тисячі передплатників, тобто він дійсно є ефективним інструментом реклами.

Найбільш відомою в російському сегменті Інтернету є служба розсилок *Subscribe* (www.subscribe.ru), в якій існують як платні, так і безкоштовні пакети послуг. На сайті можна подати заявку на створення власного списку розсилки, який буде абсолютно безкоштовним у тому випадку, якщо з'явиться тема, що буде цікавою для великої кількості передплатників.

Відправлення повідомлення в подібні «бібліотечні» списки розсилок має бути пов'язане з будь-якими новинами в житті бібліотеки (наприклад, це може бути відкриття доступу до електронного каталогу, розширення переліку послуг, що надаються, нові надходження літератури). Проведення традиційних книжкових виставок також може підкріплюватися електронною розсилкою з короткою інформацією з тематики виставки та запрошенням відвідати сайт бібліотеки для докладнішого ознайомлення з наданими матеріалами [8].

4. **Електронні каталоги** – це найголовніша форма розкриття змісту бібліотечних ресурсів. Каталоги становлять основну частку бібліографічного потенціалу Інтернету. На сьогодні це найбільш корисний інформаційний продукт, який можуть запропонувати мережеві спільноті бібліотеки. Бібліотеки можуть запропонувати свої електронні каталоги, але кількість каталогів нестабільна – вони можуть не тільки з'являтися, але й зникати. На жаль, бібліотечні каталоги через недостатню інформаційну потужність відображають надходження лише за останні 10–15 років [9].

5. Інформаційні листи **електронною поштою**. Електронна пошта (e-mail) – дешевий, оперативний і зручний канал отримання різної спеціальної інформації для роботи та професійного зростання.

На механізм електронної пошти спирається багато популярних засобів мовлення в Інтернеті. Переваги e-mail-реклами очевидні:

- електронна пошта є практично в усіх користувачів мережі;
- e-mail працює прямо й досягає конкретно потрібного користувача;
- дає можливість персоналізованого звертання;
- завдяки чіткому тематичному розподілу списків розсилань і дискусійних листів Ви можете впливати саме на ту аудиторію, яка Вас безпосередньо цікавить;
- цікаве з погляду одержувача повідомлення може бути поширене серед його колег і знайомих [10].

У мережі сьогодні велику кількість інформації можна отримувати безкоштовно за тієї умови, якщо підпишетесь через електронну пошту: списки розсилки, дискусійні листи, конференції (Usenet) або групи новин.

6. Широкого поширення набуло використання з рекламною метою таких «інтернет-майданчиків», як **дискусійні листи і групи новин**. На сьогодні перспективною формою розвитку бібліотечної реклами традиційної та рекламної книги в глобальній мережі є книжкові інтернет-магазини та їх рекламна інфраструктура, довідково-пошукові апарати, бібліографічні бази даних.

З усіх рекламних засобів комп'ютерна реклама постійно поповнюється новими формами, засобами, жанрами, і тому наведений перелік не претендує на вичерпну повноту.

На сьогодні в мережі можуть бути розміщені різноманітні відомості про бібліотеку, її продукцію та послуги, умови обслуговування користувачів, плани розвитку тощо. За таких умов інформація має максимум шансів дійти до потенційних споживачів, оскільки в Інтернеті існує ряд довідкових систем, що класифікують відомості, які надходять, за ключовими словами, галузями діяльності, країнами та регіонами. Маючи власну адресу в мережі, бібліотека може постійно підтримувати та оновлювати інформацію, що надається споживачам. При цьому інформує про себе не лише в Україні, але й за її межами через Інтернет.

Отже, бібліотечна реклама – це цілеспрямована діяльність у сфері комунікацій. Мета цієї діяльності – розширити знання про бібліотеку як предмет реклами, сформувавши до неї позитивне ставлення та закріпити її образ у пам'яті користувача.

Розробка бібліотекою вдалої рекламної стратегії є запорукою того, що бібліотечні фонди ефективно використовуватимуться суспільством, стануть дієвим інструментом його розвитку, сприяючи, таким чином, вирішенню складних завдань, що висуваються сучасним глобалізованим світом.

Список використаних джерел

1. Сафиуллина З. А. Информация: Ценность и оценка : науч.-практ. пособие / З. А. Сафиуллина. – № 40. – М., 2006. – С. 40–43.
2. Таран К. О. Комунікація як об'єкт наукового пізнання [Електронний ресурс] / К. О. Таран. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_43/files/ST43_29.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу: 6.05.2011.
3. Ключева В. К. Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности : учеб. пособие для вузов и колледжей культуры и искусств / В. К. Ключева, К. М. Ястребова ; под общ. ред. В. К. Ключева ; М-во культуры РФ, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Изд. 2-е, дораб. и доп. – М. : ИПО Профиздат, Изд-во Моск. гос. ун-та культуры и искусств, 2001. – 144 с.
4. Там само.
5. Зуева О. И. Рекламно-имиджевая деятельность библиотек / И. О. Зуева [Электронный ресурс] // Нац. б-ка Респ. Татарстан. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru/nlr/div/nmo/zb/lib/search.php?id=1381&t=4>. – Загл. с экрана. – Дата доступа: 5.05.2011.
6. Миронов Ю. Б. Основы рекламної діяльності [Електронний ресурс] / Ю. Б. Миронов, Р. М. Крамар. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_others/reklama2.htm. – Назва з екрана. – Дата доступу: 7.04.2011.
7. Кашкарьова О. В. Реклама як комунікативна система сучасної бібліотеки : дис.... канд. пед. наук : спец. 07.00.08 / О. В. Кашкарьова ; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1997. – 205 л. – С. 179–197.
8. Степанов В. Интернет в профессиональной информационной деятельности [Электронный ресурс] / В. Степанов. – Режим доступа: <http://textbook.vadimstepanov.ru/index.html>. – Загл. с экрана. – Дата доступа: 10.05.2011.
9. Семенова А. Е. Рекламная деятельность библиотек в условиях развития интернет-технологий [Электронный ресурс] / А. Е. Семенова. – Режим доступа: <http://elibrary.udsu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/4274/%D0%98%D0%93%D0%9C%D0%90.doc?sequence=1>. – Загл. с экрана. – Дата доступа: 6.04.2011.
10. Там само.

Наталія Автономова,
мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРАКТИЦІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

У статті висвітлюються особливості застосування інформаційних технологій у практиці інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек. Розглядаються різні рівні інформаційно-аналітичної роботи бібліотек та обумовлена організаційними засадами їх проведення специфіка використання інформаційних технологій. Аналізується особлива роль інтелектуальних інформаційних технологій, зокрема експертних систем, у процесі аналітичного супроводу управлінської діяльності.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, інформаційні технології, інтелектуальні інформаційні технології, автоматизовані бібліотечні інформаційні системи, інформаційно-аналітичні продукти, експертні технології.

Інформаційні технології (ІТ) сьогодні знаходять застосування у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, стаючи домінантами суспільного розвитку, й визначають інформаційний рівень розвитку націй, що впливає на їх соціально-економічне становище в глобалізованому світі. Використання бібліотекою ІТ та телекомунікаційних засобів зв'язку обумовлено тим, що бібліотеки є структурами, покликаними сприяти суспільному розвитку, і як такі структури вони мають відповідати тим трансформаціям, яких зазнає суспільство. Реформування суспільства під впливом процесів глобальної інформатизації, використання сучасних ІТ вимагає, щоб кожен соціальний інститут набув форми, оптимальної для виконання цілей, основних завдань нового суспільства. Це стосується й наукових бібліотек, які на вимогу часу перетворюються на інформаційні центри нового зразка, впроваджуючи у свою діяльність сучасні ІТ, оскільки покликані реалізовувати на практиці завдання нового суспільства – загальної доступності інформації.

ІТ визначаються науковцями як сукупність впроваджуваних у системи організаційного управління засобів і методів опрацювання даних, що є цілісною технологічною системою, яка забезпечує ціленаправлене створення, передавання, зберігання, поширення інформаційного продукту (даних, ідей, знання) з найменшими затратами, відповідно до закономірностей того соціального середовища, в якому вони

розвиваються [3, с. 9]; миттєву доступність інформації в електронній формі будь-якому користувачу в будь-який час, розширення спектра і кількості доступної інформації, успішне одержання інформації користувачем [5, с. 31].

Застосування в діяльності бібліотек ІТ спричинило організаційні та змістові перетворення останніх, вплинувши при цьому й на практику бібліотечного обслуговування, що використовує сьогодні методи й форми інформаційно-аналітичної діяльності. Головним призначенням останньої, на думку В. О. Ільганасвої, є «залучення якісно нової інформації та знань, а також створення систематизованої інформації для прийняття рішень на різних рівнях буття людини – особистісному, колективному, суспільному. Аналітика виявляється засобом здобуття знань, оптимізації процесу мислення, його структурування» [6].

Інформаційно-аналітична діяльність виникла як відповідь на запити окремих категорій користувачів, що представляють сферу управління політики, бізнесу та науки і потребують, на думку М. Сороки, «не стільки своєчасного ознайомлення з первинною інформацією, скільки випереджувального виявлення проблемних ситуацій і прогнозу розвитку подій. Необхідність в отриманні такої інформації зумовлена переходом владних структур до прогностичних форм діяльності з використанням багатоваріантних моделей розвитку подій, що потребує не просто констатації фактів для доведення тієї чи іншої тези, а системного підходу до розв'язання проблеми в цілому на основі поєднання інтелектуальних здібностей людини з функціональними можливостями сучасних автоматизованих інформаційних систем» [15, с. 15].

Застосування в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек ІТ здебільшого спирається на вже напрацьовані результати використання ІТ у бібліотечній практиці, хоча й має певні характерні особливості, обумовлені поглибленим рівнем опрацювання інформації, який передбачає інформаційно-аналітична діяльність, методикою підготовки аналітичних матеріалів, їх специфікою, особливостями запитів на них з боку спеціальних категорій замовників тощо.

Провідними бібліотекознавцями досить детально розроблено стан впровадження в бібліотечну діяльність ІТ. Основу досліджень становлять праці таких учених, як В. Бабич, І. Давидова, В. Ільганаєва, Л. Костенко, Н. Кушнарєнко, Н. Пасмор, І. Пилко, М. Сенченко, М. Слободяник, А. Соколов, А. Соляник, А. Чачко, Я. Шрайберг та ін. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми комп'ютеризації та інформатизації бібліотечної сфери, розвиток і функціонування електронних бібліотек, використання в бібліотечній діяльності Інтернету. Проте аналіз досліджень дає під-

стави стверджувати, що, незважаючи на достатню розробленість окремих напрямів застосування ІТ у бібліотечній діяльності, певний досвід їх наукового осмислення, праці, в яких адаптація ІТ у бібліотечній справі розглядалася б комплексно, представлені недостатньо. У цьому контексті можна відзначити роботи А. Соколова, В. Ільганаєвої, які різноаспектно розглядають упровадження в бібліотечну діяльність ІТ. Відомі на сьогодні теоретичні напрацювання, як правило, більшою мірою стосуються питання загальної комп'ютеризації бібліотек і пов'язаної з цим їх мережевої кооперації, переведення в цифровий формат документально-ресурсної бази бібліотек, автоматизації процесу бібліотечного обслуговування, надання дистанційного доступу до електронних ресурсів бібліотек тощо. Питання застосування ІТ у практиці інформаційно-аналітичної діяльності сучасних наукових бібліотек на сьогодні розроблені недостатньо. У цьому контексті можна відзначити праці Ш. Акаєва, А. Дігтяра, А. Морозова, В. Косолапова, в яких досліджуються інформаційно-аналітичні технології підтримки прийняття управлінських рішень, зокрема на основі регіонального соціально-економічного моніторингу. Такий стан питання можна пояснити незавершеними процесами соціокультурних змін суспільства та нещодавнім впровадженням у практику інформаційного бібліотечного обслуговування методів та форм інформаційно-аналітичної діяльності.

Метою статті є дослідження особливостей застосування ІТ у практиці інформаційно-аналітичної діяльності сучасних наукових бібліотек.

Проведення інформаційно-аналітичної діяльності науковими бібліотеками з використанням сучасних ІТ спрямоване на забезпечення інформаційних потреб суспільства, зокрема тих його категорій, що відповідають за прийняття суспільно важливих рішень (сфера управління науки, політики, бізнесу тощо), і пов'язане з інформаційною та аналітичною роботою.

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек дає змогу швидко зорієнтувати користувача в загальному потоці інформації, заощадити час на пошук потрібних матеріалів. З цією метою бібліотеками проводиться інформаційна робота, що містить процеси відбору, накопичення, зберігання, опрацювання, відтворення, поширення інформації та надання її користувачу у найбільш адаптованому до його запитів вигляді. Як справедливо зазначає Н. П. Ващекін, «інформаційна діяльність є соціально організованою діяльністю з опрацювання інформації, яка виконується з метою підвищення ефективності інформаційного обслуговування управлінської праці (а також наукової, інженерної тощо) і складається зі збору, оброблення (аналітико-синтетичного), зберігання і пошуку різних

даних, а також надання цих даних користувачам у найбільш відповідний для них час і оптимальній для них формі» [1, с. 39].

Інформація, що необхідна для вироблення й реалізації стратегічних та оперативних управлінських рішень, для розроблювання законів, нормативних актів, правових документів тощо, розосереджена серед безлічі інформаційних і бібліотечних фондів, баз та банків даних, мережі Інтернет тощо. Тому для користувачів, що представляють управлінську сферу бізнесу, політики, культури, науки, стає вкрай важко віднайти серед великої кількості інформаційних ресурсів необхідну їм інформацію та, проаналізувавши її на предмет релевантності, систематизувати, згрупувати, тобто підготувати для подальшої аналітичної роботи. Причиною зазначених труднощів, пов'язаних із пошуком та відбором необхідної інформації, може бути брак часу, відсутність навичок роботи з великими обсягами інформації, відсутність чи обмеженість доступу до необхідного інформаційного ресурсу тощо. На подолання зазначених труднощів спрямована інформаційно-аналітична діяльність бібліотек, однією з форм реалізації якої є пошук, відбір, опрацювання та надання необхідної користувачу інформації з якомога більшої кількості джерел для подальшої аналітичної роботи, для інформаційної підтримки процесів прийняття найоптимальніших управлінських рішень у галузі політичного, економічного, соціального регулювання проблем життєдіяльності держави.

Електронна форма збереження інформації та Інтернет відкрили нові можливості для здійснення пошуку в масивах інформації, її упорядкування, сортування та каталогізації. При цьому використання бібліотекою ІТ і засобів телекомунікаційного зв'язку створили нові можливості для пошуку, відбору, накопичення, зберігання, опрацювання та передачі інформації користувачам. Такими новими можливостями наділені автоматизовані інформаційно-телекомунікаційні системи (які можна розглядати як сукупність банків даних [16, с. 144]), що реалізують централізоване управління даними в інтересах усіх користувачів системи, до складу якої вони входять, і виконують функції збирання, оброблення і видачі інформації в автоматизованому режимі.

Інформаційно-телекомунікаційні системи визначаються в Законі «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» як сукупність інформаційних та телекомунікаційних систем, які в процесі опрацювання діють як єдине ціле. Причому інформаційна (автоматизована) система – це організаційно-технічна система, в якій реалізується технологія опрацювання інформації з використанням технічних і програмних засобів, а телекомунікаційна система – це сукупність програм-

них та технічних засобів для обміну інформацією шляхом передавання, випромінювання або приймання її у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [11]. Стосовно автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС) вони, за визначенням Ф. С. Воройського [2], є різновидом автоматизованих інформаційних систем, що трактується як комплекс програмних, технічних, інформаційних, лінгвістичних, організаційно-технологічних засобів та персоналу, призначених для збирання, опрацювання, збереження, пошуку та видачі даних у заданих формі чи вигляді.

Виходячи з однорідності завдань, що виконують АБІС (опрацювання, зберігання, пошук і надання інформації в автоматизованому режимі), та визначень у Законі «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» інформаційно-телекомунікаційних систем (опрацювання та обмін інформацією з використанням програмних, технічних засобів), можна констатувати, що в широкому розумінні АБІС можуть розглядатися як інформаційно-телекомунікаційні системи, що покликанні, крім іншого, виконувати завдання, пов'язані з практикою інформаційного обслуговування користувачів.

Отже, така система зможе, крім пошуку, відбору, оброблення та створення великих розподілених баз даних, забезпечити не тільки оперування великими обсягами інформації, але й організацію необмеженого доступу до різноманітних банків інформації, баз даних, інформаційного ресурсу як наукових бібліотек, так й інших інформаційних структур; добір й упорядкування різноманітних електронних колекцій, а також формування й представлення у світовий простір інформаційної продукції. Використання зазначеної системи в практиці інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек створює можливість для більш якісного формування управлінської інфраструктури – поширення аналітичної інформації за допомогою сучасних засобів зв'язку; автоматизації процесів опрацювання інформації, її структурування відповідно до запитів замовників; представлення інформаційного ресурсу бібліотек на бібліотечних веб-сторінках, сайтах; надання дистанційного доступу до фондів як окремої бібліотеки, так й інформаційних ресурсів інших бібліотек тощо.

Автоматизована система інформаційного забезпечення може надавати доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки, по-перше, через інтранет-мережу. Тобто будь-який користувач зі свого персонального робочого місця може здійснити пошук в електронному каталозі бібліотеки та її базах даних, працювати з електронними інформаційними ресурсами бібліотеки. По-друге, інформаційне забезпечення користувача з використанням автоматизованих технологій може здійснюватися безпосередньо в

бібліотеці через підготовку фахівцями-аналітиками тематичних запитів, необхідної інформації чи документації та інших матеріалів.

При інформаційному забезпеченні управлінської інфраструктури, діяльність якої пов'язана з прийняттям важливих рішень, підвищені вимоги висувають до оперативності надання інформації, оскільки найчастіше та найінтенсивніше система управлінської комунікації, що реалізується під час управління (як частина соціальних комунікацій), потребує інформації, яка надається вчасно і відповідає практичним потребам управлінців та інших учасників системи соціальних комунікації. Найоптимальнішим способом забезпечення оперативності надання інформації є організація дистанційного доступу до неї через корпоративну мережу інформаційних структур з безпосередньою інтеграцією в неї бібліотек. У зв'язку з цим дедалі більшого значення набуває процес кооперації бібліотек, спільного використання електронних інформаційних ресурсів з системою єдиного електронного каталогу. Бібліотечні корпоративні утворення та використання електронної інформації у поєднанні з можливостями телекомунікаційних та інформаційних технологій створюють середовище, яке спроможне найоптимальнішим способом задовольнити оперативний пошук та доставку необхідної замовнику інформації.

Зростання та ускладнення інфраструктури інформаційного потоку (збільшення кількості видань у поєднанні з розсіюванням інформації, зміною тематики або важливих акцентів у багатьох періодичних виданнях, обмеження коштів на поповнення фондів) та специфіка інформаційних потреб органів державної влади та управління, що характеризуються широтою тематичного діапазону, частою зміною потреб і виникненням нових, підвищенням вимог до оперативного обслуговування, до якості відбору інформації, створюють ситуацію, за якої в бібліотеці стає недостатньо ресурсів для задоволення інформаційних потреб, бо жодна бібліотека не зможе придбати усі документи за профілем свого комплектування. Розв'язати окреслену проблему бібліотеки намагаються за рахунок залучення мережевих ресурсів Інтернету, оскільки останній на сьогодні є головним джерелом фактичної, новинної, а також статистичної інформації. Інтернет надає доступ до величезної кількості архівів електронних публікацій з найрізноманітніших тем – від вузькотематичних до надшироких. Крім того, Інтернет дає можливість швидкого зв'язку з будь-яким традиційним джерелом інформації – газетами, видавництвами, державними установами тощо. На відміну від друкованої інформації дані, що публікуються в Інтернеті, постійно поновлюються, що створює можливість отримувати нову інформацію щоденно чи навіть погодинно. Для практики інформаційно-аналітичної діяльності широкий доступ до пос-

тійно поновлюваних джерел інформації створює можливість для більш якісного відбору необхідної користувачу актуальної інформації, забезпечуючи при цьому її оперативність та новизну.

Більш прогресивним рівнем інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у пріоритетному інформаційному обслуговуванні є документо-аналітичне обслуговування, що покликане забезпечити користувачів аналітичним продуктом шляхом вироблення вторинної інформації на основі широкої джерельної бази. Виробництво такого вторинного аналітичного продукту передбачає проведення аналізу та оцінки нової соціально значущої інформації, необхідної для здійснення певної суспільної діяльності. Основною формою надання інформації при цьому є інформаційно-аналітичні продукти бібліотек, до яких, за словами О. Ісаєнка, сьогодні можна віднести: «реферування літератури, яке відбувається в рамках наповнення електронного каталогу бібліотек; створення аналітичних оглядів та укладання тематичних поточних реферативних збірників; вибіркове поширення інформації, диференційоване забезпечення процесів управління, оперативне аналітичне інформування науковців та керівного складу відповідних міністерств, комітетів, відомств, галузевих академій наук та Національної академії наук України» [8, с. 45]. Такі інформаційно-аналітичні продукти бібліотек містять бібліографічні та фактографічні довідки, аналітичні огляди документів, реферати окремих документів або копії документів чи їх частин тощо.

Автоматизовані технології, що використовуються сьогодні бібліотекою для створення відповідної інформаційно-аналітичної продукції, сприяють, по-перше, виникненню нових форм і видів інформаційно-аналітичної продукції. Загальна комп'ютеризація, зокрема бібліотечної справи, зменшує частку бібліографічної інформації в інформаційно-аналітичних продуктах бібліотек, що надаються органам державної влади та управління, і збільшує кількість небібліографічної інформації, що може бути основою для прийняття управлінських рішень. Різноманітні друковані матеріали, що становлять базу інформаційного видання, доповнюються інформацією, що міститься або на електронних носія, або в мережі Інтернет. Це, у свою чергу, приводить до збільшення кількості використовуваних для створення інформаційно-аналітичної продукції джерел інформації, сприяючи тим самим підвищенню її якості. Так, наприклад, фактографічні інформаційні продукти створюються як на основі документів з фонду самої бібліотеки, так і з використанням мережевих ресурсів.

По-друге, використання електронних форм збереження інформації значно скорочує час, відведений на підготовку інформаційно-аналітичної продукції. По-третє, створення інформаційно-аналітичної продукції в електронному вигляді дає можливість, застосовуючи телекомунікаційні

засоби зв'язку, оптимізувати обслуговування віддалених користувачів бібліотеки шляхом використання електронної розсилки документів, представлення їх на веб-сайтах бібліотек тощо.

Створення інформаційної продукції в електронній формі дає змогу розміщувати її на бібліотечних сайтах, створюючи тим самим систему електронних видань (продуктів), що може становити структурний елемент мережі електронних бібліотек. Звернення користувачів до сайтів бібліотек досить високе, оскільки останні можуть забезпечити гарантію відтворення оригінальних текстів, дотримання авторських прав тощо. Створена на основі сайтів бібліотек система електронних ресурсів становить професійний засіб комунікації, за допомогою якого здійснюється поширення інформації та нового знання в суспільстві.

На сьогодні виробництво інформаційно-аналітичної продукції є одним з пріоритетних напрямів діяльності більшості національних та державних наукових бібліотек України.

Активна робота в цьому напрямі проводиться Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, яка вже багато років є лідером у цій сфері діяльності. З 1995 р. тут функціонує Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), що готує матеріали, орієнтовані на задоволення інформаційно-аналітичних запитів органів державної влади всіх рівнів, громадських організацій, економічних структур, наукових працівників, які цікавляться суспільствознавчою тематикою. Також НБУВ здійснює формування національних реферативних ресурсів шляхом підготовки до друку та видання на компакт-дисках галузевих серій Українського реферативного журналу «Джерело», чим забезпечує вільний доступ до інформації про результати наукової діяльності вітчизняних учених та фахівців і активно сприяє входженню України до міжнародної системи наукових комунікацій.

Свій вклад у виробництво інформаційно-аналітичної продукції внесла Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), у структурі якої діє відділ інформаційного забезпечення Верховної Ради України (створений 1999 р.). Діяльність відділу спрямована на інформаційне забезпечення народних депутатів, їхніх помічників, працівників апарату Верховної Ради шляхом надання відповідних інформаційних продуктів – гіпертекстової бази даних «Політика і політики у дзеркалі періодичних видань України», що постійно поповнюється і розміщується на інтернет-сторінці бібліотеки за адресою: <http://cuprc.nplu.org>; формування інформаційних матеріалів до законопроектів, що розглядаються на сесіях парламенту; надання інформаційних послуг з використанням бази даних «Ліга. Закон» [14].

Із метою інтеграції бібліотечно-бібліографічних ресурсів медичних бібліотек Національною науковою медичною бібліотекою України проводиться аналітико-синтетична обробка періодичних видань для Українського реферативного журналу «Джерело». У рамках інформаційного проекту журналу «Главный врач» здійснюється аналітичний розпис клінічних журналів для інформаційного бюлетеня «Медицинский индекс» для практикуючих лікарів, провідних спеціалістів, організаторів охорони здоров'я [13].

Ряд державних наукових бібліотек також долучився до виробництва інформаційно-аналітичної продукції. Серед них можна виокремити Державну науково-технічну бібліотеку України, яка проводить комплексне бібліотечно-інформаційне обслуговування, бібліотечно-інформаційний супровід тем, визначених замовником; тематичний, іменний (фірмовий) та патентний пошук, у тому числі серед баз даних інтернет-мережі; надання фактографічної інформації про фірми, організації (вітчизняні, зарубіжні та їх продукцію) тощо [12].

Отже, ІТ дають змогу прискорити процеси опрацювання та використання значних обсягів оперативної інформації, розширити спектр використання джерел інформації та їх кількість; забезпечити оперативну доставку інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів замовникам, зміцнити зворотний зв'язок, за рахунок розширення джерельної бази підвищити точність та достовірність інформаційних продуктів.

Найвищий рівень інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек полягає в аналітичному супроводі будь-яких аспектів управлінської діяльності й реалізується через проведення аналітичної роботи – вилучення та аналізу зібраних матеріалів відповідно до цілей і завдань дослідження. На цьому етапі здійснюється осмислення матеріалу, створення нового вивідного знання, формування пропозицій з практичного його застосування й документування результатів дослідження. Справедливо зазначає В. О. Ільганаєва, «акцент з техніко-технологічних питань, організаційно-функціональних переноситься на рівень нової філософії та духовної культури інформаційного суспільства. При цьому потребують нового осмислення такі явища, як "інформація" та її перетворення на знання, "дані" та їх перетворення на інформацію, "знання" та їх перетворення на свідомість, або готовність до адекватної дії духовному призначенню людства, глобальним проблемам його виживання, збереження Землі як життєвого простору в безмежних просторах Космосу» [7].

Зазначений рівень проведення інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек пов'язаний з наукоємним виробництвом, з виробництвом інтелектуальних продуктів і послуг, нового знання (інновацій),

необхідного для забезпечення сталого розвитку суспільства в умовах переходу його до нового етапу розвитку. Такий аспект інформаційно-аналітичної діяльності наукових бібліотек полягає в отриманні нового знання про досліджуваний предмет шляхом аналітико-синтетичного перероблення наявних знань. При цьому, на думку Т. Дурєєвої, ІТ є сукупністю дій щодо здійснення інформаційних процесів, які перетворюють первісне (вихідне) знання на знання похідне (вторинне) [4, с. 23]. Ідеться про ІТ, які дають змогу оброблювати неструктуровану інформацію, на основі якої відбувається створення синтезованих, оглядово-аналітичних, прогнозних, експертних знань. Справедливо зазначає з цього приводу Л. Й. Костенко, що «бібліотеки в умовах переходу від індустріального суспільства до суспільства знань мають забезпечити розроблення, створення та впровадження наукоємних (насамперед інтелектуальних) інформаційних технологій» [9, с. 26].

Застосування ІТ у бібліотечній справі створило можливість для здійснення контентного пошуку у великих масивах за невеликий проміжок часу необхідної інформації. Однак, здійснюючи відбір необхідної інформації, автоматизовані системи не можуть проводити при цьому її оцінювання, розроблення висновків, прогнозів тощо. Застосування ІТ без участі інтелектуальної діяльності людини спрямоване на вирішення, швидше, технічних завдань, ніж інтелектуальних, що пов'язані з виробництвом нового знання. Для реалізації найвищого рівня інформаційно-аналітичної діяльності необхідно перейти на принципово новий рівень опрацювання інформації, поєднавши ІТ з інтелектуальною діяльністю людини. Таке поєднання приводить до виникнення принципово нового явища, що визначається сьогодні як інтелектуальні інформаційні технології (ІІТ). Їх застосування в практиці інформаційно-аналітичної діяльності допомагає прискорити аналіз політичної, економічної, соціальної та технічної ситуації, а також здійснювати синтез управлінських рішень, прискорювати прийняття рішень, що виникають у проблемних ситуаціях.

ІТ при цьому є засобом розкриття інтелектуальних здібностей людини в процесі опрацювання інформації, а інформаційно-аналітична діяльність бібліотек, що пов'язана з інтелектуалізацією, виробництвом нового знання та керування ним, проявляється як процес ефективного керування опрацьованими інформаційними ресурсами, контролю за ними для підтримки професійної діяльності осіб, що приймають рішення. ІІТ, спрямовані на керування знаннями, допомагають зняти інформаційні бар'єри при формуванні інформаційного простору, реалізувати механізм відчуження, нагромадження, використання й модифікації знань, підтримки інновацій тощо. Поява ІІТ створює можливості для виробництва

нового знання, яке допомагає прийняти кваліфіковане управлінське рішення, та для синтезу управлінських рішень з метою прискорення виконання намічених завдань. Усе це висуває додаткові вимоги до інтелектуальної складової інформаційного забезпечення процесу управління та робить більш затребуваними професійні знання і досвід спеціалістів – експертів та аналітиків, оскільки володіння сучасними інформаційними технологіями опрацювання інформації вимагає від управлінської сфери необхідного досвіду, знання, вміння, навичок. Відсутність таких навичок нерідко призводить до значних помилок та втрат. Прості управлінські ситуації, при яких управлінці володіють достатнім досвідом і достатньою інформацією, як правило, не викликають труднощів. Однак більш складні управлінські ситуації вимагають додаткової уваги. При цьому представники сфери управління можуть не володіти усією сукупністю необхідної інформації. Прийняття ж важливого рішення за відсутності усієї необхідної інформації та чіткого розуміння тенденцій розвитку ситуації містить значну долю ризику. Зниження ризику прийняття помилкового рішення може бути досягнуто за рахунок використання в інтелектуальній діяльності людини можливостей інтелектуальних систем, пріоритетним завданням яких сьогодні є посилення аналітичних можливостей людини в процесі продукування нового знання.

Зазначений рівень інформаційно-аналітичної діяльності потребує у своїй практичній частині виконання використання таких інтелектуальних систем, що забезпечували б опрацювання, виробництво та керування знаннями. Таку роль здатні виконувати експертні системи (ЕС) – спеціальні програми, що покликані забезпечити ефективну взаємодію «машина – людина» для вирішення проблемних завдань чи видачі рекомендацій у певній предметній галузі. Функціонування ЕС забезпечують бази знань, що можуть використовуватися для зберігання, керування та представлення обробленого відповідним чином знання. При цьому оброблення знань полягає в отриманні інформації про предметну галузь від спеціалістів-експертів і представленні у формі, оптимальній для запису в базу знань. Наповнення баз знань на відміну від банків даних, що містять здебільшого фактичну та статистичну інформацію, здійснюється за рахунок постійно поновлюваної та переробленої внаслідок аналітико-синтетичного опрацювання інформації. Таку інформацію, що відповідає вимогам достовірності та релевантності й постійно поновлюється внаслідок соціокультурних змін суспільства, можна вважати знаннями.

Бази знань дають можливість спеціалісту одержувати консультації експертів стосовно будь-яких проблем, про які ці системи накопичили знання, і передбачають можливість одержувати як вихідну інформацію

не тільки рішення, але й необхідні пояснення. При цьому суб'єкти процесу управління можуть отримати не просто інформаційно-аналітичний супровід своєї діяльності, а «інтелектуальну» допомогу експерта – фахівця з певної предметної галузі.

Реалізація бібліотекою третього рівня інформаційно-аналітичної діяльності (виробництво нового знання, опрацювання та керування ним) можлива за умови створення в структурі бібліотек відповідних аналітичних служб, центрів, що можуть забезпечити, використовуючи методику ЕС та наявний кадровий потенціал, значну глибинну переробку й осмислення накопичених системою базових знань, логічний аналіз матеріалів, що містять оцінку повідомлень, ідей концепцій, прогнозів, рекомендацій, різних точок зору, виявлення певних закономірностей суспільного життя в різних його проявах тощо. Шляхом такої переробки змісту первинних документів можуть бути розкриті тенденції розвитку різних напрямів суспільно-політичних подій, які зумовлюють ті чи інші явища в управлінській сфері, виявлені проблеми, що потребують вирішення, ризики в конкретних ситуаціях, сферах тощо. Такі аналітичні дослідження містять авторську переробку інформації (знань) з інтерпретацією подій, ситуацій чи проблем, експертними висновками, коментарями фахівців з питань, що піддаються аналізу [10, с. 122].

Для цього аналітичними структурами бібліотек при виробництві аналітичних матеріалів використовується технологія ЕС, що ґрунтується на методах моніторингу (для аналізу змісту матеріалів про стан та властивості суспільної дійсності, їх структурування з метою посилення аналітичної та прогностичної складової в аналітичних матеріалах, що вводяться у сферу управління як нове знання); прогнозування (для аналізу тенденцій розвитку ситуації, явища, предмета дослідження, систематизації інформації про якісні й кількісні характеристики розвитку цього предмета чи явища в перспективі); консолідації інформації (збільшення цінності інформації та зменшення її обсягу шляхом відбору з неї суспільного знання, що проаналізоване, синтезоване, реструктуризоване тощо), а також знання, досвід, професійна інтуїція фахівців-аналітиків, що є інтелектуальним базисом поряд з використовуваними інформаційними технологіями. При цьому робиться акцент на об'єктивне сприйняття змісту документів, що опрацьовуються, уміння осмислити й побачити в перспективі вплив отриманих знань на підвищення ефективності процесу управління.

При створенні аналітичних матеріалів, що спрямовані полегшити процес прийняття управлінських рішень, фахівцями аналітичних служб використовується галузевий принцип відбору та оброблення знань, тобто у створеному інформаційному матеріалі відбираються знання, які відпо-

відають управлінському завданню чи тематиці управлінського процесу – висвітлення впливу тих чи інших явищ на поточний стан економічної, суспільно-політичної, соціокультурної сфер життя суспільства, розгляд закономірностей резонансних подій у міжнародних відносинах тощо. Утім, аналітичні матеріали не тільки висвітлюють політичні, економічні, соціально-культурні процеси життя суспільства, а й пояснюють закономірності їх перебігу.

Отже, реалізація третього рівня інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек спрямована на забезпечення експертного супроводу різних аспектів управлінської діяльності, що полягає у створенні відповідних аналітичних матеріалів з використанням технології ЕС, що базуються на інтелектуальних можливостях людини та комп'ютерних засобах опрацювання інформації.

Таким чином, можна зазначити, що особливості застосування ІТ у практиці інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек обумовлені організаційними засадами проведення самої інформаційно-аналітичної діяльності, що містить три рівні опрацювання інформації. Перший рівень опрацювання інформації, що використовує автоматизовані бібліотечні технології, має наслідком інформування користувачів про накопичений бібліотекою інформаційний ресурс. Під час реалізації другого рівня інформаційно-аналітичної діяльності використовуються електронні ІТ, що сприяють перетворенню зазначеного ресурсу на відповідні інформаційно-аналітичні продукти з метою оптимального представлення наявного інформаційного ресурсу користувачам. Третій рівень інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек передбачає експертний супровід управлінських рішень, що полягає у створенні відповідних аналітичних матеріалів за допомогою ІТ експертних систем.

Отже, кожен із зазначених рівнів інформаційно-аналітичної діяльності вимагає застосування оптимальних саме для його якісного проведення ІТ.

Список використаних джерел

1. *Ващекин Н. П.* Научно-информационная деятельность: филос. методол. пробл. / Н. П. Ващекин. – М. : Мысль, 1984. – 204 с.
2. *Воройский Ф. С.* Организационно-технологические принципы сохранения машиночитаемых ресурсов автоматизированных библиотечно-информационных систем [Электронный ресурс] / Ф. С. Воройский // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы VII Междунар. конф.

«Крым-2010». – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/winlinter-events/grimea2000/doc>. – Загл. с экрана. – Дата доступа: 28.03.2011.

3. *Гриценко В. И.* Информационная технология: вопросы развития и применения / В. И. Гриценко, Б. Н. Панышин. – К. : Наук. думка, 1988. – 272 с.

4. *Дуреева Т.* Застосування інформаційних технологій у бібліотечній справі / Т. Дуреева // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 1. – С. 23.

5. *Ільганаєва В. О.* Бібліотека в сучасному інформаційному середовищі: основні стратегії розвитку / В. О. Ільганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – Вип. 1. – 1999. – С. 31.

6. *Ільганаєва В. О.* Інформація та знання в інформаційно-комунікаційних процесах [Електронний ресурс] / В. О. Ільганаєва // Social-Science / Український наук. жур. – Електрон. дані. – Режим доступа: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/91/9afe74f3d90b5a4ed00ed0d54079871f. – Назва з екрана. – Дата доступа: 7.03.2011.

7. Там само.

8. *Ісаєнко О. О.* Розвиток інноваційних складових технологій обслуговування в провідних бібліотеках України / О. О. Ісаєнко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 2. – С. 42–48.

9. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

10. *Пальчук В.* Інформаційно-аналітична структура сучасної бібліотеки / В. Пальчук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – К., 2009. – Вип. 25 – С. 116–125.

11. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України № 81/94-ВР від 5 липня 1994 р. : офіц. веб-сайт Верховної Ради [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – Електрон. дані і прогн. – 1994. – № 31. – С. 286. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80%2F94-%E2%F0>. – Назва з екрана. – Дата доступа: 7.04.2011.

12. Сайт Державної науково-технічної бібліотеки України [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Електрон. дані та прогн. – К. : ДНТБУ, 1998–2011. – Режим доступа: <http://gntb.gov.ua/ua/b/templb.html?0>. – Назва з екрана. – Дата доступа: 17.04.2011.

13. Сайт Національної наукової медичної бібліотеки України [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Електрон. дані та прогн. – К. : ННМБУ,

2002–2006. – Режим доступу: http://www.library.gov.ua/html/iaoi_iineoae.html. – Назва з екрана. – Дата доступу: 17.04.2011.

14. Сайт національної парламентської бібліотеки України [Електронний ресурс]: веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К. : НПБУ, 2002–2011. – Режим доступу: <http://nplu.org>. – Назва з екрана. – Дата доступу: 17.04.2011.

15. *Сорока М. Б.* Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2002. – 209 с.

16. *Філіпова Л. Я.* Автоматизовані бази даних у світовому інформаційному просторі / Л. Я. Філіпова // Вісн. Харк. держ. акад. культури // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика. – 1999. – Вип. 1. – С. 144.

Вікторія Бондаренко

в. о. мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

РОЗВИТОК ВЕБ-САЙТІВ БІБЛІОТЕК ЯК ІНСТРУМЕНТУ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ

У статті висвітлюються особливості функціонування веб-сайтів провідних бібліотек світу як форм дистантного обслуговування користувачів бібліотек та аналізуються напрями їх удосконалення в процесі розвитку інформатизації.

Оцінюються переваги використання бібліотечних фондів за допомогою веб-сайтів. Проаналізовано функції сайтів та критерії їх ефективності.

Ключові слова: веб-сайт, бібліотека, дистантні послуги, інформація, інформаційні технології, віртуальний простір.

В умовах зростання обсягів інформаційних потоків спостерігається тенденція до посилення в практичній діяльності впливу віртуального простору. Інтернет-сайти виступають як елементи, що структурують й упорядковують віртуальний простір, та водночас як комунікаційні канали, що забезпечують його насичення. Їх першочергове призначення – представляти в інформаційному просторі суб'єкти й об'єкти, які функціонують у різних сферах життєдіяльності суспільства.

У цьому контексті особливого значення набуває представництво у віртуальному просторі бібліотечних установ, адже бібліотека, як сучасний інформаційний центр, у цих умовах виступає одним із базових елементів формування інформаційного суспільства. Аналіз тенденцій інформатизації бібліотечної системи в Україні дає змогу виділити такі найактуальніші напрями розвитку цього процесу, як: нарощування системи комп'ютерних комунікацій бібліотек з метою забезпечення доступу до інформаційних ресурсів глобальних мереж, ефективного використання створених інформаційних ресурсів, інтеграції українських бібліотек у світову бібліотечну кооперацію, удосконалення інформаційної інфраструктури бібліотек з метою створення сучасної програмно-технічної бази; впровадження інформаційних технологій у процес бібліотечного обслуговування.

Усебічне включення в інформаційні процеси, розвиток інноваційних каналів комунікації створюють для бібліотек можливість розвиватися синхронно із соціумом, що трансформується, сприяючи

формуванню інформаційного суспільства. Представництво бібліотек у віртуальному просторі здійснюється через спеціалізовані інтернет-сайти, які є характерною ознакою трансформації існуючої системи бібліотечного обслуговування та функціонування яких створює умови для відповідності діяльності бібліотек новим суспільним потребам. Реформування організації бібліотечної діяльності з використанням усіх сучасних електронних технологій дає змогу бібліотекам залишатися затребуваними інформаційними центрами в умовах постійно зростаючих суспільних інформаційних потреб.

Сьогодні вітчизняними та зарубіжними науковцями активно досліджується сучасний стан веб-сайтів бібліотек, їх перспективи та модернізація у зв'язку з розвитком нових електронних технологій. Аналізуються особливості створення та функціонування бібліотечних сайтів – як один з найважливіших способів доступу до ресурсів бібліотеки.

Визначенню місця бібліотеки в сучасному віртуальному середовищі, створенню та функціонуванню веб-сайтів приділяли увагу такі зарубіжні дослідники, як Т. Ф. Берестова [1], О. Л. Лаврик та Т. В. Дергилева [2], Р. С. Мотульський [3], Ю. Н. Столяров [4], Я. Л. Шрайберг [5].

Серед вітчизняних науковців дослідження розвитку електронного бібліотечно-інформаційного ресурсу країни розглядається в працях Т. П. Павлуші [6], А. О. Чекмарьова [7], Л. Й. Костенка [8], Л. А. Чуприни [9], О. М. Пашкової [10]. У роботах І. О. Давидової, Н. Б. Зінов'євої, Л. Я. Філіпової розглядаються бібліографічні системи та бази даних в умовах сучасного інформаційно-комп'ютерного середовища.

Проте, попри велику увагу з боку науковців та дослідників до теми розвитку та функціонування бібліотек у віртуальному просторі, ними, в основному, розглянуто загальні теоретичні та технічні аспекти проблеми. Водночас визначення закономірностей розвитку бібліотечного представництва в інтернет-середовищі та напрямів його подальшого вдосконалення потребує здійснення порівняльного аналізу особливостей функціонування веб-сайтів провідних бібліотек світу, чому, власне, і присвячена стаття.

Сьогодні дослідження інноваційних методів реалізації інформаційного потенціалу бібліотек, серед яких одне з провідних місць займає процес удосконалення спеціалізованих інтернет-сайтів з метою підвищення ефективності обслуговування користувачів бібліотечних ресурсів, набуває дедалі більшого значення. Адже Інтернет, як один з провідних сучасних каналів комунікації, забезпечує, по-перше, високі темпи циркуляції інформаційних потоків; по-друге, діє перманентно і в режимі реального часу, що має особливе значення в умовах безпрецедентно

швидкого в історії людства старіння інформації; по-третє, практично не обмежує обсяг інформації, що передається, і форму її надання (відео, аудіо, текст, графіка, будь-яка комбінація перерахованих елементів), і на решті – інформація залишається та може нагромаджуватися в генеральному сховищі інформації в значних обсягах. Прагнення до ефективного використання інформаційного потенціалу бібліотек, їх «підключення» до інформаційної мережі світової комунікації, необхідність розширення спектра віртуальних бібліотечних послуг вимагають наразі присутності бібліотек в інтернет-просторі.

Веб-сайт, як інтерактивне представництво в мережі Інтернет, віртуальне обличчя бібліотеки, плацдарм для репрезентації її можливостей, інформаційного потенціалу та змісту послуг, має слугувати здійсненню таких функцій: представницька, інформаційна, комунікаційна, навігаційна, коригуюча, функція дослідження соціальної структури користувачів.

Представницька функція, або функція позиціонування, представляє собою презентацію успішного функціонування бібліотеки в умовах інтенсифікації інформаційних потоків. У межах цієї функції у віртуальному просторі презентується науковий, освітній, інтелектуальний, соціальний потенціал бібліотечної установи, відбувається ознайомлення фахівців і широкої громадськості з напрямками її діяльності. Від ефективності представницької функції значною мірою залежить ступінь включеності бібліотечної установи в активну всебічну суспільну діяльність.

Інформаційна функція, за словами І.Моргенштерна, є головною функцією сучасної бібліотеки (збирати, організовувати, доносити до населення інформацію, відображену в книгах та інших документах бібліотечного зберігання, каталогах і картотеках) [11].

Починаючи з розміщення на сайті оголошення про режим роботи бібліотеки та її відділів, бібліотечних правил, каталогів, путівників, віртуальних виставок, інформації щодо нових надходжень тощо і закінчуючи презентацією змістовних інформаційно-аналітичних матеріалів, – усе це елементи інформаційної функції, без яких бібліотечний сайт не може виконати свого головного призначення: забезпечити користувача потрібною йому інформацією.

Комунікаційна функція бібліотечного сайту полягає в забезпеченні можливості з'єднання між документом і користувачем, передбачає надання потрібної інформації через реалізацію певних форм і засобів за допомогою електронних технологій.

Варто звернути увагу на діалектичний взаємозв'язок комунікаційної та інформаційної функції з навігаційною, яка базується на визначенні

оптимальних шляхів пошуку та організації доступу до інформації. Її здійснення відбувається за допомогою різного роду пошукових систем. Ефективна реалізація навігаційної функції вимагає постійного моніторингу як інформаційних ресурсів, так і потреб користувачів.

Функція вивчення соціальної структури користувачів спрямована на дослідження інформаційних запитів різних категорій користувачів бібліотек з метою оптимізації процесу відбору суспільно затребуваної інформації серед усього постійно зростаючого інформаційного масиву.

Важливим фактором є постійний процес моніторингу ефективності роботи сайту бібліотеки та його оптимізації, спрямованої, у першу чергу, на забезпечення користувача максимальною зручністю роботи, зниження часу, необхідного на пошук потрібної інформації, максимальне задоволення його інформаційних запитів. Виконанню цього завдання сприяє здійснення сайтом коригуючої функції, яка полягає в аналізі функціонування сайту та розробці пропозицій щодо внесення змін, спрямованих на підвищення його ефективності. Аналізуючи інтерактивний зв'язок, формуючи й реалізуючи пропозиції на внесення змін у зміст, форму, систему роботи й інші аспекти функціонування інтернет-сайту, коригуюча функція стимулює його розвиток.

Серед чинників, що впливають на популярність ресурсу, дослідниками традиційно виділяється інформативність і корисність веб-ресурсу, його спрямованість на широку аудиторію, регулярність оновлення, зручність і простота навігації.

Досліджуючи ефективність функціонування бібліотечних сайтів, варто звернути увагу на перелік додаткових критеріїв, на які найчастіше звертають увагу користувачі. Ці критерії можна розподілити на декілька смислових груп.

Група 1. Зміст, інформативність сайту:

– наявність стрічки бібліотечних новин, оголошень і звітів про заходи, що проводяться та які вже проведено;

– доступ до електронних каталогів книжкових видань, періодичної преси (та іншої бібліографічної інформації залежно від наповнення фондів бібліотеки), а також до електронного фонду інформації з онлайн-доступом;

– як пов'язаний сайт бібліотеки із сайтами бібліотек-партнерів, наявність перехресних посилань;

– наявність зворотного зв'язку: можливості поставити питання й оперативно одержати відповідь професійного консультанта, наявність форуму, гостьової книги;

– актуальність інформації на сайті (тобто наявність на сайті нової інформації) і частота її оновлення.

Група 2. Доступність інформації із сайту:

- швидкість завантаження інформації, у тому числі флеш-, відео-, аудіороликів;
- коректне відображення сайту в найпопулярніших браузерях: IE, Mozilla FireFox, Opera. Доступність переглядання сайту при різній розподільній здатності екрана.

Група 3. Дизайн, зручність використання:

- зручність орієнтації на сторінках, переходу за гіперпосиланнями;
- зрозуміла структура сайту. Наявність меню та ефективної системи навігації на головній та будь-якій іншій сторінках, перехід по сторінках за один-три кроки;
- якість дизайну (кольорів фону, малюнків, гіперпосилань, розмір і вид шрифтів). Чи гармоніє дизайн сайту з корпоративним дизайном, якщо він є;
- наявність карти сайту, якщо є необхідність.

Наповнення сайту має містити максимум корисної інформації, але при цьому ресурс повинен бути вільним від зайвої реклами та декоративних елементів.

Актуальність розробки і створення ефективних інтернет-ресурсів вітчизняних бібліотек зумовлює необхідність вивчення позитивного світового досвіду функціонування сайтів провідних бібліотечних установ світу. У цьому контексті було здійснено порівняльний аналіз веб-сайтів Бібліотеки Конгресу США, Національної парламентської бібліотеки Японії, Російської державної бібліотеки та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Бібліотека Конгресу США – одна з найбільших бібліотек світу, є науковою бібліотекою, обслуговує урядові органи, дослідницькі установи, наукових працівників, приватні фірми та промислові компанії, школи.

Сайт Бібліотеки Конгресу США (www.loc.gov) являє собою інформаційний ресурс з великим обсягом корисної та пізнавальної інформації. На головній сторінці сайту – широкий спектр рубрик, серед яких: про бібліотеку, колекції-шедеври (унікальні), новини бібліотеки, дослідження та відкриття, ресурси та програми, послуги. Сайт дає можливість дізнатися про місію та історію бібліотеки, її діяльність у сфері заохочення та сприяння розвитку творчого потенціалу, запровадження премій та нагород за значний внесок у розвиток гуманітарної сфери. Веб-сайт бібліотеки інформує своїх відвідувачів про цікаві можливості для тих, хто перебуває у пошуках роботи, стажування чи стипендії, а також про можливість роботи в бібліотеці як волонтера.

Варто відзначити зручність навігаційно-пошукової системи сайту. Адекватний розподіл інформації різного призначення на рубрики та

підрозділи дає змогу швидко здійснювати пошук. На особливу увагу заслугоує те, що в режимі онлайн-доступу можна ознайомитися з колекціями живопису, фотографій, історичних газет, звукозаписів, колекціями кіно та телетворів, літератури та поезії, мап, рукописів, а також енциклопедичною інформацією з різноманітної тематики («пам'ять Америки», культура, фольклор, спорт, воєнна історія).

Привертає увагу розділ сайту «Уряд. Політика і Закон», що містить детальну інформацію про діяльність уряду та Конгресу, судову систему, законодавчий процес, виборчу систему, інформацію про громадянські права, історичні законодавчі акти, інформацію про проблеми міжрасової дискримінації, історію політики США.

Зручною є рубрика «Спеціально для» (Especially for), яка охоплює інтереси широкого кола користувачів. Зокрема, рубрика містить такі підрубрики, як: для дітей та сім'ї, для бібліотекарів, для видавців, дослідників, учителів. Таким чином, сайт робить ресурс затребуваним у перспективі, формує звичку користування фондами бібліотеки в різних вікових та соціальних групах.

Широкі можливості користувачам відкриває рубрика «Моя сторінка» (MyLOC). З її допомогою незареєстрований користувач може отримати доступ до колекцій, до інформації з підрубрики «Приховані скарби тижня» (This Week's Hidden Treasure), де представлена цікава інформація з різних тематик, що оновлюється щотижнево, до інформації про виставки, що проходять у бібліотеці. Зареєстровані користувачі за допомогою MyLOC можуть на базі фондів бібліотеки створювати власні веб-колекції, брати участь в інтерактивній грі «Квест знань» (Play Knowledge Quest), переможець якої може навіть розраховувати на приз.

MyLOC діє за принципом соціальної мережі, в основі її функціонування покладено принцип інтерактивного використання наявної інформації. Прагнення наповнити сторінку спонукає її автора до більш ретельного вивчення фондів, сприяє не просто його ознайомленню з інформацією, а, власне, її засвоєнню, тобто підвищує ефективність інформаційної дії. Отже, впровадження цієї форми комунікації є надзвичайно перспективним.

Вартою уваги є також рубрика «Віртуальний тур» (Virtual Tour), що дає можливість «пройтись» онлайн залами Бібліотеки Конгресу та ознайомитися з історією її заснування.

На сайті Бібліотеки Конгресу США представлено широкий спектр дистантних послуг, таких як: запитай бібліотекаря (ask a Librarian); доступ до електронних каталогів (Cataloging Services); послуги щодо отримання копій матеріалів та онлайн-доступу до них (Duplication Services); міжбібліотечний абонемент (Interlibrary Loan); відбір і випуск надрукованих шрифтом

Брайля та записаних на електронних носіях повнотекстових книг і журналів з різних галузей знань, культури й мистецтва, художньої літератури, що вже протягом майже 70 років здійснюється Національною бібліотечною службою для сліпих та інших інвалідів (National Library Service for Blind and Physically Handicapped). Ці матеріали розповсюджуються безкоштовно разом з устаткуванням для прослуховування «книг, що розмовляють», по мережі регіональних і місцевих бібліотек, які видають їх в тимчасове користування своїм читачам. Національна бібліотечна служба постійно удосконалює обслуговування інвалідів, на сьогодні її головна увага приділяється проблемі електронних «книг, що розмовляють», для сліпих. Як і інші великі підрозділи бібліотеки, ця служба має свій спеціальний веб-сайт.

Головна сторінка сайту бібліотеки також дає можливість ознайомитися з популярними веб-трансляціями колекцій (пропонується переглянути та прослухати невелику лекцію із запропонованої теми). Крім того, головна сторінка містить гіперпосилання на такі соціальні мережі, як Facebook, Twitter, Flickr та YouTube, на яких є сторінка Бібліотеки Конгресу США. Також сайт дає можливість скористатися сервісом електронного бронювання турів та екскурсій по бібліотеці.

Варто також звернути увагу на наявність на сайті бібліотечного магазину, який має великий асортимент та дає можливість придбати книги, документи, календарі, карти, журнали, канцтовари з зображенням та логотипом бібліотеки, ігри, головоломки, подарункові сертифікати, ювелірні вироби, музику і відео, офісне приладдя, плакати, гравюри, фотографії тощо.

Отже, варто відзначити, що сайт Бібліотеки Конгресу США є надзвичайно інформативним, легким у користуванні, охоплює широке коло користувачів (від наймолодших до користувачів з обмеженими можливостями), графічні об'єкти полегшують навігацію по сайту, цікавими є веб-трансляції. Примітно, що навіть без реєстрації є онлайн-доступ до великого масиву колекцій та іншої інформації, розташованої на сайті.

Розвинутим і зручним у користуванні є також сайт Національної парламентської бібліотеки Японії (<http://www.ndl.go.jp>), яка є єдиною національною бібліотекою в країні. Бібліотека має 28 філіалів, серед яких міжнародна дитяча бібліотека, бібліотека літератури Азії та 26 бібліотек різних міністерств. Бібліотека включає в себе практично всі видання, що збереглися, з числа тих, що коли-небудь видавалися в Японії, а також величезний фонд книг іноземними мовами.

Вісім спеціальних колекцій бібліотеки вважаються найважливішими: сучасна політична та конституційна історія; матеріали про післявоєнну окупацію Японії; закони й законопроекти; наука й технології; карти; музика; іноземні книги про Японію; рідкісні та стародавні видання.

Електронний каталог Національної парламентської бібліотеки Японії включає бібліографічні записи на 90 % документів, що зберігаються у фондах бібліотеки. НДІ інформатики здійснює корпоративну каталогізацію спільно з 1000 університетськими та іншими спеціальними бібліотеками, надаючи при цьому особливу увагу науковій і спеціальній літературі.

Із метою формування електронної бібліотеки було оцифровано 143 тис. документів епохи Мейя (1868–1912 рр.). Тексти доступні користувачам як у межах локальної мережі, так і в мережі Інтернет. Також планується оцифровка 90 тис. документів першої половини XIX ст.

Дедалі активніше розвивається сайт бібліотеки англійською та японською мовами. На сайт викладаються такі документи, як загальний каталог бібліотеки, 60 тис. сучасних книг, 37 тис. стародавніх, протоколи засідань парламенту Японії. На головній сторінці інтернет-сайту Національної парламентської бібліотеки Японії розташоване меню, яке дає можливість скористатися більше ніж 15-ма рубриками, такими як онлайн-каталог (Online Catalogs), електронна бібліотека (Electronic Library), онлайн-галерея (Online Gallery), публікації (Publications), рубрика «Для бібліотекарів» (For librarians), стрічка новин (News), події (Events), інформація про послуги для парламенту (Information of services for diet) та ін.

Національна парламентська бібліотека забезпечує доступ через свій сайт до онлайн-послуг на трьох об'єктах: Токіо (Tokyo Main Library – головна бібліотека), Кансай-кан (Kansai-kan of the National Diet Library), Міжнародна бібліотека дитячої літератури Японії (International Library of Children's Literature). Національна цифрова бібліотека також пропонує широкий спектр послуг для віддалених користувачів, зокрема інтерактивні запити ксерокопіювання (photoduplication). Зареєстровані користувачі мають змогу користуватися послугами бібліотеки в більш зручні способи: копіювальні послуги поштою (можна зробити запит послуг копіювання через Інтернет і одержати копії поштою), спрощеною процедурою доступу до окремої категорії інформації та ін.

Сайт також надає доступ до дитячого веб-сайту (KidsWebsite), веб-архіву (Web Archiving), цифрової бібліотеки ери Мейдзі (Digital Library from the Meiji Era), повнотекстових баз даних засідань парламенту (Full-text Database System for the Minutes of the Diet), переліку інтернет-послуг (List of Online Services), аудіофайлів, онлайн-галерей (Online Gallery) та виставок.

Варту відмітити великий обсяг дистантних послуг, доступ до яких надає веб-сайт бібліотеки. Так, дистанційно можна ознайомитися з інформацією про роботу парламенту (повнотекстові бази даних роботи сесії парламенту з I сесії (травень 1947 р.); каталогом бази даних японських законів та правових норм (база даних містить інформацію про оголошення

дати в «Офіційному віснику», поправки, відміни законів, розпоряджень та ухвал з 1886 р.); з каталогом Database законів і правил на початку ери Мейдзі (ця база даних містить інформацію про закони, накази та розпорядження, обнародовані в період між 1867 і 1886 рр.); парламентськими документами та офіційними публікаціями японських та іноземних держав (на цій сторінці подані основні принципи парламентських документів і офіційних публікацій, у тому числі парламентських документів, офіційних бюлетенів, статуту, публікації урядових установ Японії та інших країн, документів міжнародних організацій. Посилання на електронні версії також доступні).

Привертає увагу доступ до рубрики «Матеріали для законодавчих досліджень» (Materials for Legislative Research), де розміщені довідкові матеріали для національних політичних дискусій, зокрема Reference (щомісячне видання, що містить компетентні статті з ключових моментів питань національної політики та інформацію іноземних держав); Research and Information – ISSUE BRIEF (невеликі буклети з історії, національно-політичних проблем, що викликають серйозне зацікавлення); Foreign Legislation (щоквартальне видання, що проводить опис тенденцій законодавства інших країн і переклад іноземних законів японською мовою); Research Materials Series (дослідження доповідей та інформації з конкретних тем). Упровадження такої рубрики сприяє соціалізації користувачів, підвищенню політико-правової культури, впливає на виховання поваги до традицій, патріотизму тощо.

Варто відмітити зручність пошукової системи сайту бібліотеки, яка дає змогу здійснювати інтегрований пошук бібліографічних даних і цифрових архівів префектури бібліотек, архівів, музеїв, інститутів, академічних установ. Також більш широкому використанню інформації фондів бібліотеки сприяє організація пошуку книг, що каталогізовані після 1986 р., різними мовами – китайською, корейською, монгольською, індонезійською, в'єтнамською, тайською, хінді, санскрит, урду, персидською, арабською й турецькою та всіх періодичних видань і газет китайською та корейською мовами. Такі розширені можливості пошуку збільшують коло користувачів сайту та популяризують його серед представників інших країн.

Як і в Бібліотеці Конгресу США, значна увага приділяється задоволенню інформаційних запитів людей з особливими потребами. Так, через веб-сайт бібліотеки також можна отримати доступ до Національного зведеного каталогу книг, записаних шрифтом Брайля, що дає можливість людям з обмеженими можливостями користуватися інформаційним потенціалом бібліотеки.

Збільшенню використання фондів бібліотеки сприяє також можливість доступу до її ресурсів через мобільну версію веб-порталу шляхом завантаження останньої на свій телефон, що на сьогодні є доволі актуальним.

У цілому, сайт Національної парламентської бібліотеки Японії є надзвичайно інформативним, зручним у навігації, надає доступ до широкого переліку дистантних послуг, забезпечує доступ до інформації людей з обмеженими можливостями, активно розвивається та впроваджує новітні технології. Для кращого представлення бібліотеки в віртуальному просторі використовується мобільна версія сайту. Проте варто зауважити, що хоча сайт і є двомовним (японська та англійська мови), але більшість інформаційних ресурсів надається тільки японською мовою, що певною мірою обмежує доступ до інформації користувачам, які нею не володіють. У цьому контексті більш функціональним є сайт Бібліотеки Конгресу США, на якому вербальна інформація, по змозі, супроводжується візуальною, так що навіть за відсутності необхідних мовних навичок ресурсом можна користуватися (наприклад, переглядати відео, слухати аудіо тощо).

Що стосується сайту Російської державної бібліотеки (www.rsl.ru), то на головній його сторінці розташоване меню сайту, яке складається з понад 10-ти рубрик, таких як віртуальна довідкова служба, інформація читачам, послуги, фонди, проекти та ін. Через сайт бібліотеки можна ознайомитися з відомостями про бібліотеку – її структурою та підрозділами, документами РДБ, що регламентують роботу бібліотеки, правилами користування бібліотекою, наданнями послуг тощо. Крім того, є можливість ознайомитися із щомісячними добірками публікацій про РДБ у ЗМІ та контактною інформацією.

Рубрика «Читателям» дає змогу отримати інформацію про режим роботи бібліотеки, правила запису, читальні зали, а також надає відповіді на питання: як записатися в бібліотеку, де шукати потрібну книгу, хто може допомогти в підборі потрібної літератури та ін. У рубриці «Фонди» можемо отримати вичерпну інформацію про всі наявні фонди бібліотеки та доступ до електронної бібліотеки. Також сайт надає доступ до електронного каталогу та відомості про інші наявні в бібліотеці каталоги, а також про їх місцезнаходження.

Варто зазначити, що рубрика «Проекти» надає можливість отримати інформацію про проекти, які розроблені з участю РДБ. Особливий інтерес викликають проекти, що надаються в онлайн-доступі. Зокрема, цікавим є інтернет-музей гравюри Printsmuseum.ru – перший у країні проект, присвячений російській і радянській друкованій графіці кінця XIX – початку XX ст. Він складається з декількох розділів, які

представляють різні техніки (офорт, ксилографія, ліногравюра та ін.). У кожному з них міститься необхідний для знання предмета набір інформації – статті про художників, коментарі до виконання окремих робіт, словник термінів, бібліографія.

На сайті також представлений спільний проект літературного музею та Російської державної бібліотеки «Русское литературное наследие on-line». У рамках проекту створено зведений електронний каталог, доступний через пошукову систему порталу, що надає інтегрований доступ до каталогу особистої бібліотеки Л. М. Толстого, що зберігається в Державному меморіальному й природному заповіднику «Музей-садиба Л. М. Толстого "Ясна Поляна"», а також до всіх бібліографічних записів і вибірково оцифрованих ресурсів Російської державної бібліотеки, що мають стосунок до Л. М. Толстого.

Інформативним є проект «Державні символи Росії: Історія і реальність». Проект містить матеріали з історії та щодо сучасних державних символів Росії: зображення прапорів і гербів, історичних діячів, дореволюційні книги й інші унікальні матеріали в електронному вигляді з фондів РДБ, державна й патріотична музика. Колекція відкрита для всіх бажаючих.

Корисним видається виокремлення рубрики «Електронні ресурси», переходячи до якої є можливість отримати інформацію щодо електронного каталогу, електронної бібліотеки, віддалених мережевих ресурсів, бібліографічних видань, баз даних «Інформкультура», зовнішніх ресурсів. Зручним є гіперпосилання для швидкого переходу безпосередньо до електронної бібліотеки, електронного каталогу, зовнішніх ресурсів. Крім того, головна сторінка містить стрічку бібліотечних новин та гіперпосилання на соціальні мережі Blogspot, vkontakte, livejournal, Facebook, Twitter, Flickr, на яких наявна сторінка РДБ. Зручним для користувача є гіперпосилання на рубрики «Как пройти в библиотеку» та «Электронная библиотека сама придет к вам!», які привертають увагу користувача сайту з першої хвилини його відвідування.

Варто також відмітити зручність розташування рубрик на сторінці, наявність графічних об'єктів, які не тільки роблять сторінку більш привабливою, а й полегшують сприйняття інформації.

Зручною і доступною для користувача є пошукова система, яка поділяється на просту, розширену та пошук для професіоналів, також можна скористатися додатковими опціями.

Російська державна бібліотека через свій сайт надає широкий спектр дистанційних послуг, як платних так і безкоштовних. Безкоштовно надаються такі послуги, як: «Електронне замовлення» документів з фонду РДБ, віртуальна довідкова служба, надання доступу до відда-

лених мережевих ресурсів, надання інформації про наявність у фондах РДБ конкретного документа (по телефону, електронною поштою), продовження терміну користування документами в читальних залах (онлайн, по телефону).

Серед платних послуг, які дистанційно надає Російська державна бібліотека, – попереднє замовлення по телефону документів з центрального основного фонду, попереднє замовлення по телефону та електронною поштою документів з фонду відділу мікроформ, обслуговування зовнішніх користувачів РДБ з виготовлення копій з фондів РДБ [які можна отримати в цифровій (на електронних носіях) та паперовій (ксерокопії) формах через сервер, поштою або безпосередньо в РДБ], перевірка текстів на плагіат, організація екскурсій по Російській державній бібліотеці – оглядової, у Будинок Пашкова та Музей книги (замовлення по телефону).

Загалом, сайт РДБ є зручним у навігації, з привабливим інтерфейсом, інформативно наповненим, надає доступ до широкого спектра послуг та інформаційних ресурсів. Сайт дає можливість отримати інформацію про події, що вже відбулися в бібліотеці, та про ті, які ще відбудуться, ознайомитись онлайн із колекціями, що представлені на сайті, отримати широкий спектр дистанційних послуг, як платних так і безкоштовних.

До числа десяти найбільших національних бібліотек світу входить Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – найбільша бібліотека України, головний науково-інформаційний центр держави.

Обсяг фондів – близько 15 млн од. зберігання. Це унікальне зібрання джерел інформації, що включає книги, журнали, продовжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи, стародруки, газети, документи на нетрадиційних носіях інформації. Бібліотека має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності та рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української і світової науки та культури.

Портал Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) щодня відвідують до 40–50 тис. користувачів. Кількість користувачів порталу збільшується експоненціально на 30–50 % у рік (якщо у 2004 р. щодобово сайт відвідували 2,3 тис., то в грудні 2010 р. – понад 50 тис.). Має місце тенденція до збільшення попиту на повнотекстові ресурси. Найпопулярнішим є депозитарій електронних копій наукової періодики України – до нього звертається 80 % користувачів, яким щодоби надається понад 300 тис. статей [9].

Головна сторінка веб-сайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського дає можливість своїм користувачам отримати доступ

до таких інформаційних ресурсів бібліотеки, як система каталогів і картотек, наукова періодика України, електронний фонд, передплачені ресурси, Національна юридична бібліотека, реферативна база даних, Фонд президентів України, наукові біографії вчених, аналітичні матеріали СІАЗ, наукові установи, бібліотечні новини.

Також сайт бібліотеки надає доступ до науково-інформаційних ресурсів Інтернету: пошукових систем, бібліотек України, національних бібліотек, електронних бібліотек, органів державної влади, національних університетів, енциклопедій, словників, газет та інтернет-видань.

Рубрика «Електронний фонд» дає можливість отримати доступ до широкого спектра тематичних та видових збірань публікацій, серед яких електронна бібліотека авторефератів дисертацій (55 тис. текстів авторефератів дисертацій, захищених в Україні з 1998 р.); пам'ять України в об'єктах національного надбання (оцифровані документальні пам'ятки з історико-культурних фондів); українська класика, рукописи, стародруки («Київські глаголичні листки», Львівський Апостол, Пересопницьке Євангеліє; твори Т. Шевченка, І. Франка та ін.); нормативні акти України в бібліотечній і суміжних галузях (закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств і відомств); міжнародна інформація (статистичні дані про країни, міста, населення; публікації про тероризм); комп'ютерні технології в бібліотеці (операційні системи, офісні пакети, системи автоматизації бібліотек), мережеві технології). Підрубрика «Фотогалерея, презентації» дають змогу в онлайн-доступі ознайомитися з фотоматеріалами з різної тематики, серед яких «Україна» (фото та інформація про історію, культуру, науку та техніку України); «Бібліотека» (фотогалерея бібліотеки імені В. І. Вернадського, основної будівлі, читальних залів, раритетів); «Будинки національних бібліотек» (фотогалерея світових національних бібліотек); «Україна: наука, техніка, освіта» (фотогалерея досягнень українських науковців).

Так само, як і на сайтах Бібліотеки Конгресу США та Національної парламентської бібліотеки Японії, сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського надає доступ до матеріалів з найбільш актуальних суспільних проблем, ознайомлює користувача з історичним та культурним розвитком держави.

Доступ до матеріалів, які орієнтовані на задоволення інформаційно-аналітичних потреб органів державної влади всіх рівнів, громадських організацій, економічних структур, наукових працівників та користувачів, які цікавляться суспільствознавчою тематикою, надається на сайті НБУВ у рубриці «Аналітичні матеріали СІАЗ». Так, зокрема, рубрика дає можливість ознайомитися з такими матеріалами, як «Наукові праці Національ-

ної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»; бюлетень оперативної інформації електронних видань «Резонанс»; інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі», що присвячений висвітленню та аналізу найактуальніших подій суспільного життя в економічній, політичній та соціальній сферах, проблемам ефективності державотворчого процесу в Україні; реферативний бюлетень матеріалів ЗМІ «Шляхи розвитку української науки», в якому висвітлюються проблеми підвищення ефективності наукової діяльності та реформування української науки, подається інформація про здобутки вітчизняної науки та висвітлюється досвід розвитку наукових досліджень за кордоном; експертно-аналітичний висновок «Проблеми зайнятості населення», де висвітлюються питання працевлаштування населення, ринку праці та діяльності Державної служби зайнятості.

Рубрика «Аналітичні матеріали СІАЗ» також дає можливість обговорення в режимі онлайн представлених на сайті матеріалів з актуальних тем на платформі livejournal. Наприклад, використовуючи інтерактивні технології, максимально враховуючи суспільні та індивідуальні потреби й запити, на сайті відкрито форум з обговорення проблем інформаційного суверенітету та інших суспільно значущих тематик, що спричинило жваві коментарі та численні відгуки з даної проблеми.

Впровадження методів інтерактивного обговорення важливих проблем сучасного розвитку України сприяє соціалізації користувачів, підвищенню їхньої політико-правової свідомості, вихованню поваги до традицій, патріотизму тощо.

Із метою вивчення попиту на продукцію служби її співробітниками проводяться дослідження активності користувачів інтернет-сторінки СІАЗ. Так, з'ясувалося, що протягом травня 2009 р. ресурс відвідали майже 30 тис. користувачів, усього скачано близько 28 тис. файлів, щодоби від 6 до 8 тис. файлів. Найбільшою популярністю користуються випуски «Україна: події, факти, коментарі», «Резонанс», «Шляхи розвитку української науки», «Євро-2012 у відгуках ЗМІ» [9].

У структурі НБУВ діє також Національна юридична бібліотека, до матеріалів якої є доступ через сайт НБУВ. Онлайн можна ознайомитися з науковою юридичною періодикою України (80 журналів і збірників наукових праць з проблем держави і права та юридичних наук); ознайомитися з консультаційними матеріалами з питань дотримання прав людини, підприємницької діяльності тощо. Зокрема, надзвичайно актуальним є доступ до повнотекстової версії бюлетеня оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації «Громадська думка про правотворення». Бюлетень містить новини

законотворчого процесу та коментарі вітчизняних і зарубіжних експертів з актуальних правових подій. Крім того, надаються аналітичні матеріали та матеріали щодо вивчення зарубіжного досвіду вирішення правових проблем.

Також на сайті представлені інтернет-путівник по юридичних ресурсах України; 70 дайджестів офіційних матеріалів і публікацій у періодичних виданнях (2009–2011 рр.), щодо питань конституційного правосуддя в країнах СНД і Балтії та багато інших матеріалів з юридичної тематики.

Варто відмітити зручність пошукової системи Web «ІРБІС», яка надає розширені можливості навігації по сайту та доступ до рубрик «Запитай бібліотекаря», «Юридичні інформаційні ресурси», «Електронні ресурси», «Інформаційно-бібліографічний сервіс».

Отже, варто зазначити, що сайт Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського активно розвивається, доповнюється інформаційними ресурсами та впроваджує новітні технології, є зрозумілим для користувача та зі зручною пошуковою системою, зосереджує в собі великий масив різносторонньої інформації, надає онлайн-доступ до великої кількості фотогалерей, виставок, оцифрованих документальних пам'яток.

Орієнтуючись на досвід світових бібліотек, у перспективі доцільним видається вдосконалення інтерфейсу НБУВ, а саме: збільшення графічної інформації, що супроводжує рубрики та підрубрики сайту.

Із метою охоплення більш широкої аудиторії варто впровадити на сайті тематичні розділи, як-от: для дітей, родини (наприклад, журнали, література з педагогіки, виховання, психології, медицини), для бібліотечних працівників (наприклад, щорічні конференційні матеріали). За прикладом Бібліотеки Конгресу США затребуваною стала б рубрика для науковців, дослідників, викладачів, студентів. Розширенню можливостей для використання бібліотечних фондів сприятиме функціонування рубрики за типом MyLOC тощо.

Реагуючи на світовий досвід, інформаційні запити сьогодення та забезпечення безперешкодного доступу до інформації всіх верств населення варто розглянути можливість надання онлайн-доступу до бібліотечних ресурсів категорії громадян з особливими потребами. У перспективі доцільно за прикладом парламентської бібліотеки Японії впровадити доступ до сайту за допомогою мобільної версії.

Детально розглянувши сайти провідних бібліотек світу, варто відмітити їх певну схожість у розвитку, наданні послуг та структурі. Так, усі досліджувані веб-портали надають доступ до електронних каталогів, фондів, реферативних баз даних, колекцій, виставок, фото- та аудіоресурсів. Усі сайти дають змогу ознайомитися з історією бібліотеки та стрічкою новин,

скористатися пошуковою системою, яка у всіх порталів є досить зручною та багаторівневою, скористатися послугою зворотного зв'язку. Усі опрацьовані сайти мають чати, форуми або відображення в соціальних мережах. У зв'язку з активним розвитком новітніх технологій та віртуального простору, досліджувані бібліотеки через свої сайти намагаються надавати дедалі більше онлайн-послуг та доступів.

Варто відмітити, що на сьогодні бібліотечний сайт не тільки представляє безпосередньо бібліотеку в віртуальному просторі, а й державу в цілому, надаючи достовірну інформацію про її історію, культуру та сучасний стан розвитку [12, с. 101]. Сучасні веб-сайти бібліотек безпосередньо сприяють глобальній інформатизації суспільства, беручи участь у його основних процесах: забезпечують доступ до національних інформаційних ресурсів, формують інформаційну свідомість і підвищують рівень інформованості суспільства.

Список використаних джерел

1. *Берестова Т. Ф.* Библиотека как элемент информационного пространства [Электронный ресурс] / Т. Ф. Берестова // Библиотекосведение. Электрон. дан. – 2004. – № 6. – С. 43–51. – Режим доступа: http://www.library.ru/1/kb/articles/article.php?a_uid=140. – Загл. с экрана.

2. *Лаврик О. Л.* Традиционные библиотечные системы и Интернет: стратегические направления развития [Электронный ресурс] / О. Л. Лаврик, Т. В. Дергилева ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств // Библиотечное дело-2001: российские библиотеки в мировом информационном и интеллектуальном пространстве : материалы VI Междунар. науч. конф., Москва, 26–27 апр. 2001 г. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/articles/msuk/2001/6_s/s6_p32.html. – Загл. с экрана.

3. *Мотульский Р. С.* В стране цветущей сакуры: Путевые заметки / Р. С. Мотульский // Библиотека: Массовый профессиональный иллюстрированный журнал. – М. : Либерия. – 2008. – № 1. – С. 68–73.

4. *Столяров Ю. Н.* Развитие электронного фондоведения [Электронный ресурс] / Ю. Н. Столяров // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : 12-я Междунар. конф. «Крым-2005». – М., 2005. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – Библиогр.: 4 назв. – рус. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2005/59.pdf>. – Загл. с экрана.

5. *Шрайберг Я. Л.* Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя [Электронный ресурс] / Я. Л. Шрайберг // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы

сотрудничества : 10-я юбил. Междунар. конф. «Крым-2003». – М. : ГПНТБ России, 2003. – Т. 1. – С. 9–11. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2003/tom1/plen/Doc2.HTML>. – Загл. с экрана.

6. *Чекмарьов А. О.* Національна система електронних бібліотек [Електронний ресурс] / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 52 с. – укр. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/books/19/98caoseb.html>. – Назва з екрана.

7. *Костенко Л. Й.* Мережні інформаційні ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов ; НТІ. – Електрон. дані. – 2000. – № 3. – С. 41–44. – Бібліогр.: 7 назв. – укр. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2000/00klinbv.html>. – Назва з екрана.

9. *Чуприна Л. А.* Электронные расчеты за платные услуги библиотечного сайта в контексте маркетинговой стратегии / Л. А. Чуприна, А. О. Чекмарёв // Україна: події, факти, коментарі. – 2011. – № 8. – С. 60–66.

10. *Пашков О. М.* Бібліотеки та Інтернет: надання віддаленого доступу до інформації у США / О. М. Пашков // Бібл. планета. – 2001. – № 2.

11. *Моргенштерн И. Г.* Информационное общество : учеб. пособие / И. Г. Моргенштерн. – Челябинск, 1996. – С. 3.

12. *Петрашук О.* Інформаційна функція бібліотек у системі сучасних та прикладних бібліотечних функцій / О. Петрашук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 18. – С. 226.

Артур Федорчук,

наук. співроб. відділу організації та використання документального фонду
Фонду президентів України НБУВ

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ РЕСУРСИ ІЗ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Публікація присвячена питанням технології контент-моніторингу засобів масової інформації та створенню на її основі інформаційних ресурсів соціально-політичної проблематики. Розглянуто історію та процес упровадження контент-моніторингу.

Ключові слова: засоби масової інформації, контент-аналіз, контент-моніторинг, бібліографічна база даних, інформаційні ресурси.

Одним з основних факторів забезпечення національних інтересів є оперативне використання накопичених людством знань у найважливіших сферах діяльності суспільства. Формою безпосередньої участі знань у суспільному житті при цьому завжди є інформаційний ресурс (ІР). Стан розвитку національних ІР, засобів їх створення та використання визначає здебільшого потенційні можливості успішного розвитку держави, забезпечення її національних інтересів.

Створення ІР передбачає в загальному випадку аналітико-синтетичне перероблення матеріалів, яке поєднує процедури аналізу та синтезу інформації. Тобто для створення нового ІР необхідно знайти та розчленувати потрібну інформацію з подальшим синтезом нового інформаційного продукту. Засоби аналізу й синтезу можуть бути різноманітні та залежать від предметної області, інформаційних потреб потенційних користувачів ІР та джерел інформації.

Друковані та інтернет-видання преси породжують інформаційний ресурс величезного обсягу. Проте це лише потенційний ресурс, бо для його повноцінного використання в аналітичних дослідженнях необхідно провести ще значну інформаційно-аналітичну роботу, спрямовану на пошук, систематизацію, узагальнення інформації та приведення її до вигляду, зручного для використання під час вирішення конкретного завдання.

Шляхи формування і використання ІР досить різноманітні. Проте можна окреслити коло інформаційних та інформаційно-аналітичних

завдань, які при цьому найчастіше вирішуються, а саме: пошук потрібної інформації, її класифікація, інформаційне згортання текстів джерел, формування інформаційних, інформаційно-аналітичних оглядів, довідок тощо. Відповідно, автоматизація вирішення цих завдань передбачає наявність розвинутих інформаційних технологій і систем [1].

У 1992 р. відділом організації та використання документального фонду Фонду президентів України НБУВ була розроблена технологія контент-моніторингу соціально-політичних процесів, яка передбачала створення нових інформаційно-аналітичних ресурсів на базі аналізу змісту публікацій преси.

Автоматизована технологія створення ІР мала декілька істотних особливостей:

1. Формування банку ключових фрагментів публікацій є поєднанням двох автоматизованих процесів – аналітико-синтетичного перероблення та модифікованої процедури контент-аналізу текстів публікацій.

2. Використання як одиниці формування текстового інформаційного масиву ключового фрагмента публікації.

3. Індексція ключових фрагментів публікації за допомогою фасетної класифікації.

Для виділення з тексту інформації був використаний один із напрямів інформаційного згортання – фрагментування. Термін «ключовий фрагмент публікації» був уведений для визначення виділеного аналітиком фрагмента тексту, що відповідає проблемним напрямам конкретної інформаційної системи та, зберігаючи авторську форму, найточніше характеризує зміст публікації стосовно проблемних напрямів та тематичних рубрик класифікатора системи.

Контент-аналіз публікацій складається з ряду послідовних етапів, які органічно вписуються й доповнюють аналітико-синтетичне перероблення інформаційних матеріалів. Унікальність запропонованої технології полягає в поєднанні змістовних (якісних) та кількісних методів аналізу текстів публікацій. Послідовність етапів змістовного аналізу проблеми, що досліджується конкретною інформаційною системою, умовно поділимо на стадії:

- змістовний (якісний) аналіз сукупності публікацій;
- формалізований (кількісний) аналіз інформаційних масивів – індексного, бібліографічного та масиву текстів ключових фрагментів публікацій.

Перша стадія містить етапи:

- виявлення публікацій, відповідно до проблемних напрямів інформаційної системи. Етап пов'язаний з якісним осмисленням інформації й визначенням можливості її використання в конкретному дослідженні;

- виділення з тексту публікації фрагментів, що релевантні проблемі;
- визначення в межах виділеного фрагмента окремих елементів проблеми та порівняння їх з конкретними значеннями класифікатора;
- індексація відібраних фрагментів.

Завершальним етапом першої (змістовної) стадії контент-аналізу тексту публікації є визначення та присвоєння кожному виділеному фрагменту сукупності індексів, які, залежно від фасетної позиції індексної формули, відповідають конкретному значенню класифікатора даної фасети. Технологією було передбачено, що в кожній фасетній позиції може бути один або декілька рівнозначних індексів, кожен з яких висвітлює відповідний елемент проблеми. Допускався також варіант, коли фасетна позиція не містила індексу.

Таким чином, за допомогою фасетної формули здійснюється формальний опис виділеного фрагмента тексту. Сукупність формул усіх виділених фрагментів публікації є формальним описом документа в контексті досліджуваної проблеми. За умови ж повного перегляду та контент-аналітичного оброблення визначеного кола джерел сукупність індексних формул усіх відібраних за певний проміжок часу публікацій формально описує досліджувану проблему. У свою чергу, сукупність усіх відібраних ключових фрагментів публікацій є масивом релевантної проблемним напрямом системи інформації. Таким чином, перша стадія контент-аналізу одночасно була аналітичною складовою процесу аналітико-синтетичного перероблення інформації [4].

Виявлені фрагменти публікацій вводились операторами у БД. Інструментом для роботи з БД у 1992 р. була обрана програма Absmarc, призначена для зберігання бібліографічної інформації у форматі MARC. Був розроблений формат запису, що включав 17 полів та забезпечував зберігання повного бібліографічного опису публікацій, заіндексованих текстів, їх ключових фрагментів, приміток, відомостей про авторів, посилань на персони, що представлені в публікації, і посилань на інші публікації. Фасетна формула розміщувалася безпосередньо перед початком чергового фрагмента. При цьому кожний запис БД описував окрему публікацію та містив будь-яку кількість заіндексованих фрагментів цієї публікації.

Подальші етапи технології формування банку ключових фрагментів публікацій містять стадії автоматизованої обробки інформаційних масивів.

Технологія контент-моніторингу передбачає, що кожен запис БД розбивається на три незалежні складові, кожна з яких функціонує самостійно. Їх сукупність формує три відповідні інформаційні масиви:

- змістовна інформація – сукупність ключових фрагментів публікації, яку описує даний запис БД;

- структурна характеристика публікації – сукупність індексів, що містяться у фасетних формулах цитат;
- бібліографічний опис документа.

Кожна з трьох складових запису пов'язана з двома іншими за допомогою перехресних посилань. Таким чином, з'являється можливість працювати з кожним інформаційним масивом окремо та подавати його як повну публікаційну матрицю, що може аналізуватися окремо за кожною з виділених складових і в їх сукупності. Отримана матриця є інформаційним формалізованим описом досліджуваної проблеми.

Крім того, інформаційний масив індексів ключових фрагментів публікації можна розглядати як вбудований у структуру БД реляційний масив, що дає змогу виконувати всі завдання керування даними, характерними для реляційних БД.

На наступному етапі спеціалізована програма вилучає інформацію з кожного запису баз даних, розбиває на фрагменти, що відповідають конкретній фасетній формулі, з посиланням на бібліографію першоджерела. Потім формується індексний файл, в якому розшифровуються класифікаційні індекси фрагментів, які складають фасетну формулу (з додатковою перевіркою їх правильності), присвоюється їм індекс сортування з посиланням на місце розміщення самого фрагмента в базі даних. Індекс сортування містить код значення кожного тематичного фасета і код хронологічного фасета, присвоєний на основі бібліографічної дати публікації. Аналітик отримує можливість роботи з індексним файлом, маючи широкі можливості з відбору інформації, що його цікавить, різноманітного сортування за тематичними й хронологічними фасетами, а також (за необхідності) автоматизованої переіндексації фрагментів, згідно з проблемою, що ним досліджується. У випадку необхідності він також може переглянути або роздрукувати повний текст обраних ним фрагментів, об'єднаних у тематичні рубрики, і вилучити або переіндексувати деякі фрагменти, а також внести корективи до сортування.

Ключові фрагменти публікацій, які лаконічно передають закладену в публікації ідею, стало можливим об'єднувати в будь-який спосіб у межах параметрів, представлених у фасетних формулах у вигляді індексів елементів проблеми. Технологією було передбачено, що домінантним стосовно інших може бути будь-який фасет. Залежно від цього акцент робився на тому чи іншому аспекті проблеми, яку можна було представити як у комплексі, тобто з урахуванням усіх її параметрів, так і частково, відокремлюючи окремі її аспекти. Отже, в інформаційній технології було закладено можливості багатоваріантного й широкоаспектного формування вихідної інформації.

Автоматизована технологія формування банку ключових фрагментів публікацій із різноманітних (попередньо визначених) джерел уможливає отримання інформаційних продуктів з характерними особливостями:

1. Глибока структурованість огляду, яка досягається багаторівневим сортуванням інформації. Технологія дає змогу проводити незалежне сортування індексного та бібліографічного масиву, кількість рівнів сортування визначається кількістю фасетних позицій і полів БД, виділених для бібліографічного опису публікації. Теоретично обидві ці складові не обмежені, тобто глибину структурованості оглядів також теоретично не обмежено.

2. Об'єднання цитат у рубрики й підрубрики, назви яких збігаються зі значеннями індексів та/або елементів бібліографії публікації.

3. Посилання кожної цитати на першоджерело. Після кожного фрагмента публікації передбачено розміщення повного або скороченого бібліографічного опису.

Апробована на широкомасштабних дослідженнях матеріалів газетної періодики під час виборчих кампаній (як президентських, так і парламентських) інформаційна система, завдяки програмному інструментарію багатоаспектного використання інформаційних масивів, поступово переросла в більш глобальну систему контент-моніторингу соціально-політичних проблем та процесів, яка протягом багатьох років давала можливість відслідковувати імідж політичної еліти та політичних партій України, а також розвиток соціально-політичних процесів та конкретних подій в Україні [2, 3]. Для аналітико-синтетичного перероблення, автоматичного аналізу та формування інформаційно-аналітичних матеріалів використовувалися власні програмні засоби, які динамічно розвивалися та вдосконалювалися. Наприклад, був зроблений перехід від двофасетного до багатофасетного класифікатора, а трьохетапний процес аналітико-синтетичного перероблення матеріалів був втілений в одному програмному модулі.

Розроблена система опрацювання інформаційних масивів містила ряд інформаційних файлів, які, у свою чергу, містили відомості про фасети, значення їх індексів, варіанти порядку сортування інформаційних модулів і файл конфігуратора. Останній був визначальним щодо всіх інших у плані конкретного завдання синтезу інформаційних оглядів та/або формування кількісних результатів контент-аналітичного дослідження. Конфігуратор формалізував завдання, які ставить перед системою користувач-аналітик, і містив назви інформаційних файлів, які використовуються для індексування та сортування інформаційних модулів, назви БД, призначених для оброблення, назви вихідних файлів тощо [5].

Концептуальна модель багатофасетного класифікатора розробляється на основі аналізу проблемної галузі з урахуванням потреб замовника.

Для інформаційних систем соціально-політичного спрямування на базі періодичних видань використовується класифікатор, який містить п'ять фасетних позицій:

1. Об'єктний фасет (так званий проблемний).
2. Суб'єктний фасет (чия думка висвітлювалась у фрагменті публікації).
3. Тематичний фасет (питання, що висвітлювались у публікації).
4. Фасет модальності публікації.
5. Фасет першоджерел (містить назви центральних видань і регіон для місцевої преси).

Поліпшення комп'ютерного та програмного забезпечення, створення локальної мережі та поява нових завдань зі створення електронних інформаційних ресурсів, а також забезпечення доступу до них читачів зумовили необхідність адаптації технології контент-моніторингу до нових загальнобібліотечних програмних засобів та систем автоматизації бібліотеки. Нова версія системи автоматизації бібліотек – «ІРБІС64» – почала впроваджуватись у НБУВ з 2009 р., що створило перспективи автоматизації практично всіх галузей бібліотечно-інформаційної діяльності. На основі стандартних рішень, що пропонує «ІРБІС64», було розроблено спеціалізовану базу даних «Інформаційно-аналітичний огляд преси», адаптовану до потреб відділу, та забезпечено її експлуатацію в мережевому режимі.

Для кожного користувача налагоджено персональний профіль, в якому розділено доступ до інформаційних ресурсів, які він має опрацьовувати, та зареєстровано прізвище співробітника, за яким автоматично ведеться статистика його роботи із записами бази даних.

Для опрацьованих матеріалів налагоджено вихідну форму у форматі RTF, яка виводить аналітичний матеріал в упорядкованому ієрархічному вигляді відповідно до введених тематичних та географічних рубрик і може бути представлена замовнику за будь-який період часу.

Було вирішено також питання конвертації БД, що свого часу були створені у форматі MARC за допомогою програми Absmarc та використовувались як інформаційні масиви в технології контент-моніторингу відділу.

Поєднання можливостей інтегрованого середовища САБ «ІРБІС64» та технології контент-моніторингу дало змогу зробити процес досліджень більш технологічним і зручним для аналітиків та отримати унікальний інформаційно-аналітичний продукт широкого спектра використання та представлення. Сьогодні користувачеві (читачеві) можуть бути надані як структуровані відповідно до запиту тематичні інформаційно-аналітичні

матеріали за будь-який проміжок часу, аналітичні та статистичні результати досліджень, так і доступ до БД у середовищі САБ «ІРБІС64» з можливостями різноманітного пошуку та відбору потрібної інформації.

Список використаної літератури

1. *Горовий В.* Бібліотеки як сучасні центри української інформатизації / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2009. – Вип. 25. – С. 23–35.

2. *Танатар Н. В.* Сучасні інформаційні технології прес-моніторингу передвиборних кампаній / Н. В. Танатар, А. Г. Федорчук // Українська періодика: історія і сучасність : VI Всеукр. наук.-теорет. конф., 11–13 трав. 2000 р. : доп. та повідомл. – Л., 2000. – С. 342–344.

3. *Танатар Н. В.* Усе – про політичну еліту / Н. В. Танатар, А. Г. Федорчук // Вісн. НАН України. – 1997. – № 1–2. – С. 91–92.

4. *Федорчук А. Г.* Використання інтернет-ресурсів для контент-моніторингу передвиборних кампаній / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2008. – Вип. 21. – С. 227–236.

5. *Федорчук А. Г.* Теоретико-методичні засади аналізу інформаційного потоку соціально-політичного спрямування / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2004. – № 2. – С. 33–38.

Антон Вітушко,

провідний інженер СІАЗ НБУВ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ АНАЛІТИКА В АДАПТИВНІЙ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВІЙ СИСТЕМІ

Стаття присвячена питанням підвищення ефективності інформаційного пошуку. Проведено аналіз його існуючих методик. Розглянуто критерії оцінки ефективності інформаційного пошуку та перспективи на майбутнє. Пропонується адаптація засобів інформаційного пошуку з використанням моделі аналітика. Побудована структурна схема універсальної моделі аналітика інформаційно-пошукової системи.

Ключові слова: адаптивний інформаційний пошук, модель аналітика, інформаційний пошук, релевантність, пертінентність, метапошукові системи, Semantic Web, xml, семантична система, контекстна/структурна системна, тезаурус, зв'язок по релевантності, мережі Байеса, фреймоподібні структури.

На сьогодні спостерігається експонентне зростання кількості джерел інформації у світі, що обумовлено зростанням кількості споживачів інформації, об'ємом створеної та доступної інформації. Це викликає великі складнощі в ефективному пошуку інформації, які пов'язані, з одного боку, з особливістю людино-машинної взаємодії, а з іншою – семантичною неоднорідністю джерел інформації.

У зв'язку з тим, що проводити ефективний пошук інформації аналітичними підрозділами дедалі стає складніше, виникає необхідність в адаптації процесу пошуку до індивідуальних особливостей аналітика. Під час проведення адаптивного інформаційного пошуку найперспективнішим є використання моделей аналітика для розширення запиту, що дає змогу істотно скоротити час інтерактивної взаємодії та витрати, оскільки уточнення запиту виконується на стороні пошукового засобу.

Значний внесок у розробку теоретичних і прикладних питань підвищення ефективності інформаційного пошуку внесли Г. Селтон, Дж. Солтон, Е. Скороходько, Л. Пшенична, В. Сидоренко, В. Дриянський, О. Дубинський, Ю. Рогущина.

Дамо визначення поняттям «адаптивний інформаційний пошук» і «модель аналітика».

Адаптивний інформаційний пошук (АІП) – це вдосконалена система інформаційного пошуку, що реалізує вимоги користувача, які впливають на показник ефективності пошуку [2].

Модель аналітика (МА) – це сукупність знань про особливості роботи аналітика з системою, його наміри, вимоги і цілі. Під моделлю аналітика в завданнях інформаційного пошуку розуміється будь-який вид опису інформаційних потреб аналітика для уточнення запиту [2].

Шляхом аналізу існуючого стану в області інформаційного пошуку в мережі Інтернет дослідниками встановлено, що для виконання ефективного пошуку у Web насамперед необхідно мінімізувати формулювання інформаційної потреби аналітика та його взаємодію з інформаційно-пошуковою системою [1]. Тому найефективніше вирішення проблем інформаційного пошуку полягає в адаптації засобів інформаційного пошуку, з одного боку, до інформаційних ресурсів Інтернету, а з іншого – до людини або до групи людей (індивідуалізація засобів пошуку).

Інформаційний пошук має справу з текстом на природній мові, яка не завжди добре структурована та може бути семантично неоднозначною. Разом з тим система пошуку даних (типу реляційної бази даних) має справу з даними, які мають правильну структуру й семантику. Тому головні цілі дослідження інформаційного пошуку (ІП) лежать в ефективній оцінці інформаційної потреби та змісту документа, а також взаємозв'язку між ними.

Показники ефективності традиційного ІП були описані, наприклад, у роботах Дж. Солтона і сьогодні регламентуються бібліотечними стандартами [3]. Серед них виділяють п'ять основних показників:

- 1) релевантність – відповідність одержаної інформації інформаційному запиту;
- 2) пертіентність – відповідність одержаної інформації інформаційній потребі;
- 3) повнота – відношення кількості знайдених релевантних документів до загальної кількості релевантних документів, що є в інформаційному масиві;
- 4) точність – відношення кількості знайдених релевантних документів до загальної кількості документів у результатах пошуку;
- 5) шум – відношення кількості виданих нерелевантних документів до загальної кількості виданих документів.

Аналіз існуючих засобів адаптивного інформаційного пошуку дає змогу виділити такі проблеми засобів ІП:

- 1) проблема інтерфейсу – інтерфейс сучасної пошукової машини є компромісом між зручністю у використанні та здатністю фіксувати точний опис потреби аналітика;

2) проблема охоплення та локалізації всієї інформації у Web;

3) проблема достовірності результатів пошуку – викликана динамічним характером www, що породжує «мертві» посилання й «застарілі» сторінки, які змінилися після індексації;

4) проблема невеликої точності запитів аналітика – викликана невеликою точністю запиту користувача, яка породжує пошуковий шум і втрату інформації під час використання методів оцінки релевантності, заснованих на подібності між текстом документа й запитом. Також за умови вкладення великої кількості термінів у запити поведінка пошукової машини може стати безладною та непередбачуваною;

5) проблема словника – полягає в тому, що, з одного боку, слова багатозначні, а з іншою – одні й ті ж концепції можуть бути передані різними словами [4].

Яким же чином можна вирішити ці проблеми? Проблема інтерфейсу вирішується додаванням до інтерфейсів властивості адаптуватися до інформаційних потреб аналітика. Проблема найбільшого охоплення ресурсів Web вирішується використанням метапошукових систем. Також є два способи рішення четвертої та п'ятої проблем:

1) удосконалення інформаційно-пошукової системи (ІПС) та алгоритмів пошуку шляхом:

– виконання автоматичних і напівавтоматичних операцій із запитом (модифікація, розширення, зміна ваги термінів);

– експліцитного визначення контекстів пошуку;

прихованої семантичної індексації, яка є варіантом векторної моделі та автоматично фіксує асоціації між термінами;

– вживання stemming-алгоритмів усікання символічних рядків, сегментації слова тощо;

2) поліпшення семантики Web – шляхом представлення змісту документів за допомогою спеціально розроблених мов (зокрема, SHOE, XML) і технологій (наприклад, Semantic Web).

Більшість методів інформаційного пошуку належить до однієї з чотирьох парадигм пошуку:

– статистичної, що заснована на використанні статистичних схем типу моделей вірогідності та моделей векторних просторів для представлення документа й пошуку. До цієї парадигми можна віднести булеву, векторну і вірогідність моделі ІІ;

– семантичної, яка заснована на представленні, що лежить в основі документів і запитів, шляхом їх природно-мовної обробки або використанні моделей представлення знань; до цієї парадигми можна віднести логічну і когнітивну моделі ІІІ;

– контекстна/структурна, що заснована на використанні структурної й контекстної інформації, доступної в пошукових системах. Для цього можуть використовуватися інформаційно-пошукові тезауруси із закодованим структурним і контекстним взаємозв'язком між термінами;

– діалоговий ІІ – припускає визначення інформаційної потреби аналітика безпосередньо в процесі консультації із засобом ІІ. Діалоговий ІІ заснований на припущенні, що не можна проектувати ефективні системи інформаційного пошуку без знань про особливості взаємодії аналітика з ІІС. Одним із найпоширеніших методів діалогового ІІ є зворотний зв'язок по релевантності.

На відміну від статистичних методів, які ніколи не знаходять документів, що не містять слів запиту, семантичні й контекстні/структурні методи дають змогу знаходити також пертинентні документи, відповідні не тільки запиту, але й інформаційній потребі аналітика.

Розглянемо класифікації видів адаптації в інформаційних системах:

1. Адаптація за змістом:

- зміна змісту інформаційних повідомлень;
- зміна рівня детального повідомлення;
- визначення безлічі доступних інтерфейсних функцій.

2. Адаптація за формою уявлення:

- форма візуалізації інформації, що виводиться, локалізація області виводу;
- тимчасові параметри візуалізації інформації;
- форма доступу до інтерфейсних функцій, загальний вид інтерфейсу.

3. Адаптація по структурі:

- зміна внутрішньої структури повідомлення;
- визначення послідовності виведення повідомлень;
- персоналізація параметрів інтерфейсних функцій [5].

Розглянемо більш детально адаптацію інформаційно-пошукової системи до інформаційних потреб аналітика шляхом переформулювання його запиту. Мета переформулювання запиту аналітика (зокрема, його розширення або звуження) як методу адаптації ІІ – залучення до пошуку асоційованих термінів, що уточнюють інформаційну потребу аналітика.

Розширення запиту на основі наперед побудованих лексико-семантичних мереж (тезаурусів) або ж шляхом аналізу характеристик слів по базі даних може виконуватися або аналітиком (як, наприклад, у системі Текст-Аналіст, AltaVista Refine) або автоматично (як, наприклад, у системі NeurOK Semantic Server). Як правило, лексико-семантичні мережі формуються наперед без урахування потреб аналітика. Проте в

пошукових серверах такого виду тезауруси мають обмежене вживання, оскільки важко побудувати «універсальний» тезаурус, який би відповідав усій різноманітності інформації в www [4].

Можна сказати, що одна з перспективних форм автоматичного розширення запиту – зворотний зв'язок по релевантності. Він дає змогу користувачу краще визначити його інформаційну потребу та доповнює його початковий запит інформацією, яка є в документах, позначених ним як релевантні.

Мета зворотного зв'язку по релевантності – знаходити ті документи, які є подібними документам, позначеним користувачем як релевантні. Цей метод розширення запиту слід віднести до локальної технології. Персоніфікований пошуковий механізм, що використовує зворотний зв'язок по релевантності, може розміщуватися як на сервері www (наприклад, у Google), так і на клієнті.

Персоніфікована служба пошуку на клієнті відстежує всі документи, що редагуються та переглядаються користувачем, для того щоб скласти якнайкращу модель інтересів користувача. Клієнти можуть модифікувати запити для того, щоб допомогти визначити документи, відповідні даному контексту.

Серед проблем зворотного зв'язку по релевантності можна визначити дві основні:

1) надмірне збільшення довжини векторів запитів – вирішується задовільно;

2) небажання користувачів використовувати цей метод, оскільки він вимагає додаткових витрат.

У результаті можна виділити такі методи адаптивного ІІ:

– залучення людей-посередників, які уточнюють запит, використовуючи свої професійні знання;

– зворотний зв'язок по релевантності;

– діалоговий ІІ. Тобто аналітик повторно формулює запит згідно з відповіддю на попередній запит, виданий пошуковою системою;

– розробка систем, в яких будуються моделі (профілі, стереотипи) аналітика, що містять інформацію про його індивідуальні особливості і використовуються для уточнення його інформаційних потреб.

Перший спосіб вимагає залучення високооплачуваних фахівців, які зможуть обробляти одночасно тільки невелику кількість запитів. Другий та третій – мають складний інтерфейс взаємодії, що призводить до великих апаратних і тимчасових витрат на взаємодію з аналітиком. Четвертий спосіб істотно скорочує час інтерактивної взаємодії, оскільки уточнення запиту виконується шляхом звернення до моделі користувача на стороні ІІС

без залучення посередника-людини. Тому цей спосіб адаптації переважає під час виконання ІІІ в www.

Аналіз існуючих методів і засобів моделювання аналітика в інформаційних системах показав недостатній розвиток методів і засобів адаптивного інформаційного пошуку на основі моделі аналітика, зокрема:

- відсутня загальна модель адаптивного інформаційного пошуку на основі моделі аналітика;
- існуючі моделі аналітика розробляються під конкретну систему часто без теоретичного обґрунтування та не враховують контекст інформаційного пошуку;
- вимагають розробки методи автоматичного формування моделей аналітика інформаційно-пошукових систем та їх перебудови для більш адекватного відображення інформаційних потреб користувачів;
- вимагають удосконалення методи модифікації запиту на основі моделі аналітика й методи формування стереотипів аналітика;
- не розроблено засобів АІІІ з МА, що враховують в явному вигляді контекст пошуку.

Якщо розглядати сучасні моделі аналітика ІІІС, її можна класифікувати таким чином:

1. За засобами представлення знань про аналітику:
  - використовуючи логіку предикатів першого порядку з висновком щодо різних типів посилань (наприклад, система BGP-MS);
  - використовуючи мережі Байеса;
  - використовуючи онтології на основі семантичних мереж;
  - використовуючи фреймоподібні структури – стереотипи (система GRUNDY).
2. За видом інформації про аналітика, що використовується в моделі:
  - використовуючи індивідуальні характеристики аналітика – знання, цілі, плани, переваги, здібності тощо;
  - використовуючи історію поведінки аналітика та його минулої взаємодії із системою (наприклад, система GRUNDY);
  - використовуючи короткострокову інформацію про певні запити аналітика (системи THOMAS, ASK);
  - використовуючи короткострокову та довгострокову інформацію про потреби аналітика (наприклад, у роботах Croft і Thompson).
3. За підходами до отримання знань про аналітику:
  - використовуючи тільки експліцитний підхід (система ASK, GRUNDY);
  - використовуючи експліцитний і імпліцитний підхід (система THOMAS) [6].

Визначимо можливі напрями підвищення ефективності ІП. На рис. 1 відображені взаємозв'язки показників ефективності ІП: Перт. – пертинентність, Рел. – релевантність, t – час, ІПА – інформаційні потреби аналітика, ЗІР – знайдені інформаційні ресурси, Sys(ІПА) – системне уявлення про ІПА.

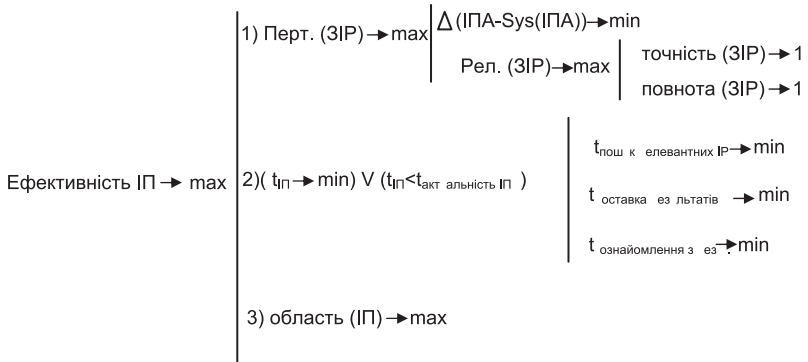

Рис.1 Взаємозв'язки ефективності ІП

Умова – (ІПА – Sys (ІПА)) – min може бути виконана шляхом:

1) адаптації користувача до ІПС – очевидна складність і невелика продуктивність;

2) адаптації ІПС до користувача за рахунок:

– використання експліцитної моделі користувача;

– ефективного уявлення ІПА в моделі аналітика шляхом використання адекватного формалізму складання Sys (ІПА);

– ефективних методів формування МА, причому має виконуватися правило: швидкість зміни (Sys (ІПА)) – швидкості зміни (ІПА);

– ефективних методів використання МА для уточнення запиту.

Умова Рел. (ЗІР) – max може бути виконана шляхом адаптації інформаційно-пошукової мови ІПС (декларативних знань) і процедур пошуку ІПС (процедурних знань) до ІР і використання ефективного формалізму уявлення метаописань ІР.

Умова t пошук релевантних ІР – $t_{пощ}$ може бути виконана шляхом паралельного використання декількох пошукових машин.

Умова t доставка результатів А – $t_{оставка}$ може бути виконана шляхом використання електронних засобів доставки інформації.

Умова t ознайомлення з результатами – $t_{ознайомлення}$ може бути виконана шляхом представлення результатів у ранжированому вигляді,

ефективного представлення метаописання ЗІР та обмеження обсягу ЗІР, що повертаються аналітику.

Умова (ІІ) – $\max$ [або кількість(ІР) – $\max$] може бути виконана шляхом паралельного використання декількох пошукових машин.

Таким чином, виконання адаптивного ІІ на основі моделі користувача за допомогою пошукових машин дасть змогу збільшити ефективність класичного ІІ завдяки підвищенню пертинентності ЗІР, зменшення загального часу пошуку й розширення його області.

Для визначення структурної схеми універсальної моделі аналітика ІІС виділимо основні обмеження, що накладаються на неї:

1) пов'язані з аналітиком:

- а) динамічність зміни інформаційних потреб;
- б) нечіткість інформаційних потреб;
- в) неоднозначність і неповнота запиту;
- г) наявність позалінгвістичних характеристик й елементів взаємодії з ІІС;

2) пов'язані з апаратним, програмним і лінгвістичним забезпеченням ІІС:

- а) вартість зберігання та час обробки моделі користувача прямо пропорційна її розміру і залежить від формату зберігання даних;
- б) лінійне розташування даних у пам'яті на фізичному рівні;
- в) найпоширеніший тип інформаційно-пошукової мови в цифрових ІІС – дескрипторний;
- г) чим вища необхідна точність і повнота результатів пошуку інформації, тим більший обсяг повинен мати інформаційно-пошуковий тезаурус;

3) пов'язані з інтерфейсом взаємодії між аналітиком і ІІС:

- а) формат взаємодії повинен відповідати стандартам;
- б) вартість взаємодії прямо пропорційна часу взаємодії та обсягу переданих даних;
- в) пропускну спроможність каналів зв'язку обмежена.

З цих обмежень можна вивести ряд вимог до універсальної моделі аналітика ІІС:

1) з обмеження 1а витікає, що модель користувача повинна бути динамічною;

2) з обмеження 2а витікає вимога забезпечення мінімальності обсягу моделі аналітика шляхом усунення надмірності та повторюваності даних, що може бути досягнуто перебудовою моделі, використовуюванням стереотипів, а також обліком апріорної інформації про користувача;

3) з обмежень 3б і 3в – вимога мінімізації часу взаємодії між користувачем і ІПС, що свідчить про необхідність забезпечення не лише експліцитного, але й імпліцитного способу визначення інформації про користувача;

4) з обмеження 2г – вимога незалежності моделі аналітика від наочної області;

5) з обмежень 1б, 1в – отримемо потребу використання нечітких і імовірних моделей для представлення інформаційних потреб аналітика.

Визначимо структуру універсальної моделі аналітика ІПС з урахуванням виділених вище обмежень і вимог.

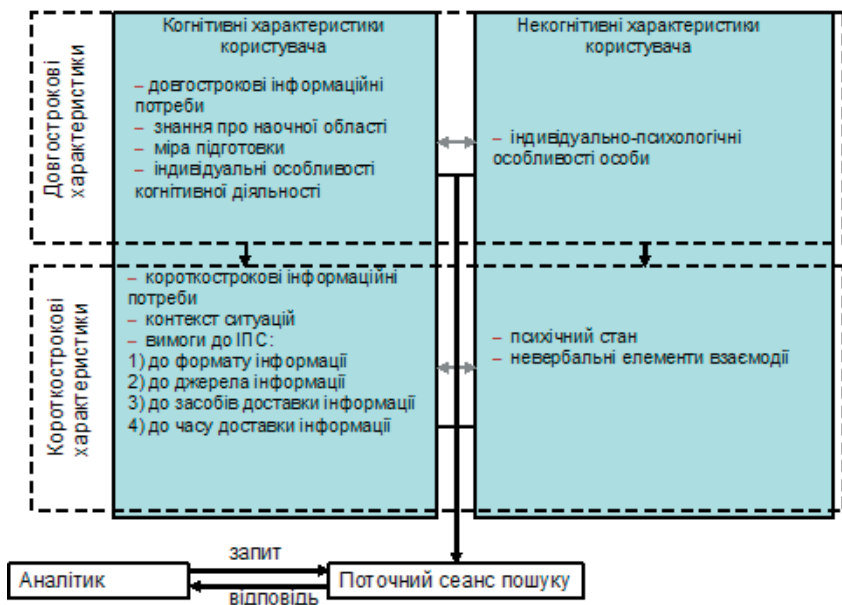

Рис. 2. Структурна схема універсальної моделі користувача ІПС

1. Когнітивні характеристики аналітика:

а) довгострокові характеристики:

- довгострокові інформаційні потреби;
- знання про наочну область;

– ступінь підготовки (наприклад, новачок, досвідчений користувач, експерт);

– індивідуальні особливості когнітивної діяльності (стереотипи мислення й поведінки, переконання, вік, стать тощо);

б) короткострокові характеристики:

– короткострокові інформаційні потреби – переважні властивості інформації, які відносяться до її змісту, мови тощо;

– контекст ситуації;

– вимоги до ІПС:

– до формату інформації – специфікація властивостей документа, таких як його формат, тип (стаття, технічне повідомлення тощо), дата його створення, розміри і т. п.;

– до джерела інформації – обмеження аналітика на окремі джерела інформації, такі як обмеження на URL, видавців, автора тощо;

– до засобів доставки інформації – переваги щодо таких засобів доставки, як телефон, електронна пошта тощо;

– до часу доставки інформації – переваги щодо часу доставки.

2. Некогнітивні характеристики аналітика:

а) довгострокові характеристики:

індивідуально-психологічні особливості особи;

б) короткострокові характеристики:

– психічний стан;

– невербальні елементи взаємодії.

3. Хронологія сеансів пошуку – містить дані про зроблені аналітиком запити і виконані дії.

Таким чином, різноманітні довгострокові інформаційні потреби користувачів упорядковуються відповідно до контекстів пошуку та у вигляді ключових слів зберігаються в інформаційній базі ІПС. При цьому ІП можна буде адаптувати до конкретного аналітика шляхом уточнення його запиту за допомогою даних, що зберігаються в інформаційній базі, про його інформаційні потреби, впорядковані відповідно до контекстів пошуку.

У результаті як теоретична основа моделювання аналітика інформаційно-пошукової системи запропонована концепція адаптивного інформаційного пошуку на основі контекстної моделі аналітика, в основу якої покладений облік у процесі пошуку суті та поведінки інформаційної потреби аналітика. Для цього модель аналітика повинна гнучко змінюватися відповідно до швидкості та напряму зміни інформаційної потреби аналітика в контексті пошуку.

Список використаних джерел

1. *Аверкин А. Н.* Толковый словарь по искусственному интеллекту / А. Н. Аверкин, М. Г. Гаазе-Рапопорт, Д. А. Поспелов. – М. : Радио и связь, 1992. – 256 с.
2. Автоматизация проектирования информационного обеспечения научных исследований / отв. ред. А. А. Стогний. – К. : Наук. думка, 1990. – 296 с.
3. *Бень А. П.* Методы построения интеллектуальных адаптивных интерфейсов «человек – компьютеризированная система» на основе модели пользователя : дис... канд. техн. наук : спец. 05.13.06 / А. П. Бень ; Херсон. гос. техн. ун-т. – Херсон, 2000. – 194 с.
4. *Браславский П. И.* Автоматические операции с запросами к машинам поиска Интернета на основе тезауруса: подходы и оценки [Электронный ресурс] / П. И. Браславский – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2004/Braslavskij.htm>. – Загл. с экрана.
5. *Валькман Ю. Р.* Интеллектуальные технологии исследовательского проектирования: формальные системы и семиотические модели / Ю. Р. Валькман. – Киев : Port-Royal, 1998. – 250 с.
6. *Дубинский А. Г.* Разработка моделей и совершенствование структуры систем информационного поиска в глобальной компьютерной сети : дис... канд. техн. наук : спец. 05.13.06 / А. Г. Дубинский ; Днепрпетровский нац. ун-т. – Д., 2001. – 165 с.

Світлана Горова,

мол. наук. співроб. Фонду президентів України НБУВ

ЗМІ ЕЛЕКТРОННІ ТА ЗМІ ТРАДИЦІЙНІ: У ДИНАМІЧНОМУ СПІВВІДНОШЕННІ

У статті розглядається процес утвердження в інформаційному просторі України електронних текстових ЗМІ та їх співвідношення зі ЗМІ традиційними.

Ключові слова: ЗМІ, електронна текстова інформація, функції сучасних ЗМІ, співвідношення друкованих електронних і традиційних ЗМІ.

У контексті розвитку загальносуспільного процесу масової інформатизації, що обумовлює розширення доступу всім категоріям громадян до наявних інформаційних ресурсів, до можливостей їх оновлення з урахуванням вимог і потреб сьогодення, і, що найголовніше, у зв'язку зі створенням у суспільстві ситуації зростаючої затребуваності ефективного використання наявної інформації набуває особливого значення система забезпечення його електронною текстовою (ЕлТек) інформацією. У загальному потоці електронної інформації така інформація, маючи істотні переваги перед друкованим словом на паперових носіях, має також серйозні плюси у процесі використання в інтересах суспільного розвитку, при порівнянні з іншими нині наявними формами використання електронної інформації. На телебаченні, кіно тощо поряд зі словом використовується як виражальний засіб для донесення змісту також зображення, звук, колір, різноманітні композиційні рішення позамовного вираження змісту. При цьому не забезпечується на сьогодні того рівня абстрагування, що давав би можливість ефективно сприймати зміст, усвідомлювати у відповідності до вимог сучасний рівень спілкування.

ЕлТек-інформатизація на сьогодні є найбільш адекватним відображенням природного мовного процесу в системі інформаційних обмінів. Як про це справедливо зауважує Є. Панов, «якраз він і є головним фундаментом комунікації. Що ж стосується тих засобів, які використовуються для трансляції мовних повідомлень у просторі й часі, то їх вибір визначається в кожному випадку особливостями даної національної культури та тими технічними можливостями, якими ця культура володіє» [1].

Практика інформаційної діяльності сьогодення свідчить про найбільшу ефективність саме ЕлТек-інформації в арсеналі засобів знакового спілкування у зв'язку із забезпеченням прийнятного рівня відображення та кодування живої мови, швидкості донесення інформації від її виробника до користувача (і, що дуже важливо, практично необмеженої кількості користувачів), зручності у використанні тощо. Використання електронної текстової інформації на сьогодні, таким чином, стало найбільш затребуваною формою інформаційних обмінів, використання інформації комп'ютеризованою частиною населення, що має можливість користуватись Інтернетом.

Слід зазначити, що організація відповідної системи соціальних комунікацій сприяла створенню якісно нової структури ЕлТек-інформації в середині суспільства з широкою можливістю для доступу до неї. Розвиток процесу активного використання даного ресурсу в сучасному суспільстві сприяє дедалі більш чіткому поділу його за призначенням на дві основні групи: на спеціальну інформацію, необхідну для реагування суспільства на всю систему зовнішніх і внутрішніх викликів, для забезпечення його існування й розвитку, та на масову інформацію, орієнтовану на членів суспільства відповідно до їхніх інтересів з реалізацією їхньої потреби у внутрішньосуспільних інформаційних обмінах.

Спеціальна інформація продукується науковими установами, аналітичними підрозділами владних, економічних та інших структур, соціальними інформаційно-аналітичними центрами типу «фабрики думки», що генерують нову, необхідну для розвитку суспільства інформацію та орієнтовану на відповідні категорії спеціалістів. Для оперування даною інформацією потрібна спеціальна підготовка.

Масова електронна текстова інформація продукується засобами масової інформації. Вона орієнтована на широку аудиторію користувачів і для використання не потребує спеціальної підготовки. Ця інформація задовольняє відповідні запити індивіда як соціальної істоти, члена суспільства. Вона сприяє гармонізації внутрішньосуспільних відносин, соціальної структури, продуктивного розвитку її складових, оновлюваної самоідентифікації та ефективного функціонування в умовах активізації глобальних процесів у сучасному світі.

Сучасні засоби трансляції ЕлТек-інформації, за Є.Пановим, що швидко розвивалися в Україні в середині 90-х років минулого століття, вмонтовуючись у систему внутрішньоукраїнських інформаційних комунікацій в якості найбільш сучасного та ефективного їх виду, сприяли:

– забезпеченню стійкості, необхідної інтенсивності інформаційних обмінів між соціальними структурами суспільства, у тому числі територіально розділеними значними відстанями;

- якісній, оперативній передачі інформації;
- задоволенню суспільних потреб у постійному розширенні доступу до актуальних, соціально значущих обсягів інформації, можливості активного використання текстового матеріалу електронної інформації в друкованих ЗМІ у пропагандистській роботі громадських організацій, а також під час вирішення однотипних або ж спільних завдань, що постають перед членами суспільства [2].

Усе це сприяло тому, що організація ЕлТек-ЗМІ в середині 90-х років – як політехнологічний проект для забезпечення друкованих ЗМІ оперативною інформацією (із розрахунку впливу на традиційно широку в нашій країні читацьку аудиторію періодичної преси того часу), введення, таким чином, у громадську думку відповідної трактовки значущих подій і явищ суспільного життя – швидко перетворилися із допоміжних у самостійні ЗМІ. Вони завоювали свою читацьку аудиторію та набули значного суспільного впливу (наприклад, «Українська Правда», «Кореспондент» та ін.).

У свою чергу, ЕлТек-ЗМІ в процесі свого розвитку дедалі частіше звертаються до паралельного використання видань на паперових носіях для представлення в них аналітики, ґрунтовних журналістських досліджень тощо – матеріалів підвищеної складності для засвоєння, що більшістю сучасних читачів легше сприймаються в паперовому варіанті.

Таким чином, у вітчизняному інформаційному просторі на початок ХХІ ст. з'явилися синтезовані ЗМІ, взаємопов'язані оперативні інформаційно-аналітичні, що аналізуються на електронних носіях, та аналітико-інформаційні – на носіях паперових. На сьогодні цей процес, по суті, є аналогічним процесу формування гібридних бібліотек у розвитку системи сучасних центрів збереження й використання інформаційних ресурсів нашої країни. Він відображає особливості перехідного етапу утвердження в вітчизняному інформаційному просторі інформаційної діяльності на електронних носіях, поступового процесу розмежування сфери застосування ЕлТек-ЗМІ та друкованих ЗМІ у традиційному вигляді. Відповідно, це відображається також і в нинішній розстановці акцентів у розвитку функцій обох видів ЗМІ.

Для ілюстрації цього твердження, не вдаючись, з огляду на розміри даної статті, у дискусію між дослідниками з приводу різних точок зору на функції ЗМІ, видається за можливе звернутися до системи цих функцій, запропонованої Є. Прохоровим, як системи, що за своїм змістом досить повно охоплює функціональне призначення цих джерел інформації [3]. Найважливішою, вихідною функцією при цьому автор вважає комунікативну. Це – функція спілкування, налагодження контактів.

За умови реалізації цієї функції ЕлТек-ЗМІ мають виграти у часі під час спілкування з читачами з приводу оперативних проблем. Вони можуть доповнювати, уточнювати інформацію в міру розвитку подій, переформатовуючи початкове повідомлення. Ці ЗМІ не лімітовані розмірами видання. Водночас під час оперативного – у режимі реального часу – висвітлення подій у гонитві за швидкістю їх автори часто припускаються помилок, неточностей, надають невинувато суб'єктивні оцінки подіям. Як правило, під час переформатування матеріалу частина його, інколи досить цінна, втрачається.

У свою чергу, ЗМІ на паперових носіях мають можливість спілкуватися з читачем лише з періодичністю їх публікації. Вони у висвітленні подій лімітовані розмірами газети чи журналу. Оновлення інформації в них відбувається з виходом наступного номера. Однак при цьому за рахунок більшого ресурсу часу для висвітлення подій ЗМІ на паперових носіях є більш ґрунтовними в інформуванні, більш точними та орієнтовані як на традиційного читача, так і на того, який спочатку ознайомлюється з новинами в Інтернеті.

Характерним є також прояв організаторської функції в обох видах ЗМІ. Вона проявляється як функція забезпечення впливу так званої четвертої влади на життя суспільства.

Як правило ЕлТек-ЗМІ першими дають повідомлення про ту чи іншу подію, про той чи інший факт з діяльності владних структур. У стислі терміни намагаються організувати відповідний коментар експертів з даного приводу. Однак це сприймається, як правило, як перша реакція на те, що відбулося.

Газети та журнали намагаються подавати інформацію більш ґрунтовно, привносячи в інформаційний простір додаткові, інколи дуже важливі деталі, нюанси подій. Коментарі на сторінках цих видань, пропозиції, прогнози є більш аргументованими, оскільки друковане на папері слово зобов'язує до більшій відповідальності, сприймається переважно частиною читачів в якості задокументованого і формує більш переконливо імідж автора. Оскільки для більшій частини читачів, особливо старшого віку, газетна публікація продовжує залишатися високоавторитетною, про свій імідж як автора такої публікації в газеті більше турбуються і коментатори, і експерти. У практиці сучасної інформаційної діяльності середовище експертів має значний попит на регіональні та місцеві газетно-журнальні видання, що акумулюють у собі громадську думку своїх регіонів. І це є важливим показником і для експертного середовища, і для управлінських структур.

Водночас слід зазначити, що газетно-журнальні видання, особливо регіональні, мають менші можливості для оперативного відображення громадської думки з приводу розвитку суспільно значущих подій у масштабах України, ніж ЕлТек-ЗМІ. Це в динаміці розвитку швидкоплинних подій буває істотним недоліком.

Ідеологічна (соціально-орієнтуюча) функція ЗМІ протягом останніх двох десятиріч перебувала фактично поза увагою дослідників в Україні. На її вивчення дослідники почали звертати увагу лише протягом останніх років, коли брак ідеологічних розробок став істотно впливати на практику суспільного розвитку, на соціальні орієнтири нашого суспільства. З огляду на такі обставини лідерами в реалізації даної функції на сьогодні є офіційні видання політичних партій, наукові видання та газети й журнали державної форми власності.

Сегментом реалізації даної функції ЕлТек-ЗМІ є обговорення ідеологічних концепцій в експертному середовищі, аналітичні огляди громадської думки в питаннях ідеології, анонсування та дайджест-публікації наукових розробок у даному напрямі. Культурно-освітня та рекреативна (розважальна) функції ЗМІ більш ефективно на сьогодні реалізуються в традиційних виданнях, на паперових носіях.

Водночас – унаслідок характерної для них оперативності, задіяних виражальних можливостей, використання засобів інтерактивного спілкування – рекламно-довідкова функція значною мірою стала прерогативою ЕлТек-ЗМІ.

Таким чином, у сучасному вітчизняному інформаційному просторі з утвердженням електронних інформаційних технологій відбувається процес структурування джерельної бази та безпосередньо інформаційних ресурсів відповідно до потреб сьогодення. Це структурування визначається запитом різних категорій користувачів, у тому числі й тих, які досі не володіють комп'ютерними технологіями. Таке структурування ускладнює сучасну інформаційну діяльність як у середовищі користувачів, так і в бібліотечних установах, що мають адекватно відображати у своєму комплектуванні об'єктивні інформаційні процеси сучасності. Однак уже безпосередньо факт такого бурхливого на сьогодні процесу структурування свідчить про істотні перспективи на шляху повноцінного входження українського суспільства до інформаційного етапу його розвитку.

Список використаних джерел

1. *Панов Е. Н.* Знаки, символы, языки: Коммуникация в царстве животных и в мире людей / Е. Н. Панов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2011. – С. 132.
2. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. М. Горовий. – К. : НАН України, НБУВ. – 2010. – С. 279–280.
3. *Прохоров Є. М.* Функції ЗМІ [Електронний ресурс] / Є. М. Прохоров. – Режим доступу: <http://www.librero.ru/article/7t7/Junkciicmi.htm>. – Назва з екрана.

Ірина Терещенко,

в. о. мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ЕЛЕКТРОННО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ, ПОСЛУГ ТА СУЧАСНА БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена висвітленню особливостей та проблем формування національного електронно-інформаційного ринку та діяльності бібліотек.

Ключові слова: інформаційний ринок, інформаційний продукт, бібліотека, бібліотечні послуги, інформація, інформаційне забезпечення, Інтернет.

Розвиток та становлення глобального інформаційного суспільства характеризується істотними змінами в усіх сферах життєдіяльності людини та висуває нові вимоги до всіх учасників інформаційного ринку.

Виникає дедалі більша кількість потоків інформації, з'явилася можливість вільно обмінюватись ідеями та знаннями, запроваджувати їх у життя. Інформація перетворилася на ресурс, стала предметом дедалі більш ефективного використання в усіх сферах суспільного життя.

Інформатизація суспільства відкриває перспективи функціонування бібліотеки як інтелектуально-виробничої системи. В умовах ринкової економіки формується динамічне ринкове середовище у сфері обігу інформаційних ресурсів, в якому бібліотеки мають стати активними учасниками. Сьогодні розвивається процес формування цілого спектра електронних інформаційних продуктів та послуг, пропонує бібліотеками своїм користувачам у рамках становлення ринку інформації та інформаційних послуг. Цей процес розвивається та має великі перспективи. Електронні ресурси поступово стають основним джерелом інформації та забезпечують нову перспективу для бібліотек як сучасних інформаційних центрів.

Ринкові умови спонукають бібліотеки до участі у розвитку інформаційних процесів у специфічних для них формах організації.

Інформаційний ринок за оборотом і темпами зростання в більшості розвинутих країн далеко випереджає ринок матеріальних продуктів і послуг.

У рамках економіки розвинутих країн відбулося відокремлення секторів з виробництва ЕОМ, електронних компонентів, комунікаційної техніки, програмного забезпечення, сервісного обслуговування тощо. Вони

утворюють інформаційну (комп'ютерну) промисловість, або індустрію. Як показав досвід цих країн, розвиток інтелектуального, а особливо інформаційного ринку є головним фактором інформатизації суспільства [1].

Закон України «Про науково-технічну інформацію» дає визначення інформаційному ринку: «Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг» [2].

Інформаційний ринок являє собою сферу товарного обміну, де виникають і реалізуються відносини, пов'язані з процесом купівлі-продажу і має місце конкретна діяльність з організації руху інформаційних продуктів від виробників до споживачів. Поняття ринку того чи іншого інформаційного продукту для інформаційної структури надзвичайно важливе: цей термін дає змогу визначити, крім усього іншого, усю сукупність інформаційних структур, що функціонують у цій системі обміну, а це дає можливість виявити потенційних і реальних конкурентів і споживачів. Такі відомості є основою для аналізу діяльності інформаційної структури, планування її стратегії і тактики.

Структура інформаційного ринку безпосередньо пов'язана з інформаційними потребами. Формування інформаційного ринку відбувається водночас із розвитком інформаційної індустрії [1].

У ринкових умовах господарювання інформація стає товаром, який має соціальні, якісно-кількісні, вартісні виміри та характеристики, своїх виробників і своїх споживачів. В іншому аспекті вона являє собою семіотично (знаково) уречевлені знання та відомості, зорієнтовані на задоволення ментальних (духовно-інтелектуальних) потреб людини й організаційно-виробничих, політичних потреб суспільства. З одного боку, інформація є продуктом інтелектуального опрацювання більших чи менших масивів знань, а з іншого – підґрунтям для подальшого використання з метою виготовлення конкретного товару, здійснення конкретного виробничого процесу тощо. Залежно від призначення інформація набуває тієї чи іншої форми (книга, стаття, аналітична довідка, рекламний проспект, автоматизована база даних і т. д.). Таким чином, інформаційний ринок – це ринок інформаційних продуктів та послуг (ІПП), де діють усі обов'язкові атрибути: закони попиту і пропозиції, життєвий цикл товару, ціна тощо.

В Україні є всі умови для формування та регулювання національного інформаційного ринку. Спираючись на існуючі ринкові механізми, світовий досвід та рекомендації, можна визначити організаційні й економічні аспекти створення вітчизняного ринку ІПП, виявити його труднощі і проблеми. До організаційних аспектів належить вирішення питань нормативно-законодавчої бази, правового захисту, структуризації за формами

власності, підпорядкованістю та виробничими проектами інформаційних структур, розбудови інфраструктури [3]. Економічні аспекти формування ринку ІПП розкриваються через закони попиту й пропозиції, які, у свою чергу, визначають життєвий цикл ІПП, їх ціни, джерела фінансування.

Інформаційний попит зумовлює сукупність характеристик ІПП (кількість, якість, обсяг, вид тощо), які необхідні споживачеві в певний час, у певному суспільному оточенні для вирішення поставлених завдань.

Інформаційна потреба проявляється у прагненні використовувати інформацію не тільки як відтворюваний продукт праці, але й як відбиття об'єктивної реальності навколишнього середовища для підтримки і розвитку матеріальних та духовних основ суспільства. Потреби визначають зміст, обсяг, структуру, динаміку попиту, тому потреба є первинною відносно попиту і підлягає вивченню в першу чергу. Найкраще сутність інформаційної потреби розкривається через отримання відповідей на систему запитань:

– що? – змістова спрямованість і характер інформаційної потреби (інформації);

– хто? – структура споживачів;

– скільки? – обсяги, якість, інші характеристики інформації;

– навіщо? – сфера використання інформації;

– як? – шлях і вид отримання та передачі інформації.

Залежно від часу запиту і критеріїв охоплення всі види інформації можна класифікувати таким чином:

– ретроспективні, поточні і перспективні, тобто йдеться про потребу в раніше опрацьованих даних (об'єктах застосування) для аналізу досягнутого, для актуалізації проблем, над якими працює споживач, і використання розробок у майбутньому;

– нормативні, фактичні, додаткові (потрібні для планування, техніко-економічного обґрунтування тощо);

– тематичні, галузеві, бібліографічні, картографічні, аналітичні, довідкові, концептуальні тощо.

Кожен вид має якісно-кількісні характеристики (актуальність, новизна, надійність, обсяг), вартісні виміри, життєвий цикл відповідно до наукового та соціально-економічного рівнів розвитку суспільства.

Задовольняється інформаційна потреба відповідними шляхами і способами передачі інформації (на паперових, магнітних, оптичних носіях, через мережі зв'язку, на запит, циклічно, у встановлені строки).

Діяльність ринку ІПП, так само як усіх інших ринків товарів і послуг, пов'язана з формуванням рівнів, співвідношень і структури цін, ліквідацією дисбалансів між вартістю товару та матеріально-виробничими

витратами, встановленням на цій основі рівноваги законів попиту і пропозиції. Як відомо, ці закони визначають еквівалентність обміну, співвідношення товарних і грошових потоків, рівень платоспроможності, асортимент товару, його якість і кількість. Тільки враховуючи ринкові вимоги та правила, можна виробити механізм рівноваги між цими законами та умови їх дії і, відповідно, визначитися з усіма характеристиками цін.

На жаль, в Україні інтелектуальний продукт сьогодні оцінюється дуже низько. Щоправда, уже практикується плата за авторську ідею, за інтелектуальні розробки на підставі договірних відносин, але вони оцінюються певним процентом від вартості проекту (бізнес-плану), мови ж про участь у розподілі очікуваних результатів (прибутків) нема. А тим часом світова практика показує, що високоякісна інформація, за наявності спеціалістів, які вміють кваліфіковано з нею працювати, дає імпульс усім виробничим процесам, збільшує ефективність підприємницької діяльності.

Використання інформаційних продуктів та послуг найчастіше не дає швидких результатів, але саме вони є рушійною силою прогресу, і тому потрібно вирішити цілий ряд проблем. Серед них найважливішими є такі:

- підвищення ролі комерційних структур у фінансуванні закупівель матеріальних інформаційних засобів, розвитку телекомунікацій, мереж зв'язку, поповненні інформаційних фондів;
- надання інформаційній сфері пріоритету, у зв'язку з чим належить здійснити відповідний перерозподіл бюджету, розширити можливості отримання інвестицій та ін.;
- забезпечення і захист авторських прав;
- налагодження державного статистичного обліку наявності баз даних, обчислювальної техніки, створення системи матеріального забезпечення, надходження оперативних даних про виробників і споживачів інформації, про посередників, операторів мереж зв'язку, про потребу в кадрах тощо [4].

Український інформаційний ринок має свої особливості. Формування українського ринку інформаційних послуг перебуває на початковій стадії і характеризується низьким рівнем структурованості, насамперед спеціалізації послуг і розподілу сфер діяльності. Також розвиток інформаційного ринку за традицією йде від центру до регіонів – більшість структур інформаційного бізнесу зосереджено в столиці. Але беручи до уваги потенціал України, у близькій перспективі можна очікувати створення в країні ринку інформаційних продуктів і послуг, аналогічного за значущістю та прибутковістю відповідним ринкам країн Європи [5].

У цивілізованому світі бурхливо розвиваються цифрові технології, відбувається колосальний щосекундний обмін інформацією і знаннями. Проте за кількістю комп'ютерів на тисячу жителів Україна відстає від

середньосвітового рівня у 3,5 раза (від ЄС – майже у 10 разів), а за кількістю інтернет-хостів на тисячу жителів від середньосвітового рівня – у 15,6 раза, ЄС – у понад 45 разів.

За даними досліджень компанії Miniwatts Marketing Group, Україна займає десятку країн Європи, в яких налічується найбільша кількість користувачів Інтернету.

У вересні 2009 р. українська інтернет-аудиторія налічувала 10,4 млн осіб, говориться в дослідженні компанії. За цим показником Україну значно випереджають Польща (20 млн), Туреччина (26,5 млн) та Росія (45,3 млн). Абсолютним же лідером у Європі за кількістю інтернет-користувачів є Німеччина (54,2 млн).

Видання Ukrainian Watcher відзначає, що за великої кількості програмістів високого класу в Україні мало великих популярних інтернет-проектів [6].

Сьогодні поєднуються сучасні високотехнологічні інформаційно-матеріальні виробництва та інформаційно-технологічні і комунікаційні галузі сфери послуг. У всьому світі сфера послуг (торгівля, фінанси, платежі, податки, продаж квитків, замовлення на готелі і ресторани, транспорт, ремонт, телефонізація, телебачення, радіомовлення, ЗМІ, наукові дані, інновації, проекти, технології, дослідження ринків, пошукові системи, менеджерські, бухгалтерські, програмні послуги тощо) стає онлайнною, дистанційною, миттєвою, недорогою, необмеженою у своїй потужності і масштабах.

Проте в Україні поки що цей сектор розвивається досить кволо й односторонньо, в основному як комутаційна система. По-перше, послуги Інтернету є недоступними для основної частини населення через технічні причини, відсутність необхідних інфраструктурних комплексів (як у сільській місцевості і віддалених районах), надвисокі тарифи за входження й отримання інформації з мережі. По-друге, надто дорогою для домашнього використання залишаються комп'ютери з інсталяційними і сервісними приладами. Це не дає змоги розширити кількість користувачів інформаційно-технологічних (ІТ) послуг і серйозно збільшити їх обсяг. По-третє, державні органи й установи все ще продовжують використовувати неелектронні способи розповсюдження інформації, листування, прийому і передачі довідок, документів, платежів, розміщення замовлень, здійснення продажів і закупівель тощо. Також гальмується розширення сфери інформаційно-електронних послуг і внаслідок обмеженості складу та низької якості продуктів, що розповсюджуються в онлайн-режимі: товарів, послуг, інформації, програм, з'єднання з пошуковими системами, трейдингу, банкінгу, зведення новин тощо. Пов'язано це з дещо низькою конкуренцією на ринку інтернет-послуг, монополізацією аналогового ка-

бельного зв'язку, низькою технічною і програмною забезпеченістю сервіс-провайдерів, а також незначним за масштабами попитом на послуги web-комерції [7].

Більш високу динаміку має розвиток мобільних комунаційних послуг. Найпопулярніший спосіб доступу – підключення на домашній комп'ютер або ноутбук. Цікаво, що, за словами керівника проекту Opinion компанії InMind І. Дубінського, близько половини жителів сіл користуються Інтернетом за допомогою мобільного телефону.

За даними компанії InMind, 32 % (або 12,6 млн) українців віком від 15 років користуються Інтернетом раз на місяць і частіше. 3,2 млн з них живуть у шести найбільших містах країни, 4,8 млн – в інших містах з населенням понад 50 тис. жителів, 4,6 млн – у містах та селах з населенням менше 50 тис. осіб. 21 % інтернет-користувачів, або 8,2 млн осіб користуються мережею щоденно або майже щоденно. Найбільшу частку аудиторії (59 %) становлять молоді особи 15–29 років. Людей віком від 60 років серед інтернет-користувачів лише 3 % [8].

Однак, незважаючи на надзвичайний щорічний ефект масштабу (кількість абонентів мобільної телефонії збільшується щорічно у 2,5–3 рази), компанії-оператори здійснюють політику надвисоких тарифів, що включають монопольні надприбутки. Якщо в зовнішньому світі середні ставки тарифів мобільного зв'язку за 2006–2007 рр. знизилися на 32 % (у Європейському Союзі – на 38 %), то в Україні, за статистичними зведеннями, вони не знизилися на жоден відсоток.

Проте в Україні законодавство, яке сприяє розвитку і нормалізує відносини на інформаційно-електронному ринку, усе ще потребує вдосконалення. Це стосується підтримки конкуренції в інформаційно-технологічних мережах, формування тарифів, захисту прав користувачів, безпеки інформації, приховування і зловживання комерційною інформацією [7].

Сьогодні в Україні принципове значення має також раціональна організація електронного (онлайн) ринку – сфери обміну і торгівлі інформацією. Спираючись на досвід високорозвинутих країн, можна виділити декілька особливостей його функціонування. Цей ринок у переважній більшості – віртуальний (нефізичний) і максимально асиметричний щодо розподілу інформації про товари між продавцем і покупцем. Наслідком є ефект недовіри, що панує на ринку.

Інформаційний ринок не є просторовим, а тому є потенційно необмеженим у масштабах концентрації операцій; така необмеженість ринку впливає з універсальності і нестаріння його продукції і безкінечної вирішальної спроможності його комунікаційних, демонстраційних і платіжних систем.

Водночас безкінечність можливостей множення однієї й тієї ж виробленої інформації породжує ефект ринкового масштабу, коли прибутки утворюються і множаться тільки після виходу на певну кількість отримувачів інформації. Надприбутки інформаційно-технологічних компаній є наслідком не виробництва, а множення інформації, і найнижчі середні витрати (одноразові – при виробництві оригіналу і поточні – при його копіюванні та передачі через Інтернет) має той, хто охоплює більший сегмент ринку. Наслідком є об'єктивна необхідність захоплення компаніями дедалі більшої частки користувачів мережі, стратегія недопущення конкурентів через закритість модулів програмного забезпечення, недопущення до певних інформаційних ніш, безкоштовне розповсюдження програмного забезпечення свого виробництва і підключення до платіжних систем, підтримка несумісності технологій, створення цінових і технічних бар'єрів для входження в ринок за окремими позиціями нових підприємств [7].

Специфічна особливість попиту на бібліотечно-інформаційну продукцію полягає в тому, що він за своїм характером відзначається чіткою сегментованістю і зазвичай індивідуалізованістю. Відомо, що споживацький попит на друковану та іншу продукцію, якою володіє бібліотека, а також на її інформаційну продукцію формував читач, а сучасний споживач переважно більшістю не є носієм такого попиту через зменшення інтересу до читання. Зміни в структурі попиту у бік збільшення частки машинозчитуваної інтелектуальної продукції поставили бібліотеки, з їх традиційною паперовою технологією, у невігідне становище, відразу скоротивши сферу їх впливу. Ситуацію погіршила погана матеріально-технічна база і відсутність фінансів на переустаткування сучасною комп'ютерною технікою. На зміну і зменшення читацького попиту вплинув загальний спад у духовному житті українського суспільства, особливо молоді. Соціологи констатують зниження потреби в читанні (за наслідками останніх опитувань, проведених бібліотеками, половина респондентів відповіли, що не мають потреби в користуванні бібліотекою), пояснюючи це не тільки поширенням ПК та аудіовізуальної техніки, а й зменшенням вільного часу в людей, змушених витратити його на пошуки додаткового заробітку. Усе це змусило бібліотеки шукати інші шляхи і методи формування своєї споживацької аудиторії.

Бібліотечно-інформаційний ринок має яскраво виражену сегментованість, яка нерідко доходить до того, що індивідуальний споживач розглядається як окремий ринковий сегмент. Це пояснюється як якість самої бібліотечно-інформаційної продукції, характером її споживацької цінності, так і її роллю в процесі обміну [9].

Протягом багатьох років бібліотеки жили без конкуренції. Проте сьогодні вона з'явилася: ідеться про нові інформаційні технології, про виникнення електронних журналів і книг, всесвітньої мережі Інтернет. Це значить, що тепер бібліотеки не можуть бути бездіяльними і чекати, коли читачі придуть до них у пошуках інформації. З'явилася нова категорія спеціалістів-посередників-провайдерів, що гарантують надання на комп'ютер користувача необхідної йому інформації за невелику плату. Нині бібліотеки, незалежно від носіїв інформації і поділу ресурсів, вступили в нову еру – еру мереж, електронних документів і віртуальної реальності [10].

У Законі України «Про Національну програму інформатизації» підкреслюється роль бібліотеки в процесі формування нового інформаційного суспільства [11]. Розвиток глобальної інформаційної мережі Інтернет та збільшення кількості електронних ресурсів висуває нові умови для існування наукових бібліотек як провідників у світовому інформаційному середовищі, що спричиняє необхідність підвищення ефективності пошуку в електронних каталогах та бібліографічних базах даних.

Сьогодні бібліотеки почали створювати власні інформаційні продукти, купують обладнання, програми, налагоджують зв'язки з іншими бібліотеками та організаціями. Усе це робиться для того, щоб зробити свої фонди широкодоступними, наблизити їх до користувача, навчити його орієнтуватися в них, виокремити з величезного потоку інформації тільки найнеобхідніше і, нарешті, щоб надати своїм абонентам у користування якнайбільше світових інформаційних ресурсів.

Сьогодні бібліотечні установи усвідомлюють, що вони не можуть залишитися осторонь від усе зростаючого потоку електронної інформації. Адже широкомасштабне виробництво інформації в електронній формі та величезна кількість джерел, що існують винятково в електронному вигляді, створюють середовище, в якому бібліотека повинна опанувати віртуальні ресурси не тільки для споживання інформації, а й для того, щоб заявляти про себе, надаючи мережі інформацію про свої фонди та послуги [10].

Д-р іст. наук В. Горовий вважає, що стрімке зростання ефективності бібліотечних інформаційних баз може бути досягнуте через розвиток кооперативних зв'язків між бібліотеками за допомогою електронних ліній зв'язку. «Цим самим досягаються спеціалізація комплектування бібліотечних закладів, доступ до будь-яких масивів інформації, сумірних із загальним обсягом усієї інформації в бібліотечних закладах України, забезпечення глибинного, вузькотематичного інформаційного пошуку. Усе це дає змогу забезпечити не лише дієвіше, порівняно з нинішнім, забезпечення інформаційних потреб усіх категорій користувачів, а й достойніше представлення України в глобальному інформаційному просторі» [12].

Нова Концепція створення єдиної інформаційної бібліотечної системи також базується не лише на автоматизації окремої бібліотеки. Її головна мета – підвищення ефективності використання, забезпечення доступності документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI». Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- створення єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів; єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотеки та архівні установи і забезпечувала належний рівень роботи працівників зазначених установ з використанням сучасних інформаційних технологій; базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються в бібліотечних, архівних та музейних фондах; єдиного веб-порталу «Бібліотека-XXI»; інтранет-мережі бібліотечних установ з можливістю інтеграції до вітчизняних наукових та освітніх мереж, зокрема УРАН, УАРНЕТ, GEANT, з використанням грид-технологій;

- створення умов для інтеграції системи до відповідних зарубіжних бібліотечних систем;

- проведення наукових досліджень щодо вдосконалення інтелектуальних технологій пошуку та аналітичної обробки електронних інформаційних ресурсів, а також впровадження і використання програмного забезпечення для інформатизації бібліотек та архівних установ тощо [13].

Як відомо, одним з основних завдань бібліотеки є створення вторинної інформації. Електронні довідково-бібліографічні ресурси і комунікаційні технології значно збільшують надійність і ефективність довідкового апарату (бібліотечні каталоги, бібліографічні бази даних, енциклопедичні, довідкові видання в електронній формі) і дають можливість отримувати відомості з більшої кількості різних джерел, у тому числі і з бібліотек багатьох країн світу. Це дає змогу істотно розширити кількість реально виконуваних бібліографічних запитів, прискорити і поліпшити ефективність їх виконання [10].

Що стосується бібліотечних послуг, то такі послуги – це результат діяльності, корисний ефект праці бібліотеки щодо задоволення інформаційних потреб користувачів.

Предметом бібліотечної послуги можуть бути: документи або їх копії, бібліографічна інформація, фактографічні або тематичні добірки, дайджести, консультації, що полегшують користувачам самостійний пошук інформації, робота з традиційними й електронними документами тощо. Тобто різні інформаційні потреби користувачів задовольняються за допомогою цілої системи взаємопов'язаних між собою бібліотечних послуг.

Вважається, що чим більше послуг пропонує бібліотека користувачам, тим повніше використовується її потенціал. Сьогодні бібліотеками на-

даються такі послуги, як ксерокопіювання, відтворення зображення за допомогою цифрового сканера, комп'ютерний набір та макетування тексту.

Але сьогодні зростає кількість людей, яким потрібна готова інформація «прямо на стіл» і ще «на вчора». Отже, по-перше, треба впроваджувати обслуговування користувачів за допомогою електронної пошти передплаченими новими виданнями різної тематики, аналітичною, реферативною інформацією, ксерокопіями необхідних матеріалів; по-друге, на договірній основі з організаціями готувати тематичні добірки, здійснювати запис інформації з Інтернету на дискети, як це робиться в бібліотеках інших країн світу; по-третє, необхідно розширювати перелік послуг користувачам (наприклад, ознайомлення на веб-сайті з виставками, що проходять у бібліотеці, матеріалами читацьких конференцій тощо).

Розширення тематики потреб користувачів бібліотек, зменшення тиражів видань різко підвищують сьогодні роль міжбібліотечного абонементу. При цьому впровадження інформаційних технологій дає змогу оперативно виконувати замовлення і надсилати його електронною поштою.

Електронна доставка документів може здійснюватися декількома шляхами. Залежно від ситуації, це:

- пересилання файлів із зображенням сторінок документів за електронною адресою «основної» бібліотеки користувача з наступним роздрукуванням на принтері і наданням читачеві копії на паперовому носії;
- пересилання файла за електронною адресою користувача;
- розміщення файла на сервері бібліотеки, звідки інформацію забирає сам користувач (у цьому випадку йому надсилається повідомлення про виконану послугу);
- пересилання файла з використанням шифрування або анонімної програми підтримки читачів каналом онлайн.

Треба розмежувати два напрями в роботі бібліотек з електронними ресурсами: використання запозичених ресурсів і створення власних. Адже бібліотека може бути присутня в Інтернеті у двох якостях: по-перше, як пасивний користувач чужої інформації, для чого достатньо володіти сеансовим (через телефонні канали) підключенням до Інтернету. Цього буде достатньо, щоб отримати можливість:

- шукати інформацію в глобальній мережі як серед загальнодоступних серверів, так і в спеціальних платних базах (реферативна інформація, електронні журнали, повнотекстова інформація з онлайн-ових баз даних та інших джерел);
- використовувати засоби електронного міжбібліотечного обміну для пошуку і замовлення літератури в українських і зарубіжних бібліотеках;

– брати участь в електронних конференціях з питань, що цікавлять бібліотеки тощо.

По-друге, бібліотека може бути повноцінно присутньою в Інтернеті лише як активний постачальник інформаційних ресурсів. У цьому випадку вона має створити власний веб-сервер [14].

Отже, впровадження нових інформаційних технологій та автоматизація дали змогу бібліотекам розширити сферу послуг. Разом з традиційними бібліотечними послугами, бібліотеки мають можливість надавати сервісні послуги: відправлення або приймання повідомлень електронною поштою; користування послугами Інтернету; пошук інформації у Всесвітній електронній мережі на замовлення; запис інформації на дискету; друк на принтері; комп'ютерний переклад тексту; сканування; копіювання.

Насамперед це дало бібліотекам можливість розширити доступ фахівцям до науково-технічної інформації, використовуючи сторонні ресурси. Використання сучасних технологій в обслуговуванні користувачів підвищує ефективність використання ресурсів бібліотеки і полегшує шлях користувача до інформації, надає престиж, привабливість бібліотеці [15].

Таким чином, разом з традиційними та новими сервісними послугами, використанням сучасних технологій бібліотеки можуть бути гідно представлені на інформаційному ринку та стати сучасними інформаційними центрами.

Список використаних джерел

1. *Єжова Л. Ф.* Інформаційний маркетинг : навч. посіб. / Л. Ф. Єжова ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2002. – 560 с. – Бібліогр.: с. 483–489.
2. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 24 червня 1993 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3322-12>. – Назва з екрана.
3. *Чубукова О.* Про формування національного ринку інформаційних продуктів та послуг / О. Чубукова // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 86–88.
4. *Чубукова О.* Формування національного інформаційного ринку [Електронний ресурс] / О. Чубукова. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://him-economics.blogspot.com/2007/05/blog-post_3165.html. – Назва з екрана.
5. Інформаційна індустрія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://info-sources.at.ua/news/informacijna_industrija_ta_informacijnij_rinok_klasifikacija_informacijnoji_produkciji_na_informacijnomu_rinku/2010-02-09-12. – Назва з екрана.

6. Україна в топ-10 за обсягом інтернет-аудиторії в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.parliament.org.ua/n_tg/action/article_detail/article_id/3587/. – Назва з екрана.

7. *Лановий В.* / Національні особливості інформаційної економіки [Електронний ресурс] / В. Лановий. – Електрон. дані. – 2010. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2010/3/19/357482.htm/>. – Назва з екрана.

8. INMIND нарахував, що Інтернетом користуються 32 % українців, TNS–38 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.parliament.org.ua/n_tg/action/article_detail/article_id/3657/. – Назва з екрана.

9. З творчого доробку бібліотекарів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://libportal.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=79&Itemid=0&limit=1&limitstart=10. – Назва з екрана.

10. *Лецкалюк І. Г.* Роль бібліотеки в інформаційному забезпеченні навчального, наукового та виховного процесів навчального закладу [Електронний ресурс] / І. Г. Лецкалюк, С. Ю. Загородна. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=69&Itemid=138. – Назва з екрана.

11. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z980074.html. – Назва з екрана.

12. *Горовий В.* Перспективи насичення інформаційного ринку в Україні у контексті науково-технічного прогресу [Електронний ресурс] / В. Горовий. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_53/Horovuj.htm. – Назва з екрана.

13. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/09_bib_21.html. – Назва з екрана.

14. *Прокошева Т.* Політика Міністерства культури і мистецтв України щодо розвитку і використання бібліотечних ресурсів, впровадження сучасних бібліотечних послуг [Електронний ресурс] / Т. Прокошева. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3431>. – Назва з екрана.

15. *Посвистак О.* Інформаційний простір бібліотеки: нові технології – нові можливості [Електронний ресурс] / О. Посвистак. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=77>. – Назва з екрана.

Лілія Присяжна,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

РОЛЬ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕК

Стаття присвячена висвітленню ролі і місця сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій у контексті розвитку бібліотек. Розвиток Інтернету відкрив для бібліотек можливість вийти на новий рівень обслуговування користувачів – віртуальний, тобто на новий етап освоєння Всесвітньої мережі бібліотеками. Завдяки Інтернету однією з перспективних форм комунікацій стали соціальні мережі. Сьогодні мережі стрімко входять до бібліотек.

Розглянуті такі поняття, як «електронна бібліотека», «цифрова бібліотека» і «віртуальна бібліотека».

Ключові слова: бібліотечні блоги, Twitter, Skype, edutainment, bookcrossing, Print-on-Demand.

Як показує практика, забезпечити можливості інтелектуального розвитку людини та підтримку прагнення до набуття нових знань та їх постійного оновлення мають бібліотеки.

Сучасні засоби доступу до інформації та її носії зруйнували монополію книги, але комп'ютерна ера не стала епохою занепаду бібліотек. За даними Мінкультури і туризму, щорічно в бібліотеках обслуговується близько 17 млн осіб (це 35 % усього населення України).

Саме бібліотека є одним з найважливіших інструментів у формуванні громадянської свідомості в інформаційному суспільстві. Вона є науковою та культурною установою, що орієнтується на запити та потреби користувачів, а також має незаперечний вплив на процеси навчання, викладання і формування активної громадянської позиції. У сучасному інформаційному суспільстві освічених людей бібліотеки сприймаються як осередки, де культура та інформація вільно співіснують та взаємодоповнюють одне одного [3].

Тобто сучасна бібліотека – це своєрідний клуб інтелектуального розвитку. Особливо це важливо для сільських бібліотек, яких в Україні близько 80 % від загальної кількості.

Утім, сьогодні український бібліотечний фонд представлений приблизно 294 млн примірників друкованої продукції. З 1999 р. ця цифра

зменшилася приблизно на 4 млн примірників. Варто наголосити, що відповідно до рекомендацій Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій, для нормального функціонування бібліотечної справи щорічне поповнення бібліотечного фонду має становити 10% від існуючого фонду, списання – 8 % від усіх видань. У зв'язку з цим чистий «приріст» друкованої продукції в бібліотеках повинен щорічно становити близько 2 %. Але на практиці говорити про оновлення фонду протягом кожних 10 років, як рекомендують фахівці, не доводиться.

Щоб утримати свої позиції в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі суспільства, бібліотеки мають активно освоювати нові інформаційні технології: видавничі, рекламні, гіпертекстові, мультимедійні, телекомунікаційні, електронізацію інформаційних ресурсів, комп'ютерну обробку інформації тощо.

На думку фахівців, бібліотеки XXI ст. – це електронні бібліотеки, які являють собою мережу, що з'єднує їх із зовнішнім світом через електронні технології. Електронна бібліотека стає функцією сучасної бібліотеки, її елементом, підрозділом. Тобто електронна бібліотека створюється всередині звичайної бібліотеки, яка здійснює традиційне обслуговування користувачів і зберігає фонди на традиційних носіях інформації. У цьому випадку електронна бібліотека – це комплекс взаємопов'язаних різноманітних носіїв інформації і засобів, що забезпечують доступ користувачів до ресурсів. Вважається, що електронна бібліотека повинна «вирости» з традиційної під час автоматизації бібліотечних процесів, появи і нарощування електронного потенціалу та масивів електронних документів.

Окремо треба зазначити, що в науковій літературі зустрічаються такі поняття, як «цифрова бібліотека» (digital library – найбільш поширений термін у західній літературі) і «віртуальна бібліотека» (virtual library).

Сьогодні запропонована досить велика кількість визначень поняття «віртуальна бібліотека». Одні фахівці вважають «віртуальною» бібліотеку, документи якої зберігаються в машиночитаній формі, і їх отримує користувач, який звертається до пошукових машин глобальної мережі, не обов'язково будучи читачем бібліотеки. На думку інших, віртуальна бібліотека – це розподілена в просторі телекомунікаційна мережа загального користування, орієнтована на обмін даними між бібліотеками. Середовище віртуальної бібліотеки складається з ряду бібліотек, територіально віддалених одна від одної, які виконують функції інтегрованого спілкування та отримання інформації про бібліотечні ресурси.

Водночас можна стверджувати, що, скоріше за все, сучасна бібліотека – це бібліотека змішаного типу.

Згідно з визначенням Європейського Союзу від 1997 р., бібліотека змішаного типу – це бібліотека, що працює в електронній мережі, забезпечує доступ до світових інформаційних ресурсів через традиційні носії інформації та електронні мережі. У зв'язку з цим відмінності в послугах між традиційною та бібліотекою змішаного типу можна представити таким чином.

Традиційна бібліотека надає в користування традиційні друковані матеріали (книги, журнали тощо), документи на аудіо- та відеоносіях, музичні записи (нотні видання на окремих аркушах, партитури та ін.). Така бібліотека пропонує робоче місце, матеріали, обслуговуючий персонал та доступ до необхідних засобів роботи (наприклад, до комп'ютера). Крім того, бібліотека допомагає в проведенні публічних заходів для різних категорій користувачів, надає методичну допомогу бібліотекам різних систем і відомств тощо [2].

Бібліотека змішаного типу пропонує документи на різноманітних носіях та різного змісту, має віртуальні канали доступу до матеріалів та віддалений доступ, бібліотечне ноу-хау та нові послуги. Крім того, такі бібліотеки мають ліцензійні матеріали та системні бази даних (БД). До послуг бібліотек змішаного типу належать: інтерактивне, персоналізоване та диференційоване обслуговування; автоматизовані робочі місця; електронні сполучення; проведення форумів; активна співпраця; обмін досвідом тощо.

На думку генерального директора ДПНТБ Росії, голови Міжнародної конференції «Крим» Я. Шрайберга, «функції бібліотеки зміняться у тому випадку, якщо будуть створені умови розвитку цифрового контенту. Віддалений режим доступу може бути реалізований тільки тоді, коли читач зможе отримати електронною поштою копію запитуваного документа. Пошук бібліографії – це вчорашній день. Якщо буде прийнята та чи інша схема, за якою бібліотека зможе, не порушуючи закону, створювати цифровий контент і обслуговувати своїх користувачів, то відсоток віддалених читачів відносно читачів, що приходять у бібліотеку, збільшиться. Але людина завжди буде читати книги з полиці, тому що багато колекцій ще тривалий час не будуть оцифровані. Функції бібліотеки з надання читачеві електронного контенту зміняться за однієї умови – можливості проведення фінансових транзакцій через Інтернет» [12].

Таким чином новітні технології не тільки змінюють склад інформаційних ресурсів бібліотек, але роблять обслуговування користувачів універсальним, підвищують рівень його комфортності та якості.

Варто зазначити, що в Україні функціонує понад 40 тис. бібліотек різного підпорядкування і форми власності. Водночас багато населених пунктів (32 %) не мають бібліотек, унаслідок чого значна частина населення не може задовольнити свої інформаційні потреби.

Крім того, середня кількість комп'ютерів на одну публічну бібліотеку становить 0,3 %, доступ до Інтернету надають 2,5 % загальної кількості публічних бібліотек, з них тільки 0,8 % мають власний веб-сайт.

Можна стверджувати, що питання впровадження в бібліотечну практику сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, створення власних електронних ресурсів і визначення тенденцій їх подальшого розвитку в Україні нині є актуальним і важливим [8]. Прикладом сучасних новаторських технологій є соціальні мережі [9].

Сьогодні люди йдуть на Facebook, Digg і Twitter, щоб обговорити своє життя і новини дня. Прогресивні бібліотекарі намагаються створити такі самі розмовні вузли в публічних бібліотеках. Терміни «Бібліотека WEB 2.0», «блог» і «блогосфера», Facebook, Twitter, Skype тощо давно увійшли до лексики бібліотекарів різних країн. Сьогодні ці поняття поступово входять у життя українських бібліотекарів. Вести бібліотечний блог стає модним, престижним і ефективним.

Що таке бібліотечний блог? **Бібліотечний блог** – це можливість діалогу бібліотекар – читач або читач – бібліотекар, це унікальний майданчик для висловлення креативних думок бібліотекаря і нескінченний простір для творчості. Крім того, це необмежені можливості для реклами бібліотеки і популяризації читання у природному середовищі існування потенційних читачів. При цьому, якщо до бібліотечного блогу підключити Twitter, Вікіпедію та інші соціальні мережі, можна отримати унікальну медіа-платформу, яка дасть змогу не тільки донести бібліотечну інформацію до тих, хто сидить в Інтернеті, а й налагодити двосторонній діалог.

Іншими словами, якщо основне призначення сайту бібліотеки – служити джерелом інформації, то призначення блогу – це інтерактивне спілкування бібліотекаря з читачем, колегами, зі світом. Для цього є функція «коментарі». Користувач, який прочитав цікаву та актуальну статтю/пост, може залишити свій коментар, що відображає його точку зору. У свою чергу, бібліотекар відповідає читачу і веде з ним «віртуальний» діалог. Отже, на блозі бажано розміщувати саме «інформацію для роздумів», ту, яка захопить і зачепить потенційного читача [6].

Одним з різновидів блогів є «Живий журнал» (ЖЖ) (англ. LiveJournal, LJ). **LiveJournal** – це глобальна соціальна мережа, блог-платформа для ведення онлайн-щоденників (блогів), а також окремо персональних блогів, які розміщено на цій платформі.

Треба зазначити, що найбільша бібліотека України – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського на своєму порталі (www.nbuv.gov.ua) вже має платформу LiveJournal. Зокрема, в рубриці «Аналітичні матеріали СІАЗ» вона надає можливість обговорення в режимі онлайн

представлених на сайті матеріалів з актуальних тем. Наразі на сайті відкрито форум і активно обговорюються наукові статті співробітників СІАЗ НБУВ, презентовані на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/siaz.html>) щодо проблем інформаційного суверенітету України в умовах глобалізації.

Останнім часом дедалі більшим попитом користується соціальна мережа під назвою Twitter. **Twitter** являє собою систему мікроблогів і дає змогу користувачам відправляти короткі текстові нотатки (до 140 символів), використовуючи веб-інтерфейс, SMS, служби миттєвих повідомлень або сторонні програми-клієнти. Творці Twitter: Джек Дорсі (Jack Dorsey), Біз Стоун (Biz Stone) та Еван Вільямс (Evan Williams). Назва сайту Twitter походить від англійського слова *twit*, що перекладається як «базікати» або «щебетати».

Навіщо Twitter бібліотекам? Ось кілька ідей, запропонованих на сайті <http://sites.google.com>. За допомогою Twitter бібліотеки можуть:

- надавати довідкову інформацію щодо події на місцевому, регіональному чи загальнодержавному рівні;
- залучати експертів для роботи з певної тематики;
- пропонувати «інформацію від боса» або запитання чи опитування керівництва;
- надавати різноманітні бібліотечні новини щодо надходження нових книг і журналів, час роботи бібліотеки, санітарні дні, ремонти і т. д.;
- надавати інформацію щодо спеціальних заходів, нових тематичних розділів на сайті бібліотеки, змін інтерфейсу пошуку, виставлення нових каталогів, створення електронної бібліотеки тощо.

Тим часом директор Бібліотеки Конгресу США Мет Реймонд заявив про придбання бібліотекою архівів матеріалів сервісу Twitter, які було створено починаючи з 2006 р. Це досить великий обсяг інформації, враховуючи те, що кожен день у ньому з'являється понад 55 млн твіттерів, а їх загальна кількість обчислюється вже мільярдами. Лише невеликий відсоток їх захищений параметрами приватності, більшість з них є відкритими для загального доступу.

Планується, що в розпорядження Бібліотеки Конгресу будуть передані ті записи, які призначені тільки для публічного показу. Співзасновник Twitter Б. Стоун зазначив, що кількість «закритих» постів становить дуже невеликий відсоток від загальної маси коротких повідомлень, тому це обмеження не позначиться на повноті представленої інформації. Утім, твітти стануть доступними для зовнішнього використання тільки через шість місяців після їх публікації, лише для некомерційних досліджень, публічного показу в самій бібліотеці й для збереження.

Придбанням архіву Twitter Бібліотека Конгресу хоче розвіяти стереотип про те, що в бібліотеці можуть зберігатися тільки книги. Співробітники Бібліотеки Конгресу США аналізують матеріали з Інтернету, починаючи з 2000 р. На сьогодні в бібліотеці зберігається понад 167 терабайтів інформації, джерелом якої є веб [1].

Серед перспективних напрямів, які наразі користуються дедалі більшим попитом, можна виокремити Skype.

Skype – це не тільки голосовий та відеозв'язок. За допомогою Skype можна робити багато цікавих і корисних речей.

По-перше, це безкоштовні дзвінки зі Skype на Skype. Також можна дзвонити зі Skype на домашній або мобільний номер, що набагато дешевше багатьох провайдерів, а це для бібліотек дуже актуально.

По-друге, можливість бачити і розмовляти з колегами, вирішувати виробничі питання в режимі онлайн-часу.

По-третє, групові дзвінки. У Skype можна організувати конференції до 10–12 чоловік. У чаті – обмінюватися інформацією, файлами, картинками, відео. І все це безкоштовно.

Четверте – можливість використання Skype через мобільний телефон, iPad.

П'яте – мобільність. Використовувати Skype можна з будь-якої точки світу, з будь-якого комп'ютера, просто ввівши свої пароль та ім'я [10].

Новим способом обміну знанням та інформацією, що містить лекції, семінари та майстер-класи, є edutainment. Головна ідея edutainment – генерація знань.

Edutainment – неологізм, складений з двох англійських слів education і entertainment – освіта і розвага одночасно. На edutainment можуть потрапити абсолютно всі бажаччі. Проходити такі заходи можуть де завгодно: у галереї, бібліотеці, офісі, парку тощо.

Заходи в такому форматі практично щодня проходять у Москві і Санкт-Петербурзі. Поширенням інформації про ці події займається організація під назвою T & P (Теорія і практика).

На сайті цієї організації – theoryandpractice.ru – щодня з'являються анонси лекцій і семінарів з докладним описом, також можна переглянути каталог заходів, які вже відбулися. Проект T & P, крім висвітлення подій, також організовує власні лекції та співпрацює з іншими організаторами.

Варто зазначити, що організаторами цих заходів в основному виступають компанії та установи, які зацікавлені в популяризації того чи іншого явища. Так, лекцію про кіно може організувати кінотеатр, про дизайн книжкової обкладинки – книжковий магазин, про Михайла Булгакова –

музей його імені. Також це можуть бути різні фонди, бібліотеки, культурні центри, галереї, клуби тощо [4].

Порівняно новий громадський рух, метою якого є так зване «звільнення» книг, тобто передача їх незнайомим людям, є буккросинг (англ. bookcrossing) [11]. Автором ідеї «визволення» книг є американець Р. Хорнбекер. Він створив перший буккросингський сайт – bookcrossing.com і в травні 2002 р. залишив у фойє готелю 20 книжок з написами, що пояснюють суть акції. За півроку на сайті Р. Хорнбекера було зареєстровано близько 300 осіб, які поступово втягували в рух дедалі більше нових учасників. Таким чином буккросинг став поширюватися у США.

Далі ця ідея стала популярною в інших країнах. Сьогодні країною-лідером з розповсюдження буккросингу стала Італія, де рух називається PassaLibro.

Найбільш активними буккросингами є студенти. В Україні саме студенти підхопили цю ідею і локальну буккросингську мережу вперше організували в найбільшому технічному вузі України – НТУУ «КПІ». Активісти цього руху створили спеціальну полицю для обміну книгами в аудиторії студентської ради. Взявши книгу, студент повинен відзначитися у спеціальному журналі, а в спеціально відведеній графі можна описати свої враження. У планах буккросингів з КПІ – створення власного сайту й популяризація руху за межами їх альма-матер.

Варто зазначити, що в обороті буккросингу може бути не тільки художня література, а будь-які книжки – підручники, довідники, журнали тощо. Їх можна залишати як у публічних місцях, так і в спеціально відведених.

Крім столиці, книжковий марафон уже підхопили такі міста, як Харків, Кіровоград, Одеса, Луганськ, Сімферополь, Севастополь, Хмельницький, Херсон, Луцьк. Найбільш розвинутий буккросинг у Києві, Львові та Дніпропетровську.

До буккросингу в Україні вже приєдналися і декілька мереж книгарень з намірами зробити рух масовим, щоб на світовому рівні не виглядати «неандертальцями».

Про перспективу буккросингу в бібліотеках говорить той факт, що до цього руху вже приєдналася Костянтинівська центральна міська публічна бібліотека ім. М. Горького (Донецька область). Зокрема, у бібліотеці створена «безпечна полиця», де учасники руху можуть «відпускати» книжки у вільну подорож. Окремо треба зазначити, що проект абсолютно некомерційний, усі книжки розповсюджуються безкоштовно.

Народна мудрість говорить: «Книга вчить, як на світі жити», «Книга – джерело життя», «З книгою жити – з добром дружити». Сьогодні попит

на нову друковану продукцію стрімко зростає і потребує оперативної доставки її до споживача. Відомо, що споживачами цієї продукції є як бібліотеки чи інші громадські установи, так і читачі книг, і самі автори.

Однак традиційний ланцюжок «автор – видавництво – друкарня – дистриб'ютор – оптова торгівля – книжкова торгівля – споживач» для задоволення вимоги автора до доступності його роботи, так само як і вимоги читача щодо отримання найсучаснішого матеріалу в будь-який момент, коли він побажає його придбати, за доступною ціною працює надто повільно.

У лютому 1997 р. у Стокгольмі була представлена нова технологія друку Print-on-Demand (POD) – друк на вимогу. **Print-on-Demand** – це технологія цифрових методів друку для здійснення видань тільки на конкретний запит клієнта. За цією системою виробництва друкується тільки необхідний обсяг. Крім того, нова технологія дає можливість молодим невідомим авторам швидше побачити свою книгу надрукованою.

За допомогою Print-on-Demand набагато легше і дешевше прочитати книгу, видану в іншій країні. Наприклад, переслати друковану книгу поштою через океан з доставкою протягом тижня коштує від 20 до 40 дол. Водночас надрукувати книгу «на місці» буде швидше і вигідніше, навіть якщо вона коштуватиме дещо дорожче друкованої.

На жаль, технологія Print-on-Demand ще не стала альтернативою традиційного друку. Поки собівартість однієї книги, друкованої за технологією POD, не стане менше звичайної і поки не будуть вкладені серйозні грошові вливання в друкарську галузь для переведення її на нове обладнання, доти масова, популярна література буде й надалі друкуватися офсетним методом.

З іншого боку, для рідкісних або призначених для вузької аудиторії читачів книг друк на вимогу може стати єдиною можливістю побачити світ і знайти свого читача [7]. Тим більше, що, за даними ЮНЕСКО, близько 80 % виданих до початку ХХ ст. книг прийде в непридатність протягом найближчих 10 років [5].

Таким чином, забезпечення більш широкого використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій у бібліотеках дасть їм змогу підвищити суспільний статус, розширити свої функції як за рахунок забезпечення доступу до інформації, так і організації віртуального спілкування читачів у світовому інформаційному просторі.

Варто зауважити, що веб-технології та електронні комунікації лише тоді щось значать, коли використовується їх змістовна сторона і, у кінцевому підсумку, користувачі мають шанс і можливість використовувати отриману інформацію у своєму повсякденному житті.

Список використаних джерел

1. Библиотека Конгресса США приобретает архив Твиттера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bezpeka.com>. – Загл. с экрана.
2. *Влащенко Л.* Електронні бібліотеки та інформаційно-бібліотечні системи / Л. Влащенко, Т. Грищенко, О. Нікітенко // Бібл. форум України. – 2006. – № 3. – С. 2–3.
3. *Горовий В. М.* Бібліотеки оновлюваного суспільства: деякі тенденції та особливості розвитку / В. М. Горовий // Бібл. планета. – 2006. – № 3. – С. 27–28.
4. Edutainment – новый формат передачи знаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://education.ua/2010/02/edutainment>. – Загл. с экрана.
5. *Карашивская А.* Буква в цифре. Будущее библиотек в Украине / А. Карашивская // Фокус. – 2010. – № 40.
6. Особенности современных библиотечных блогов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kinderlibrary.wordpress.com/2011/03/01>. – Загл. с экрана.
7. Печать по требованию (Print-on-Demand) – технологическая революция в издательском мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://compuart.ru/issue.aspx?iid=969>. – Загл. с экрана.
8. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/09_bib_21.html. – Назва з екрана.
9. Соцсети как рабочий инструмент [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://internetua.com/informacionnoe-obschestvo>. – Загл. с экрана.
10. Что следует знать о Skype [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://siteua.org>. – Загл. с экрана.
11. Что такое bookcrossing [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://education.ua/2010/03/bookcrossing>. – Загл. с экрана.
12. *Шрайберг Я. Л.* Большая часть ресурсов в интересах науки и образования должна быть бесплатной [Электронный ресурс] / Я. Л. Шрайберг // Интервью с генеральным директором ГПНТБ России, председателем Международной конференции «Крым» Я. Л. Шрайбергом. – Электрон. дан. – 2011. – Режим доступа: http://informatekantb.blogspot.com/2011/02/blog-post_17.html?spref=bl. – Загл. с экрана.

Ольга Шакалець,

аспірантка Інституту журналістики Київського міжнародного університету

СТЕРЕОТИП «ПОЛІТИК-ДЕМАГОГ» В ЕЛЕКТРОННИХ МЕДІА

Стаття присвячена розгляду впливу електронних ЗМІ на сприйняття читачами політика демагогом та нав'язування цього стереотипу читачам.

Ключові слова: стереотип, вплив, маніпуляція, політик-демагог, соціально-комунікаційні технології.

Демагогія на сьогодні є важливим інструментом політиків. Саме тому багато науковців із цікавістю досліджують використання прийомів демагогії в політиці, стереотип «політик-демагог», правила використання демагогії для політиків тощо. Важливим є це питання також і для працівників інформаційно-аналітичних служб сучасних бібліотек.

Мета статті полягає в доведенні того, що висвітлення ЗМІ стереотипу «політик-демагог» впливає на сприйняття читачами політика демагогом чи не демагогом та нав'язує такий стереотип читачу.

Досліджуючи висвітлення стереотипу «політик-демагог», висуваємо таку гіпотезу – ЗМІ впливає на сприйняття читачами політика демагогом чи не демагогом.

Проблемою стереотипів займалися і займаються багато відомих західних, російських та українських психологів і соціологів, таких як Л. Колберг, Е. Маккобі, К. Джеклін, А. Ерхард, І. Кленіна, М. Арутюнян, М. Баскова, Т. Гурко та багато інших. Питанню політичних стереотипів присвятили свої роботи такі вчені, як Н. Михальчук, У. Ільницька та ін.

Слово «демагогія» походить ще зі Стародавньої Греції. Там демагогом називали вождя народу. У Стародавній Греції, особливо в Афінах, так називали людей, які завдяки своєму державному розуму та ораторському таланту мали сильний вплив на народ і ставали його вождями і керівниками. У цьому сенсі демагогом називали в Афінах Перікла. Особливий вплив мали демагоги в епоху боротьби демократичної й аристократичної партій. Але з часу переродження (наприкінці V ст.) афінської демократії в охлократію демагогами часто були люди негідні, які, прикриваючись державними інтересами, здійснювали свої особисті цілі. Відтоді слово

«демагог» набуло того значення, яке за ним остаточно встановилося в новий час, тобто тепер це слово означає людину, яка лестощами здобуває прихильність народу і через владолюбство або свою корисливість спонукає народ до рішень, які є небезпечними для держави [13].

Тож демагогія, як своєрідна наука обману, виникла одночасно з людською мовою й удосконалювалася разом з людством. Демагогічні прийоми були в ужитку й теоретично осмислювалися ще в Стародавній Греції. Існували навіть такі професії, як софіст або демагог – фахівці, які мали видатні ораторські здібності і за плату могли довести на суді або мітингу будь-що. Популярними також були такі публічні розваги: один і той самий оратор виголошував одну за одною дві цілком аргументовані промови, перша з яких була на захист деяких позицій, а друга – спростовувала їх. У цьому трюку був великий сенс: одне й те саме явище, в одній і тій самій ситуації можна, нітрохи не поступаючись істиною, представити по-різному. Вибір визначається тим, яке уявлення вигідніше в певний момент піднести комусь у вигляді «правди» [5].

Отже, на сьогоднішній демагогія – це тактика ведення дискусії, спрямована на досягнення цілі (або створення такої ілюзії), шляхом використання некоректних дискусійних прийомів [8].

Демагогія – набір ораторських і полемічних прийомів та способів, які дають змогу ввести аудиторію в оману і схилити її на свій бік [6].

Ще одне визначення демагогії, запропоноване Т. Б. Гриценком, звучить так: демагогія – використання брехливих обіцянок, навмисного перекручування фактів, лестоців задля досягнення тих чи інших корисливих цілей, наприклад, для привернення мас на свій бік, для створення популярності. Демагог – особа, яка для досягнення тієї чи іншої мети вдається до демагогії [1, с. 7].

Зазвичай демагогію визначають як заснований на навмисному перекручуванні фактів, улесливих обіцянках, вплив на почуття, інстинкти, свідомість людей для досягнення, як правило, корисливих, зазвичай, політичних цілей.

У цілому демагогію можна описати як «сукупність методів, що дають змогу створити враження правоти, не будучи правим». «Класична» демагогія намагається уникати прямої брехні, користуючись софістичними прийомами для створення ілюзії логіки. «Правильний» демагог підводить слухачів або читачів до потрібного йому висновку, у цілому уникаючи прямих і чітких формулювань, щоб не бути спійманим за руку. «Справжніх» демагогів небагато – це шахраї досить високої кваліфікації, добре володіють не тільки психологією, а й логікою. Проте в наш час – час масової полеміки в Інтернеті і панування в ЗМІ нерозумних не-

гідників – демагогія, звичайно, йде поруч з прямою брехнею і найбільш низькопробними прийомами пропаганди. Будучи не в змозі вести чесну полеміку, ґрунтуючись на правилах з’ясування істини, політики найактивнішим чином використовують прийоми демагогії й маніпуляції для обдурення народу. Безумовно, в умовах їх повного панування у ЗМІ навряд чи вдасться вести відкриту і чесну полеміку на телеекрані чи сторінках великого видання. Як правило, ідеологічні зіткнення відбуваються в Інтернеті, де проходять справжні ідеологічні битви [2].

«Майстрами» демагогії виявляють себе, як правило, політики, вимушені маскувати своє справжнє обличчя й політичні цілі. Зовнішні ознаки демагогії – фальшивий пафос, гучні гасла, надмірне пишномовство; спотворення фактів, підміна аргументів, приниження потенційних противників; загравання з публікою та апеляції до низьких інстинктів аудиторії, натовпу. Внутрішні характеристики демагогії – спекуляція реальними проблемами, запитам, сподіваннями людей з метою забезпечення прихованих соціальних, політичних, групових, особистих цілей (досягнення перемоги на виборах та ін.); популістське прагнення отримати авторитет, реалізувати свої цілі за будь-яку ціну; корисливість, авантюризм, гіпертрофоване честолюбство [12].

Згідно з Ю. Л. Нестеренком, прийоми демагогії можна поділити на три види: спростування аргументації, ігнорування аргументації та дискредитація аргументації [8].

На сьогодні найбільшими демагогами можна назвати політиків. Саме вони вдало вміють спростувати будь-яку непотрібну їм інформацію, розповісти будь-що, незважаючи на те, чи є така інформація правдивою, та замовчати важливі факти.

Саме тому ми виділили чотири основні види політиків-демагогів:

- політик-демагог, що прямо бреше;
- політик-демагог, що ухиляється від відповіді (чи від теми дискусії);
- політик-демагог, що замовчує важливі факти;
- політик-демагог, що перекручує важливі факти.

Розглядаючи інтернет-статті політичного характеру, ми звернули увагу на відмінність між двома статтями, у яких подається одна й та сама інформація. Прикладом тут може слугувати стаття «Порошенко пообіцяв 80 % українцям безкоштовні шенгенські візи», розміщена на сайті Gazeta.ua. Про ту саму подію повідомляє сайт «Багнет», де назва статті звучить уже так: «Демагог Порошенко наобещал украинцам “зеленый” свет в Европу». Можна відзначити, що вже сама назва другої статті негативно налаштувала читачів до політика, про якого в ній ідеться. У першій статті зазначається, що, за словами П. Порошенка, «близько 80 %

українських громадян, які отримують візи в країни шенгенської зони, будуть отримувати їх безкоштовно вже в наступному році». Як він зазначив, до угоди про лібералізацію візового режиму між Україною та ЄС найближчим часом будуть внесені зміни в частині розширення категорії громадян, яким ЄС буде надавати безкоштовні візи, враховуючи туристів, прочан, релігійних діячів [9].

У другій статті зазначається, що «в своєму недавньому інтерв'ю журналу “Кореспондент” П. Порошенко начал розповідати басні о том, что уже в 2011 г. украинцы будут ездить в Евросоюз без виз» [4]. Як бачимо, слова «розповідати басні», уже негативно налаштовують читачів та приписують політику статус демагога.

З цього прикладу яскраво видно, що ЗМІ впливають на сприйняття читачами політика як демагога чи не як демагога.

Яскравим прикладом висвітлення політика як демагога може слугувати і стаття «ПР спростовує заяву Тимошенко щодо вигідності “газових угод-2009”» [10]. Прочитавши назву статті, ми не можемо назвати Ю. В. Тимошенко демагогом, але, побачивши назву наступної статті, де йдеться про ту ж подію, зразу можна зробити очевидний висновок. Назва статті звучить так: «В Партии регионов рассказали о циничном вранье Тимошенко» [3]. Слова «о циничном вранье» справили потрібне враження і, читаючи статтю, ми вже не можемо чесно сприймати політика, про якого говориться.

Наступним прикладом можна розглянути інтернет-статтю під назвою «Итоги “правления” Тимошенко: цель вижу – препятствий не замечаю». Дана стаття розповідає про головні цілі, які називає Ю. В. Тимошенко, на першу п'ятилітку. «Премьер-министр Украины Юлия Тимошенко определила пять приоритетов, по которым должна развиваться Украина в ближайшие пять лет: “Первый приоритет, который я считаю действительно главным, – это цель, что мы сможем изменить радикально путь развития страны, убрать олигархию, которая сегодня доминирует, раз и навсегда и построить новый путь солидарной демократической страны”» [7].

Інша стаття під назвою «Тимошенко “наколядовала” более 2,5 миллиардов долларов на газе» не так подає інформацію, як ми це бачимо в першому прикладі. Слово «наколядовала» уже має певний негативний вплив на читачів. Та перший абзац чітко вказує на те, що Ю. Тимошенко є політиком-демагогом: «Сделав миллиардные “зачапки” в оффшорных банках, Тимошенко беззастенчиво врет о том, как Украина превратится в Нью-Васюки» [11].

З таким самим настроєм і розпочинається стаття: «Единственное, что получается у Юлии Тимошенко на 100 %, – это раздавать невыполнимые обещания. Глава правительства в очередной раз представила свой вариант сказки про Нью-Васюки. Как пишет ЛИГАБизнесИнформ,

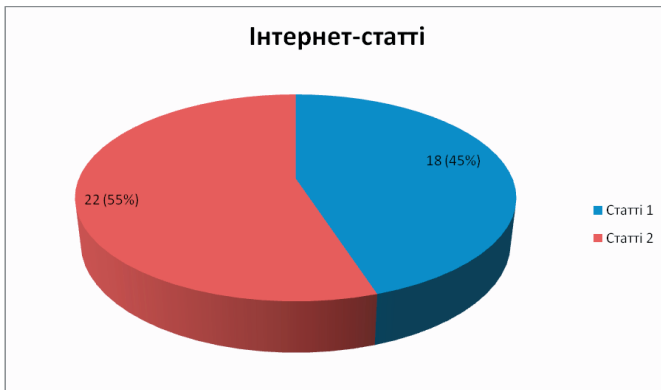
Юлія Владимировна “нарисовала” п’ять пріоритетов, по которым должна развиваться Украина в ближайшую “п’ятилітку”. З поданих вище слів можемо зробити висновок, що такі фрази, як «раздавать невыполнимые обещания», «представила свой вариант сказки» та «нарисовала пять приоритетов» справляють негативний вплив на читача та приписують Ю. Тимошенко статус політика-демагога.

Як бачимо, дві статті, у яких подається одна й та сама інформація, можуть вплинути на те, чи буде в політика статус демагога чи ні, чи віритимуть люди його словам, чи ні. Так відбувається певне нав’язування думки автора статті його читачеві.

Із 40 інтернет-статей, розглянутих нами на сайтах www.bagnet.org, www.mignews.com.ua та gazeta.ua, у 18 випадках ми зафіксували в статті слова чи фрази, які можуть негативно вплинути на читача та надати політику статус демагога. Такими фразами можна вважати «вызывают в прокуратуру за вранье», «они идут на обман», «пытаются убедить», «невыполнимые обещания», «рассказывать сказки», «поймали на “пенсионном вранье”», «являются ничем иным, как “очередным враньем”», «перекручивает факты» тощо.

Тобто можна зробити висновок, що у 45 % розглянутих нами інтернет-статей відбувається вплив на читача, і читач може сприймати політика як демагога (див. діаграму). Статті 1 у даній діаграмі – це статті, у яких містяться фрази чи слова, що натякають читачеві на те, що політик, про якого йдеться, – це політик-демагог. Статті 2 – це статті, у яких відсутні натяки на те, що політик, про якого йдеться у статті, – демагог.

Діаграма

Згідно з результатами дослідження, можна зробити висновок, що ЗМІ впливають на сприйняття читачами політика демагогом чи не демагогом. Такий вплив відбувається завдяки використанню у статтях певних фраз чи слів, що мають негативний характер та прямо натякають на використання прийомів демагогії політиком. Читаючи таку статтю, неможливо не звернути увагу на ці фрази чи слова, які налаштовують читача на сприйняття політика, про якого йдеться у статті, демагогом.

При вдосконаленні інформаційно-аналітичної діяльності на базі аналізу матеріалів ЗМІ в бібліотечних установах видається за доцільне враховувати прийоми, типові для сучасної подачі матеріалів, висвітлення подій – з використанням методів психологічного впливу, серед яких є і утвердження стереотипу «політика-демагога». У зв'язку з цим при підготовці аналітичних матеріалів треба створювати збалансовану джерельну базу, яка б доказово, компетентно показувала характерні особливості суспільних процесів, явищ, подій, нейтралізувала прояви демагогічного підходу до висвітлення подій.

Список використаних джерел

1. *Гриценко Т. Б.* Ораторське мистецтво (красномовство, риторика) : курс лекцій / Т. Б. Гриценко, О. М. Холод. – К. : КиМУ, 2010. – 56 с.
2. *Богатырёв А.* Классификация демагогии [Электронный ресурс] / А. Богатырёв. – Электрон. дан. – 2010. – Режим доступа: <http://zhurnal.lib.ru/k/krysolow/demagogdoc.shtml>. – Загл. с экрана.
3. В Партии Регионов рассказали о циничном вранье Тимошенко [Электронный ресурс] // Обозреватель. – Электрон. дан. – 2011. – Режим доступа: <http://www.obozrevatel.com/politics>. – Загл. с экрана.
4. Демагог Порошенко наобещал украинцам «зеленый» свет в Европе [Электронный ресурс] // Бэґнет. – Электрон. дан. – 2010. – Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/scout/defence/2010-01-17/36331>. – Загл. с экрана.
5. Демагогические приемы [Электронный ресурс] : КОАПИЯ. – Электрон. дан. и прогр. – 2009. – Режим доступа: http://koapiya.do.am/publ/demagogicheskie_priemy/1-1-0-15. – Загл. с экрана.
6. Демагогия [Электронный ресурс] : Википедия : многоязычная общедоступная свободно распространяемая энциклопедия, публикуемая в Интернете. – Электрон. дан. и прогр. – 2010. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Загл. с экрана.
7. Итоги «правления» Тимошенко: цель вижу – препятствий не замечаю [Электронный ресурс] // Mignews. – Электрон. дан. – 2010. – Режим доступа: <http://www.mignews.com.ua/ru/articles/7207.html>. – Загл. с экрана.

8. *Нестеренко Ю. Л.* Демагогия [Электронный ресурс] / Ю. Л. Нестеренко. – Электрон. дан. – 2007. – Режим доступа: http://fan.lib.ru/n/nesterenko_j_l/text_0610.shtml. – Загл. с экрана.

9. Порошенко пообіцяв 80 % українцям безкоштовні шенгенські візи [Електронний ресурс] // *Gazeta.ua*. – Електрон. дані. – 2009. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/politics/318662>. – Назва з екрана.

10. ПР спростовує заяву Тимошенко щодо вигідності «газових угод-2009» [Електронний ресурс] // *Zik*. – Електрон. дані. – 2011. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2011/04/29/285143>. – Назва з екрана.

11. Тимошенко «наколядовала» более \$2,5 миллиардов на газе [Электронный ресурс] // *Бэгнет*. – Электрон. дан. – 2010. – Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/scout/investigation/2010-01-15/36279>. – Загл. с экрана.

12. *Шемшученко Ю. С.* Юридична енциклопедія. Демагогія [Електронний ресурс] / Ю. С. Шемшученко. – Електрон. дані. – 2007. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/18870404/legal/demagogiya>. – Назва з екрана.

13. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Демагог [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – 2009. – Режим доступа: <http://biblioteka.ru/bed/110.htm>. – Загл. с экрана.

Надія Бурбела,

аспірантка Інституту журналістики і масової комунікації
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

ІНМУТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ МАСОВИЙ ПСИХОЗ

Стаття присвячена висвітленню явища масового психозу в системі інмутації суспільства. Їх відображення в системі ЗМІ, що є джерелом комплектування сучасних бібліотек.

Ключові слова: психоз, масовий психоз, інмутація.

Мета статті полягає у відображенні шляхів впливу масового психозу як інмутаційного явища на суспільство в ЗМІ, що є джерелом формування бібліотечних фондів. При цьому важливо в процесі комплектування добиватися забезпечення правди явища – об’єктивного відображення подій.

Гіпотеза дослідження – масовий психоз має лише інмутаційний характер, який яскраво проявляється через засоби масової інформації.

Короткий екскурс в історію появи масових психозів показує, що такі явища вивчалися медициною досить давно. Одне з перших і доволі точних описів гострих соматичних психозів (тобто породжених фізіологічними причинами [12]) надав Гіппократ (V ст. до н. е.); він називав такі стани «френітіс». На думку Гіппократа, прояв психозу мав летальний кінець, що наставав у найближчі 3–5 чи 10 днів. Опис Гіппократом типів температури став однією з перших спроб виділення непсихологічних психопатологічних синдромів, пов’язаних із соматичними захворюваннями. Гален (II ст. н. е.) уже виділяв первинні (ідіоматичні) і вторинні (симптоматичні) психози [13].

У наступні тисячоліття були здійсненні досить плідні спроби пояснення природи цього явища та методів його лікування. У 70-х роках канадський психіатр Р. Прінс детально вивчав народну психіатрію плем’я йоруба і навіть створив документальний фільм, присвячений способам лікування психозу. У народній медицині тяжкі форми психозу майже не піддаються лікуванню, саме тому в традиційній медицині велику роль відіграє профілактика психопатології в масових і регулярно здійснюваних ритуалах, що спричиняють екстатичний стан, з використанням наркотиків-галюциногенів. Це саме ті ритуали, які шокували європейців та були прийняті за масовий психоз, описував учений [7].

Розглядаючи явище психозу, необхідно також згадати про відомого засновника теорії психоаналізу Зігмунда Фрейда, який стверджував, що психоз – це одна з трьох структур психічного апарату, разом з неврозом та перверсією. Спочатку Фрейд протиставляв невроз та психоз, зазначаючи в статті 1923 р., що «невроз – це результат конфлікту між Я і Воно, тоді як психоз – це аналогічний результат такого ж порушення у відносинах між Я і зовнішнім світом». Хоча вже у 1924 р. він писав, що «невроз, як і психоз – це вираження протесту Воно проти зовнішнього світу («Втрата реальності при неврозі та психозі»). В останні десятиліття своєї роботи Фрейд зрозумів, що формування психічної структури не так тривіально і не походить від типу конфлікту, а клінічний досвід Фрейда навів його на думку необхідності опису трьох психічних структур, що він і зробив у 1938 р., говорячи про три механізми: відмова, заперечення і відкидання.

В аналітичній психології, а саме на думку Карла Густава Юнга, психоз – це затоплення індивідуальної свідомості архетипними несвідомими змістами. У сучасній аналітичній психології симптоми розглядаються не як доказ хвороби чи відхилення від норми, а як послання несвідомого на символічній мові, що потребують вирішення проблеми, актуальної для індивіда [8].

Виділяють екзогенні та ендогенні психози. Екзогенний психоз виникає внаслідок впливу зовнішніх чинників навколишнього середовища стосовно організму людини; його можуть спричинити інфекційні захворювання (грип, тиф, туберкульоз, сифіліс тощо), інтоксикація (алкоголь, наркотики, тяжкі отруєння тощо), або достатньо сильна психічна травма. Ендогенний психоз – психоз, спричинений внутрішніми, зазвичай нейроендокринними чинниками, до яких можна віднести шизофренію, психози, зумовлені віковими змінами, досить часто виникають при судинних захворюваннях (атеросклерозі судин головного мозку і гіпертонічній хворобі). У ряді випадків досить складно провести межу між екзогенними й ендогенними психозами, оскільки психоз може розпочатися внаслідок впливу зовнішніх чинників, а пізніше включити внутрішні чинники.

Зазвичай хворого на психоз відправляють до психіатричної лікарні, оскільки в стані психозу людина може становити небезпеку для себе й для оточуючих. Зазвичай хворий опирається госпіталізації через змінений стан свідомості, яскраво виражені зміни емоційної сфери, наприклад, страх, тривога або відсутність критики свого стану. Сучасна терапія психозу потребує використання психотропних засобів, найчастіше нейролептиків, у ряді випадків – транквілізаторів і антидепресантів. Зазвичай у процесі лікування психозу використовуються засоби,

що зміцнюють організм, або медикаменти, що сприяють зменшенню рівня інтоксикації [10].

З'ясувавши поняття психозу, визначимо термін «колективний або масовий психоз». Отже, колективний або масовий психоз (англ. psychosis, collective; нім. psychose, kollektiv) – тимчасовий стан колективів, груп або великої маси людей, що характеризується істеричною неконтрольованою поведінкою, спричиною екстремальною ситуацією, наприклад, при виконанні певних культових містичних ритуалів [11].

«Іноді навіть цілі народи, – зазначає Б. Д. Паригін, – можуть наразитися на масові психози, які можуть проявлятися в різноманітних спалахах душевних станів: від масового спортивного азарту чи релігійного екстазу до масового політично забарвленого психозу (наприклад, націоналізму чи фашизму)». Про масові релігійні психози пишуть О. Вігуру і П. Жукельє: «На початку XVI ст. демономанія лютувала як епідемія в Ломбардії. Лише в одному окрузі монахи собору святого Домініка віддавали на знищення вогнем більше тисяч хворих щороку. Інквізитори стверджували, що сотні підсудних розказували, нібито вони перетворювались на кішок і ... в образі тварин проникали в будинки, де були діти; там, обманувши пильних матерів, вони смоктали кров немовлят до їх останнього подиху» [4].

Досить цікавий випадок, що буквально сколихнув революційну Францію у липні – серпні 1789 р., після того як «великий страх» – так називали в чутках великі нездоланні полчища чи то британців, чи то австрійців – планомірно заволодівав одним населеним пунктом за іншим. Парадокс же полягав у тому, що «великий страх» був повністю безпідставним. Тим не менше тисячі людей у різних регіонах країни розказували одне одному страхітливій історії про лиходійство окупантів. Ще більш фантастична паніка спостерігалась у 1876 р. у китайському місті Нанкін. Містом розлетілися чутки про невидимих демонів, які відрізали в людей косички [6].

Наведемо приклади масового психозу, які сталися у світі та Україні протягом 2011 р.

Найголовніша проблема поточного року, що потребує негайного вирішення, – катаклізи в Японії, що сколихнули весь світ. Катастрофа на АЕС «Фукусіма» викликала занепокоєння світової спільноти та спричинила появу випадків масового психозу. Наприклад, люди починають задумуватися про кінець світу. У статті під назвою «Землетрясения, цунами и массовый психоз: на Земле наступила новая климатическая эпоха» йдеться про те, що «2011 та 2012 рр. стануть переломними в так званому квантовому еволюційному стрибку, початок якого припадає на листопад 2011 р., а закінчення – на першу половину 2013 р. Земля активно змінює свої вібрації, через що люди стають дедалі більш роздратованими, у них спостерігається загос-

трення хвороб. Природні зміни здійснюють особливий вплив на психіку, що спричиняє велику кількість масових заворушень у всьому світі». Далі у статті описуються кліматичні зміни, які очікуються у світі [3].

Стосовно світових заворушень можна навести як приклад статтю щодо ситуації в арабському світі: «Массовый психоз самосожженный в арабском мире: Тунис, Алжир, Египет, Мавритания». Як стверджується в статті, «самоспалення набуває дедалі більшої популярності як метод протесту в мусульманському світі». Успішний мавританський бізнесмен вчинив акт самоспалення, виражаючи таким чином «невдоволення політичною ситуацією в країні та ненависть до діючого режиму». Подібний випадок також трапився в Каїрі, де, самоспалившись, єгиптянин висловив протест проти важкого економічного становища в країні. Схоже вчинили чотири жителі алжирського прикордонного містечка поблизу Туніса. У трьох – спроба самогубства не увінчалась успіхом. Самоспалення в середині грудня в Тунісі, яке призвело через місяць до революції та падіння режиму Бен Алі, породило в арабському світі своєрідну психічну епідемію, поширювачем якої стали засоби масової інформації [5].

Навіть у кіноіндустрії розпочався масовий психоз стосовно дати 2012 р., що породив фільми-катастрофи, пов'язані з календарем Майя та кінцем світу. Не можна не погодитися, що ця ситуація нагадує 1999 р., коли всі з жахом очікували 2000 р. Була теорія, що коли настане 2000 р., то всі комп'ютери у світі зависнуть та через це відбудуться різні катастрофи (вибух атомних станцій, мимовільний старт ядерних ракет тощо) [10].

Масовим психозом сучасності також можна вважати еталон жіночої краси під назвою «90-60-90», що з'явився ще в ХІХ ст., коли стандартом краси вважались манекенниці. І навіть сьогодні їх худорлявість і стандартні розміри стали зразком для наслідування майже всіх дівчат, які знущуються зі свого тіла та здоров'я через різні дієти, лікарські препарати й інші товари для схуднення [1]. Це дійсно можна назвати масовим психозом у молоді. Хоча сучасні модні дизайнери все ж таки намагаються боротися з цим явищем, не приймаючи в лави манекенниць надто худих дівчат.

Розглянувши приклади вияву масового психозу, можна зробити висновок про його негативний характер. Саме тому в контексті прояву масового або колективного психозу, на нашу думку, необхідно звернутися до такого явища, як інмутація.

Згідно з О. М. Холодом, інмутація – це «процес впливу на свідомість споживачів інформації (реципієнтів) з метою негативного змінення сценаріїв, моделей їх поведінки» [14].

Як наслідок, можна зробити висновок, що ЗМІ, як канал передачі інформації, здійснюють вплив на реципієнтів цієї інформації, який має

негативний характер. У зв'язку з цим можна зробити припущення, що, навіть не перебуваючи в середовищі дії масового психозу, реципієнти все-таки підпадають під його вплив. Отже, ЗМІ можна вважати тим засобом, який сприяє інмутації суспільства або його груп.

Таке явище спостерігалось, наприклад, в Україні в період вирування нового штаму грипу. Навіть найменші чутки ставали грандіозними сенсаціями. Люди, прочитавши будь-яку, навіть неперевірену інформацію, подану ЗМІ, одразу ж одягали марлеві пов'язки. Тобто реципієнти інформації про грип, можливо через страх, починали вживати всіх можливих захисних заходів, що найчастіше не оберегали, а лише шкодили. (Наприклад, марлева пов'язка насправді не захищала від зараження грипом, адже під пов'язкою лише накопичувалися мікроби, які знищувалися на свіжому повітрі).

У статті «Всеукраинская депрессия или массовый психоз» ідеться про те, що соціальна незахищеність, економічна нестабільність, сімейні сварки стали результатом уразливості, психічної нестійкості українців. За допомогою до спеціалістів звертаються 40 % чоловіків та 60 % жінок, хоча заплатити за такі послуги здатен не кожен. В. Лановий, доктор психології, декан психологічного факультету Американського університету Флориди стверджує: «Коли була радянська влада, був політичний тиск... Так, ти був політично залежним, але ти міг схватитися у своїй шкаралупі, зараз ти не можеш схватитися у власній шкаралупі, оскільки ти економічно залежний» [2].

Отже, масовий психоз є доволі поширеним явищем у сучасному суспільстві. Проаналізувавши наведені в дослідженні приклади масового психозу, можна зробити висновок, що ЗМІ є тим каналом, шляхом, яким здійснюється інмутація суспільства за допомогою, наприклад, масового психозу. Отже, надалі ми пропонуємо вважати масовий психоз соціально-комунікаційною технологією, оскільки здійснюються маніпулятивні дії-комплекси стосовно суспільства.

Комплектування бібліотечних установ матеріалами ЗМІ є важливим напрямом бібліотечного комплектування в цілому, оскільки забезпечує багатогранну реалізацію формування літописної спадщини життя суспільства. Зважаючи на те, що явища масового психозу обов'язково стають предметом відображення в матеріалах ЗМІ, у процесі комплектування, щоб запобігти викривленому уявленню про характер таких явищ, важливо забезпечити збалансоване різнобічне відображення матеріалів у фондах для об'єктивного висвітлення перебігу суспільних процесів.

Список використаних джерел

1. 90-60-90 – идеальная пропорция или массовый психоз? [Электронный ресурс] : Белые Мысли – психология личности: лечение расстройств психики передовыми методиками терапии. – Электрон. дан. – 2011. – Режим доступа: <http://whitethoughts.net/90-60-90-idealnaya-proporcija-ili-massovuj-psixoz>. – Загл. с экрана.

2. Всеукраинская депрессия или массовый психоз [Электронный ресурс] : ТК «РІАК-інформ». – Электрон. дан. и прогр. – 2011. – Режим доступа: http://riak.odessa.ua/news.php?news_id=3673&news_action. – Загл. с экрана.

3. Землетрясения, цунами и массовый психоз: на Земле наступила новая климатическая эпоха [Электронный ресурс] : OLOLONews.com. – Электрон. дан и прогр. – 2011. – Режим доступа: http://ololonews.com/ru/ololonews_2011_april/ololo_interest/1570.htm. – Загл. с экрана.

4. *Ильясов Ф. Н.* Большевикизм: норма или отклонение? [Электронный ресурс] / Ф. Н. Ильясов // Вестн. Рос. акад. наук. – Электрон. дан. – 1996. – № 1. – С. 46–54. – Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com>. – Загл. с экрана.

5. Массовый психоз самосожжений в арабском мире: Тунис, Алжир, Египет, Мавритания [Электронный ресурс] : Израильское информационное агентство. – Электрон. дан. и прогр. – 2011. – Режим доступа: <http://www.zman.com/news/2011/01/17/93035.html>. – Загл. с экрана.

6. *Михайлович В.* Феноменальные случаи массового психоза [Электронный ресурс] / В. Михайлович // Интересная Газета, Блок Д. – Электрон. дан. – № 10 (97). – Режим доступа: <http://awesta.narod.ru/psihoz.htm>. – Загл. с экрана.

7. Народная медицина в фокусе психологической антропологии: Способы поддержания психического здоровья [Электронный ресурс] // «Твоё здоровье» : журн.: Знание 3/97. – Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com>. – Загл. с экрана.

8. Психоз [Электронный ресурс]: DUDKIN A.V. Психолог. – Электрон. дан. и прогр. – Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com>. – Загл. с экрана.

9. Психоз 2012 [Электронный ресурс]: Блоги о 2012. – Электрон. дан. и прогр. – 2009. – Режим доступа: http://lenta2012.ru/pulsblog/33544_psihoz-2012.aspx. – Загл. с экрана.

10. Психозы [Электронный ресурс]: Депрессия, тревога и другие психические нарушения. – Электрон. дан. и прогр. – Режим доступа: http://www.depressia.com/page_193. – Загл. с экрана.

11. Психоз коллективный [Электронный ресурс]: Энциклопедия социологии. – Электрон. дан. – 2009. – Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com>. – Загл. с экрана.

12. Соматогенный [Электронный ресурс]: WordNet (r) 2,0. – Электрон. дан. и прогр. – Режим доступа: <http://www.netadviser.ro/ru/somatogenic.htm>. – Загл. с экрана.

13. Учение о психозах. Терапевтические психозы [Электронный ресурс]: MedicalPlanet Психология. – Электрон. дан. и прогр. – Режим доступа: <http://medicalplanet.su/psixologia/266.html>. – Загл. с экрана.

14. *Холод О. М.* Засоби масової комунікації: формування інформаційного суспільства : монографія / О. М. Холод [кер. авт. кол. С. І. Горевалов ; О. В. Безручко, Н. І. Зикун, В. В. Осипенко та ін.]. – К. : КиМУ, 2010. – С. 69–154.

Валентина Медведєва,

в. о. наук. співроб. СІАЗ НБУВ, канд. іст. наук

ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ У БІБЛІОТЕКАХ – ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

Стаття присвячена розгляду найважливіших завдань бібліотек усіх типів, їх забезпеченню вільного й необмеженого доступу сучасних користувачів до міжнародних і національних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: інформаційні центри, електронні технології, бібліотечні заклади, інформаційне забезпечення.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій радикально змінив філософію бібліотечної справи в усьому світі. У сучасних умовах одним з найважливіших завдань бібліотек усіх типів є забезпечення вільного й необмеженого доступу до міжнародних і національних інформаційних ресурсів, оскільки вони набувають значення стратегічних, тобто визначають рівень соціально-економічного розвитку країни.

Так, із зростанням запитів на інформацію зростає й потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних закладів, залучення до роботи в них кваліфікованих інформаційних працівників, посередників між виробниками і користувачами інформації, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується. Бібліотечні заклади, виконуючи роль основних елементів інфраструктури з управління інфоресурсами суспільства, повинні відповідати таким вимогам сьогодення:

- відпрацьовувати технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом її адаптації до потреб замовника, з урахуванням специфіки його сприймання;

- стати центрами надійного збереження нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої і надійно керованої;

- перетворитись у центри передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій;

- використовуючи свою техніко-технологічну базу, забезпечити можливість керування електронними потоками інформації;
- ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи інформацію, необхідну нашому суспільству;
- переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;
- розпочати процес входження повноправних суб'єктів на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення;
- за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією відновити і зміцнити внутрішні міждисциплінарні зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства.

Хоча бібліотечні заклади в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, починаючи з найбільших, сьогодні не відповідають сучасним вимогам суспільства, до них, як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак останні десятиріччя все-таки дали поштовх до їх істотного оновлення.

Таким чином, бібліотечні установи вимушені втягуватися в сучасні інформаційні обміни поступово, і тут перший етап для гібридних бібліотек стає майже обов'язковим. При цьому, за визначенням Я. Л. Шрайберга, особливості таких бібліотек не обмежуватимуться переведенням частини їх фондів в електронну форму.

Проте, за висловлюванням академіка О. С. Онищенка, «сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на одному виді інформації – друкованої, книжкової. Оскільки перетвориться в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бачаться як досвідчений «посередник» між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль нині відводиться інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невинно зростає» [1].

Отже, ідеться не лише про створення електронних версій матеріалів існуючих фондів у бібліотеці, а й про її комплектування новою електронною інформацією, про набуття нею інших властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру. Тут бібліотеки входять у більш активну фазу співпраці із замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів за принципом «інформація на базі

інформації», набувають функціональних ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз. При цьому перехідний до нових технологій, організаційних рішень, зумовлених зростаючими суспільними запитами, період у житті бібліотек, що характеризується змішаною системою підходів, традиційних і нових, до обслуговування користувачів дає підстави називати ці заклади гібридними.

Не викликає сумніву, що стратегічним завдання найближчого майбутнього бібліотек є створення в них електронних відповідників усього книжкового багатства для введення їх на носіях у сучасний інформаційний обіг. І це, у свою чергу, сприятиме процесу утвердження спадкоємності духовної культури, напрацьованими всіма попередніми поколіннями в сучасності. До того ж, нові електронні технології розкриватимуть додаткові можливості для реалізації освітньої, кумулятивної та інших функцій бібліотек [8].

Однак, на сьогодні розгляд функціональних характеристик бібліотечних закладів натикається на певні труднощі. Так, оскільки при застосуванні електронних технологій лише в певних межах, що відбувається в гібридному варіанті бібліотечної діяльності, дослідники з різних позицій оцінюють і прояв традиційних технологій, і нових, на базі яких і формулюють свої протилежні висновки.

З огляду на це стає очевидним, що лише після утвердження електронних технологій, як технологій звичних, робочих, а не новинок для всіх видів користувачів, після визначення практикою місця традиційних форм бібліотечного обслуговування в розвитку загального інформаційного процесу, зможуть і остаточно встановитися погляди стосовно суспільного призначення оновлених бібліотечних закладів. При цьому «оцифрування документальних фондів бібліотек не значить, що вони перестануть існувати як фізичні одиниці, але створення електронних фондів дасть змогу вирішити численні проблеми, що стоять перед сучасними бібліотеками, такі як розміщення документів, забезпечення їх збереження, організація вільного доступу до них» [11].

Треба зазначити, що електронні технології, прийшовши в бібліотечні заклади – традиційні центри суспільного збереження і використання інформації, – дали відчутний поштовх усім напрямам бібліотечної справи, пов'язаним з удосконаленням обслуговування читачів безпосередньо в бібліотеках. Також електронні засоби зв'язку сприяли розширенню кола користувачів за межами бібліотеки.

Разом з тим помітно змінює акценти в діяльності бібліотечних закладів і посилення попиту на інформацію за межами їх традиційного читацького кола в середовищі бізнесу, владних структур, політики, соціальних структур, що відіграють активну роль у процесі активізації всієї системи в

рамках розвитку громадянського суспільства. Вони дедалі більше набувають ознак загальносуспільних інформаційних центрів широкого призначення. Саме ця категорія працівників сьогодні займається структуруванням сучасних електронних масивів інформації, її відбором і підготовкою у зручній для користувачів формі, що значно підвищує ефективність творчої праці замовників, ефективність використання інформації.

З огляду на це Б. Є. Патон справедливо назвав бібліотеки передовою базовою ланкою інформатизації, підкреслюючи, що «рух в інформаційне суспільство починається від мережі бібліотек, бо вони є володарями всієї досі накопиченої і оприлюдненої інформації» [4], а М. С. Слободяник, визначаючи стратегічні пріоритети розвитку бібліотечної справи в Україні, відокремив такий напрям, як формування в їх структурі центрів інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади і місцевого самоврядування, що дасть змогу повною мірою використовувати інформаційний потенціал бібліотек для прийняття оптимальних та ефективних управлінських рішень на державному рівні [13].

Не викликає сумніву те, що в сучасній управлінській діяльності особливе місце має займати оптимізація її інформаційного забезпечення, оскільки будь-яка керована система не в змозі функціонувати і виробляти відповідні рішення без повної достовірної оперативної, а також прогностичної інформації.

При цьому повинен виявитися потенціал сучасних провідних бібліотечних установ, спроможних, за наявності відповідних інформаційно-аналітичних структур, високопрофесійного кадрового забезпечення та сучасної матеріально-технічної бази надавати необхідну об'єктивну інформацію, що сприяє прийняттю оптимальних управлінських рішень на державному рівні.

Разом з тим іншим напрямом діяльності бібліотек є диференційоване інформаційно-аналітичне забезпечення різних категорій користувачів. Тут інформаційна аналітика відповідних підрозділів бібліотек має виконувати інформаційно-допоміжну функцію, оптимізувати й спрямовувати рух інформаційних потоків, забезпечувати збереженість накопичених інформаційних ресурсів.

Таким чином, цілком логічним є твердження В. М. Горового про те, що «сучасний розвиток функції обслуговування всіх категорій користувачів з удосконаленням традиційних форм роботи розвивається до адаптації потрібної замовникам інформації в найбільш прийнятному вигляді, що дедалі частіше набуває ознак власного бібліотечного інформаційно-аналітичного продукту, створеного на базі структуризації великих обсягів інформації» [2, с. 11].

Дивлячись на сучасну наукову бібліотеку, фахівці переконують, що реальний успіх в інформаційній галузі на цьому етапі пов'язаний не стільки з новітніми технологіями, скільки зі змістовим наповненням інформаційних продуктів, що створюються й надаються споживачу. Тому нова модель інформаційної діяльності полягає не в наданні доступу до так званої «сирої інформації» у вигляді БД, електронних видань, списків веб-сайтів тощо, розроблених самостійно чи іншими організаціями, а у створенні власних інформаційних продуктів і послуг. До наукових бібліотек звертаються не стільки за первинними документами, скільки за інформацією з високим рівнем науково-аналітичної обробки [15, с. 169].

У зв'язку із зростанням попиту на електронну інформацію та стрімкі і всеохоплюючі соціально-економічні перетворення наукові бібліотеки мають бути готовими застосовувати інноваційні підходи до обслуговування своїх користувачів, запропонувати їм нові форми і види інформаційних продуктів і послуг, а також інноваційні моделі системи обслуговування загалом.

Тут, за прогнозами авторитетних фахівців, у недалекому майбутньому домінуватимуть документальні потоки на електронних носіях, які стануть основою для створення на основі чи в межах великих бібліотечних центрів, які виконуватимуть функції збору, реєстрації та глибокої аналітико-синтетичної переробки електронних науково-інформаційних ресурсів з формуванням широкого спектру взаємопов'язаних науково-інформаційних продуктів чотирьох рівнів.

На першому рівні результатом такої роботи стане формування галузевих, тематичних, видових та універсальних проблемно орієнтованих бібліографічних БД.

Наступною сходинкою роботи центрів передбачається відокремлення з бібліографічних БД записів про наукові публікації, їх доповнення реферативною інформацією і формування відповідних реферативних БД, на основі яких створюватимуться аналітичні огляди, що в свою чергу становитимуть джерельну базу для підготовки прогностичних матеріалів [6, с. 35].

Найінноваційнішими, найдинамічнішими, найкреативнішими, з точки зору впровадження навчальних, ігрових, просвітницьких масових, групових та індивідуальних форм і видів інформаційного обслуговування (ІО) в межах інформаційно-комунікативної діяльності є дитячі та юнацькі бібліотеки. Саме ці установи повною мірою здатні забезпечити позитивне й ефективне емоційно-комунікативне середовище читача і бібліотекаря, виявляти і розвивати літературні та творчі інтереси і здібності користувачів, формувати естетичний смак особистості тощо. Дитячі та юнацькі

бібліотеки повинні поступово перетворюватися на інформаційно-освітні і дозвіллеві центри сучасного рівня розвитку, центри розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей і підлітків. Адже, впливаючи на розвиток юного читача, дитячі бібліотеки повинні підготувати дитину до адаптації в сучасних соціально-економічних умовах, створити середовище для формування її духовного світу, розвитку творчої особистості, самовираження та самореалізації [9].

Треба зазначити, що важливе місце в цьому процесі посідає планування читацьких, навчальних і дозвіллевих зон, створення відповідної атмосфери.

Очевидно, що однією з тенденцій інформаційно-комунікативної діяльності є орієнтування на особистість, індивідуалізація підходів і прийомів задоволення навчальних, психологічних, дозвіллевих та культурних потреб читача [12], що виражається в тому, що «особливого значення набувають індивідуалізовані форми роботи» [14, с. 6].

Схожої точки зору в баченні сервісної діяльності бібліотеки дотримується й І. О. Давидова, яка відзначає, що «головним напрямом у розвитку інформаційних продуктів і послуг стає їхня персоналізація, тобто спрямованість на максимальне охоплення і задоволення інформаційних потреб кожного індивіда... Повинен здійснюватися перехід від задоволення інформаційних потреб користувача до вирішення для нього конкретних ділових завдань» [3, с. 170].

Такий самий висновок робить й інша дослідниця – Н. Ю. Каліберда, говорячи про те, що «важливим чинником реалізації стратегії доступу до знань сучасні українські і зарубіжні бібліотекознавці визначають зміну філософії обслуговування, посилення акцентів на його індивідуалізації» [5].

З огляду на це можна стверджувати, що досвід бібліотечного обслуговування користувачів і серед них насамперед управлінських структур, політичних організацій, науки, бізнесу демонструє також об'єктивну необхідність об'єднання бібліотечних закладів у суспільні інформаційні центри, спеціальні і загального призначення, сполучені засобами сучасного зв'язку і пошуковими системами з потужним інформаційним ресурсом.

Автори аналітичного огляду праць відзначають, що світовий досвід вважає саме інноваційні інформаційні технології (ІТ) основою для модернізації та якісного оновлення ІО користувачів бібліотек. Об'єднання ж бібліотек у консорціуми необхідне для ефективнішого впровадження цих технологій і є логічним доповненням першої тенденції. При цьому головним завданням різноманітних бібліотечних об'єднань є інтеграція інформаційних ресурсів і створення єдиного інформаційного простору регіону, країни, а також міжнародні проекти [7, с. 224].

Таким чином, бібліотечні об'єднання створюють новий вид інформаційного обслуговування – корпоративний сервіс для читача, головною перевагою якого є доступ останнього до об'єднаних інформаційних ресурсів. Також проекти, які спрямовані на розвиток корпоративних бібліотечних систем, дають змогу реалізувати стрижневий принцип, напрацьований міжнародним бібліотечним співтовариством, – доступ до фондів та інформації замість володіння. Упровадження і широке застосування інформаційних технологій у практику роботи бібліотек дає можливість віднаходити нові моделі й механізми для якіснішого, повнішого та швидшого інформаційного обслуговування користувачів, пропонуючи останнім в одному місці доступ до інформаційних ресурсів міста, регіону, країни чи всього світу.

Нині, із зростаючою складністю завдань, що постають перед Україною в сучасному глобалізованому світі, з актуалізацією необхідності інформатизації суспільства, на якій базуються можливості інноваційного розвитку, наявна мережа бібліотек залишається тим резервом, модернізація якого, виведення на рівень задоволення сучасних запитів інформаційного обслуговування може не лише повернути належне культурно-освітнє значення бібліотек. Вони можуть стати ефективним суспільним інструментом задоволення необхідними інформаційними ресурсами всіх категорій вітчизняних користувачів. Для цього потрібне вирішення таких завдань:

- упровадження електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність, активне включення бібліотек у мережу сучасних соціальних інформаційних комунікацій;

- упровадження дистантних методів роботи як найбільш перспективного напряму розвитку бібліотечних установ у майбутньому, урізноманітнення, удосконалення активних форм інформаційно-аналітичного обслуговування всіх категорій користувачів, активізація бібліотек як сучасних інформаційних центрів, утвердження на інформаційних ринках у сприятливий для цього час, у період їхнього становлення;

- проведення роботи з оцифрування фондів бібліотек, оперативного введення в суспільний обіг насамперед тієї їх частини, що є гостро необхідною для вирішення актуальних проблем суспільного розвитку, вітчизняного наукового поступу, формування національних духовно-ціннісних орієнтирів, патріотичного виховання нових поколінь українців;

- вироблення стратегічних підходів, налагодження ефективного процесу відбору в інтересах вітчизняного користувача якісної інформації з інформаційних масивів глобального інформаційного простору, комплектація ними наявної системи інформаційних баз і підготовка для ефективного використання українськими користувачами;

– об'єднання українських інформаційних ресурсів у загальнонаціональний банк даних, організація діяльності на цій основі Національної електронної бібліотеки України «Бібліотека-XXI», налагодження ефективної координації діяльності бібліотечних установ, а в подальшому інформаційних, науково-інформаційних, культурно-інформаційних та інших центрів у роботі щодо задоволення суспільних запитів на інформацію, у реалізації без зайвого дубляжу процесу оцифрування фондів, збагачення їх новими інформаційними ресурсами, освоєння ефективних форм інформаційно-аналітичної діяльності, організація дієвого використання національних інформаційних ресурсів в умовах впливів глобального інформаційного простору;

– професійне вдосконалення бібліотечних працівників, організація підготовки спеціалістів, необхідних для забезпечення вимог сучасних інформаційних процесів.

Треба підкреслити, що істотні зміни в діяльності бібліотек під впливом зростаючих суспільних запитів на основі впровадження електронних інформаційних технологій зумовлюють необхідність уточнення змісту сучасної інформаційно-аналітичної діяльності. У зв'язку із зростанням акцентів у діяльності бібліотек, пов'язаних насамперед з дистанційним обслуговуванням системи суспільних інститутів, соціальних структур суспільства, ефективність їх діяльності дедалі більшою мірою буде залежати від впровадження активних форм роботи, пов'язаних з відбором необхідної для замовника інформації, підготовки її для використання в найбільш зручній для нього формі, здійсненням змістовного аналізу, окресленням перспектив розвитку теми тощо.

Практика показує, що найбільш ефективними для вирішення такого комплексу завдань є інформаційно-аналітичні форми роботи. Їх продуктивність підвищується з оперативною доставкою, швидким реагуванням на корекцію змісту замовлення. Таким чином забезпечується успішна співпраця із замовником з огляду на кінцевий результат співробітництва.

Такий підхід сприяє підвищенню рівня одного з найважливіших для сучасного суспільства показників – ефективного використання інформаційних ресурсів, що в кінцевому підсумку є показником ефективності розвитку суспільства.

Для забезпечення ефективного обслуговування корпоративних, найбільш суспільно значущих категорій користувачів сучасної бібліотеки потрібним є не лише постійний соціологічний моніторинг, виявлення тенденцій відповідних змін у запитах користувачів і вироблення у зв'язку з цим дієвих методик обслуговування. «Суть успішної стратегії, – стверджує всесвітньо відомий бізнес-стратег Кенічі Омає, – це дати корис-

тувачам те, що вони в дійсності хочуть, причому кращим чином, ніж це роблять конкуренти. Отже, перш за все, вам потрібно дізнатися, чого ж у дійсності хочуть ваші користувачі» [10, с. 75–79].

Підхід до нового якісного етапу організації бібліотечної діяльності, пов'язаного з упровадженням активних форм роботи (що характеризуються активізацією бібліотечних працівників у використанні інформаційних ресурсів, здійснення ними аналізу масивів інформації, підготовку і первинне впорядкування її згідно з тематичними замовленнями, виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів і т. ін.) в умовах входження в інформаційний етап розвитку суспільства зумовлює необхідність переосмислення частини усталених методичних підходів до організації цього виду діяльності в бібліотеках, введення в неї як важливого елементу вивчення потреб сучасних користувачів.

Отже, досліджуючи процес утвердження нових ринкових форм господарювання, автор доходить висновку, що вони стають визначальними в процесі вдосконалення інформаційних обмінів у структурі інформаційних баз сучасного суспільства. Також вони є спонукальним чинником до виробництва нової, суспільно значущої інформації.

Також варто зазначити, що для активної участі в інформаційному ринку потрібне невпинне збагачення базових ресурсів інформації. Серед них зростаючою має стати роль системи загальносуспільних інформаційних баз – бібліотечних закладів, обов'язково пов'язаних у своїй діяльності системою різноманітних спеціальних комунікацій із суспільними інститутами, корпоративними користувачами, масою абонентів в Україні і за кордоном.

Нові вимоги до професійної діяльності бібліотечних працівників пов'язані насамперед з якісними змінами в технологіях бібліотечної справи, що зумовлені впровадженням електронних інформаційних технологій, комп'ютеризацією, а також урізноманітненням категорій користувачів, новими їх запитами до бібліотечного обслуговування. У зв'язку з цим обов'язковим для сучасного бібліотечного працівника є оволодіння комп'ютерною технікою та сучасними технологіями роботи з інформацією, орієнтація в сучасній джерельній базі бібліотечного комплектування, видах інформаційних ресурсів.

Окрім того, оскільки значна частина спеціалістів у галузі бібліотечної справи отримала свою професійну підготовку ще в рамках традиційних спеціалізацій, важливим для вдосконалення сучасної бібліотечної справи є також організація ефективної перепідготовки цих категорій спеціалістів з урахуванням нових завдань і в подальшому безперервно удосконалювати свої знання.

Таким чином, з еволюцією нашого суспільства до рівня інформаційного значення сучасних бібліотечних закладів як інформаційних центрів зростатиме.

Також нині видозмінюється, набуває нового значення характерних рис та особливостей уся робота з бібліотечного обслуговування сучасних користувачів. У зв'язку з цим посилюється роль бібліотек як сучасних інформаційних центрів – важливих елементів соціальної структури в розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Бібліотеки в меняющемся мире: интервью акад. А. С. Онищенко ; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 17.
2. *Горовий В. М.* Процес вдосконалення бібліотечного обслуговування користувачів у контексті впровадження електронних технологій / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 7–13.
3. Давидова І. О. Інформаційний ринок: організація, маркетинг, управління : навч. посіб. / І. О. Давидова. – Х. : ХДАК. – 2001. – 136 с.
4. З виступу Президента НАН України, академіка НАН України Б. С. Патона на засіданні Президії НАН України при обговоренні питання «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2002. – № 5. – С. 8.
5. *Калиберда Н. Ю.* Библиотечно-информационное обслуживание: современные тенденции / Н. Ю. Калиберда // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – К., 2005. – Вып. 3. – С. 153–163.
6. *Костенко Л. Й.* Бібліотека інформаційного суспільства / Л. Костенко, М. Сорока // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.
7. *Красильникова И. Ю.* Развитие МБА в современных условиях (региональный аспект) / И. Ю. Красильникова, Д. М. Цукерблат // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – К., 2003. – Вып. 2. – С. 218–230.
8. *Мошковська Н. І.* Міський МБА в системі забезпечення інформаційних запитів читачів-науковців / Н. І. Мошковська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 552–557.
9. *Новікова Н. О.* Культурно-просвітня діяльність бібліотек для дітей: інновації, дослідження / Н. О. Новікова // Бібл. вісн. – 2004. – № 1. – С. 10–14.
10. *Омае К.* Мышление стратега: искусство бизнеса по-японски / К. Омае ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – С. 215.

11. От традиционной библиотеки к электронной: шаги реализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sivurova.Narod.ru/art 5.htm>. – Загл. с экрана.

12. Семилет Н. Наши приоритеты / Н. Семилет, Г. Гречко // Библиогр. – 1998. – № 6. – С. 42–50.

13. Слободяник М. С. Стратегічні пріоритети розвитку бібліотечної справи в Україні / М. С. Слободяник // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20–22 трав. 2008 р. – К., 2008. – С. 5–6.

14. Словник основних легалізованих термінів з інформаційного законодавства України / уклад. А. М. Селіванов ; АПрН України, НДІ приватного права і підприємництва. – К., 1998. – 36 с.

15. Сошинська Я. Інноваційні підходи до обслуговування споживачів економічної інформації / Я. Сошинська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 164–172.

Оксана Желай,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАПИТИ ЯК ОРІЄНТИР УДОСКОНАЛЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття висвітлює еволюцію інформаційних запитів користувачів бібліотек. Звертається увага на високий рівень затребуваності електронного бібліотечного сервісу читацькою аудиторією.

Ключові слова: інформатизація, інформаційно-бібліотечні запити, електронний сервіс.

Сьогодні рівень забезпечення суспільства інформацією – один з важливих факторів його розвитку. Отримання певної інформації стало глобальним завданням у сфері економіки і політики, науки і культури. З розширенням використання інформаційного ресурсу пов'язаний перехід суспільства в принципово нову фазу свого розвитку – «інформаційне суспільство», в якому уможливорюється поява принципово нових форм соціальної активності людини і цілих соціальних груп у формі соціально-інформаційних технологій. Інформаційні технології проявляються як засіб вирішення суперечностей між зростаючим обсягом знання і можливостями і масштабами їх соціального використання. Звідси – подвійна роль інформаційних технологій. З одного боку, це засіб перетворення знання на інформаційний ресурс суспільства, а з іншого – це засіб реалізації відповідних соціальних запитів, які формуються під впливом об'єктивних потреб державного будівництва й управління, суспільного самоврядування, культурного розвитку. Одним із важливих процесів на шляху інформатизації є розвиток інформаційного обслуговування – галузі професійної інформаційної діяльності комунікаційних посередників, спрямованої на задоволення інформаційних потреб споживачів інформації [1].

Електронні інформаційні технології, розширюючи можливості доступу до різних типів і видів інформації для комп'ютеризованої частини користувачів, не впливають на розвиток можливостей тієї частини соціуму, що не має комп'ютерів, або не знає, як ними користуватися. У програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх» підкреслюється важливість

адаптації особистості до життя в інформаційному суспільстві [2]. Саме забезпечення доступу дедалі більшої кількості людей до сучасних інформаційних ресурсів є однією з найважливіших ознак переходу до інформаційного суспільства.

У забезпеченні зростаючих інформаційних потреб суспільства значну роль відіграють бібліотечні заклади, у фондах яких зберігаються багатства духовної культури попередніх поколінь і акумулюються останні досягнення НТП. Бібліотеки трансформуються в установи, що покликані забезпечувати рівні можливості для всіх громадян використовувати інформацію. Нині подвоєння знань відбувається кожне десятиліття, а бібліотеки світу вдвічі збільшують свої запаси кожні 14 років, починаючи з другої половини ХХ ст. Кінець ХХ ст. охарактеризувався початком реалізації проєктів створення національних та міжнародних електронних бібліотек. Зокрема, 2006 р. Європейська комісія ухвалила рішення підтримати Європейську електронну бібліотеку з метою надання електронного доступу до європейського історичного надбання. До 2012 р. в електронному доступі будуть 6 млн книжок, документів та інших творів культури. Європейська комісія також підтримує створення європейської мережі центрів оцифрування [3].

Інформаційні ресурси бібліотек, відпрацьована роками структура організації доступу до інформаційних джерел, а також сучасні електронні засоби комунікації спроможні стимулювати вироблення нових знань, надаючи новій генерації вчених і творчих особистостей вагомий інтелектуальні активи для створення економіки знань, що виходять на перший план суспільного життя. Впровадження новітніх технологій у бібліотечну практику розширює можливості бібліотек та зумовлює перегляд концепції обслуговування читачів. Задоволення інформаційних потреб усіх учасників інформаційних відносин у бібліотеці – це істотний фактор підвищення рівня інформатизації суспільства, побудови суспільства знань. Важливою умовою при цьому є вивчення читацької аудиторії та задоволення її інформаційних потреб.

Вивченням «народного читача» займалися ще І. Франко, П. Куліш, біля витоків дослідження читачів стояли бібліотекознавці Д. Балака, Н. Фрідьєва, В. Іванушкін. На сучасному етапі різні аспекти вивчення структури читацького контингенту, його інформаційних запитів, бібліотечного сервісу, що йому надається, висвітлюються в працях Л. Костенка, В. Горюгова, Т. Павлуші, Т. Коваль, О. Лопати.

Дослідження цієї сфери суспільних потреб показують, що аудиторія споживачів бібліотечних послуг змінюється, трансформуються їхні інформаційні запити, які зумовлюються особистими особливостями

користувачів та рівнем соціально-економічного розвитку країни. Сучасний читач дуже сильно регламентований часом, не завжди може витратити його на присутність у бібліотеці. Він прагне придбати в особисте користування ксерокопії чи електронні копії потрібних матеріалів. Йому важливо отримати потрібну інформацію у формі, зручній для нього. І якщо бібліотека чи інформаційна служба не задовольняють необхідний рівень комфорту, споживачі знаходять альтернативні джерела задоволення інформаційних потреб, показники відвідувань бібліотечного закладу зменшуються. Так, у 2001 р. НБУВ щодня відвідували 1200–1500 науковців, фахівців, аспірантів і студентів, а середньоденна відвідуваність Бібліотеки у 2006 р. становила 900 осіб. Загалом, протягом 2006 р. було зафіксовано 273 058 відвідувань НБУВ, що на 11 тис. менше порівняно з попереднім роком (284 353 відвідування у 2005 р.) [4, с. 7–8], [5, с. 166].

Тому бібліотеки в умовах конкуренції осучаснюють технологічний складник бібліотечного обслуговування. З метою багатоаспектного розкриття бібліотечного фонду та оперативного залучення читачів до його використання в середині 90-х років у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського було розпочато створення власних електронних інформаційних ресурсів та впровадження відповідних технологій їх подання в системі бібліотечно-інформаційних послуг. Для оцінювання їх якості протягом останнього десятиріччя в бібліотеці проведено цілий ряд наукових досліджень: моніторинг і використання електронного каталогу НБУВ [6]; моніторинг інформаційних потреб користувачів БД періодичних видань електронного каталогу НБУВ [7], визначення оптимальних жанрів обслуговування електронною інформацією різних категорій користувачів, удосконалення методик такого обслуговування.

Результати висвітлюють різнобічні зміни інформаційних запитів та структури користувачів бібліотечних послуг. Так, протягом 2000–2006 рр. серед користувачів НБУВ значно знизилась частка фахівців вищої кваліфікації (академіків, докторів та кандидатів наук), тобто тих категорій користувачів, що, власне, здійснюють генерування нових наукових та технічних знань. У 2005 р. частка фахівців вищої кваліфікації була найменшою серед усіх категорій користувачів НБУВ, причому порівняно з 2000 р. вона зменшилася удвічі. Водночас, коли головними споживачами бібліотечних послуг НБУВ стали студенти (36–40 %), треба відзначити також зростання удвічі частки аспірантів [5, с. 168]. У 2007–2008 рр. серед респондентів залів періодичних видань НБУВ основна (70,8 %) група споживачів – молоді люди до 25 років. Серед постійних користувачів практично немає відвідувачів, які не орієнтуються в роботі програмно-технічних засобів [8, с. 26]. Саме студенти та аспіранти, які становлять

важливий соціальний та науковий державний ресурс, найчастіше звертаються до прогресивних бібліотечних технологій. За результатами анкетування читачів був складений рейтинг частоти звернення користувачів до різних видів електронних інформаційних ресурсів НБУВ, який продемонстрував високу активність використання електронних інформаційних ресурсів у системі бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ, зокрема, найбільше звернень до електронного каталогу – 83 %, електронного каталогу періодичних видань – 70 %, картотеки журнальних статей залу обслуговування читачів літературою гуманітарного профілю – 46 %. Мотиви споживання змінюються пропорційно до частоти: чим частіше звернення, тим різноманітніший пошуковий репертуар. Усі категорії читачів відзначали позитивні зрушення в бібліотечному обслуговуванні, у тому числі дистантному, зручність у користуванні, значну економію часу та можливість отримання оперативних даних для подальшого замовлення наукових документів та літератури [9, с. 26].

Нині основні користувачі БД ЕК періодичних видань – спеціалісти з вищою освітою. У 2005–2009 рр. читачі цієї категорії становили 37 % від загальної кількості користувачів ЕК НБУВ; 25,2 % – студенти; 17,4 % – доктори та кандидати наук; 14,9 % – аспіранти; 5,5 % – наукові працівники, які не мають ученого ступеня. Перші дві категорії читачів є також найобізнанішими з методами і прийомами пошуку в електронному каталозі та найдосвідченішими в роботі з комп’ютерною технікою. Якщо у 2003–2005 рр. найактивнішими користувачами БД ЕК періодичних видань були аспіранти та студенти, то надалі простежувалось стабільне підвищення інтенсивності використання електронного каталогу фахівцями та читачами з науковим ступенем. У 2009 р. науковці, які мають учений ступінь, та спеціалісти з вищою освітою використовували електронний каталог у 4,4 раза, а аспіранти та студенти у 3,3 раза продуктивніше, ніж науковці, які не мають ученого ступеня [10; с. 37–38]. Очевидно, що сучасні активні користувачі електронних бібліотечних послуг – студенти, аспіранти – це майбутні науковці, управлінці, працівники різних галузей виробництва, які усвідомлюють важливість інформаційного забезпечення та роль і можливості бібліотек у цьому процесі. Тим часом сучасні вимоги на ринку праці щодо постійного підвищення професійного рівня, певна затребуваність наукового потенціалу впливають на зростання показників затребуваності електронних бібліотечних послуг серед фахівців та читачів з науковим ступенем.

Сьогодні дослідження фіксують серед користувачів тенденцію до зменшення кількості представників інженерно-технічного профілю. Порівняно з 90-ми роками минулого століття серед користувачів НБУВ збільшилася кількість фахівців економічної галузі (22 % замість 19 %),

спеціалістів у галузі права та юриспруденції (15 % замість 10 %), історії (10 % замість 5 %), філологічної галузі (15 % проти 14 %).

Дослідження зафіксували істотне зменшення кількості замовлень на документи фізико-математичної тематики з фондів НБУВ – 1%. Проте за останні роки серед користувачів електронного каталогу періодичних видань істотно (на 6,7 %) збільшився відсоток читачів саме з фізико-математичною освітою (9,9 % від загальної кількості у 2005 р. та 16,6 % – у 2009 р.).

Статистика використання онлайн-нових науково-інформаційних ресурсів, які були передплачені НБУВ, демонструє те, що науковці природничо-технічного профілю надають перевагу закордонним онлайн-новим науково-інформаційним ресурсам [10, с. 38], [11, с. 7–17]. Тож практика показує, що нова генерація користувачів активно використовує переваги електронного сервісу. Пріоритетними, на думку читачів, серед послуг з використання інформаційних технологій, є: пошук в електронному каталозі та БД НБУВ – 62 %, пошук в Інтернеті – 54 %, використання принтерів – 42 %, використання пристроїв запису на компакт-диски – 40 %, електронна доставка документів дистантним абонентам – 30 %. Фахівці бібліотеки протягом багатьох років фіксують тенденцію послідовного зростання відвідуваності веб-порталу та окремих його складових. Так, у 2001 р. інтернет-сервером бібліотеки щодня користувались 450–550 користувачів, у 2004 р. середня щодобова кількість відвідувачів сайту НБУВ становила 2,3 тис., у 2006 р. – понад 10 тис. користувачів, у 2010 р. – 40 тис. [12, с. 5–52]. 60% читачів НБУВ відзначають істотне поліпшення обслуговування завдяки комп'ютерним технологіям.

Помітно змінює акценти в діяльності бібліотечних закладів зростання попиту на інформацію за межами традиційного кола користувачів бібліотек у середовищі бізнесу, політики, владних структур. Результати проведених у цьому напрямі досліджень зумовили необхідність структурного вдосконалення НБУВ. Це вдосконалення конкретизувалося у створенні ряду спеціальних підрозділів, орієнтованих на обслуговування певних категорій дистантних користувачів. Серед них – Фонд Президентів України, Національна юридична бібліотека та Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ).

Якраз СІАЗ була структурою першої хвилі у створенні нового інформаційного середовища разом з розвитком такого самого напрямку діяльності в НПБУ, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській та інших обласних, а також деяких галузевих бібліотечних закладах. Незважаючи на розвиток інформаційної інфраструктури, формування відомчих вузькопрофесійних інформпідрозділів, обсяги запитів на інформаційно-аналітичну

продукцію, підготовлену СІАЗ, не зменшуються. Адже з розбудовою проголошеного країною демократичного напрямку, розвитком державних структур зростають і потреби в інформації. Ефективно забезпечувати цей попит, використовуючи бібліотечні фонди друкованої продукції та ресурси Інтернету, можуть фахівці СІАЗ, які досконало володіють методами моніторингу та аналізу існуючої з відповідних тем інформації. Виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів здійснюється Службою за найбільш запитуваними на сьогодні напрямками. Серед продукції Служби: оперативні інформаційні повідомлення, інформаційні та аналітичні матеріали (огляди аналітичної інформації певної тематики, або огляд масивів інтернет-інформації з використанням аналітичних методик, з авторськими висновками, рекомендаціями для замовника). У процесі підготовки деяких інформаційно-аналітичних продуктів СІАЗ оцифровує інформацію з паперових носіїв фонду (книги, журнали, газети), структуруючи її за певними темами та вводячи в електронний обіг. Інформаційно-аналітична продукція СІАЗ відображається на веб-порталі НБУВ. Це сприяє формуванню великих масивів структурованої, тематичної інформації у складі інформаційних ресурсів бібліотеки та урізноманітнює її електронний сервіс, підвищує рівень задоволення інформаційних запитів різних категорій користувачів бібліотеки.

Відповідно до постійно здійснюваних досліджень працівників Служби, у процесі розвитку її діяльності урізноманітнювалась інформаційно-аналітична продукція, відбувалось удосконалення жанрів та форм подачі інформації, способів її передачі: у друкованому вигляді, за допомогою Інтернету, на електронну поштову скриньку. Зокрема, каналами електронної пошти налагоджено регулярне забезпечення обласних, міських, районних рад та держадміністрацій суспільно значущою інформацією, яка містить огляди ЗМІ, аналітичні висновки, відображає актуальні події в житті України та навколо неї, надає оціночні та прогностичні матеріали, а також довідкову інформацію, орієнтовану на управлінські структури.

Тож дослідження інформаційно-бібліотечних запитів та практика їх виконання ілюструють високий рівень затребуваності та ефективність новітніх електронних технологій у бібліотечному сервісі. Нова генерація користувачів бібліотек активно використовує переваги віртуальних бібліотечних послуг: пошук в електронних каталогах, онлайн-доступ до баз даних, віртуальне довідково-бібліографічне обслуговування, віртуальні виставки тощо. Ефективне обслуговування сучасних користувачів бібліотеки зумовлюється необхідністю постійного вивчення їх запитів, уважним відстежуванням процесу швидкоплинного перебігу

науково-технічних здобутків, методик удосконалення інформаційної діяльності. У сучасних умовах для бібліотечних працівників цей напрям роботи набуває особливої актуальності, потребує системного підходу і високої кваліфікації інформаційних працівників.

Список використаних джерел

1. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики / Г. М. Швецова-Водка, Г. В. Сілкова, Л. О. Черепуха [та ін.]. – К., 1998. – С. 32.

2. Програма ЮНЕСКО: Інформація для всіх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ifap.ru/ofdocs/unesco/program/htm>. – Загл. с екрана.

3. European Commission steps up efforts to put Europe's memory into «European Digital Library» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/253&type=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (Accessed: 2009. – Feb. 12). – Title from the screen.

4. Internet-вузол Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2001 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського / уклад.: Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов. – К., 2001. – 150 с.

5. *Жилянська О.* Користувачі науково-технічних послуг Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: структурні зрушення / *О. Жилянська, М. Гербут* // Вісн. Львів. ун-ту. – 2008. – Вип. 39. – С. 165–169. – (Серія «Економіка»).

6. *Каліберда Н.* Моніторинг і використання електронного каталогу НБУВ / *Н. Каліберда* // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2002. – Вип. 8. – С. 510.

7. *Лопата О.* Моніторинг інформаційних потреб користувачів БД періодичних видань електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / *О. Лопата* // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 17–26.

8. *Лопата О.* Електронні журнали в сучасній системі бібліотечно-інформаційних послуг / *О. Лопата* // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 10. – С. 25–28.

9. *Коваль Т.* Електронні інформаційні ресурси у системі бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ (на прикладі обслуговування в залах гуманітарного профілю) / *Т. Коваль, І. Смоляр, Л. Туровська* // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 26–40.

10. *Лопата О.* Практика використання електронних інформаційних ресурсів читачами сучасної наукової бібліотеки / О. Лопата // Вісн. Кн. палати. – № 5. – 2010. – С. 35–38.

11. *Беліна Л.* Інформаційні запити читачів наукової бібліотеки: основні пріоритети та шляхи їх дослідження / Л. Беліна, Ю. Голубев, Л. Коновал // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 5–17.

12. *Чекмарьов А.* Електронне середовище бібліотечної галузі: нові ресурси та можливості / А. Чекмарьов, Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2010. – № 6. – С. 51–54.

Андрій Ішин,

канд. іст. наук, докторант Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ КРИМСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується широке коло архівних джерел, які дають змогу істотно доповнити існуючі уявлення щодо розвитку суспільно-політичного конфлікту в Криму після формального завершення громадянської війни.

Ключові слова: документи Кримської надзвичайної комісії, збройний повстанський рух, підпільні організації.

Після ліквідації зовнішніх фронтів громадянської війни (листопад 1920 р.) у різних регіонах Радянської Республіки тривав запеклий опір політиці, що проводилася військово-партійним режимом РКП (б). Цей опір являв реальну загрозу для самого існування більшовицького режиму. У науково-дослідній літературі велика увага приділялася розгляду проявів надзвичайно складного соціально-політичного процесу на Правобережжі і Лівобережжі України, у Центральній Росії, Сибіру, Середній Азії, а також у ряді інших регіонів. При цьому питання, пов'язані з гострим суспільним конфліктом у Криму, який був одним із ключових осередків опору більшовизму, залишилися недостатньо вивченими.

Проте всебічне дослідження сукупності цих питань може принципово вплинути на поглиблення існуючих уявлень як про заключний етап громадянської війни, так і про його реальні наслідки для історії Криму. У свою чергу, достовірна реконструкція подій на півострові початку 1920-х років у край важлива для активізації багатьох в чому нового й більш масштабного осмислення соціально-політичних процесів, що відбувалися в межах Південної України тієї доби в цілому. Не підлягає сумніву та обставина, що об'єктивний, документально аргументований аналіз цієї проблематики відповідає одному з головних завдань сучасної історичної науки, а саме: розробити цілісну, вивершену концепцію післяреволюційного розвитку України, яка враховувала б різноманітні суспільно-політичні тенденції.

Архівні документи органів Кримської надзвичайної комісії (ВНК) – головного провідника політики диктатури більшовицької партії на Кримському півострові, які досить тривалий час залишалися закритими від широкого кола дослідників, дають величезне підґрунтя для всебічного нового осмислення цієї драматичної доби в розвитку нашого суспільства.

У зазначеному колі джерел слід виділити матеріали фонду 3361 (Всеукраїнська надзвичайна комісія у боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем і злочинством за посадою) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), що подають цінні відомості про особливості організації органів НК, про діяльність антибільшовицьких організацій у Криму в 1921 р.

Зокрема, у справі № 10 (опис 1) – «Доповідна начальника таємно-оперативного управління та начальника особливого відділу ВУНДК про положення на Україні (липень 1921)» та справі № 18 (опис 1) – «Оперативно-інформаційні зведення про боротьбу з бандитизмом на Україні (13.05.1921–22.08.1921)» зазначеного фонду міститься інформація про потужну й небезпечну «врангелівську організацію», що діяла на узбережжі Чорного й Азовського морів. Особливу увагу привертає та обставина, що її підпільна мережа охопила не тільки Кримський півострів (Сімферополь, Севастополь), а й Бердянськ, Генічеськ, Мелітополь. Організація контролювала бойові «вільні загони». Нею було встановлено зв'язок із закордонним штабом барона Врангеля. За даними Мелітопольської повітової надзвичайної комісії, організація готувала повстання з метою захопити Мелітополь (у момент відсутності там військового гарнізону) і Бердянськ, ізолювати Крим, а потім і його взяти під свій контроль.

Без перебільшення, унікальні відомості про характер збройного повстанського руху в Криму в 1921 р. містять документи фонду 1 (Крымский обком РКП (б)) Державного архіву Автономної Республіки Крим (ДААРК). Зокрема, особливу значущість має справа № 69 (оп. 1) – «Доклады, отчеты, политсводки экспедиционных отрядов Особармии 4, КрымЧК по борьбе с бандитизмом». Вона містить численні оперативні матеріали кримських органів ВНК про діяльність різних антибільшовицьких організацій, що являли собою в 1921 р. найбільшу за весь «відбудовчий» період загрозу для більшовицької влади Криму. Крім того, у справі є велика інформація щодо заходів, прийнятих проти контрреволюції. Значення оперативних матеріалів, призначених, головним чином, для внутрішнього, закритого використання «військово-революційних» органів, важко переоцінити. Вірогідність інформації, що зосереджена в них, не викликає сумніву.

Серед матеріалів розглянутого фонду доцільно виділити також справу № 135 (оп. 1) – «Переписка с Крымской чрезвычайной комиссией и революционным трибуналом (оперативно-разведывательные сводки КрымЧК, протокол областного совещания коммунистов Госполитуправления Крыма)». Вона містить інформаційно-аналітичні відомості про економічну, політичну ситуацію в кримських округах, настрої населення, матеріальне становище співробітників КНК-КПУ, діяльність антибільшовицької організації Хаджі-Мікова.

У матеріалах фонду Р-1188 (Крымский революционный комитет) ДААРК містяться надзвичайно важливі дані про сваволю, що чинилася багатьма носіями владних повноважень у «воєнно-комуністичний» час, про повстанський антибільшовицький рух «біло-зелених» і дії махновців, про «першотравневу» амністію, про відносини між різними органами влади, що боролися з антибільшовицькими виступами, про особливості роботи кримських органів НК, систему заручників, чисельний склад міліції Криму та її заходи в боротьбі зі збройною контрреволюцією, участь загонів Червоної Армії в ліквідації «політичного бандитизму».

Справа № 1 з фонду Р-1881 (Симферопольская городская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и преступлениями по должности) (оп. 1) ДААРК – «Выписки из протоколов заседаний коллегий по рассмотрению дел на лиц, служивших в Белой армии, обвиняемых в спекуляции и других преступлениях» – має винятково важливе значення для дослідження питань із принципів судочинства в кримських органах ВНК, про склад судової колегії центрального органу НК на півострові, а також про деякі прояви боротьби з більшовизмом у 1921р.

Зазначене коло джерел суттєво доповнюється, без перебільшення, унікальними документами з Архіву Головного управління Служби безпеки України в АР Крим. Численні протоколи засідань органів НК свідчать, що тривалий час смертні вироки виносилися «Троїкою НК» за відсутністю обвинувачуваних і навіть їх представників, домінував т. зв. «класовий підхід» та принцип «революційної доцільності». По суті вказані «Протоколи» є беззаперечним прикладом практичної реалізації керівництвом більшовицької партії механізму позасудових репресій, кривавим передвістям рокових 30-х...

«Годовой отчет Крымской чрезвычайной комиссии за 1921 год», що зберігається в Архіві Головного управління СБУ в Криму (ф. 1, оп. 1), виділяється особливою значущістю. Він містить важливі, раніше недоступні для дослідника відомості з історії створення і діяльності органів НК у Криму, розвитку збройного антибільшовицького руху в 1921 р., огляд економічної і загальнополітичної ситуації. Необхідно

зауважити, що «Годовой отчет...» не є цілісним за змістом, а складається переважно з блоків інформації, які характером нагадують оперативні зведення за окремі проміжки часу, а це вимагає від дослідників особливо скрупульозного й виваженого ставлення до його вивчення. Один з дуже цінних документів для вивчення «післяреволюційної» історії Кримського півострова, що міститься в цьому річному звіті, а саме Наказ № 1 «Гимчасового Правителя Росії» Михайла Діонісьєва, який очолював потужну антибільшовицьку організацію в Криму в 1921 р., див. у Додатку.

Таким чином, розглянуте коло архівних джерел має багатоплановий, багатоаспектний характер та дає можливість дослідникові істотно збагатити й доповнити існуючі в літературі уявлення щодо розвитку Кримського регіону на початку 1920-х років, розширити хронологічні рамки громадянської війни.

Додаток

(Подається мовою оригіналу)

«Наказ № 1 Временного Правителя России Михаила Дионисьева.

Три с половиной года лжесоветской власти. Россия, некогда могущественная и богатая, превратилась почти в пустыню. Три с половиной года захватчики власти евреи с одним русским Лениным мучают и терзают Россию и народ. Небывалое братоубийство, смертность, эпидемии, голод и холод. Возмутительный красный террор почти над одним русским населением под маской рабоче-крестьянской диктатуры. Принудительный труд без надлежащей оплаты и питания рабочих – неслыханное рабство в истории и издевательства над личностью человека. Отделение детей от родителей, жен от мужей, поругание религии, грабеж под видом реквизиций среди белого дня с улыбкой на устах или угрозой подвалами – издевательства над русским населением. Свобода слова и печати окончательно исчезли. Крестьяне вместо получения давно желанной земли получили реквизицию своего производства и один пуд зерна на душу в месяц. Рабочие и их жены вместо восьмичасового рабочего дня мобилизованы и посылаются на принудительные работы без надлежащей оплаты, за один или два фунта хлеба. Мужья приходят домой и застают вместо прежнего уюта и тепла хаос, холод и голод.

Солдаты и матросы, дравшиеся за свободу и распущенные по домам, застают вместо родных и знакомых – кресты на могилах, вместо скота и животных – одни оглоданные кости и, убедившись, что лженародные комиссары в течение трех с половиной лет обманывали армию и народ,

заставляли убивать и грабить только русских людей, многие из них не выдержали такого позора и покончили жизнь самоубийством.

В такую тяжелую годину я, Михаил Дионисьев, внимая просьбам и мольбам истерзанного российского народа, приняв власть для установления прав и порядка на развалинах России, посему до созыва народного Российского Учредительного собрания объявляю себя Временным Правителем и объявляю намеченные параграфы программы. Примечание: во встречающихся словах «российский и русский народ» нужно считать: русских, мусульман и прочие национальности, за исключением евреев, которых не считать даже русскими подданными.

§ 1-й

Отмена смертной казни. Амнистия всем преступникам, как уголовным, так и государственным особой правительственной комиссией.

§ 2-й

Не подвергать не только суду, но и никаким преследованиям русских коммунистов. Коммунисты евреи будут предаваться суду и высылаться за пределы России.

Примечание: преданию суду и смертной казни подлежат: Троцкий (он же Бронштейн), Ленин, остальные лжесоветские комиссары, лица, подписывавшие смертные приговоры, и командный состав Красной армии, который после выпуска сего наказа будет отдавать приказания стрелять по моей армии.

§ 3-й

Моей армии именоваться Всероссийской Народной Армией и носить форму дореволюционного времени, добавив в этой форме Солнце, окружив его сверху до половины радугой, и носить таковое добавление на левом рукаве ниже локтя. Национальный флаг бывший трехцветный, нашив посередине Солнце и радугу, снизу терновый венок, под венком косу и молот, посередине циркуль и треугольник.

Примечание: старая русская форма отменена захватчиками власти лжесоветскими комиссарами-евреями, которых я и народ не признает, новую же форму установит Временное Народное Правительство.

§ 4-й

Все лица обоего пола должны будут записаться в соответствующие по труду профессиональные союзы, которые и изберут Временное Народное Правительство.

Примечание: назначением военного министра и всякого рода назначениями по военному ведомству ведаю я.

§ 5-й

Земельный вопрос решат выборные делегаты от хлебопашцев совместно с Временным Народным Правительством при обязательном участии 50% делегатов от хлебопашцев-бедняков. Нахожу, что этот вопрос правильно, мирно и толково решат сами хлебопашцы в контакте с Временным Народным Правительством.

§ 6-й

Все фабрики, заводы, мельницы, рудники и прочие предприятия, принадлежащие русским подданным и принадлежащие одному лицу, считаются собственностью этого лица. Все трудящиеся на таких предприятиях считаются акционерами труда. Оплата труда как самого предпринимателя, так и акционеров труда вырабатывается комиссией, выбираемой акционерами труда своего предприятия. Всем акционерам труда будет отпускатся земля за счет государства в личную собственность мерой от 200 до 500 квадратных сажень на предмет устройства городков, и особо для каждого такого городка будут отведены участки для постройки культурно-просветительных и религиозных зданий и потребительских обществ.

§ 7-й

Все предприятия еврейские и акционерные «бумажные» переходят в собственность государства для передачи в распоряжение акционеров труда с отпуском земли по § 6.

§ 8-й

Все предприятия, упомянутые в §§ 6 и 7, принадлежащие иностранным подданным, считаются их собственностью с оплатой труда не ниже среднего заработка акционера труда аналогичного предприятия.

§ 9-й

Торговля свободная. Торговля, ведущаяся одним лицом или одним семейством без участия наемных родственников или посторонних лиц, считается собственностью. Торговля, производимая с помощью постороннего наемного труда, считается акционерным предприятием с применением § 6 сего наказа.

§ 10-й

Для тружеников городов будут отобраны дома от лиц, имеющих более одного дома, и будут переданы в личную собственность труженикам, не имущим собственности. Гостиницы и рестораны переходят в собственность государства для передачи акционерам труда.

§ 11-й

Среди народа наблюдается к евреям ненависть, злоба, кровавое мщение за обман, разрушение России и гонение религии захватчиками власти – Троцким и его сподвижниками. Войскам приказываю не допускать кровавой мести и расхищения их имущества. До окончательного решения еврейского вопроса Временным Народным Правительством евреям воспрещается: быть членами профессиональных союзов, акционерами труда, служить в казенных и общественных учреждениях, [они] не могут быть допущены к поставкам в государственные учреждения и не могут быть избраны во Временное Народное Правительство.

§ 12-й

Партизанским отрядам, находящимся в лесах, горах и степях, объединиться и строго придерживаться настоящего наказа. Начальником моего штаба назначаю П.П. Шишкина, коему немедленно вступить в переговоры с генералом Врангелем о перевозке всех войск, убывших за границу, под его покровительством. Войскам еврея Троцкого, защищающим исключительно интересы евреев в ущерб всем российским жителям, разойтись по домам для записи в профессиональные союзы, которые должны участвовать в выборах Временного Народного Правительства, а некоторая часть войск будет призвана к действительной защите Временного Народного Правительства и интересов российского народа.

Подлинное подписал: Михаил Дионисьев.

С подлинным верно: Начальник Штаба П.П. Шишкин» [Годовой отчет Крымской чрезвычайной комиссии за 1921 год, стовп. 35-40].

Тетяна Дубас,
завідділу СІАЗ НБУВ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ВИДАНЬ

Проаналізовано редакторську підготовку наукових бібліотечних видань до друку. Зазначено, що до систем обробки тексту належить цілий ряд програмних засобів. Наголошено на перспективах розвитку електронних технологій у підготовці наукових видань.

Ключові слова: наукові видання, електронні технології, системи обробки тексту, видавнича діяльність, бібліотека.

Висвітлення процесу підготовки наукових фахових бібліотечних видань, їх значення у підвищенні ефективності видавничої діяльності та особливості використання процесу розвитку електронних технологій і становить мету даної публікації.

Метою Державної програми розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр. (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085) є «створення умов для становлення бібліотеки як головного науково-інформаційного центру держави, розвитку її діяльності на базі запровадження сучасних інформаційних технологій, комп'ютерної та телекомунікаційної техніки» [3]. Таке формулювання стало новим для визначення напрямів розвитку не лише Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), а й усіх бібліотек України, оскільки бібліотека розглядається сьогодні як ключова ланка інформаційної сфери суспільства. Наголошується, що у видавничій сфері бібліотека має зосередитись на підготовці та виданні «фахових енциклопедій, словників, довідників і підручників», а також забезпечити представлення електронних версій цих видань у глобальних інформаційних мережах. Згідно з Програмою покладається на бібліотеку і завдання брати участь у «загальнодержавних і галузевих програмах підготовки, випуску та розповсюдження багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України», серій «Книга від Президента

України», «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України», «Українська держава» та ін».

Як відомо, наукове фахове видання – це журнал або інше періодичне видання, включене до затверджених ВАК України переліків видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися в наукових статтях та дисертаціях. Електронне наукове фахове видання – документ, представлений в електронній формі, що пройшов редакційно-видавниче опрацювання, призначений для поширення в незмінному вигляді, має вихідні відомості та включений до затверджених ВАК України переліків видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися в наукових статтях та дисертаціях [11].

Наукові видання є давнім, випробуваним і авторитетним в усьому світі засобом фіксації та поширення інформації, створеної творчою працею вчених. Такі видання одночасно виконують кілька функцій: підсумку результатів теоретичних чи експериментальних досліджень одного або цілої групи вчених; стимулу подальших наукових досліджень у зазначеній проблематиці; закріплення результатів наукового пізнання; передавання знань наступним поколінням і групам споживачів [13, с. 320]. Крім видань, що фіксують результати досліджень, до цього блоку видань належать також науково підготовлені до друку пам'ятки культури та історичні документи. Зазначимо, що за характером інформації наукові видання поділяються на такі види: монографія, автореферат дисертації, препринт, тези доповідей і матеріали наукової конференції, збірник наукових праць.

Значна роль в аналізі практики редагування видань належить М. Грушевському – він був одним з фундаторів українського академічного книговидання [7]. І. Огієнко одним з перших почав формулювати найбільш узагальнені норми редагування [6]. Дослідженню теорії і практики редагування приділяли увагу А. Е. Мільчин [9], М. М. Сікорський [12], М. Д. Феллер [15], І. С. Квітко [8], М. Г. Шевченко [14]. Значний внесок у розвиток редагування в Україні зробив засновник «київської школи редагування» Р. Г. Іванченко [5]. Актуальними стосовно перспектив розвитку електронних технологій у видавничій діяльності є праці З. В. Партика [10]. Автором сформульовано нормативну теорію редагування, значну увагу приділено питанням комп'ютеризації редагування і видавничої діяльності.

На прикладі досвіду Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ розглянемо деякі аспекти

підготовки наукових видань до друку. Орієнтуючись у своїй діяльності на задоволення інформаційних запитів владних, економічних структур, політикуму, проведення наукових досліджень, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ займається підготовкою і випуском у світ, у тому числі й монографій, збірників наукових праць та надає важливого значення якісному редагуванню матеріалів.

Практика редагування наукових видань виокремила кілька аспектів, на які звертає редактор особливу увагу: ознайомлювальний, структурний, змістовий. Під час першого читання оригіналу редактор з'ясовує для себе, яким буде ступінь авторського чи редакторського втручання в текст у процесі його підготовки до друку. На цьому етапі редактор може виявити, що «наукове відкриття», про яке автор пише у своїй книзі, уже давно відкрите його попередниками; тема лише окреслена, але сповна не розроблена, а значну частину тексту запозичено, наприклад, з інтернет-сайтів тощо. Отже, редактор має враховувати новизну й актуальність теми, контролювати істинність тверджень. Гармонійне поєднання форми й змісту наукового твору досягається автором і редактором саме на етапі змістовного аналізу. Редактор передусім має виявити чітке розуміння існуючих у науці методів викладу зібраного й узагальненого автором матеріалу [13, с. 323].

Редакторська оцінка стилю викладу наукового тексту базується насамперед на відповідності авторської манери нормам і стандартам наукової комунікації, жанровим та видовим особливостям майбутнього видання. Як писав А. Е. Мільчин, «аналіз тексту заради його глибокого розуміння... це основа основ, фундамент редакторського аналізу в цілому» [9, с. 43]. На особливу увагу редактора заслуговує відстеження в наукових текстах порядку й частоти вживання спеціальної термінології. Використання наукової термінології – найбільш оптимальний варіант забезпечення точності викладу змісту. Аналіз термінології є однією з обов'язкових складових роботи редактора над підготовкою наукового видання до друку. На цьому етапі важливо не допустити помилкового використання термінів і домогтися точного й однозначного їх вживання. Зважаючи на те, що специфіка роботи редактора в СІАЗ висуває до нього особливі вимоги, а саме: оперативність, швидкість, уміння й навички кваліфіковано працювати з різними текстами, він пильно контролює вживання термінів, використовуючи критерій точності для оцінки відповідності значення терміна в тексті його значенню в термінологічному словнику. Редактор працює над удосконаленням тексту, намагається зробити його зрозумілішим, достовірнішим для сприйняття.

Треба підкреслити, що наукові видання потребують ретельної підготовки складових його службової частини: передмови, вступної статті, приміток і коментарів, системи покажчиків, бібліографічного опису. Щодо останнього, то він потребує від редактора подвійної уваги. Допущена помилка в посиланні щодо прізвища автора, року випуску джерела у світ, тому, частини чи сторінки значно знижує якість видання. Зазначимо, що невід'ємною складовою кожної наукової книги є її довідковий апарат, який є сполучною ланкою книги з іншими джерелами інформації, указує її місце в науково-комунікативному потоці. До того ж апарат істотно впливає на ефективність видання. Відповідальність за оснащення видання апаратом лежить на редакторі. Йому доводиться враховувати всі фактори, що пов'язані з підготовкою апарату, пам'ятаючи при цьому, що апарат є найважливішим елементом культури видання. Редактор бере до уваги жанрову специфіку твору й вид видання, характер інформації, галузь науки, до якої належить видання, вимоги, стандарти. Наукова книга не обходиться без бібліографічного апарату, до якого належать бібліографічні посилання й бібліографічні списки. Це пояснюється тим, що кожне наукове дослідження зазвичай починається й потім проводиться на основі вивчення попередніх і сучасних наукових досягнень. Дослідникові доводиться складати й вести списки джерел, робити посилання на використані джерела. У виданнях наукової літератури широко використовуються практично всі види бібліографічних посилань, установлених ДСТУ ГОСТ 7.1.2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» [4]. Дуже важливе питання про принципи й вимоги до бібліографічних описів. Недбалість, неухважність при складанні опису можуть стати причиною неточностей, помилок або неповноти необхідних відомостей. Вказуючи авторові на недоліки, редактор пропонує виправити помилки, при цьому необхідно підкреслити, що на даному етапі підготовки видання є повне розуміння автором зауважень редактора. Головне завдання редагування бібліографічних списків полягає в тому, щоб домогтися точності опису й зручності швидкого, безпомилкового відшукування джерела в списку. Свої завдання й методичні особливості є в роботі редактора над такими елементами апарату, як примітки та коментарі, що досить широко застосовуються в науковій книзі. Редактор оцінює необхідність або доцільність приміток чи коментарів, домагається, щоб вони були точними, достовірними, короткими й водночас достатніми та безпосередньо пов'язані з основним текстом. В оформленні самих елементів редактор дотримується визначеної системи й однаковості.

Варто наголосити, щоб підготувати до друку й видати високої якості наукове видання, відповідальні й складні процеси редагування, вичитування, звірки на різних етапах перетворення авторського оригіналу

у видавничий оригінал-макет не може виконувати тільки один редактор. Опрацьовуючи текст, редактор (за другим чи третім разом втрачаючи пильність) поступово зникає й до ряду явних чи прихованих помилок, закладених у ньому від початку, або привнесених черговими виправленнями. Тому ідеальний варіант редакторської підготовки якісного видання, на погляд фахівців, наявність на всіх етапах його проходження принаймні такого контролю: «редактор – коректор – редактор» [13, с. 278].

У наш час бурхливого розвитку комп'ютерних технологій та інформатизації суспільства дедалі більше набуває в редакційно-видавничому процесі використання електронних технологій. До систем обробки тексту належить цілий ряд програмних засобів: прості редактори тексту; потужні текстові процесори (ТП); системи верстки тексту та інші програми, що призначені для опрацювання тексту. Прості редактори – редактори тексту, що мають лише найнеобхідніші засоби роботи з текстом. Текстові процесори мають потужний набір функцій редагування тексту, а також забезпечують якісну тверду копію документа. Крім операцій набирання й виправлення тексту, у них автоматизовано найпростіші операції редагування. До ТП, які в найбільшому обсязі автоматизують функції редагування, належить текстовий процесор Microsoft Word. «У наш час текстові процесори – це програми, які дають змогу набирати, виправляти й зберігати текст, а також виділяти й формувати компоненти його видавничої структури (рядки, абзаци, сторінки, розділи тощо). Фактично, такі текстові процесори є системами редагування з найнижчим ступенем автоматизації (це комп'ютеризовані системи редагування) [10, с. 330]. Хоча етап комп'ютерного редагування почався в 90-х роках ХХ ст., його передвісники з'явилися значно раніше. Ще наприкінці 50-х – на початку 60-х років минулого століття російські вчені вперше висловили думку про те, що редагування можна автоматизувати, а вже в 60-х – 80-х роках було розроблено програми, що давали можливість автоматизувати деякі процеси редагування. І з кінця 80-х років за допомогою комп'ютерів почали здійснювати автоматичний контроль орфографічної правильності тексту [10, с. 44]. У сучасних умовах, на нашу думку, системи автоматизації редакційного процесу ще не можуть повністю замінити людину-редактора. Комп'ютерне редагування, яке не передбачає виведення на папір варіантів авторського або видавничого оригіналів для роботи редактора, має свої особливості: операції контролю й виправлення здійснює людина, комп'ютер використовують лише як «електронне перо». При цьому редактор вносить усі виправлення в набраний на комп'ютері авторський оригінал самостійно, і оператор комп'ютерного набору для виконання цих операцій йому не потрібен. Разом з тим, необхідно підкреслити,

що на екрані редактор часто не бачить тих граматичних, смислових чи логічних помилок, які є очевидними в процесі редагування цього ж тексту в паперовому вигляді. Таким чином все ж таки традиційне редагування на сьогодні, на нашу думку, є особливо актуальним, коли йдеться про підготовку до друку наукових видань, видавничо-поліграфічна культура яких служить певним еталоном для видавців.

Системи верстки тексту призначені для підготовки оригінал-макета друкованої продукції – це так звані «настільні типографії». Вони мають потужні засоби форматування та розміщення тексту, обробки графіки, а також підтримують високоякісний друк. Прикладом можуть служити Legend, The Office Publisher, PageMaker і Ventura Publisher, що орієнтовані на професійних видавців. Текстові процесори такого класу мають багатий набір власних вбудованих шрифтів. Існують відкриті системи обробки тексту, що характеризуються широкими можливостями створення й редагування шрифтів, та закритого типу, які використовують лише стандартні можливості принтера або своїх власних шрифтів, не допускаючи ніяких модифікацій.

Типовим представником редакторів відкритого типу є ChiWriter. Він надає можливість виведення обробленої інформації як у графічному режимі, так і за допомогою вбудованих засобів друкувальних пристроїв (ДП). Внесення змін у шрифти, що існують, та розробка нових можливі за допомогою програми проектування та редагування високоякісних шрифтів Font Designer, яка дає можливість здійснити автоматизоване проектування нових шрифтів. Текстові редактори закритого типу позбавлені власних засобів проектування та редагування шрифтів, а також настроювання на конкретний принтер. Серед них можна виділити редактори, що мають власні шрифти високої якості, та редактори, що використовують засоби ДП. Як приклад можна навести редактор Lexicon, який виводить інформацію як графічними, так і штатними засобами ДП.

Отже, виготовлення оригінал-макета видання сьогодні вже неможливо уявити без використання настільних видавничих систем (НВС) (DeskTop Publisher [DTP]). І однією з головних складових НВС є програма верстання. Якісна робота під час підготовки наукового видання до друку вимагає якісного інструменту. Оскільки в сучасних НВС реалізована значна частина норм верстання, то редактор повинен знати, які норми можна не контролювати та дотримання яких необхідно перевіряти. Наприклад, програма Ventura Publisher з'явилась однією з перших на ринку видавничих пакетів, вона стала надзвичайно близькою за своїм складом і настроюванням традиційному книговидавничому процесу. Проте перші українські верстальники, добре освоївши Ventura Publisher, незабаром

добровільно переходили на Windows, оскільки ця програма для них виявилася потужнішою та зручнішою [13, с. 279].

Зазначимо, що на сьогодні вийшло багато програм, які претендують на те, щоб називатися видавничими системами або дійсно є такими. В Україні найбільш поширеними є Adobe FrameMaker, QuarkXPress, Corel Ventura Adobe PageMaker. Також цікавою є Adobe InDesign, яка вийшла не так давно, порівняно з іншими програмами. Ці програми дають можливість робити оригінал-макети практично будь-якої складності, але відрізняються методами побудови. Те, що в одній програмі можна зробити декількома простими командами, в іншій доводиться робити «обхідними», трудомісткими шляхами. Треба зауважити, що кожна програма має свою спеціалізацію, переваги й недоліки. Програма текстового редактора Microsoft Word справді має унікальні можливості. Найперше вони спрямовані на виявлення в тексті помилок орфографічного характеру: наявний у пам'яті комп'ютера словниковий запас дає можливість зіставляти набрані слова з існуючими в базі даних. Це потужний текстовий процесор, але не видавнича система, хоча він і дає змогу набирати, редагувати й форматовувати текст. Ця програма підтримує українські переноси, перевірку орфографії і граматики; можна перепризначити всі гарячі клавіші, іконки, пункти меню – у результаті підвищується продуктивність і зручність роботи. Проте є й недоліки – низька швидкість роботи з багатосторінковими документами, обмеженість задавання деяких параметрів та елементів верстання, незручність під час роботи зі стилями абзацу й символу. Щоб присвоїти, створити або змінити стиль, необхідно виконати багато операцій або істотно перелаштувати інтерфейс. Крім того, ще застосовується програма Adobe PageMaker, яка належить до класу Low-End. Сама фірма-виробник називає цю програму business application (дослівно – діловий додаток), але не професійною програмою верстування. Є українізована версія, простота вивчення, можливість створення різноманітних сторінок-шаблонів. При створенні складних публікацій можливе різне оформлення сторінки – у таких випадках використовуються різні сторінки-шаблони, автоматизація створення PDF. PageMaker створює ps-файл, сам передає його в Acrobat Distiller, потім видаляє, залишаючи кінцевий PDF, можливість об'єднання публікацій у книгу з єдиною нумерацією сторінок (підтримка багатосторінковості) [1].

Особливо варто відзначити програму Adobe InDesign, сама назва якої визначає місце цієї програми в рядку видавничих систем – вона насамперед служить для дизайну невеликих документів, бюлетенів тощо. З цією програмою верстки працює редактор СІАЗу при підготовці наукових видань. Переваги програми – інтегрування з іншими продуктами фірми

Adobe (PhotoShop, Illustrator і ін.), недоліки – відсутність підтримки української мови, високі вимоги до комп'ютера (для нормальної роботи необхідно, як мінімум, 96 МБ оперативної пам'яті), відсутність автоматичного створення зносок, автоматичного вирівнювання тексту змісту, редактора формул, підтримки багатосторінковості (не можна об'єднувати публікації). QuarkXPress (ще одна з програм, з якою працює редактор СІАЗу) – професійна програма верстування кольорових видань: журналів, газет, листівок, буклетів і книг з великою кількістю ілюстрацій. Програма має високу швидкість роботи, яка практично не залежить від розміру й складності публікації, можливість створення різних сторінок-шаблонів, об'єднання публікацій у книгу з єдиною нумерацією сторінок, автоматичне створення покажчика, змісту, системи стилів (абзацу, символу, переносів, ліній, кольору, друку). Проте відсутність підтримки української мови, автоматичного створення зносок, формульного редактора, можливість лише одного повернення, причому не всіх дій, створює деякі незручності під час роботи. Corel Ventura – програма, яка надає можливість створювати публікації різної складності з мінімальними затратами часу й сил, має автоматичне створення допоміжного тексту: зносок, кінцевих зносок, змісту, покажчика, вбудований табличний редактор. Також з Ventura поставляється Corel DataBase Publisher, за допомогою якого можна конвертувати бази даних у публікацію, формульний редактор, інтегрованість з іншими програмами (не лише фірми Corel), дає можливість, не закриваючи публікацію, редагувати рисунки, текст в їх редакторах; система стилів (сторінки, фреймів, ліній, друку); резервне копіювання файлів. Недоліки – недостатня підтримка української та російської мови, складність вивчення, низька швидкість виконання деяких операцій з текстом у великих документах. Проте практика видавничої діяльності СІАЗ демонструє, що й за допомогою таких програм як Adobe InDesign і QuarkXPress можна створювати якісні наукові видання.

Треба також зазначити, що для контролю орфографічної правильності україномовних текстів на сьогодні серед програмних продуктів наявні системи RUTA, DarWin, PLAJ і Language Master. Вони мають у своєму складі орфографічний словник сучасної української мови, працюють в операційній системі Windows. Можливості програм такі: перевірка правопису й виправлення орфографічних та пунктуаційних помилок; здійснення граматичного контролю за узгодженістю слів; виявлення стилістичних вад тексту. Проте слід зауважити, що наявні правописні комп'ютерні програми не здатні логічно мислити, вони не орієнтуються у випадках омонімії чи паронімії, їх можливості обмежуються відстеженням наявного слова в тезаурусі та відмінковим узгодженням. І тільки редактор за уважного читання чи звіряння

тексту з оригіналом може легко віднайти відповідники правильних слів у фразах. Для контролю тексту редактор у своїй нормативній базі має словники (орфографічні, термінологічні, іншомовних слів, географічних й адміністративних назв та ін.). Серед «помічників» слід назвати й видання: Словник української мови (1-й том з 20-томного видання), «Словники України» (лазерний диск, версія 4.1), видані Українським мовно-інформаційним фондом НАН України на умовах державного замовлення на підготовку й випуск видавничої продукції НАН України наприкінці 2010 р.

У процесі підготовки наукових бібліотечних видань можлива й робота редактора з комп'ютерними програмами перекладу з однієї мови на іншу. Однак слід зауважити, що машина поки що не навчилася розпізнавати перекладене слово в контексті його змістового зв'язку з іншими словами, не враховує вона й багату омонімію, синонімію, властивих для кожної мови. Несподіваних «сюрпризів» від комп'ютерних програм можна чекати й на прикінцевому етапі підготовки оригінал-макета – виведення плівок. Наприклад, «збій» комп'ютерної програми може призвести до того, що текст зіллється в єдине ціле, без проміжків між словами тощо. Водночас технічний прогрес значно спростив і вдосконалив техніку роботи редактора з оригіналом майбутнього видання. Проте якими б сучасними не були комп'ютерні програми, замінити досвідчене око людини-редактора і творчий підхід до справи вони поки що не зможуть.

Отже, у процесі редакторської підготовки відбувається первинне оброблення видавничої продукції. Саме на цьому етапі здійснюється важливий процес формування параметрів наукових видань, який відповідає за якість видавничого процесу. Для підвищення динаміки виробництва друкованої продукції на стадії додрукарської підготовки і призначені видавничі системи підготовки видань. На цій стадії видавничі системи мають певні переваги: істотне скорочення часу на підготовку видання до друку; здійснення контролю над матеріалами на всіх етапах їх оброблення; зберігання та захист інформації; надання можливості віддаленої роботи із системою; підтримка програмних забезпечень декількох різномірних видань.

Зважаючи на вищевикладене, необхідно зазначити, що розвиток електронних технологій дає можливість значно прискорити редакційно-видавничий процес, який у майбутньому стане інформаційною системою, що продукуватиме книгу, журнал, іншу друковану продукцію, електронні видання, веб-сторінки тощо. Друковане слово залишиться дорогішим найінформативнішим засобом, виконуючи дві вкрай важливі функції: створення матеріальних достатків та примноження інтелектуального потенціалу суспільства [1].

Сьогодні вже поширені технологічні процеси друку, що ґрунтуються на числових інформаційних технологіях computer-to- : CtF – «з комп'ютера на фотоплівку» (computer-to-film), CtP – «з комп'ютера на формну

пластину» (computer-to-plate), «з комп'ютера в друкарську машину» (computer-to-press), «з комп'ютера в друк» (computer-to-print), CtS – «з комп'ютера на сітку» (computer-to-screen) тощо. Невпинне оновлення електронних технологій має принести суттєві якісні й економічні результати. Такі комп'ютеризовані технологічні процеси завойовують дедалі більше видавничого простору в наш час. Проте, незважаючи на те, що сьогодні комп'ютер редагує, технічно й художньо оформлює видання та навіть розповсюджує їх (на компакт- і DVD-дисках, у Інтернеті), він не може перебрати на себе людські функції, замінити в повному обсязі творчої роботи редактора.

За словами д-ра іст. наук В. Горового, «зростаюча роль електронних інформаційних технологій зумовлена різким збільшенням обсягів інформації в суспільстві, зростаючою швидкістю її циркуляції, пов'язаною зі стрімким прискоренням темпів громадського життя» [2, с. 261]. Нові інформаційні технології істотно змінюють облік сучасної книги й технології видавничо-поліграфічної справи. У майбутньому комп'ютерна техніка внесе в редагування такі ж еволюційні зміни, які свого часу вніс у видавничу справу друкарський верстат Йоганна Гутенберга [10, с. 360].

У наш час прогресу інформаційних технологій і розвитку нових способів та методів друку на базі числових, гібридних і нанотехнологій постає необхідність інтенсивного оволодіння новими комп'ютерними технологіями опрацювання тексту. Хоча, як уже наголошувалось, на сьогодні комп'ютерні системи редагування ще не можуть замінити людину-редактора, адже не існує жодного автоматизованого редактора тексту, який відповідає всім вимогам, що стоять перед людиною-редактором. За прогнозами фахівців, настане той час, коли багатоколірну електронну сторінку, за зручності використання, неможливо буде відрізнити від друкованої. У пам'яті комп'ютера зберігатиметься декілька тисяч книг, за його допомогою можна буде отримати через Інтернет будь-яку довідку, не підключаючись до стаціонарних мереж зв'язку чи енергії. Працюватимуть видавничо-інформаційні центри, які забезпечать виготовлення видань у будь-якому можливому на той час комбінованому комплексному вигляді за індивідуальними замовленнями користувачів [1].

Як демонструє практика НБУВ і, зокрема СІАЗ, вектор розвитку видавничої діяльності, удосконалення її технологій спрямований на підвищення ефективності видавничого процесу, підготовку якісної наукової продукції. Перспективи розвитку видавничої діяльності дедалі більше ув'язуватимуться з подальшим розвитком електронних технологій.

Список використаних джерел

1. *Бортник Г. Г.* Засоби оргтехніки : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Г. Г. Бортник, В. М. Кичак, О. В. Стальченко. – Електрон. дані. – Режим до-

ступу: http://posibnyku.vstu.vinnica.ua/org_teh/index.html. – Назва з екрана.

2. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – 360 с.

3. Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 34.

4. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 СІБВС. «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». – Чинний від 01.07.2007. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с.

5. *Іванченко Р. Г.* Літературне редагування / Р. Г. Іванченко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Вища шк., 1983. – 248 с.

6. Квітко І. С. Іван Огієнко – редактор і видавець / І. С. Квітко, З. І. Курдина // Поліграфія і видавнича справа. – 1994. – № 29. – С. 182–187.

7. *Квітко І. С.* Михайло Грушевський – видавець і редактор / І. С. Квітко // Палітра друку. – 1994. – № 1. – С. 35–37.

8. *Квітко І. С.* Сучасний стан і перспективи розвитку академічного книговидавництва в Україні / І. С. Квітко // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. – Л. : Укр. акад. друкарства, НТШ, 1995. – С. 20–33.

9. *Мильчин А. Э.* Методика редакування текста / А. Э. Мильчин / 2-е изд., перераб. – М. : Книга, 1980. – 320 с.

10. *Партико З. В.* Загальне редакування: нормативні основи : навч. посіб. / З. В. Партико. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.

11. Про електронні наукові фахові видання : Положення: затв. наказом М-ва освіти і науки України, Національної академії наук України, Вищої атестаційної комісії України від 30.09.2004 № 768/431/547 [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Електрон. дані і прогр. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/law/04_vydan.html. – Назва з екрана. – Дата доступу: 8.02.2011.

12. *Сикорский Н. М.* Теория и практика редактирования : учебник для вузов / Н. М. Сикорский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. школа, 1980. – 328 с.

13. *Тимошик М.* Книга для автора, редактора, видавця: практичний посібник / М. Тимошик. – 2-ге вид., стер. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с. – (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).

14. Феллер М. Д. Довідник коректора / М. Д. Феллер, І. С. Квітко, М. Г. Шевченко. – Х. : Ред.-вид. відділ Кн. палати УРСР, 1973.

15. *Феллер М. Д.* Структура произведения / М. Д. Феллер. – М. : Книга, 1981. – 272 с.

Андрій Павленко,
аспірант НБУВ

РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК У КОНТЕКСТІ ЗАПИТІВ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена з'ясуванню ролі інформаційно-аналітичних центрів бібліотек у наповненні вітчизняного сегмента інформаційного простору суспільно значущою інформацією.

Ключові слова: інформаційне суспільство, суспільно значуща інформація, інформаційно-аналітичні центри.

Услід за розвинутими країнами Заходу Україна виходить на етап розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство – це середовище, що характеризується потужною інформаційно-комунікаційною інфраструктурою та прискореним розвитком високотехнологічних галузей економіки, широким доступом громадян до інформації, освіти, культурних надбань, можливостей роботи і спілкування, новими вимірами прав і свобод громадян, високими темпами економічного зростання [1].

Одним з характерних проявів постіндустріального суспільства є підвищення ролі інформації, прискорення інформатизації, перетворення інформації на якісний ресурс, який разом з матеріальними ресурсами становить цінність для держави. Для інформаційного суспільства характерне підвищення ролі інформації в усіх галузях суспільного життя. Ключову роль у забезпеченні загального і рівноправного доступу до інфраструктури та послуг відкритого інформаційного суспільства і суспільства знань покликані відіграти бібліотеки з їх інформаційно-аналітичними центрами.

Інформація – основний ресурс інформаційного суспільства, її вироблення і зберігання є ключовими для суспільства інформації. З огляду на це незамінними центрами збереження інформації є бібліотечні структури. Інформація, необхідна для розробки і реалізації українських рішень, розпорошена по різних джерелах, базах даних, інформаційних фондах міністерств і відомств, силових органів, регіональних інформаційних фондах, інформаційних банків підприємств і організацій, незалежних інформаційно-аналітичних центрів, інформагентств, ЗМІ тощо.

В умовах входження українського суспільства в інформаційний етап його розвитку зростає необхідність ефективного використання інформаційних ресурсів для оперативного вирішення різноманітних суспільно-політичних та економічних проблем, що виникають перед державою. У зв'язку з цим набуває нового значення й актуальності діяльність інформаційно-аналітичних структур, зокрема інформаційно-аналітичних підрозділів наукових бібліотек, які, відповідаючи на запити замовників, забезпечують необхідну науково-інформаційну базу для ухвалення оптимальних управлінських рішень.

Отже, актуальність дослідження ролі інформаційно-аналітичних центрів сучасних бібліотек зумовлена переосмисленням ролі інформації в системі стратегічних ресурсів, що визначають рівень соціально-економічного розвитку країни; трансформацією бібліотек у сучасні центри збереження, надання доступу до інформаційних ресурсів та продукування інформації з метою задоволення соціальних потреб суспільства.

Проблема соціальної значущості й відповідності бібліотек реаліям інформаційного суспільства є однією з основних у сучасному бібліотекознавстві. Загальні проблеми інноваційних змін у діяльності бібліотек розглядалися в працях О. Ю. Качанової, С. Г. Матліної, Н. А. Толканюк, Н. Т. Чупріної. Інноваційну діяльність наукових бібліотек проаналізовано в численних працях науковців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Дослідниками О. С. Онищенком, В. М. Горовим, Л. Й. Костенком висвітлювалися основні тенденції використання інформаційно-бібліотечних ресурсів на сучасному етапі; аналізувалися особливості забезпечення наукового супроводу суспільних реформ як напрямку діяльності інформаційно-аналітичних центрів бібліотек; приділялася увага питанням ролі бібліотечних закладів у підвищенні ефективності наукових досліджень [2; 3; 4].

Бібліотеки виступають ядром реалізації інформаційної політики держави. Згідно із законом про інформацію, держава має гарантувати вільний доступ громадян до інформації, розподіл інформаційних ресурсів пропорційно до потреб суспільства. Бібліотека – один з інструментів гарантії досягнення вільного доступу громадян до інформації. В сучасному потоці інформації надзвичайно важливим є контроль держави за правомірністю викладеної інформації, її коректності і справедливості.

Сучасна бібліотека стає центром накопичення і відтворення інформації. Інформація, збережена в бібліотечних фондах, широко використовується в процесі задоволення інформаційних потреб населення. Нові, високі швидкості обміну інформацією, високошвидкісний доступ до всесвітньої мережі Інтернет та цифрові носії інформації відкрили новий шлях

для бібліотеки як колиски знань. Сучасні бібліотеки стають ефективною ланкою між глобальними масивами електронної інформації і сучасним користувачем. З урахуванням його запитів вони можуть відшукувати суспільно значущу інформацію, комплектувати нею свої фонди, готувати її до ефективного використання й успішно задовольняти існуючі запити. Таким чином, професіонали – інформаційні працівники – успішно працюватимуть з масивами електронної інформації, а професіонали в економічних структурах, органах державної влади, в науці тощо зможуть продуктивно використовувати найновішу інформацію.

Практика показує, що позиціонування бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів дає можливість розглядати їх ресурси як джерело для змістовного наповнення цілих систем соціальних інформаційних баз, що забезпечують існування і розвиток системи соціальних структур суспільства. Об'єднання ресурсів у фондах бібліотек, відповідне структурування наявних інформаційних масивів дає можливість їх використання за потреби, частково чи повністю в інтересах соціальних структур окремих їх представників, а також категорій користувачів, схильних за своїми інформаційними запитами до входження в ті чи інші соціальні структури.

Ідея створення єдиної системи соціальної інформації не нова. Її теорія почала розроблюватися ще в 60-х роках ХХ ст. і була тісно пов'язана зі стрімким розвитком інформаційних технологій. У сучасному глобалізованому суспільстві бібліотечні установи у всьому світі несуть на собі роль «маяків» наукового знання. У величезному океані інформації, яка щохвилини продукується і пересувається світом, бібліотеки здобувають нових функцій – вони стають місцем, де інформація спрямовується в правильне русло, відсіюється і сортується за якісними показниками. Одне з головних завдань бібліотек на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства – забезпечення вільного доступу до інформації і її джерел усім бажаним. Дедалі частіше бібліотеки перетворюються на інформаційного фахівця, який з успіхом орієнтується у величезному потоці інформації. Пристосовуючись до потреб інформаційного суспільства, бібліотека стає не просто книгосховищем. Вона набуває статусу електронного архіву. Тут можна дістати доступ до інформації, представленої на традиційних носіях і в електронному вигляді. У західних країнах уже давно стало нормою надавати інформацію з бібліотек дистанційним способом через Інтернет. Всесвітня бібліотечна мережа стає провідником до вільного користування інформацією з усього світу.

Один з основних напрямів інформаційної діяльності сьогодення полягає у створенні інформаційно-аналітичного продукту, без якого неможливе функціонування державних органів влади, сучасних великих бізнес-струк-

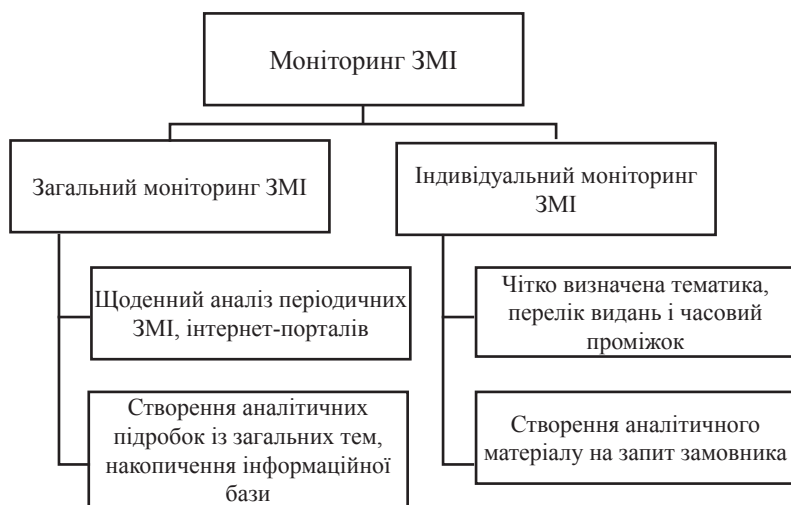
тур, наукових установ усіх рівнів. Продукція інформаційно-аналітичних відділів необхідна для ухвалення ефективних управлінських рішень, вироблення стратегії ринку, проведення ефективної політики в економічній сфері. Уміння дати правильну оцінку тому, що відбувається, і прогнозувати розвиток подій є одним із застав успішного розвитку бізнесу, ефективності впровадження державної політики і наукових розробок. Керівникові необхідно мати у своєму розпорядженні повну і достовірну інформацію про аспекти політичного й економічного життя, які здатні забезпечити ефективну діяльність. Саме тому однією з характерних особливостей сучасного етапу розвитку Української держави є стрімке збільшення потреби управлінських структур в об'єктивній, достовірній і своєчасній інформації про стан справ у тій чи іншій сфері, регіоні, підприємстві. Нині для ефективного управління економікою та суспільством у цілому недостатньо даних, що надходять у владні структури від самих суб'єктів ринкового господарювання, оскільки досі не існує таких адміністративних важелів, які змусили б їх надавати про себе повну інформацію. Крім того, відмова від тоталітарного підпорядкування, надання більшості самостійності регіонам і місцевим громадянам, партіям і організаціям різко збільшує роль непрямого впливу на процеси, що відбуваються в державі і суспільстві, у рамках демократичних, а не адміністративних методів. Тому визначається нагальна потреба в багаторівневій, багатаспектній, як прямій, так і непрямій (опосередкованій) інформації, із якомога більш різноманітних джерел, оперативно доступній управлінським структурам, що дасть змогу сформулювати адекватне уявлення про реальне становище і відповідно прийняти ефективне управлінське рішення.

Підготовка професійних аналітичних розробок потребує значних обсягів вихідного матеріалу із суміжних галузей знань, матеріалу з урахуванням соціально-політичних, економічних, науково-технічних, науково-технологічних перспектив та інших факторів, що сприяє формуванню сукупності уявлень з цілого ряду перспективних і соціально значущих напрямів розвитку суспільних відносин. Адже у формуванні цілісності зазначених уявлень роль наукових напрацювань важко переоцінити – саме вони визначають і прогнозують рівень і тенденції теперішніх і майбутніх соціокультурних запитів суспільства, формулюють ці тенденції у вигляді прогностично «зафіксованих» наукових ідей.

Основою метою роботи інформаційно-аналітичних центрів бібліотек на сучасному етапі є створення нового інформаційного продукту на основі існуючої інформації. Моніторинг дає змогу з мінімальними витратами оперативно отримувати інформацію з відкритих джерел (Інтернету і періодичних видань, іноземних ЗМІ), необхідну для надання аналітичного матеріалу для

органів вищої влади країни, а також видавати аналітичний продукт, доступний для використання фізичними особами (читачами бібліотек і користувачами інтернет-ресурсів бібліотек). Відкриті дані ЗМІ традиційно є найбільш ємним і найбільш використовуваним каналом здобуття інформації. Моніторинг ЗМІ – це тематична повнотекстова підбірка статей із встановленого переліку видань за певний проміжок часу. На сучасному етапі інформаційно-аналітичні центри використовують, головним чином, два типи моніторингу інформації ЗМІ – загальний та індивідуальний. Загальний тип моніторингу преси передбачає постійний перегляд періодичних видань, як друкованих так і електронних. Такий тип моніторингу використовується для створення аналітичних матеріалів у політичній і економічній сфері.

Загальний моніторинг проводиться щоденно з метою накопичення інформаційної бази, деякі матеріали потім можуть бути використані в більш вузькому, індивідуальному моніторингу. Індивідуальний тип моніторингу ЗМІ передбачає створення аналітичного матеріалу на запит замовника. Такий тип моніторингу передбачає чітко визначену тематику, перелік видань і часовий проміжок для проведення дослідження преси. Для такого дослідження характерна виражена мета дослідження, що дає змогу аналітикам більш детально ознайомитись з метою дослідження, розкрити всі її риси й особливості.

Важливою рисою роботи інформаційно-аналітичних центрів є оперативність обробки інформаційного потоку і надання в найкоротші строки ана-

літичного продукту на основі матеріалів українських і зарубіжних видань. Таким чином, інформаційно-аналітичні служби є генераторами передового аналітичного контенту. Оперативність, з якою працюють інформаційно-аналітичні служби, є запорукою швидкого накопичення даних про важливі події політичного, економічного і культурного життя країни. Швидке створення великих баз даних інформаційно-аналітичними центрами може бути використане в процесі інформатизації, вільне користування такою базою буде корисним для спеціалістів і надасть змогу пришвидшити дослідження з важливих політико-економічних напрямів. Отже, перетворення бібліотек у сучасні інформаційні центри при збереженні їх основних традиційних функцій – одне з основних завдань сьогодення. Важливим фактором його реалізації є інформаційно-аналітичні центри, чиє завдання – збір, накопичення й аналітична обробка інформації. Практика показує, що роль бібліотечних закладів як важливих документно-інформаційних, аналітичних центрів, їх соціальна перспектива на шляху до інформаційного суспільства зростає. Подальший розвиток інформаційно-аналітичних центрів полягає в розширенні інформаційної бази даних аналітичних відділів, створення законодавчої бази, яка б регулювала діяльність інформаційно-аналітичних центрів державного і недержавного типу, створення законодавчих підстав для виділення державних інформаційно-аналітичних центрів у окремі інституції.

Список використаної літератури

1. Розвиток інформаційного суспільства в Україні. Огляд матеріалів парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні // Комп'ютер у школі та сім'ї. – № 8. – 2005. – С. 3–17.
2. *Онищенко О.* Організація всеукраїнського бібліографічного діалогу на основі віртуальної бібліографічної лабораторії / *О. Онищенко, В. Широков, Л. Костенко, О. Костишин* // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. Вернадського. – 2005. – Вип. 14. – С. 169–173.
3. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації і розвиток бібліотечної діяльності / *В. М. Горовий* // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Вип. 23. – К. : НБУВ, 2009. – С. 6–12.
4. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / *Л. Й. Костенко* // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.
5. *Воскобойнікова-Гузева О.* Наукова бібліотека ХХІ ст. в європейському соціокультурному просторі / *О. Воскобойнікова-Гузева* // Бібл. вісн. – 2006. – № 6. – С. 34.

Володимир Касаткін,

в. о. мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Тетяна Касаткіна,

в. о. мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ОСНОВНІ ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні електронні інформаційні технології, що використовуються в бібліотеках, їх вплив на розвиток сучасної діяльності бібліотек.

Ключові слова: електронні бібліотеки, інформаційні технології, Автоматизовані бібліотечні інформаційні системи (АБІС), ІРБІС 64.

За приблизно 40 років свого існування комп'ютерні мережі, а здебільшого саме Інтернет, змінили сприйняття джерел інформації, багато в чому відсунувши на задній план звичні нам паперові носії. Інтернет розширив можливості як для доступу до інформації, так і для обміну цією інформацією абсолютно різним за статусом, світоглядами, певним рівнем освіти та культури людям. На сьогодні це глобальна мережа, в якій постійно з'являються, перетворюються, поширюються різноманітні знання, навички, погляди тощо. Кількість різноманітної інформації, неструктурованої, копійованої, не завжди підтвердженої досвідом, дослідженнями, певними науковими фактами чи теоріями, постійно збільшується, призводячи інколи до того, що знайти необхідне серед інформаційного сміття стає майже неможливим [6].

В умовах постійного збільшення кількості електронних джерел інформації надзвичайно важливим є її відбір і структурування, певне осмислення й обробка важливого і необхідного. Цю функцію завжди виконували бібліотеки. Адже бібліотека – це в першу чергу джерело суспільно необхідної інформації, та структура глобального інформаційного простору, що надає кожному члену суспільства можливість вільного доступу до необхідних йому знань. Дедалі більша частка цих знань припадає на інформацію, яка народжується, існує, циркулює, зберігається та споживається тільки в електронному вигляді. Особливо це стосується наукової інформації. Електронна форма сьогодні надає можливість більш компактного збе-

рігання інформації, її оперативного та широкого розповсюдження і, крім того, дає можливість маніпулювати нею. Значна кількість різних документів уже сьогодні існує лише в електронному вигляді. А за оцінками деяких експертів, уже за 10 років такої інформації буде абсолютна більшість [3]. Сьогодні цей прогноз уже не виглядає так фантастично, як ще навіть п'ять–сім років тому. Розвиток сучасних технологій дає змогу нам не використовувати паперові носії для роботи з інформацією взагалі. Для бібліотеки це нововведення є трохи незвичним, принаймні ще недавно в уявленні людей бібліотека асоціювалася з певним книжковим архівом, величезною кількістю запилених томів, системами зберігання видань, каталогами та шифрами для пошуку необхідної книги. Але вже сьогодні уявлення про бібліотеку поступово змінюється, виводячи на перший план електронні представництва. До книжкових шаф додаються шафи серверів баз даних та серверів застосувань, паперові каталоги змінюються або ж доповнюються електронними, а шифри – цифровими ідентифікаторами у базах даних. Додаються різноманітні медіа-засоби, створюються сторінки в соціальних мережах, разом з тим бібліотека стає більш соціальною та комунікативною структурою, з можливостями для обговорення інформації [8].

Електронні інформаційні технології в бібліотеках покликані адаптувати систему поширення знань і передачі інформації до сучасного технологічного світу, в якому основними важливими показниками є швидкість та якість. Це технології для структурування і зберігання інформації з різних джерел у вигляді баз даних та системи, що надають доступ до цієї інформації через інтерфейси в локальних мережах або Інтернеті; системи для каталогізації та обліку електронних, паперових та інших джерел, контролю їх наявності, можливості для віддаленого доступу до баз даних і пошуку необхідної інформації і варіанти надання її користувачеві тощо.

До електронних технологій, що використовуються в бібліотеках, треба в першу чергу віднести системи автоматизації бібліотек. Свій розвиток системи автоматизації бібліотек почали ще наприкінці 1960-х та 1970-х років з появою перших комерційних комп'ютерних технологій, але справжнього розвитку набули лише наприкінці XX ст. На сьогодні в автоматизації бібліотек виділилося таке поняття як АБІС (англ. ILS) – Автоматизовані бібліотечні інформаційні системи. Це системи планування ресурсів підприємств для бібліотеки, які використовуються для відстеження бібліотечних фондів, від їх замовлення та придбання до видачі відвідувачам бібліотек. АБІС складається з реляційної бази даних, програмного забезпечення, що взаємодіє з базою даних, і двох графічних інтерфейсів (один – для читачів, другий – для персоналу) [1].

Серед найбільш відомих і розповсюджених АБІС треба відзначити такі:

1) найбільш відомі на східноєвропейському просторі:

АБІС Ірбіс; АБІС Koha; АБІС Абсотек Юнікод (Absotheque Unicode);

АБІС МАРК-SQL; АБІС УФД/Бібліотека; АБІС ОРАС–Global.

А також світові:

Evergreen; CDS Invenio; Greenstone; OpenBiblio; AutoLyb; Ex Libris; Millennium; SirsiDynix.

Сьогодні необхідні АБІС доступні як значним бібліотекам державного або академічного рівня, так і невеликим шкільним бібліотекам чи публічним бібліотекам. Завдяки тому, що серед розробок є системи з «відкритим кодом» та GNU GPL ¹ ліцензією, вони економічно доступні та надають можливості для налаштування їх для потреб будь-якої бібліотеки в залежності від специфічних вимог.

Основними компонентами (модулями) АБІС є:

- придбання фондів (замовлення, виставлення рахунків та отримання);
- каталогізація (внесення та бібліографічний опис примірників);
- обіг (видача/повернення примірників читачам);
- періодика (відстеження журналів та газет);
- ОРАС – загальнодоступний електронний каталог та інтерфейс для користувачів (рис. 1).

Рис. 1. Типові складові модулі АБІС [1]

Поступово АБІС розширюються, набувають нових функцій та отримують нові модулі від розробників. Вони можуть містити в собі

¹ GNU General Public License (Загальна публічна ліцензія GNU або Загальна громадська ліцензія GNU) – одна з найпопулярніших ліцензій на вільне програмне забезпечення, створена Р. Столменом для проекту GNU.

веб-модулі (інтернет-сервери) для організації доступу користувачів через мережу Інтернет до ресурсів бібліотеки та її партнерів; інструменти для використання можливостей Інтернету в розвитку структури бібліотеки та налагодження міжбібліотечної взаємодії; засоби для входження бібліотеки до корпоративних або асоціативних міжбібліотечних систем [2].

Розглядаючи вітчизняні розробки, хочеться відзначити найбільш поширену АБІС ІРБІС 64, що використовується багатьма українськими, російськими, білоруськими бібліотеками та бібліотеками інших країн СНД. Система автоматизації бібліотек ІРБІС повністю сумісна з міжнародними форматами представлення бібліографічних даних RUSMARC/UNIMARC/MARC-21 на основі засобів двосторонньої конверсії даних. Система дає змогу створювати і підтримувати будь-яку кількість баз даних, що становлять електронний каталог або є проблемно орієнтованими бібліографічними базами даних. Вона надає технологію автоматичного формування словників, на основі яких реалізується швидкий пошук за будь-якими елементами опису та їх поєднаннями. Засоби каталогізації дають можливість обробляти й описувати будь-які види видань, включаючи нетрадиційні, такі як аудіо- і відеоматеріали, комп'ютерні файли і програми, картографічні матеріали, ноти та ін. Система містить засоби для запозичення готових бібліографічних описів з корпоративних ресурсів через Інтернет, а також підтримує традиційні «паперові» технології, надаючи можливості для отримання широкого спектру вихідних форм. ІРБІС пропонує засоби для ведення та використання авторитетних файлів, баз даних УДК, ББК, ДРНТІ і Тезауруса. Система містить технології, орієнтовані на використання штрих-кодів і радіоміток на екземплярах видань та читацьких квитках. Також вона включає засоби, які дають змогу використовувати які ілюстративний матеріал будь-які зовнішні щодо бібліографічного документа об'єкти, а також ресурси Інтернету. ІРБІС 64 підтримує введення даних будь-якою мовою на основі UNICODE, а також пропонує засоби для перекладу інтерфейсів на інші мови. АБІС пропонує великий набір засобів, що забезпечують зручність і наочність визначених для користувача інтерфейсів, спрощують процес введення, містять помилки та дублювання інформації. Система має широкі можливості для адаптації її до умов роботи конкретної бібліотеки на основі інструментальних засобів настроювання і профілів користувачів [4].

Ключові зміни ІРБІС 64 порівняно з ІРБІС 32:

- клієнт-серверна архітектура застосування;
- клієнтам для доступу до баз даних досить знати тільки ІР-адресу сервера і порт підключення, що виключає фізичний доступ клієнтів до файлів баз даних;

- зменшення мережевого трафіку;
- зменшення навантаження на клієнтську машину (як наслідок, менші вимоги до її продуктивності, а значить і зменшена вартість);
- наявність авторизації (користувачів);
- керування налаштуваннями системи і кожного користувача зокрема, здійснюється із сервера, а не з клієнтських комп'ютерів;
- збільшений розмір терміну словника (255 символів);
- збільшений об'єм запису (2 Гб);
- обсяг бази даних практично обмежений лише розміром доступного місця на жорсткому диску сервера;
- дані в записах зберігаються в кодуванні UTF–8, що дає змогу вводити записи будь-якою мовою світу;
- бібліотека доступу до файлів бази написана розробниками самостійно, отже у випадку виявлення будь-яких помилок вони в найкоротші терміни виправляються.

Додатковий модуль Web-ІРБІС 64 призначено для здійснення доступу користувачів Інтернету до електронних каталогів та інших бібліографічних баз даних системи автоматизації бібліотек ІРБІС 64. Web-ІРБІС 64 призначена для використання в бібліотеках будь-якого типу і профілю для використання як одного з основних компонентів бібліотечних інтернет-серверів та інтернет-комплексів. У системі використовується кодування символів відповідно до стандартів Юнікод (UTF–8), що дає змогу працювати із символами різноманітних мов та спеціальними символами (рис. 2) [4].

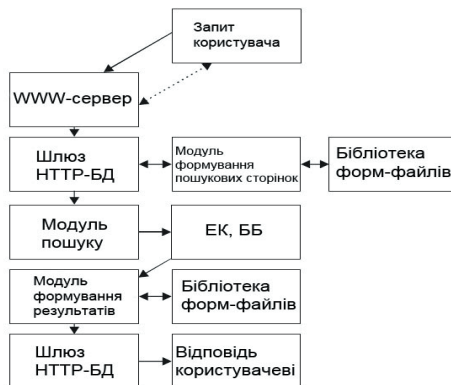

Рис. 2. Загальна функціональна блок-схема алгоритму роботи Web-ІРБІС 64

Важливим є також і розвиток електронних бібліотек, що почали своє становлення на початку 90-х років ХХ ст. На перший погляд, електронна бібліотека – це керована збірка електронної інформації із супутніми сервісами, що доступна через Інтернет. З іншого боку, перше визначення має доповнюватися певною організацією, що забезпечує інструменти для пошуку, структурування та інтелектуального доступу до збірок інформації та електронних праць, для використання різними групами користувачів, а також збереження цілісності та забезпечення збереження колекцій. Перше формулювання витікає з точки зору комп'ютерної технології, а друге більше відображає погляди бібліотек та бібліотечних установ. Так як електронні бібліотеки залежні від обох наукових напрямів, цей дуалізм прослідковується протягом усього їх розвитку.

Із появою нових можливостей унаслідок розвитку інформаційних технологій створенням електронних бібліотек почали займатися не лише традиційні бібліотечні установи, а й музеї, історичні товариства, академічні установи, уряди, професійні організації, видавці, неприбуткові організації тощо. Як результат – електронні бібліотеки набувають різноманітних видів та форм. Вони можуть відрізнятися за змістом і контекстом. Багато з них орієнтовані лише на певний предмет, а ще важливішим є те, що їх використовують різні користувачі з різною метою [7].

Швидкий розвиток і поширення електронних інформаційних технологій визначатиме не лише майбутнє бібліотек, а й соціальних, культурних і громадських організацій та інститутів. На сьогодні світові бібліотеки намагаються впроваджувати всі нові засоби, що надає Інтернет у своїй роботі. З'являються сторінки і групи в соціальних мережах і на відео-сервісах, вводяться проекти зі спільного пошуку інформації, ведеться робота з упровадження сервісів для електронних книг та планшетних комп'ютерів. Усі ці розробки в першу чергу впливають на роботу довідкової служби, яка більшою мірою задіяна в спілкуванні з користувачами [5].

Тенденції розвитку суспільства, що виходять із прагнення отримати весь комплекс необхідної інформації, використовуючи Інтернет, а також розвиток соціальних комунікацій у мережі схиляють до думки, що бібліотека постійно еволюціонує. У цій еволюції вона набуває статусу соціокультурного центру обміну інформацією, що надходить з різних джерел, та не лише збирає і структурує її, роблячи певний аналіз, а й бере безпосередню участь у розробці технологій, процесі розвитку і вдосконалення електронних інформаційних технологій, привносячи свої напрацювання та ідеї.

Список використаних джерел

1. Автоматизированные библиотечные информационные системы. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс] // Автоматизированные библиотечные информационные системы. – Электрон. дан. – Режим доступа: URL:<http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Загл. с экрана.
2. Гончаров М. В. Особливості бібліотечних інтернет-комплексів [Електронний ресурс] / М. В. Гончаров. – Режим доступу: URL: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2002/sec3/Doc6.HTML>. – Назва з екрана.
3. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / О. Копанєва // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2009. – 200 с.
4. Основные сведения ИРБИС64 [Электронный ресурс] // Документация: ИРБИС64. – Электрон. дан. – Режим доступа: URL: <http://wiki.elnit.org/index.php>. – Загл. с экрана.
5. Что такое Библиотека 2.0. Часть II [Электронный ресурс] // Calameo. – Электрон. дан. – 2010. – Режим доступа: <http://ru.calameo.com/books/000166228c018edf043ad>. – 21.05.2011. – Загл. с экрана.
6. Fayen E. G. Integrated Library Systems / М. А. Drake // Encyclopedia of Library and Information Sciences, Second Edition. – 2005. – P. 249–260.
7. Saracevic T. Information Science / М. J. Bates, М. N. Maack // Encyclopedia of Library and Information Sciences, Third Edition. – 2009. – P. 2570–2585.
8. Sutter J. D. The future of libraries, with or without books [Electronic resource] / Cable News Network. – Mode of access: <http://edition.cnn.com/2009/TECH/09/04/future.library.technology/>. – Title from the screen.
9. Web-ИРБИС 64. Руководство пользователя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:78.36.168.90:8080/irbis64_r/Web%20Irbis64%20-%20описание.doc. – Загл. с экрана.

ЗМІСТ

Розділ І. БІБЛІОТЕКИ ЯК СУСПІЛЬНІ ЦЕНТРИ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМИ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ: НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гранчак Т. Бібліотеки в системі політичної комунікації: тенденції розвитку та завдання	7
Танатар Н. Інформаційно-аналітичні ресурси із соціально-політичної проблематики: загальний огляд	25
Кулицький С. Потенційні конкурентні переваги наукової бібліотеки в інформаційному забезпеченні української економіки	33
Половинчак Ю. Бібліотечні консорціуми – перспектива XXI століття: світовий досвід та вітчизняні реалії.	51
Пальчук В. Бібліотека як важливий інструмент соціокомунікативної діяльності українського суспільства	62
Чернявська Л. Гендерна культура в інформаційно-комунікативній діяльності бібліотеки	70
Тарасенко Н. Роль сучасної бібліотеки у формуванні інформаційної культури особистості	85
Натаров О. Забезпечення сучасними бібліотеками доступу до наукових знань як форма реалізації права на інформацію	96
Соколова І. Наукова комунікація та ініціатива відкритого доступу до наукового цифрового контенту	103
Карпенко О. Аналітична діяльність державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського в системі інформаційного забезпечення освітянської галузі України	116

Розділ II. БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вітушко Н. Авторське право та обмеження інформаційної бази аналітичної діяльності бібліотек: інтернет-асpekt	123
Удовик В. Інститут президентства в Україні: джерела дослідження	134
Сєкунова І. Інтернет-ресурси як джерела дослідження президентських виборів	143
Булахова Г. Бібліотечна реклама як засіб комунікації	150
Автономова Н. Інформаційні технології в практиці інформаційно-аналітичної діяльності наукових бібліотек	161
Бондаренко В. Розвиток веб-сайтів бібліотек як інструменту управління інформаційними потоками	176
Федорчук А. Інформаційно-аналітичні ресурси із соціально-політичної проблематики: технологічний аспект	193
Вітушко А. Теоретичні основи формування моделі аналітика в адаптивній інформаційно-пошуковій системі	200
Горова С. ЗМІ електронні та ЗМІ традиційні: у динамічному співвідношенні	211
Терещенко І. Особливості формування національного ринку електронно-інформаційних продуктів, послуг та сучасна бібліотечна діяльність	216
Присяжна Л. Роль сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій у контексті розвитку бібліотек	228
Шакалець О. Стереотип «політик-демагог» в електронних медіа	237
Бурбела Н. Інмутація суспільства через масовий психоз	244

Медведєва В. Перспективи організації обслуговування користувачів у бібліотеках – інформаційних центрах	251
Желай О. Інформаційні запити як орієнтир удосконалення бібліотечної діяльності	262
Ишин А. Архівні матеріали Кримської надзвичайної комісії як важливе джерело з історії громадянської війни	270
Дубас Т. Особливості використання електронних технологій у підготовці наукових бібліотечних видань	277
Павленко А. Розвиток аналітичної діяльності бібліотек у контексті запитів сучасного суспільства.	288
Касаткін В., Касаткіна Т. Основні електронні інформаційні технології та їх вплив на розвиток сучасної бібліотечної діяльності	294

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 30

Редактори *Н. Автономова, Т. Дубас,*

Л. Степченко, Ю. Шлапак

Технічні редактори *Н. Автономова, Т. Дубас*

Комп'ютерна верстка

Г. Булахова

Підп. до друку 07.07.2011. Формат 60x84/16

Папір офс. Друк офс.

Обл.-вид. арк. 17,14. Ум. друк. арк. 21,80

Наклад 300 пр. Зам. № 13

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського

03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.